

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідectво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 11724-595 ПР
від 12.09.2006

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

РЕЦЕНЗІЇ

4
2023

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор М.В. Корнієнко

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 1 від 29.09.2023)

Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор, Дніпровський гуманітарний університет;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хаблітований (Жешув, Польща);
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політології та права, Національний університет «Запорізька політехніка»;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент, проректор, Дніпровський гуманітарний університет;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Мурзановська А.В. – кандидат юридичних наук;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.С. – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології, Дніпровський гуманітарний університет;
Скок О.С. – кандидат юридичних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Черней В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Чиркін А.С. – кандидат юридичних наук, доцент;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023

© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2023

© Національна академія внутрішніх справ, 2023

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АЛЕКСЄЄВА О. В.,
кандидат юридичних наук,
старший дослідник,
провідний науковий співробітник
(Державний науково-дослідний
інститут Міністерства внутрішніх
справ України)

УДК 316.658:340](091)-053.2
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.1>

**ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК МІЛІТАРИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ
СЕРЕД ДІТЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА**

Дослідження присвячено історичному розвитку одного, на наш погляд, з найбільш небезпечних різновидів пропаганди – мілітаристської пропаганди серед дітей. У історичному аспекті (на прикладі красномовних подій минулого, як-от дитячі хрестові походи 14 століття, пропаганда серед німецьких дітей часів Третього рейху, комуністичне виховання радянських дітей) розкрито соціально-правову сутність явища пропаганди серед дітей та її інтегрованість у систему соціально-правової проблематики дитинства загалом. Розглянуто головні складники пропаганди серед дітей, що простежувалися на всіх етапах суспільного розвитку: мілітаризація дитинства, т зв. “патріотичне виховання”, обмеження в освітній сфері (наприклад, заборона вивчення іноземних мов або вибірковість фактів, викладених в підручниках історії й т.ін.) тощо.

Констатовано, що діти є однією з найуразливіших соціальних груп через вікову несамостійність, психоемоційну незрілість, недостатні навички критичного мислення, підвищену вразливість і тому порівняно легко підпадають під вплив пропаганди, від деструктивних наслідків якої потім потерпають упродовж всього життя. Своєю чергою, пропаганда серед дітей через низку причин завжди відігравала надзвичайно важливу роль. З одного боку, вона сприяє закладанню потрібних “сіячам” пропаганди основних настанов на майбутнє, з іншого, за певних умов саме дитина може виступати не лише об’єктом, а й ефективним суб’єктом та інструментом пропаганди.

На основі вивчених історичних фактів зроблено висновок про тяглість явища пропаганди серед дітей, яке існувало з давніх-давен. Водночас особливу увагу в дослідженні приділено подіям російсько-української війни, цілям і перспективам ворожої пропаганди серед дітей та виробленню ефективних соціальних і правових методів та засобів боротьби з нею. Зроблено низку висновків про цілі тоталітарних утворень у проведенні пропагандистської політики щодо дітей – виховати лояльних до влади громадян, не здатних на протест та готових до сліпої самопожертви, участі у війні на заклик лідера; водночас зростити нове покоління радикально налаштованої молоді, вороже налаштованої проти цивілізаційних гуманістичних цінностей, таким чином на довгі десятиріччя вкоренивши у свідомості своїх громадян фанатичні антивілізаційні ідеї.

Ключові слова: історія пропаганди, психологічна війна, інформаційна агресія, деструктивний вплив, дитина, підліток, віковий онтогенез, мілітаризація освітньої сфери, міжнародний злочин.

Aliksieieva O. V. Historical development of military propaganda among children as a social and legal phenomenon

The study is devoted to the historical development of one of the most dangerous types of propaganda, in our opinion, propaganda among children militaristic propaganda among children. In the historical aspect (on the example of eloquent events of the past, such as the children's crusades of the 14th century, propaganda among German children during the Third Reich, communist education of Soviet children), the socio-legal essence of the phenomenon of propaganda among children and its integration into the system of socio-legal problems of childhood in general is revealed. The main components of propaganda among children, which were observed at all stages of social development, were considered: the militarization of childhood, the so-called "patriotic education", restrictions in the educational sphere (for example, the ban on learning foreign languages or the selectivity of facts presented in history textbooks), etc.

It has been established that children are one of the most vulnerable social groups due to age-related lack of independence, psycho-emotional immaturity, insufficient critical thinking skills, increased vulnerability, and therefore relatively easily fall under the influence of propaganda from the destructive consequences of which they then suffer throughout their lives. In turn, propaganda among children has always played an extremely important role for a number of reasons. On the one hand, it contributed to the laying of dreamy patterns for the future by the "sowers" of propaganda, on the other hand, under certain conditions, it is the child who acts not only as an object, but also as an effective subject and tool of propaganda.

On the basis of the studied historical facts, a conclusion was made about the continuity of the phenomenon of propaganda among children, which existed since ancient times. At the same time, the study pays special attention to the events of the Russian-Ukrainian war, the goals and prospects of enemy propaganda among children, and the development of effective social and legal methods and means of combating it. A number of conclusions were made about the goals of Russia in carrying out propaganda policy regarding children – to raise citizens loyal to the government, incapable of protest and ready for blind self-sacrifice, participation in war at the call of the leader; at the same time, to raise a new generation of radical young Russians, hostile to civilizational humanistic values, thus rooting fanatical pro-racist ideas in the minds of Russian citizens for many decades.

Key words: *history of propaganda, psychological warfare, informational aggression, destructive influence, child, adolescent, age ontogenesis, militarization of the educational sphere, international crime.*

Постановка проблеми. Історії відомі різні види пропаганди – “біла”, “сіра”, “чорна”, “політична”, “військова” тощо. Російська інформаційна агресія під час війни послуговується всіма зазначеними вище видами пропаганди, не гребуючи її найбруднішими засобами. Це стало повсякденням кожного українця, і жодна людина не може почувати себе в інформаційній безпеці. Та особливо загрозливого значення ворожа пропаганда набула через активне залучення до неї дітей, найменш захищеної категорії населення, якою можна легко маніпулювати [1, 197].

Стан дослідження. Вивченням проблеми мілітаристської пропаганди серед дітей, як і самого явища пропаганди загалом, в різний час займалися багато українських та іноземних дослідників: Х. Баус, Г. Лассуелл, С. Московіч, В. Росс, В. Шрамм, У. Ліпман, Е. Бернейс, Г. Блуммер, Ф. Барлетт, Ф. Тейлор, Е. Аронсон, К. Джонсон-Керті, К. Келлі, І. Арістова, К. Беляков, Н. Крестовська, О.О. Яшан, М.О. Шпак. Втім, зазначені автори досліджували лише певні аспекти питання, у той час як цілісне й усебічне вивчення пропаганди як украї

небезпечного явища є надзвичайно важливим для розроблення ефективного механізму протидії йому.

Мілітаристську пропаганду серед дітей як соціально-правове явище легше осягти крізь призму історії. Тому доцільно здійснити хоча б побіжний екскурс в історію цього явища, яке сягає глибини віків.

Метою цього дослідження є надання шляхом історичного аналізу соціально-правової оцінки явища пропаганди серед дітей і визначення шляхів протидії їй.

Виклад основного матеріалу. У контексті розгляду такого складного з соціально-політичного і правового погляду явища як мілітаристська пропаганда серед дітей доцільним видається навести визначення пропаганди, сформульоване в Польовому Статуті Міністерства США: “Це будь-яка інформація, ідеї, доктрини або спеціальні методи впливу на думки, емоції, настанови чи поведінку будь-якої спеціальної групи (у розглядуваному випадку дітей – авт.) з метою отримання прямих чи опосередкованих переваг”. Подібне визначення дає змогу також виокремити основні чинники пропаганди: 1) системний фактор; 2) фактор впливу; 3) фактор масовості; 4) елемент дії [2, 151].

З огляду на це, вплив пропаганди на дитячу свідомість варто розглядати у двох аспектах: 1) як безпосередньо негативний вплив інформації на дитячу свідомість, психофізичне здоров'я та емоційний стан дитини і 2) як здійснюваний на перспективу інформаційний вплив (дію) на формування майбутньої особистості в вигідному для державі руслі.

Крім того, становлячи одну найуразливіших соціальних груп через вікову несамостійність, психоемоційну незрілість, недостатні навички критичного мислення, підвищену вразливість, діти порівняно легко підпадають під вплив пропаганди й за певних умов виступають не лише її об'єктом, а й ефективним суб'єктом та інструментом.

Усе зазначене вище складає комплекс інтенцій для активізації мілітаристської ворожої пропаганди серед дітей під час російсько-української війни. Основною метою пропаганди російського агресора серед українських дітей є намір знищення української ідентичності в майбутніх поколіннях за допомогою різних інструментів державної політики планомірної русифікації української молоді. Одним зі шляхів русифікації майбутніх поколінь українців може стати асиміляція українських дітей із російським суспільством шляхом зміни їх громадянства. [3, 62]. Аналіз же російської офіційної пропаганди, спрямованої на “своїх” дітей та підлітків, наштотує на думку, що російська влада готує власних громадян до довгих і виснажливих бойових дій у ході агресії проти України. І планує залучити в військові дії підрастаюче покоління [4, 5].

Як свідчать історичні джерела, одним із найвідоміших випадків впливу пропаганди на масову свідомість неповнолітніх були так звані дитячі хрестові походи 13 століття. Так, у 1212 року понад 30 тисяч французьких дітей переважно підліткового віку, підбурювані полум'яними промовами дванадцятирічного Етьєна про війну з мусульманами, вирушили у хрестовий похід. Хлопчак збирав юрби людей і запевняв, що тільки дітям дарував Бог право звільнити Єрусалим від «невірних», тому що вони непорочні. Дорослі ж є великими грішниками, і тому Бог від них відступився, натомість діти зможуть без будь-якої зброї звільнити священне місто. Щоб переконати слухачів у правдивості своїх слів, хлопчик показував якусь грамоту. Він стверджував, що це святий лист від Спасителя, який зобов'язує його прийняти на себе всі повноваження проводиря [5]. Папа Римський, сподіваючись у такий спосіб надихнути дорослих на черговий дорослий похід, підтримав ці жахітливі “починання”, а потім не зумів зупинити дітей, які вийшли з-під контролю й у супроводі священників, фанатиків різного штибу та ченців рушили в небезпечну подорож. Обіцяних див на кшталт моря, що мало розступитися перед “хрестоносцями”, очікувано не сталося. Хтось із дітей повернувся, чимало загинуло, а понад 5 тисяч потрапили в полон до тих самих мусульман.

Водночас у Німеччині 20 тисяч підлітків вирушили слідом за 10-літнім Миколою в дитячий хрестовий похід через Альпи. Переважна більшість цих дітей загинула дорогою від нестатків, хвороб, холоду й голоду. Їх не пускали до міст, тому що вбачали в такій величезній кількості дітей ворожі підступи.

Це лише кілька випадків тяжких наслідків втягнення дітей у вигідні для сильних світу цього дії, що відбувалися в середньовіччі. Жертвами так званих дитячих походів загалом стало понад 100 тис. хлопчиків. Можна стверджувати, що тодішня католицька церква, скористалася психічною несформованістю й підлітковим максималізмом цих нещасних для розпалення в них фанатичної пристрасті й підштовхування до вигідних їй дій для пропаганди загарбницьких хрестових походів, у яких на той час дорослі вже категорично брати участь відмовлялися. Як свідчать історичні джерела, наслідки були страшиками: неприбрані трупи дітлахів лежали на дорогах Італії й Німеччини [6]. Уже на цьому прикладі можна пересвідчитися, як легко зробити дитину суб'єктом, об'єктом, інструментом пропаганди, чим упродовж історії людства користувалися завойовники.

Ближче до наших часів найбільш "успішними" щодо мілітаристської пропаганди серед дітей виявився Третій рейх, який дав майстер-клас усім майбутнім диктаторам [7, 94].

Зокрема, істотну роль у формуванні стійких юдофобських переконань серед німецької молоді відіграв вищий партійний функціонер гітлерівської Німеччини, гауляйтер Франконії Юліус Штрейхер. У 1923 р. він заснував газету «Штурмовик», яка на довгі роки стала одним із головних інструментів нацистської пропаганди. Коли цькування євреїв набуло статусу офіційної державної політики, багато вчителів із задоволенням купували «Штурмовик» для використання на заняттях. Тексти з газети слугували науковим джерелом, а фотографії та карикатури – наочністю у поясненні тем юдофобського характеру. Вчителі зачитували учням окремі статті із випусків газет, а школярі вивчали напам'ять деякі публікації [8, 210]. Усвідомити весь жах подібної пропаганди можна зі змісту книг для найменших «Не вір лисиці у полі, а єврею під час клятви», «Отруйний гриб», «Пудель-мопстакса-пінчер та інші споглядальні історії», написані літераторами-нацистами. Там йшлося про те, що євреї – шкідливі паразити, «отруйні гриби», які слід винищувати. Юдеї демонізувалися в найбільш яскравих фарбах. У зверненні одного з таких авторів «До молоді світу» йшлося про місію, буцімто покладену на дітей: завершити боротьбу фюрера з юдеями. Робилися заклики рівнятися на німецьких предків, які присвячували життя змаганням і звільненню світу від влади євреїв. Дидактичним девізом усіх навчальних закладів Німеччини була «любов до боротьби і готовність до героїчної смерті». Така любов до боротьби перетворювала останню на самоціль. Боротись, а не жити у мирі й злагоді, знищувати, а не будувати стало дуже швидко основним життєвим принципом після захоплення влади у Третьюму рейху. Він протиставлявся ідеалам старого суспільства, бюргерські звички якого нещадно висміювались функціонерами та архітекторами нового режиму. Деструктивні риси цієї тоталітарної держави не в останню чергу були обумовлені нездатністю режиму виконувати свої обіцянки, які давалися народу. Також у гітлерівській Німеччині пропагувалося зневажливе ставлення до старшої генерації (яке в цьому випадку не набуло форми відкритого конфлікту між батьками і дітьми, бо за формальною ознакою і тими наративами, які це суспільство розповідало само про себе, воно належало до такого типу культури, де молодь міняється ролями з батьками й певною мірою виховує їх. Таким чином, ідеологи націонал-соціалізму прагнули позбутися дорослого населення як зайвих свідків своїх злетів і падінь, як потенційних носіїв інакшого мислення в рамках тієї ж самої німецької культури зі справжніми, а не фіктивними [9, 79–80].

Таким чином, завдяки подібній «молодіжній політиці» й полум'яним закликам врятувати людство від отруйних і інфікованих людиноподібних істот – євреїв, владі Третьюму Рейху за короткий термін вдалося деформувати психіку дітей, перетворивши молоде покоління на фанатиків, які вбивали «слабших» та «інакших» від них [8, 222].

На той час у СРСР дитина уявлялася як своєрідне поле битви між силами добра і зла – більшовиків та їх класових ворогів [10, 752]. До середини 1930-х років діти стали об'єктами освіти, у яких зі всією зростаючою силою підкреслювалися патріотичні мотиви, і пропаганда для дітей розробляла новий тип героя, що віддав життя за щасливе майбутнє своєї країни. Для цього, зокрема, використовувався міф про дитяче мучеництво – різновид пропаганди, вкорінений у національній традиції – діти-святі ще за часів середньовіччя посідали особливе місце в слов'янському народному розумінні. Культ Павлика Морозова й йому

подібних становив випадок радянського синкретизму, коли хлопчика прославляли як світового мученика за аналогією й одночасно в протилежності культу якогось юного вбитого царевича [11].

«Культ боротьби», що є однією з ключових ознак тоталітарної ідеології, мав пряме втілення у милітаризації дитинства. Очікування неминучої війни зумовило залучення резервної армії – майбутніх бійців, до військових занять.

На VII всесоюзній конференції ВЛКСМ (1932) військово-повітряна оборона, топографія, сигналізація, зв'язок, маскування і стрільба були визнані за «елементарні навички військової справи, з якими необхідно знайомити дітей»

Милітаризація дитинства була настільки глобальна, що майбутнім червоноармійцям не вибачали жодної слабкості, жодного прояву власне дитячості.

Друга половина 1930-х відзначена посиленням воєнної пропаганди, якій було присвячено більше половини матеріалів преси. Усі заклики до мобілізації дітей на оборонну роботу починались з розповіді про те, як за кордоном «світові імперіалісти» готують напад і з цією метою зростаючому поколінню слід засвоювати військові навички.

Милітаризація дитинства мала неоднозначні наслідки. З одного боку, військові заняття дисциплінували, формували почуття відповідальності в підлітків. Самі військові навички стали в нагоді під час війни, коли на фронт була мобілізована або пішла добровольцями значна частина цих дітлахів, що встигли подорослішати. З іншого, воєнізація дитинства впроваджувала в дитячу свідомість уявлення про неминучість насильства, гострої боротьби між класами і державами, а отже, породжувала агресію, яка часто переносилась на близьке оточення.

Дитині часто було важко поєднувати позицію сина або доньки і «вірного лєнінця», піонера, вона була поставлена в умови коли треба було від чогось відмовлятися – від батьків, від пошани до власної культури. Щоб полегшити дітлахам вибір, влада подбала про те, щоб офіційний дискурс став домінуючим, виключивши альтернативні можливості. На першому місці в ієрархії ідентичностей української дитини були поставлені ключові знаки «радянська дитина», «вірний лєнінець», а все інше було визнано другорядним. Новий історичний радянський міф в Україні будувався на таких концептах: віковічні братерські українсько-російські стосунки, всенародна підтримка трудящими України більшовиків в добу революції [10, 760].

Як можна помітити, політика щодо дітей передвоєнних СРСР і гітлерівської Німеччини на той час мало чим різнилася, особливо в царині пропаганди серед дітей, якою обидва утворення активно послуговувалися. Що в нацистській Німеччині, що в Радянському Союзі пропаганда здійснювалася в тому числі через ідеологічно правильний дитячий контент, шкільне виховання і розгалужену систему на кшталт гуртків (гітлерюгенд, жовтєнята, піонери).

Втім, слід зазначити, що якщо в повоєнній Німеччині в ході денацифікації ідеї залучення дітей до милітаризованих, контрольованих державою організацій та готовності віддати життя за офіційно проголошену ідеологію були розвінчані, то в Радянському Союзі тему синів полку, юних партизан та підпільників, піонерів-героїв було зроблено частиною патріотичного виховання дітей та молоді, і, таким чином, залучення дітей до воєнних дій було не тільки апологізовано, але й глорифіковано [7, 93].

Тоталітарні прояви час від часу спостерігаються навіть у суспільствах із розвинутою демократією, не згадуючи вже про транзитивні соціуми пострадянського простору. Там пропаганда стосується абсолютно всіх сфер суспільного життя і спрямована на всі соціальні групи без винятку. Позаяк саме дитина є ключем або кодом до існування цих утворень, основний удар пропаганди спрямовано на саме неї.

Тож основні кліше пропаганди у доступній формі в тоталітарних державах прищеплюються з раннього дитинства. Виховання дітей нерозривно пов'язане з милітаризацією й зомбуванням практично з пелюшок. Через це аналіз обґрунтувань рафінованих освітніх та виховних практик націонал-соціалізму [9, 78], ура-патріотичних радянських тощо сприятиме завчасному виявленню й виправленню тих тенденцій суспільного розвитку, які можуть

сприяти вихованню лояльних до влади громадян, не здатних на протест та готових до сліпої самопожертви, участі у війні на заклик лідера; водночас зростити нове покоління радикально налаштованих молодих громадян, вороже налаштованих проти цивілізаційних гуманістичних цінностей. Найжахливішим, на нашу думку, є те, що засобами пропаганди дітей у тоталітарних суспільствах навчають, що війна є невід'ємною частиною життя, яке вони мають прожити, а отже, по суті позбавляють майбуття прийдешні покоління.

Список використаних джерел:

1. Радзівська О.Г. Проблеми негативних інформаційних впливів на дитину в Україні в умовах збройного протистояння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. С. 197–200.
2. Тетяна Бевз. Українці і росіяни під прицілом російської пропаганди ВВС. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Вип. 1(75). С. 150–163.
3. Островська Б.В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 60–72.
4. Талалаївська А.В., Богатирчук К.О. Діти як об'єкт і суб'єкт пропаганди: на прикладі сучасної Росії. URL: <Users/Admin/Downloads/%D0%A2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.PDF.pdf>
5. Крестовська Наталя. Дитина і зброя: історико-правові аспекти. С. 170–180. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/141997/139556>
6. Плацідим О.В. Дитячий хрестовий похід 1212 року. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/397.pdf>
7. Яшан О.О. Роль та місце психологічної війни у завойовницьких планах керівників / Історичний архів. *Наукові студії: зб. наук. пр.* Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Вип. 5. С. 94–97.
8. Шпак М.О. Використання літературних видань як засобу пропагандистського впливу на дітей та підлітків в нацистській Німеччині. Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 12 лютого 2018 р.). Запоріжжя: Інтер-М, 2018. 406 с. С. 210–222.
9. Култаєва М. Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. *Філософія освіти*. 2018. № 1. С. 25–87.
10. Нані Гогохія. Суспільство і діти / Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: колективна монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.
11. Катріона Келлі. Маленькі громадяни великої країни: інтернаціоналізм, діти та радянська пропаганда. *НЛО*. 2003. № 60.

БАРЧУК В. Б.,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри теорії
та історії держави і права
(Національна академія Служби безпеки
України)

ЛОГІНОВ О. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Національна академія Служби безпеки
України)

УДК 349.3:355.64

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.2>

ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття присвячена дослідженню окремих питань функціонування інституту уповноваженого з прав військовослужбовців і перспективи його створення в Україні. Зазначається, що одним із шляхів розв'язання питання забезпечення прав військовослужбовців, що цілком може бути реалізований в Україні, є запровадження інституту уповноваженого (омбудсмена) з прав військовослужбовців. Попри те, що дослідження цього питання було предметом наукових праць вітчизняних вчених, виклики сьогодення вимагають його наукового переосмислення і подальшого розвитку. У статті зосереджено увагу на окремих принципах, що мають стати основою створення цього інституту в Україні. Такими принципами автори вважають незалежність, доступність та індивідуалізацію форм і методів роботи.

Розглядаючи незалежність омбудсмена підкреслюється, що вона хоч і має певні обмеження, пов'язані із зв'язком омбудсмена з державою, але водночас це не повинно заважати йому ефективно виконувати свої обов'язки. У незалежності автори виділяють дві складові: юридичну та фінансову. У свою чергу, у юридичній виділяються інституційна та організаційна, що, як і інші, повинні забезпечуватись встановленими в законі гарантіями. Розглядаючи фінансову незалежність автори наводять варіанти вирішення подібного питання в зарубіжних країнах і висловлюють власне бачення щодо того звідки саме повинен фінансуватись омбудсмен. Досліджуючи принцип доступності передусім ставиться питання про те хто саме повинен мати право звертатись до омбудсмена і пропонується авторська точка зору. Доступність також повинна включати ряд складових, зокрема, інформованість населення про діяльність омбудсмена, безпосередня доступність та доступність процедури. Принцип індивідуалізації форм і методів діяльності уповноваженого, як вважають автори, є ще одним важливим принципом, що має бути покладений у створення інституту військового омбудсмена в Україні, оскільки дозволяє виокремити його серед інших органів захисту прав людини. Підкреслюється, що зазначені принципи, як вбачається, повинні стати важливою основою і передумовою подальшої результативної діяльності уповноваженого з прав військовослужбовців в Україні.

Ключові слова: права людини, права військовослужбовців, захист прав людини, омбудсмен, уповноважений з прав військовослужбовців, парламент.

Barchuk V. B., Loginov O. A. More on establishing an institution of a commissioner for servicemen's rights in Ukraine

The article is dedicated to study of certain problems of operation of the institution of a commissioner for servicemen's rights and prospects for establishing such institution in Ukraine. It is pointed out that one of the ways to address the issue of enforcement of servicemen's rights that can be implemented in Ukraine is establishment of the institution of a commissioner (ombudsperson) for servicemen's rights. Though this problem was studied in academic papers by domestic scholars, today's challenges require scientific rethinking and further development of this matter. The article focuses on certain principles that should become a basis for establishing such institution in Ukraine. According to authors, such principles include independence, accessibility and customization of work forms and methods.

It is emphasized that though ombudsperson's independence has certain limitations due to the ombudsperson's connection with the state, it should not prevent him from performing their duties efficiently. The authors distinguish two components in independence: legal and financial. Legal component is further divided into institutional and organizational, which, like others, should be ensured by guarantees established by the law. As far as financial independence is concerned, the authors illustrate possible solutions for this problem in foreign countries and offer their own vision as to where the ombudsperson should draw funds from. The authors study the principle of accessibility from the perspective of who should have the right to seek ombudsperson's assistance and provide their own opinion on the matter. Accessibility should also include a number of components, such as public awareness of the ombudsperson's activities, immediate accessibility and procedural availability. According to the authors, customization of forms and methods of the ombudsperson's activities is another important principle that should be considered for the purpose of establishing an institution of the ombudsperson for servicemen's rights in Ukraine, because it enables to distinguish it from among other authorities for protection of human rights. It is emphasized that the above principles should be deemed an important basis and prerequisite for further efficient operation of the commissioner for servicemen's rights in Ukraine.

Key words: *human rights, servicemen's rights, protection of human rights, ombudsperson, commissioner for servicemen's rights, parliament.*

Вступ. Масштаби існуючих порушень прав людини, а також потенційні загрози у питанні їх захисту, з якими зіткнулась наша держава після 24 лютого 2022 року, вимагають переосмислення багатьох складових системи забезпечення прав людини та її швидкої адаптації до нових реалій.

Однією з багатьох проблем, що, гостро постає і потребує розв'язання вже сьогодні і, на жаль, вимагатиме значних зусиль і часу у подальшому, є питання захисту прав військовослужбовців. Означена проблема є, з одного боку, доволі багатоаспектною, як і інші, пов'язані з питаннями захисту окремих категорій прав людини, а з іншого – вона має свої особливості, і притаманні лише їй риси, пов'язані із специфікою військової служби. У мирний час питання забезпечення прав згаданої групи має важливе значення, але розглядається, як правило, на одному рівні з питанням забезпечення прав і інших категорій фізичних осіб. Під час же воєнного стану, і, безпосередньо, коли відбуваються активні масштабні бойові дії, актуалізуються окремі аспекти проблеми захисту прав військовослужбовців, такі, зокрема, як право на пільги і компенсації у зв'язку із участю у бойових діях, право на належну реабілітацію і психологічну допомогу для поранених, тих, хто перебував у полоні або ж тих, хто має посттравматичний синдром тощо. Окремим важливим аспектом означеної проблеми є забезпечення прав членів сім'ї військовослужбовця, особливо у випадку, якщо він загинув.

Досвід багатьох країн, військовослужбовці яких брали участь у активних бойових діях, а також велика кількість військових і цивільних, що були мобілізовані до Збройних Сил України свідчать про те, що обсяг згаданих вище питань ставатиме все більшим.

Одним із шляхів розв'язання питання забезпечення прав військовослужбовців, що реалізується в зарубіжних країнах, і, на нашу думку, цілком може бути реалізований в Україні, є запровадження інституту уповноваженого (омбудсмена) з прав військовослужбовців.

Різні питання контролю за додержанням прав військовослужбовців з боку військового омбудсмена у своїх працях розглядали О.Б. Бондарев, О.В. Марцеляк, Б.М. Шамрай, Л.В. Голяк. Водночас, враховуючи особливі виклики у вирішенні цього питання, що з'явилися після повномасштабного вторгнення, воно вимагає наукового переосмислення у багатьох аспектах, і, відповідно, проведення належних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження окремих аспектів інституту уповноваженого з прав військовослужбовців з точки зору перспективи його запровадження в систему державних органів України, виявлення особливостей, а також вироблення відповідних пропозицій.

Результати дослідження. Передусім слід підкреслити, що інститут уповноваженого з прав військовослужбовців, як і будь-який, містить багато складових, кожен з яких потребує окремого вивчення. Водночас, у цій статті автори зосередять увагу лише на окремих з них, які з одного боку мають спільні риси з тими, що є у омбудсменів загальної компетенції, а з іншого мають свої особливості, що повинні враховуватись під час визначення відповідного статусу в законодавстві.

На нашу думку, серед важливих загальних аспектів інституту уповноваженого з прав військовослужбовців, є передусім принципи, які повинні бути закладені у створення цього інституту, і які, водночас, забезпечать його специфічну роль у системі захисту прав людини. Такими принципами, зокрема, є наступні.

Незалежність. Як свідчить світова практика, успішне функціонування інституту омбудсмена передусім залежить від того наскільки незалежно він здатен діяти від органів державної влади, політичних партій та інших суб'єктів, а також обставин, які можуть позначитися на його діяльності.

Окрім дослідники зазначають, що незалежність має вирішальне значення для діяльності інститутів омбудсмена, і саме від рівня незалежності, як вважають більшість експертів, залежить ефективність роботи цих інститутів [1, с. 37].

Проте важливо зауважити на тому, що незалежність виступає в цьому випадку поняттям відносним. Звичайно, сам факт того, що інституту уповноваженого надається певна свобода дій, вже відрізняє його від інших державних органів. Водночас незалежність цього інституту зовсім не означає, що не існує зв'язку з державою, її органами. В Україні, як і в інших країнах, де існує подібний інститут, його створення відбувається на основі закону. Закон визначає конкретні зв'язки цієї інституції з державою і встановлює межі, в яких вона повинна функціонувати, тому всі інститути омбудсмена неминуче обмежені своїми зв'язками з державою і необхідністю дотримуватися своїх законодавчих мандатів [2, с. 95].

Отже, можна зазначити, що інститут омбудсмена характеризується певною незалежністю, яка передбачає встановлення деяких меж, але водночас ці межі не повинні заважати уповноваженому ефективно виконувати свої обов'язки.

Незалежність діяльності Уповноваженого полягає в об'єднанні кількох складових. По-перше, це юридична незалежність, що, на нашу думку, включає інституційну та організаційну незалежність.

Інституційна складова дає можливість зрозуміти наскільки незалежним є цей інститут у відносинах з іншими органами влади в тому числі тими, яким він підпорядковується, яким звітує і які сам контролює. Інституційна незалежність гарантує інституту омбудсмена захист від конфлікту інтересів і будь-якого неправомірного втручання, яке може вплинути на його об'єктивну позицію і здатність ефективно розслідувати скарги. Ціла низка інститутів

омбудсмена підкреслюють важливість інституційної незалежності як однієї з ключових умов їх ефективної діяльності [1, с. 38].

У більшості країн, що представляють моделі незалежного омбудсмена у справах збройних сил, і які мають парламентарні форми правління, незалежні військові омбудсмени створені в рамках парламентаризму (окрім Канади, де омбудсмен структурно входить до складу Міністерства національної оборони і Збройних сил Канади). Першим з омбудсменів, які зараз діють в Україні, було створено Уповноваженого, котрий здійснює саме парламентський контроль за додержанням конституційних прав людини, хоча, відповідно до закону, є незалежною посадовою особою [3].

Як підкреслювалось нами раніше, незалежний військовий омбудсмен також має бути створений в рамках парламентаризму, що, з одного боку дозволить, доповнити існуючу систему парламентського контролю за додержанням прав військовослужбовців [4, с. 8], а з іншого – забезпечить його незалежність від органів, на які буде спрямований його контроль.

Стосовно організаційної незалежності як складовою юридичної незалежності, то вона полягає передусім у можливості незалежно від будь-кого організувати свою діяльність. В свою чергу, на нашу думку, це повинно передбачати, по-перше, можливість самостійно призначати і звільняти необхідний уповноваженому персонал, і по-друге, самостійно обирати пріоритетність у застосуванні форм і методів роботи.

Цілком зрозуміло, що і інституційна і організаційна складові незалежності повинні забезпечуватись низкою юридичних гарантій і передусім тим, що статус уповноваженого з прав військовослужбовців повинен регулюватись окремим законом. На нашу думку, зразком інших гарантій можуть стати ті, що зазначені для загальнонаціонального омбудсмена у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», тим більше, що окремі з них забезпечують незалежність омбудсмена і від самого парламенту.

Іншою частиною незалежності інституту є його фінансова складова. На нашу думку, вона означає, по-перше, достатній для виконання обов'язків обсяг фінансування, а по-друге, – повна відсутність зв'язку між джерелом фінансування і органами, які підпадають під контроль уповноваженого.

Дослідники зазначають, що більшість інститутів військових омбудсманів фінансуються з бюджету парламенту. Але деякі інститути омбудсмена, в силу своєї приналежності до оборонної організації, отримують кошти на своє утримання із бюджету міністерства оборони. Така схема, зокрема, діє в Бельгії, Канаді, Нідерландах та Сполученому Королівстві. Деякі з цих інститутів відзначають, що їх залежність у питаннях фінансування від оборонного відомства має негативні наслідки для їх незалежності та виконання покладених на них функцій [1, с. 42].

На нашу думку, найкращим варіантом, який би забезпечив максимально можливий рівень фінансової незалежності, було б фінансування омбудсмена окремою статтею державного бюджету, як це відбувається у випадку з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Доступність. Цей принцип є спільним для більшості служб омбудсмена у світі. Передусім тут важливо визначитись хто саме матиме право звертатись до уповноваженого. Хоча назва інституту говорить про права осіб, що мають статус військовослужбовців, практика країн, де існують подібні омбудсмени свідчить, що перелік осіб, які можуть подавати скарги, є ширшим і може включати такі три категорії громадян: діючі і колишні військовослужбовці збройних сил, члени їх сімей, їх товариші і знайомі; цивільні особи, що постраждали від дій власних збройних сил; представники цивільного населення країни, на території яких розгорнуті або несуть службу підрозділи збройних сил інших держав [1, с. 58].

На нашу думку, до переліку осіб, які б мали право звертатись до такого омбудсмена, слід включити військовослужбовців Збройних сил України, співробітників інших органів сектору безпеки і оборони, осіб, які вже звільнились з військової служби, а також членів їх сімей.

Слід також зазначити, що доступність неможливо забезпечити виключно шляхом структурних заходів, а лише шляхом впливу на всі аспекти організації і діяльності інституції. У зв'язку із цим забезпечення доступності включає такі складові, як:

1. Інформованість населення про діяльність омбудсмена. Ця установа не зможе бути доступною, якщо громадяни не знатимуть або будуть недостатньо поінформовані про її існування і функції. Інформованість населення може здійснюватись шляхом взаємодії з засобами масової інформації, а також за допомогою обов'язкових для опублікування доповідей (звітів) омбудсмена про стан дотримання прав військовослужбовців тощо.

2. Безпосередня доступність. Передбачає створення можливості прямого доступу до омбудсмена будь-якої особи незалежно від місця проживання, стану здоров'я та матеріального стану. Головною вимогою тут є те, що заявники не повинні відчувати жодних формальних ускладнень під час звернення. Для цього, окрім особистого прийому, можуть використовуватись і такі засоби, як пошта, телефон, факс, електронна пошта, розміщення на сайті бланку заяви, офіційний чат-бот або телеграм-канал і т.д.

3. Доступність процедури. Ця складова передбачає наявність прозорого, простого і зрозумілого механізму розгляду скарги і реагування на неї. Також важливо, щоб усе провадження було безкоштовним.

Ще одним принципом, що, на нашу думку, має бути врахований під час створення зазначеного інституту в Україні, є принцип індивідуалізації форм і методів його діяльності [2, с. 99]. Справа в тому, що багатьох омбудсменів світу об'єднує те, що на відміну від інших інститутів захисту прав людини, вони можуть застосовувати не тільки правові засоби, а правові принципи, діяти зважаючи на моральні міркування, принцип справедливості. Це, наприклад, відображено і у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Зокрема, при вступі на посаду Уповноважений Верховної Ради України з прав людини присягається, між іншим, керуватись справедливістю і власною совістю [3, стаття 7]. Він також захищає і ті права, які не отримали законодавчого закріплення, зокрема, таке, як право на доброякісне управління. Останнє вкрай важливо для України, особливо в ситуації коли військовослужбовець звертатиметься до чиновників за порадою або допомогою і матиме право на відповідне поважне ставлення і результат.

Окрім цього можливість надання кваліфікованої юридичної консультації, використання альтернативних засобів захисту, надання розголосу справі, можливість аналізувати ситуацію з правами військовослужбовців в цілому і формулювати пропозиції для зміни законодавства і діяльності відповідних органів також виділятиме і індивідуалізуватиме омбудсмена серед інших органів захисту прав людини.

Наприкінці ще раз хотілося б повернутись до питання про необхідність запровадження інституту уповноваженого з прав військовослужбовців в Україні. Серед багатьох аргументів, що висловлюються сьогодні на підтримку цього питання, одним з найважливіших є зростаюча кількість звернень до загальнонаціонального омбудсмена протягом останніх років [5, с. 402], де значну частину становлять звернення саме військовослужбовців та інших представників сектору безпеки і оборони. Це пов'язано з системними проблемами щодо забезпеченням цих категорій осіб житлом, порушенням їх прав на своєчасне та повне отримання грошового забезпечення, на призначення та перерахунок пенсії, спорами, пов'язаними з призначенням, переведенням та звільненням їх з військової служби тощо.

Враховуючи зазначене та з урахуванням викликів повномасштабної агресії РФ проти України в структурі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини був створений окремий структурний підрозділ – Департамент моніторингу додержання прав у секторі оборони та прав ветеранів і військовослужбовців, полонених та членів їх родин [6, с. 3].

Цілком очевидно те, що для того, щоб впровадження інституту уповноваженого з прав військовослужбовців було виправдано з точки зору захисту їх права, поряд з багатьма іншими інститутами, діяльність яких тією чи іншою мірою стосується прав цієї категорії, функціонування омбудсмена повинно бути високорезультативним. Це буде зумовлено і якістю законодавчого регулювання діяльності інституції, і якістю реагування на звернення,

особистістю омбудсмена, рівнем співробітництва з державними органами, посадовими особами, громадськими організаціями, міжнародними організаціями захисту прав людини тощо [2. с. 101].

Водночас зрозумілим є те, що оцінити це можна буде тільки в процесі його функціонування. Водночас вже на стадії підготовки до впровадження цього інституту слід закласти фундамент у вигляді зазначених у цій статті та інших принципів, що дозволило би йому працювати не результат.

Висновки.

1. У створення майбутнього інституту уповноваженого з прав військовослужбовців повинні бути передусім покладені принципи, що властиві більшості омбудсменів світу, зокрема такі, як незалежність, доступність та принцип індивідуалізації форм і методів його діяльності;

2. Незалежність передбачатиме юридичну та фінансову складові. В свою чергу юридична включатиме інституційну та організаційну. Доступність передбачатиме обов'язкове інформування населення про діяльність омбудсмена, безпосередню доступність та доступність процедури;

3. Найбільш дієвим засобом досягнення фінансової незалежності є визначення видатків на утримання уповноваженого з прав військовослужбовців окремою статтею державного бюджету;

4. До переліку осіб, які б мали право звертатись до такого омбудсмена слід включити військовослужбовців Збройних сил України, співробітників інших органів сектору безпеки і оборони, осіб, які вже звільнились з військової служби, а також членів їх сімей.

Список використаних джерел:

1. Бакленд Б., МакДермотт В. Інститути омбудсмена у справах збройних сил: практ. посіб. Женева : ДКЗС, 2015. 178 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Ombudsman_book_Ukrainian.pdf. (дата звернення: 15.08.2023).

2. Барчук В.Б. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України прав людини у сфері забезпечення національної безпеки України : монографія. Київ : Наук.-вид відділ НА СБ України, 2009. 153 с.

3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. (станом на 15 серпня 2023 р.) / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

4. Барчук В.Б., Логінов О.А. Парламентський контроль за додержанням прав військовослужбовців: шляхи вдосконалення. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 3-9.

5. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2021 рік. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf>. (дата звернення: 15 серпня 2023 р.).

6. На варті захисту прав військовослужбовців, ветеранів, полонених та членів їх родин. Щомісячний бюлетень. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/navartizakhistuprav-2.pdf>. (дата звернення: 15 серпня 2023 р.).

БУРДЕЙНИЙ Ю. І.,
аспірант кафедри процесуального права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича),
приватний нотаріус
(Заставнівський районний нотаріальний
округ Чернівецької області)

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.3>

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКТРИНИ НАЛЕЖНОЇ СУДОВОЇ ПРОЦЕДУРИ

У статті проаналізовано проблему методології доктрини «належної судової процедури», що виступає суттєвою частиною організації судової системи, здійснення правосуддя та забезпечення його ефективності в ракурсі гарантування права людини на доступ до суду з всіма необхідними та належними засобами та можливостями. Визначено, що судова влада реалізує свої функції лише у певній процесуальній формі – судовій процедурі, тому порушення або недодержання встановлених нормативів, стандартів призводить до скасування винесеного судового рішення. В той же час, саме належна судова процедура є вирішальним принципом здійснення судової діяльності.

Доведено, що методологічна проблема доктрини «належної судової процедури» також пов'язана із правовими умовами, що забезпечують дослідження наступних моментів: безсторонне, «правильне» та рівне для всіх судочинство; швидкий розгляд справ; спрощення й уніфікацію судової системи. Організованість судочинства має бути такою, щоб громадянин, який потребує захисту свого права, мав можливість швидко та легко отримати його, і в той же час, щоб суд, до якого громадянин звернувся, був спроможний без зайвих зусиль задовольнити його вмотивовані законні вимоги.

Встановлено, що чинне українське законодавство не містить визначення поняття «належна судова процедура» та її прямих складових елементів, що виступає свого роду семантичним недоліком, оскільки ускладнює її застосування. Однак, в тлумаченні та методології застосування цієї категорії є різні підходи. Здебільшого вона характеризується в аспекті справедливої процедури. Такий підхід призводить до неоднозначного визначення обсягу цього конвенційного стандарту, а також і до певної теоретичної неузгодженості щодо дійсного належного визначення суті належної процедури і співвідношення із загальними категоріями «справедливості», «рівності», «змагальності».

Ключові слова: *належна судова процедура, справедливий судовий розгляд, судовий процес, Європейський суд з прав людини, захист прав людини.*

Burdeyniy Yu. I. The problem of methodological research of the doctrine of due judicial procedure

The article analyses the problem of the methodology of the doctrine of «due judicial procedure». It acts as an essential part of the organization of the judicial system, the administration of justice and ensuring its effectiveness. This is done from the perspective of guaranteeing the human right to access the court with all necessary and appropriate means and opportunities. It was determined that the judicial power performs its functions only in a certain procedural form – a judicial procedure.

Therefore, violation or failure to comply with the established norms and standards leads to the annulment of the rendered court decision. At the same time, proper judicial procedure is a decisive principle of judicial activity.

The author proves that the methodological problem of the doctrine of «due judicial procedure» is related to the legal conditions that ensure the following points: impartial, «correct» and equal justice for all; fast consideration of cases; simplification and unification of the judicial system. The organization of judicial proceedings should be such that a citizen who needs protection of his right has the opportunity to obtain it quickly and easily. That the court to which the citizen turned should be able to satisfy his motivated legal demands without undue effort.

It is established that the current Ukrainian legislation does not contain a definition of the concept of «due judicial procedure» and its direct constituent elements. This is a kind of semantic flaw, as it complicates its application. However, there are different approaches in the interpretation and methodology of applying this category. For the most part, it is characterized in terms of a fair procedure. This approach leads to an ambiguous definition of the scope of this convention standard. In addition, it leads to a certain theoretical inconsistency regarding the actual definition of the essence of due process and its relationship with the general categories of «justice», «equality», «competitiveness».

Key words: *due process, fair trial, trial, European Court of Human Rights, protection of human rights.*

Вступ. В сучасній вітчизняній юридичній науці існує необхідність у вирішенні методологічних проблем, що є актуальним вимогам часу. Розуміння складних державно-правових явищ можливе завдяки використанню гіпотез, концепцій, теорій та шкіл, багато з яких виникли внаслідок досліджень представників філософських, правових та суміжних наук. Вітчизняна методологія правових досліджень стала більш різноманітною, враховуючи внесок таких наук, що призвело до появи різноманітних правових концепцій.

Відомо, що наукове пізнання у правових дослідженнях, зокрема вивчення методології доктрини «належної судової процедури», відбувається на двох рівнях: теоретичному та емпіричному, що залежить від першого. У сучасній юридичній літературі іноді виділяється ще один самостійний рівень – метатеоретичний (також відомий як світоглядний або парадигмальний), який передує та покладає основу для теоретичного та емпіричного наукового пізнання і визначається світоглядом дослідника. Проблемам, що пов'язані із розумінням доктрини «належної судової процедури» було присвячено низку наукових статей та комплексних розробок. Окремі аспекти цього правового явища досліджували О. О. Овсяннікова, В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара, В. А. Кройтор, В. Ю. Мамницький, Ж. М. Мельник-Томенко, С. Шевчук, Б. П. Ратушна.

Питання функціонування судової влади в Україні завжди залишалося актуальним для дослідників, практиків, а також для усіх учасників процесу створення законодавства та його виконання. Однак, найбільш суттєвою частиною організації судової системи та забезпечення її ефективності є гарантування права людини на доступ до суду з усіма необхідними засобами та можливостями. Тільки в такому контексті дотримання «належної судової процедури» може забезпечити право на справедливий судовий розгляд. І як відзначає О. О. Овсяннікова: «... судова влада реалізує свої функції лише у певній процесуальній формі – судовій процедурі. Порушення або недодержання встановлених нормативів призводить до скасування винесеного акта судової влади. Отже, саме належна судова процедура є основоположним принципом реалізації судової влади» [1, с. 128].

Постановка завдання. Варто відзначити, що «належність» є не лише соціальною, морально-етичною чи філософською категорією, але й правовим феноменом, який має нормативне закріплення у різних правових актах. Належність як судово-процесуальна категорія

має цілком визначені правові форми, оскільки регламентується у нормах, які визначають засади процесуального провадження, правовий статус його учасників, процесуальну форму проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Однак законодавча регламентація «належної судової процедури» є досить складним завданням, що зумовлено комплексністю та неоднорідністю цього питання. Адже досить складно вичерпно означити та нормативно встановити всі можливі форми прояву належності, які виникають під час здійснення процесуального провадження. Окрім цього, практика правозастосування вимагає правової визначеності в розумінні конвенційного стандарту, що сприятиме забезпеченню його виконання чи встановленню випадків його порушення.

Результати дослідження. Важливість формування методологічної точки зору на доктрину належної судової процедури полягає насамперед у тому, що від її оптимальної виваженості абсолютно залежить результат пошуку справедливого судового рішення. Так, для прикладу, Європейським судом з прав людини сформульовано певні стандартні вимоги рівності сторін (або, як її ще називають, рівності вихідних умов) у судовому процесі як складової частини права на справедливий судовий розгляд [2, с. 49]. Вимога «рівності вихідних умов» (рівності сторін) вимагає надання кожній стороні достатньої можливості представити свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом. Вимога рівноправності сторін відіграє роль компенсаторного механізму, що дозволяє сторонам перебувати в рівних чи аналогічних умовах. Даний принцип спрямований не на наділення сторін рівними засобами процесуального захисту своїх прав, а на вирівнювання фактичного процесуального положення сторін, створення «справедливого балансу» між сторонами [3, с. 163]. Незалежно від того, до якої галузі суспільних відносин відноситься судова пізнавальна діяльність, процесуальні форми судочинства повинні ґрунтуватись на основних принципах судової діяльності. Така поведінка учасників судового процесу обов'язково підпорядковується закономірностям, які спостерігаються та проявляються в кожному випадку судового пізнання. Цивілізаційний досвід людства, який зародився у давні часи Античності, переконує нас в цьому. Про метод писали і Платон, і Аристотель, і римські юристи, зокрема Цицерон. Пізніше Рене Декарт закликав розглядати об'єкт «у природному світлі дня», а Френсіс Бекон мріяв про «пряму дорогу» в науці – шлях дослідження. У недалекому минулому питання про такі «шляхи» не виникали, оскільки безпеліційно приймалася нормативна догма. Проте реальність знову і знову змушувала повертатися до проблем методології. І на сьогодні завдяки практиці ЄСПЛ сформувались певні вимоги до належної судової процедури, які забезпечують справедливість судового розгляду. Вчені відзначають, що методологію варто розглядати як таку, що складається з трьох компонентів [4, с. 39]. По-перше, це – конкретні засоби і способи дослідження, і цілком реально, що деякі з них можуть не підходити з принципових міркувань, наприклад метод порівняльно-правового чи порівняльно-історичного аналізу, або ж, навпаки, метод безпосереднього спостереження чи експерименту може виявитися цілком продуктивним в належному судовому доказуванні. По-друге, приватно-наукова методика – вона представлена поняттями, прийомами, способами і принципами, тобто це технологія наукового пізнання, що здійснюється з допомогою певних методів. Це, зокрема, семантичний метод обліку, лінгво-етимологічний, знаковий метод компаративної лінгвістики і юриспруденції, історичної конструкції. Нарешті, по-третє – світоглядна основа, ідеологічна база дослідження. Ідеологія, яка розуміється не у сенсі агітації і пропаганди, а у стратегічному значенні – наука про ідеї. Очевидним є те, що нині це закономірності не тільки атмосферного тиску і природного середовища [5, с. 12-16]. Сприйняття методології доктрини «належної судової процедури» в такому ракурсі спрямоване на удосконалення категорійно-понятійного апарату сучасної загальної теорії судового правозастосування та процесуального законодавства, а також на приведення українського судового правозастосування в частині встановлення фактичних обставин справи у відповідність до європейських вимог належного судового розгляду. Так, за твердженням В. В. Комарова, право на справедливий судовий розгляд треба розглядати в широкому і вузькому значенні. Зокрема, у широкому значенні

це право закріплюється в пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод [6] та ототожнюється з правом на доступ до правосуддя, тобто кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та одержати справедливий й ефективний судовий захист [3, с. 156]. У вузькому значенні право на справедливий судовий розгляд, вважає вчений, охоплює лише вимогу «справедливої» процедури, яка в тексті статті 6 Конвенції використовується разом з вимогами незалежності та безсторонності суду, публічності й розумності строку судового розгляду. Даючи визначення справедливості у вузькому значенні, Європейський суд з прав людини виділяє такі вимоги, які безпосередньо не вказані в пункті 1 статті 6 Конвенції, наприклад, належне сповіщення та слухання, прийняття до уваги лише доказів, отриманих законним шляхом, винесення мотивованого рішення, принцип рівності сторін у змагальному процесі, заборону втручання законодавця у процес здійснення правосуддя, принцип правової певності. Щоб уникнути тавтологій, право на справедливий судовий розгляд у вузькому значенні, на твердження В. В. Комарова, має називатись правом на належну судову процедуру [3, с. 57]. Зауважимо, що ЄСПЛ не сформулював якихось формально визначених правил та критеріїв справедливості. В окремих рішеннях Суду можна зустріти позицію, що «справедливий розгляд справи» охоплює такі аспекти належного здійснення правосуддя, як право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового розгляду справи, мотивованість судового рішення тощо [7, с. 5]. Ці процесуальні вимоги прямо не передбачені в пункті 1 статті 6 Конвенції, а окреслені лише як «справедливий судовий розгляд» [6]. Вони вироблені прецедентною практикою Європейського суду з прав людини, виходячи із загального уявлення про справедливість і принцип верховенства права.

Як відзначає Н. Ю. Сакара, що поняття «справедливості» у вузькому значенні, яке закріплене в статті 6 Конвенції, є певним аналогом американської належної правової процедури. Уявляється, що для зручності та виходячи з традицій розуміння «справедливості» в процесуальному значенні його доцільніше називати належною судовою процедурою, яка включає до свого змісту низку вимог [8, с. 133]. Тому, осмислення доктрини «належної судової процедури» має на меті вдосконалення термінологічного апарату сучасної загальної теорії судового правозастосування та процесуального законодавства. Тому, першочерговою є група вимог, яка становить необхідний елемент належної судової процедури, і включає аспекти, такі як належне сповіщення та проведення слухання, урахування доказів, що отриманні законним шляхом, аргументованість рішення. Ці вимоги частково відповідають фундаментальним принципам справедливого правосуддя, а також додатковим вимогам, які виникли внаслідок американської доктрини та судової практики Верховного Суду США. Наступними елементами, що мають пріоритетне значення для сприйняття методології доктрини «належної судової процедури» і спрямоване на удосконалення її категорійно-понятійного апарату, виходячи з прецедентної практики Європейського суду з прав людини, є принцип «рівності вихідних умов» або, як його ще називають, принцип «рівності сторін» [9] і принцип змагальності [10]. Принцип «рівності вихідних умов» (рівності сторін) вимагає надання кожній стороні достатньої можливості представити свою справу в умовах, які не дають їй значних переваг перед її опонентом. При цьому, як відзначив Європейський суд з прав людини у справі *Боргерс проти Бельгії* [11], зовнішня сторона судочинства також має значення – правосуддя не лише має здійснитися, необхідно, щоб були присутні всі атрибути цивілізованого правосуддя. Зокрема, у справі «*Боргерс проти Бельгії*» (*Borgers v. Belgium*) (§27 рішення від 30.10.1991, заява № 12005/86) ЄСПЛ визнав невинуватим порушення права на захист, яке полягало у тому, що заявник був позбавлений можливості надати свої міркування стосовно зробленої у справі заяви, яка була несприятливою для заявника, і на цій підставі визнав порушеним право, передбачене пунктом першим статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12].

Також варто звернути увагу і на такі елементи, що мають беззаперечну вагомість для сприйняття методології доктрини «належної судової процедури» і спрямовані на удосконалення її категорійно-понятійного апарату, є принцип правової певності або, як його ще

називають у літературі, принцип правової визначеності [13]. Як було зазначено в рішенні у справі Брумераску проти Румунії, цей принцип впливає з принципу верховенства права і вимагає, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання, їхнє рішення не підлягало сумніву. З принципом правової певності тісно пов'язана вимога неодмінної реалізації судових рішень, що також впливає з принципу верховенства права, і яку можна розглядати як складову принципу правової певності. Це положення впливає з того, що поняття права на судовий розгляд чи на доступ до суду жодною мірою не обмежується стадією порушення справи, а також включає право на суд, який може винести дієве рішення і здійснювати правосуддя без перешкод та зовнішнього втручання [8, с. 139]. І як відзначається в науковій літературі, що незважаючи на обов'язковість застосування положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини існують деякі критерії, відповідно до яких суддя приймає виважене рішення про доцільність їх застосування в конкретній справі. Для прикладу, при аналізованні провадження необхідно зважати на урегульованість питання на законодавчому рівні України. І у разі достатньої вітчизняної нормативно-правової бази – вимога звертання до норм європейського законодавства не є першочерговою. Дане положення – одне з складових принципу правової визначеності, який також входить до переліку основоположних європейських стандартів [14, с. 177].

Висновки. Отже, використання методології доктрини «належної судової процедури» дозволяє повно та всебічно охопити всі складові елементи цього конвенційного стандарту. І з метою створення гарантій реалізації конвенційних вимог до правосуддя необхідно створити такі судові процедури та моделі цивільного, кримінального, адміністративного судочинства, які би забезпечили реалізацію права на справедливий судовий розгляд крізь призму конвенційного стандарту «належної судової процедури». Виокремлення методологічних засад має як науковий, так і прикладний характер, адже саме методологія дозволяє розкрити зміст цього правового феномена, що забезпечуватиме його реалізацію як у законотворчій, так і в правозастосовній практиці, а правильне розуміння змісту доктрини «належної судової процедури» сприятиме унеможливленню порушення права на справедливий судовий розгляд. В той же час, основним складовим, змістовним елементом права на справедливий судовий розгляд, яке притаманне заінтересованим суб'єктам процесуальної діяльності, є належна судова процедура, яка становить собою результат побудови на законодавчому рівні стандартизованої моделі судочинства.

Список використаних джерел:

1. Овсяннікова О. О. Належна (справедлива) судова процедура як гарантія довіри громадськості до судової влади. *Право України*. 2015. № 7. С. 128-135.
2. Кройтор В.А. Категорія рівності у здійсненні правосуддя у філософії та праві: встановлення нових дороговказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 41-49.
3. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. професора В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.
4. Габаковська Х. В. Дослідницький підхід як елемент методології у сучасній юриспруденції [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Ун-т Короля Данила. Івано-Франківськ : 2018. 208с.
5. Козловський А. А. *Філософія права як самосвідомість нації. Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 12-16.
6. Конвенція про захист прав і основоположних свобод 01.11.1950 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.07.2023)
7. Ратушна Б. П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2014. 208 с.
8. Сакара Н. Ю. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х.: Право, 2010. 256 с.

9. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом: теоретико-правовий аналіз. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 56-60. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-56-60>
10. Мамницький В. Ю. Принцип змагальності і моделі цивільного судочинства в контексті судово-правової реформи. *Форум права*. 2017. № 4. С. 130-140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
11. Справа «Боргерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium) (§27 рішення від 30.10.1991, заява № 12005/86). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62276> (дата звернення 23.07.2023)
12. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду «Про скасування рішень державних реєстраторів» від 23.10.2019 по справі № 910/6041/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85297415> (дата звернення 23.07.2023)
13. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. К. : Реферат, 2002. 344 с.
14. Колеснікова М., Печена Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 1. С. 174-178. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.27>

КОВНИЙ Ю. Є.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти
(Львівський національний університету
імені Івана Франка)

УДК 340.12:008:34:339.92
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.4>

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ: ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ

У цій науковій статті проведено аналіз генезисних аспектів формування етнонаціональної політики в деяких державах (Туреччина, США) і в Україні та здійснено спробу комплексного визначення принципів правової політики у сфері етнонаціональних відносин для закріплення в національній системі права.

Дослідження історичного генезису розвитку етнонаціональної політики вказує на її невизначеність та проблемні аспекти на різних етапах державності України та підтверджує, що навіть пошук української ідентичності ще сто років тому був суттєвою проблемою. Це негативний історичний спадок, який слід врахувати для недопущення помилок при закріпленні на нормативному рівні сучасних принципів та норм, що відображають демократичність та транзитивність суспільної реальності.

Доведено, що єдиної спільної Стратегії етнонаціональної політики потребує Україна у контексті формування виваженого підходу в післявоєнний час. Вагомо збалансувати права титульної нації, представників національних меншин та інших груп, запобігти дискримінаційним проявам за етнічною та національною ознакою, захистити державну мову, її розвивати та поширювати та надати можливість спілкуватися мовою національних меншин. Вказані аспекти слід визначити через закріплення принципів правової етнонаціональної політики на державному рівні, серед яких запропоновані наступні: гарантування збереження етнонаціональної ідентичності суб'єктів політики; рівність суб'єктів етнополітики незалежно від чисельності; збалансування права титульної нації та представників національних меншин, корінних народів та інших етнічних груп; забезпечення етнонаціональних груп від дискримінації за етнічною та національною ознакою; державне гарантування культурного розвитку етнонаціональної групи; забезпечення заходів щодо протидії асиміляції етнонаціональних груп; державна увага до мовної політики у тому числі корінних народів та національних меншин; забезпечення можливості етнонаціональних груп брати участь у формуванні політико-правових рішень, що стосуються етнонаціональних питань.

***Ключові слова:** принципи права, історичний розвиток, етнонаціональна політика, корінні народи, національні меншини, стратегія розвитку, права етнонаціональних суб'єктів.*

Kovnyi Yu. E. Ethnonational policy of a democratic state: principles of legal regulation and historical genesis of development

This scientific article analyzes the genesis aspects of the formation of ethnonational policy in some states (Turkey, the USA) and Ukraine, and attempts to comprehensively define the principles of legal policy in the field of ethno-national relations for consolidation in the national legal system.

The study of the historical genesis of the development of ethno-national politics points to its uncertainty and problematic aspects at different stages of Ukraine's statehood and confirms that even the search for Ukrainian identity a hundred years ago was a significant problem. This is a negative historical legacy that should be taken into account in order to avoid mistakes when establishing modern principles and norms reflecting the democratic and transitive nature of social reality at the regulatory level.

It has been proven that Ukraine needs a common strategy of ethno-national policy in the context of forming a balanced approach in the post-war period. It is important to balance the rights of the titular nation, representatives of national minorities and other groups, prevent discriminatory manifestations on ethnic and national grounds, protect the state language, develop and spread it, and provide the opportunity to communicate in the language of national minorities. The specified aspects should be determined by establishing the principles of legal ethno-national policy at the state level, among which the following are proposed: guaranteeing the preservation of the ethno-national identity of policy subjects; equality of subjects of ethnopolitics regardless of the number; balancing the rights of the titular nation and representatives of national minorities, indigenous peoples and other ethnic groups; protection of ethno-national groups from discrimination on ethnic and national grounds; state guarantee of cultural development of an ethno-national group; ensuring measures against the assimilation of ethno-national groups; state attention to language policy, including indigenous peoples and national minorities; ensuring the possibility of ethno-national groups to participate in the formation of political and legal decisions related to ethno-national issues.

Key words: *principles of law, historical development, ethno-national policy, indigenous peoples, national minorities, development strategy, rights of ethno-national subjects.*

Вступ. Ефективність правового регулювання можливо забезпечити тільки у випадку поступальності, сталості політики. В цьому проявляється ознака всієї державної політики, проте в контексті етнополітики це має особливе значення. Ми вже були свідками як в нашій державі низку разів трансформували в різні сторони тлумачення основного закону, це ж саме стосується мовної політики, а враховуючи, що проблеми статусу суб'єктів етнополітики не є в пріоритеті в нашій державі, це питання особливо ускладнюється.

Етнонаціональна політика демократичної держави включає в себе сукупність заходів і принципів, спрямованих на забезпечення прав та інтересів різних етнічних та національних груп, які мешкають на її території. Ця політика має на меті підтримку культурної різноманітності, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян та запобігання конфліктам на етнічних чи національних підставах.

Актуальність дослідження зумовлена не тільки фактом відсутності належної уваги до проблеми, але й практиологічним аспектом проблематики, оскільки в умовах воєнних дій, інформаційно-ідеологічної боротьби питання етнонаціональної політики, забезпечення статусу корінним народам, національним меншинам та іншим етнічним групам вагоме в контексті забезпечення територіальної цілісності держави.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз генезисних аспектів формування етнонаціональної політики в різних державах та в Україні та визначення таких принципів для закріплення в національній системі права.

Результати дослідження. Звернемо увагу на те що питання проблем з національної ідентичності в Україні має давню історію. Звернемося до історичного підґрунтя. Одразу після приходу до влади 29 квітня 1918 р. гетьман Павло Скоропадський розпочав згортання етнонаціональної політики держави, яка була переслідували очільники УНР. Навіть у травні – червень 1918 року він і його офіційні особи підкреслили стверджувану недоречність існування

національних міністерств, створених Центральною Радою (Центральна Рада), а також закликав до перегляду державної політики щодо національних меншин. На відміну від євреїв, для польського та російського населення в Україні Закон про персонально-національну автономію не створив нової кризи у нові історичні умови. Адже поляки і росіяни не вважали себе національними меншинами, а радше представниками державної нації [1, с. 174]. Отож, це вказує на невизначеність та проблемні аспекти етнополітики на різних етапах державності України та підтверджує, що навіть пошук української ідентичності ще сто років тому був суттєвою проблемою. Це, на жаль, той невтішний історичний спадок з яким нам слід формувати сучасну політику на державному рівні.

Заради справедливої багатовекторного методологічного юридично визначеного підходу, слід констатувати, що історичні проблеми становлення нації переслідувало багато народів. Турецькі науковці цей процес описують також через складні, деколи радикальні парадигми [2]. Мазут Еген (Mesut Yegen) вказує, що побудова турецької нації з колишніх підданих Османської держави на території, що залишилася від Османської імперії, була здійснена шляхом використання різних інструментів побудови/знищення нації, починаючи від геноциду і закінчуючи визнанням. Асиміляція, знищення, очищення, геноцид, погроми, обмін населенням, переміщення, виключення, дискримінація, незаконна конфіскація, визнання, усі ці інструменти побудови нації використовувалися в Туреччині в минулому столітті для побудови турецької нації. Сьогоднішня Туреччина була очищена від вірмен шляхом геноциду 1915 року та від греків шляхом обміну населенням у 1923 році. Залишки геноциду та обміну населенням, з іншого боку, стали предметом інших інструментів побудови нації, таких як дискримінація, погроми, конфіскація, а також визнання.

Сьогодні майже в кожній європейській країні чи у кожній країні світу існують етнічні/національні групи, які прагнуть зберегти свою культурну незалежність і вимагають визнання як титульного народу чи окремих етнос. Як вказує Stephen R Graubard «територіальне та історичне питання національності у Східній Європі все ще є головним політичним занепокоєнням у більшості регіону» [3]. Констатуємо, що держави з відносно демократичними елементами державного режиму мають проблеми у сфері міжетнічних відносин.

Напевно основною з репрезентативних країн є США. Наявністю в суспільстві цієї держави численних меншин, які зберігають елементів традиційних культур і зв'язків з країнами своїх предків, при ідентифікації з американським народом вказує про культурний плюралізм у США. Досвід багатокультурності, багатоконфесійності та різноманітності з точки зору національної та етнічної структури постімміграційних суспільств призвели до створення нової моделі інтеграції, яка могла б не оформилася б, якби не явище еміграції. Тому, говорячи про культурний плюралізм у США, проблеми міграції, ставлення до приймаючих національних меншин є важливими питаннями. Американське суспільство – це конгломерат людей різного етнічного та расового походження, з різними конфесіями, культурами, з різним економічним статусом тощо. Зараз тут є найбільша спільнота іммігрантів у світі, майже 47 мільйонів (14,5% населення США). Цей факт означає що 1/5 усіх іммігрантів у світі проживає в Америці. Кількість іммігрантів у США за останні півстоліття зріс більш ніж у чотири рази. Демографи прогнозують і далі збільшення частки категорії представників іншої нації (другого покоління, тобто тих, у яких принаймні один з батьків народився за межами Сполучених Штатів) і народився за кордоном (люди, які проживають у Сполучених Штатах Штати, але народжені за кордоном) у населенні США до 18% від загальної чисельності населення у 2065 р. У наступні 50 років представники національних меншин будуть значним фактором демографічного розвитку країни. Експерти Pew Research Center прогнозують, що населення США в 2065 році збільшиться на 117 мільйонів і досягне 441 мільйона, причому 88% цього збільшення становлять іммігранти та їхні діти [4, с. 115].

Права, надані суб'єктам етнонаціональної політики, в основному залежать від двох факторів. Один з них є законодавча ідеологія держави що формує відповідні відносини між більшістю і громадою меншин, які проживають на території країни. Ідеологія держави з цього приводу залежить від її моральних стандартів, політичних цілей і сприйняття

безпеки (законодавство про права меншин). Іншим визначальним фактором є відповідні керівні принципи в міжнародному праві, тобто ті мінімальні свободи та підтримка повинні бути надаватися державами меншинам, які проживають на їх території, у двосторонніх угодах і регіональні та міжнародні документи, щоб задовольнити моральні норми міжнародного порядку та підтримувати його стабільність (міжнародний захист меншин).

Повага до міжнародних стандартів прав меншин є не просто вибором для членів міжнародного співтовариства, а одним із основних показників їх добросовісного ставлення до міжнародного порядку. Цінності світового порядку вказують, що держави зобов'язані постійно прогресувати не лише у виконанні своїх зобов'язань, а й у розширенні їх діапазону.

Відповідно окремі етнонаціональні групи намагаються стати суб'єктом політики в процесі захисту насамперед своєї етнокультурної ідентичності. Іншими словами, захист етнокультурної специфіки на державному рівні є мотиваційним, особливо в межах специфіки правового та політичного процесу в окремій державі. У цьому контексті національні меншини слід розглядати як одна зі складових у політичній системі. Справа в тому, що суб'єкти етнополітики можуть досягнути цілей лише тоді, коли стає зрозумілішим, які цілі та завдання на конкретному історико-глобалізаційному етапі.

Ситуація в Україні щодо комплексності та ефективності правової етнонаціональної політики є невтішною. Дослідження вказують також на політичну невизначеність національного курсу, зокрема К. Геартель визначає права досліджуваної групи «за трьома ключовими параметрами – інституційною структурою, механізмами діалогу та недискримінаційною політикою. Дослідження проводиться шляхом поглибленого порівняльного аналізу політики меншин двох постреволюційних президентів – Петро Порошенко (повний термін) і Володимир Зеленський (перші два роки). Зроблено висновок, що політичними елітам не вдалося провести інклюзивний курс щодо етнолінгвістичних меншин. Інклюзивність за трьома критеріями була надана поштовхом або на тимчасовій основі, або не була надана взагалі. На рівні політики можна спостерігати регрес. Основна причина того, що державі не вдалося досягти інклюзивного курсу щодо меншин, полягає в тому, що дві адміністрації мали переважно різні мотиви для вирішення цієї теми. Як наслідок, впровадження деяких заходів, орієнтованих на інклюзивність, постраждало, а дискурс, пов'язаний з меншинами, став дуже політизованим» [5].

У висновку слід констатувати, що правова державна політика не завжди відповідає своїм цілям вирішення суспільних проблем, підтримки демократичних інститутів або забезпечення більшої рівності громадян [6]. Тому вагомо, визначити ключові принципи етнополітики, дотримання яких забезпечить дієвість правового механізму функціонування всієї етнополітичної системи. Протягом років незалежності не вирішеною є проблема належної системи взаємозв'язків між суб'єктами етнополітики, захист прав та інтересів національних меншин, вирішення питання мовної політики. Тому потрібно є розробка принципів етнонаціональної політики для забезпечення сталого розвитку України, які б імплементалися в управлінську та адміністративно-правову діяльність публічного апарату, органів державної влади.

Саме правові принципи як основні начала політики визначають ту матрицю, що вказує на припустимість чи неприпустимість окремих інститутів етнополітичних відносин і унеможливить радикальну варіативність правового регулювання.

Вироблення єдиної спільної Стратегії етнонаціональної політики потребує наукової доктринальної уваги та виваженого підходу в післявоєнний час. Вагомо збалансувати права титульної нації, представників національних меншин, запобігти дискримінаційним проявам за етнічною та національною ознакою, захистити державну мову, її розвивати та поширювати та надати можливість спілкуватися мовою національних меншин та закріпити статус регіональної мови на належному рівні. Удосконалення управлінських відносин в післявоєнний час має відображати вищевказані принципи та розв'язати нагальні проблеми заради досягнення сталого розвитку та захисту територіальної цілісності України. Нашим завданням є визначити такі ключові принципи для можливості їх імплементацію в Стратегію етнополітики в Україні.

Парламентські слухання, що проводилися в Україні у 11 січня 2012 року "Етнополітична політика України: здобутки та перспективи" за їх результатами в Постанові визначили основні принципи етнополітичної політики для України, зокрема «політика будується на принципах поваги до прав національних меншин, гарантування їх вільного національно-культурного розвитку, рівноправності всіх етносів, які проживають в Україні, заборони дискримінації за національною ознакою» [7]. Вважаємо їх затребуваними і на сучасному етапі розвитку етнополітичних відносин.

Отже, на нашу думку, на нормативному рівні слід визначити наступні принципи правової етнополітичної політики держави:

- гарантування збереження етнополітичної ідентичності суб'єктів політики;
- рівність суб'єктів етнополітики незалежно від чисельності;
- збалансування права титульної нації та представників національних меншин, корінних народів та інших етнічних груп;
- забезпечення етнополітичних груп від дискримінації за етнічною та національною ознакою;
- державне гарантування культурного розвитку етнополітичної групи;
- забезпечення заходів щодо протидії асиміляції етнополітичних груп;
- державна увага до мовної політики;
- забезпечення можливості етнополітичних груп брати участь у формуванні політико-правових рішень, що стосуються етнополітичних питань.

Висновки. Аналіз історичного генезису розвитку етнополітичної політики вказує на її невизначеність та проблемні аспекти на різних етапах державності України та підтверджує, що навіть пошук української ідентичності ще сто років тому був суттєвою проблемою. Це негативний історичний спадок з яким нам слід формувати сучасну політику на державному рівні.

Єдиної спільної Стратегії етнополітичної політики потребує Україна у контексті формування виваженого підходу в післявоєнний час. Вагомо збалансувати права титульної нації, представників національних меншин та інших груп, запобігти дискримінаційним проявам за етнічною та національною ознакою, захистити державну мову, її розвивати та поширювати та надати можливість спілкуватися мовою національних меншин. Вказані аспекти слід визначити через закріплення принципів правової етнополітичної політики на державному рівні.

Список використаних джерел:

1. Ladnyi Y. Ethnopolitics of the Ukrainian State in Historical and Political Science Discourses Studia Europejskie. *Studies in European Affairs*, 2019. Vol. 1. P. 173–191.
2. Yegen M. Ethnopolitics to geopolitics: the Turkish State and the Kurdish question since 2015. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 2022. DOI: 10.1080/13530194.2022.2043146 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/13530194.2022.2043146?scroll=top&nedAccess=true#metrics-content>
3. Graubard S. R. Eastern Europe... Central Europe... Europe. New York: Imprint Routledg. 2019. 380 p DOI: 10.4324/9780429033865
4. Ziółkowska-Weiss K. Cultural Pluralism on the Example of National Minorities in the United States of America *Ukrainian Policymaker* 2020. Vol.6. P. 114–121.
5. Haertel K. National Minorities in the Post-Revolutionary Era, *Security and Human Rights* (publisheonline ahead of print 2021). DOI: <https://doi.org/10.1163/18750230-bja10007>
6. Ingram H. M., Schneider A. L., deLeon P. Social Construction and Policy Design. In *Theories of the Policy Process*, ed. Paul A. Sabatier. Boulder, CO: Westview Press, 2007. P. 169–189.
7. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Етнополітична політика України: здобутки та перспективи": Постанова ВР України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/df7wn00a?an=9&ed=2012_03_22

ОВСЯННІКОВА О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.5:478
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.5>

СУДОВА РЕФОРМА В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовані питання проведення судової реформи в Республіці Молдова, акцентовано увагу на проблемах, з якими стикнулася країна під час реалізації вказаної реформи та перспективи їх вирішення. Проведення судової реформи в Республіці Молдова триває вже декілька років та на сьогоднішній день залишаються актуальними питання вдосконалення системи судоустрою країни, питання доброчесності та професіоналізму суддів, забезпечення доступності правосуддя та підвищення рівня довіри населення до судової влади. Особливої важливості ці питання набувають у зв'язку з перспективою вступу Республіки Молдова до Європейського Союзу.

Приділено увагу одному з основних напрямів судової реформи – оптимізації судової системи Республіки Молдова. Проаналізовані норми Закону № 76 «Про реорганізацію судових інстанцій» від 21 квітня 2016 року, яким розпочато процес реформування судових органів в країні. Наголошено, що вказаний Закон був прийнятий з метою забезпечення доступності правосуддя та незалежності судової системи, підвищення якості правосуддя та ефективності судової системи, створення умов для спеціалізації суддів, при цьому забезпечуючи рівномірний розподіл обсягу навантаження в судах Республіки, а також більш раціональне та ефективне використання бюджетних коштів, виділених на фінансування судової системи.

У статті аналізуються два етапи проведення реорганізації судових інстанцій, а саме: перший етап, який передбачав злиття діючих судів, та який тривав протягом трьох років та завершився 1 січня 2019 року; і другий етап, що передбачає об'єднання судів з визначенням єдиного місцезнаходження, і який триває досі та має завершитися до 31 грудня 2027 року.

Також визначаються основні проблеми, які виникли під час реорганізації судових інстанцій: збільшення обсягу роботи для деяких судових офісів, передусім суддівського навантаження; неможливість запровадити спеціалізацію суддів у повному обсязі; збільшення фінансових витрат на налагодження дієвої взаємодії між частинами (офісами) судів. Наголошується при цьому, що є всі можливості для вирішення вказаних проблем, зокрема, під час другого етапу реорганізації судових інстанцій, а саме – коли відбудеться об'єднання судових офісів. Це дозволить оптимізувати роботу судів шляхом унормування навантаження на суддів, створити дієву спеціалізацію суддів суду, а також заощадити кошти державного бюджету.

Ключові слова: *судова реформа, Республіка Молдова, судова система, оптимізація судової системи, реорганізація судових інстанцій, спеціалізація суддів, доступність правосуддя.*

Ovsiannikova O. O. Judicial reform in the Republic of Moldova: problems and prospects

The article analyzes the issues of the judicial reform in the Republic of Moldova, focusing on the problems faced by the country in the course of implementation of the said reform and the prospects for their solution. The judicial reform in the Republic of Moldova has been underway for several years and today the issues of improving the country's judicial system, the integrity and professionalism of judges, ensuring access to justice and increasing public confidence in the judiciary remain relevant. These issues are especially important considering the prospect of Moldova's accession to the European Union.

Attention is paid to one of the main aspects of the judicial reform – optimization of the judicial system of the Republic of Moldova. The author analyzes the provisions of Law No. 76 "On the Reorganization of Judicial Institutions" of April 21, 2016, which launched the process of reforming the judiciary in the country. It is emphasized that the said Law was adopted with the aim of ensuring access to justice and independence of the judiciary, improving the quality of justice and efficiency of the judiciary, creating conditions for specialization of judges, while ensuring an even distribution of the workload in the courts of the Republic, as well as more rational and efficient use of budget funds allocated for financing the judiciary.

The article analyzes two stages of the reorganization of courts, namely: the first stage, which involved the merging of existing courts, and which lasted for three years and ended on January 1, 2019; and the second stage, which involves the merging of courts with the determination of a single location, and which is still ongoing and is due to be completed by December 31, 2027.

The author also identifies the main problems that have arisen during the reorganization of courts: an increase in the volume of work for some court offices, primarily the judges' workload; inability to introduce judges' specialization in full; and an increase in financial costs for establishing effective interaction between parts (offices) of courts. It is emphasized that there is every opportunity to solve these problems, in particular, during the second stage of the reorganization of the courts, namely, when the court offices are merged. This will allow for optimization of the work of courts by normalizing the workload of judges, creating an effective specialization of court judges, and saving the state budget.

Key words: *judicial reform, Republic of Moldova, judicial system, optimization of the judicial system, reorganization of courts, specialization of judges, access to justice.*

Вступ. Проведення судової реформи в Республіці Молдова перебуває на порядку денному вже багато років, при цьому суттєвих позитивних результатів досягти досі не вдається. Обговоренню в різні роки підлягали і питання оптимізації судових органів, і переагестування діючих суддів, і створення нового суду – антикорупційного, і реформа Вищої ради магістратури, проте жоден із названих планових заходів не був в повній мірі реалізований. Тож спробуємо проаналізувати, що стає на заваді проведенню та завершенню дієвої та успішної судової реформи в Молдові. Аналіз вказаних питань є вкрай важливим, враховуючи, що Республіка Молдова, як і Україна, має великі перспективи вступу до Європейського Союзу, тому реформування судової системи та підвищення якості правосуддя, – це є одні з першочергових завдань, що стоять як перед Молдовою, так і перед Україною.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз одного з найважливіших напрямів судової реформи, а саме – оптимізація судової системи Республіки Молдова.

Результати дослідження. На початку з'ясуємо, який вигляд у загальних рисах має адміністративний поділ Республіки Молдова та як відповідно до нього розбудовується

судова система. Відповідно до Закону № 764 від 27.12.2001 року «Про адміністративно-територіальний устрій Республіки Молдова» [1], територія Республіки Молдова в адміністративному відношенні підрозділяється на адміністративно-територіальні одиниці: сіла, міста, райони і автономне територіальне утворення Гагаузія. Відповідно до закону деякі міста можуть бути визнані муніципіями. Муніципій є населеним пунктом міського типу, що грає особливу роль в економічному, соціально-культурному, науковому, політичному і адміністративному житті країни і має важливі промислові і торгівельні структури, установи освіти, охорони здоров'я і культури. Статус муніципія надається містам Кишинів, Белць, Бендер, Кахул, Чадир-Лунга, Комрат, Єдінець, Хинчешть, Орхей, Сорока, Стрешень, Тираспіль, Унгень. Статус населених пунктів, які знаходяться на Лівобережжі Дністра, регулюється особливим законом.

Відповідно до адміністративної побудови країни судова система Республіки Молдова складається з трьох ланок: суди першого рівня, суди другого рівня та третій (вищий) рівень. Суди першого рівня є судами першої інстанції та спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, адміністративних справ і справ про неспроможність (банкруцтво). Також в судах першого рівня окремо існує спеціалізація суддів зі здійснення кримінального переслідування (в порівнянні – це слідчі судді в Україні). До реформи, про яку буде йти мова у статті, суди першого рівня перебували у кожному районному центрі та у кожному секторі муніципія Кишинів і їх налічувалось 44.

На другому рівні знаходяться апеляційні палати, які розглядають у першій інстанції кримінальні справи щодо злочинів, віднесених до її компетенції, а також апеляційні скарги на рішення, винесені судами у першій інстанції, а також касаційні скарги на рішення судів, які не підлягають оскарженню в апеляційному порядку. У Республіці Молдова діє п'ять апеляційних палат.

І третій рівень судової системи – це Вища судова палата, що розташована у столиці Республіки Молдова – місті Кишинів. Вища судова палата як касаційна інстанція розглядає касаційні скарги на судові рішення, прийняті у першій інстанції, справи, оскаржені у винятковому порядку, а також розглядає в першій інстанції кримінальні справи, за якими в ролі підзахисного виступає Президент країни. Вища судова палата має повноваження давати роз'яснення з питань судової практики щодо одноманітного застосування кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Перші кроки судової реформи в Республіці Молдова були пов'язані із реформуванням судів першого рівня і почалися з прийняттям Парламентом 21 квітня 2016 року Закону № 76 «Про реорганізацію судових інстанцій» (далі – Закон № 76) [2], і це був крок, обумовлений виконанням Фінансової угоди між Урядом Республіки Молдова та Європейським Союзом в рамках Програми підтримки реформи юстиції, що була підписана ще 14 червня 2013 року. Беручи до уваги національні та міжнародні рекомендації, а також використовуючи досвід та практику інших країн в галузі оптимізації судових органів, Закон № 76 ставив за мету, перш за все, забезпечення доступності правосуддя та незалежності судової системи, підвищення якості правосуддя та ефективності судової системи, створення умов для спеціалізації суддів, при цьому забезпечуючи рівномірний розподіл обсягу навантаження в судах Республіки, а також більш раціональне та ефективне використання бюджетних коштів, виділених на фінансування судової системи.

Закон № 76 передбачав низку суттєвих змін у функціонуванні судової системи Республіки Молдова. Так, передбачалася ліквідація двох судових інстанцій – Окружного комерційного суду та Військового суду, і ці суди припинили свою роботу з 1 квітня 2017 року. Але головний крок, який мав бути здійснений згідно з положеннями Закону № 76 – це об'єднання шляхом злиття судів перших інстанцій, таким чином перетворюючи 44 працюючі суди у 15 нових судів. Для того, щоб цей процес відбувся більш ефективно, передбачалось, щоб реорганізація проходила у два етапи: 1) перший етап – злиття судів – мав відбутися протягом трьох років та завершитися до 1 січня 2019 року; 2) і другий етап – об'єднання судів з визначенням єдиного місцезнаходження – досі триває та має завершитися до 31 грудня 2027 року.

Розглянемо більш детально вказані етапи реорганізації судових інстанцій та виокремимо ті проблеми, з якими довелося стикнутися при їх реалізації.

Говорячи про перший етап реорганізації судових інстанцій, варто зазначити, що він передбачав злиття судів, яких на 2016 рік налічувалося 44, у 15 судів. При цьому передбачалось, що створені внаслідок реорганізації суди, з адміністративної точки зору, можуть бути розміщені в різних адміністративних одиницях. Таким чином, новостворені суди мали мати так би мовити центральний суд та інші частини цього ж суду, але при цьому було збережене їхнє місцезнаходження в різних районах відповідного центрального суду даного округу. Іншими словами, для суддів цих судів та для громадян суттєво нічого не мало змінитись, бо розташування частин єдиного новоствореного суду залишилось там само. Однак передбачалось, що голова, заступник голови суду та начальник секретаріату суду мають знаходитись в його центральній частині, але при цьому в кожному офісі центрального суду розпорядженням голови суду був призначений суддя, відповідальний за організаційну діяльність кожного офісу суду.

Також було врегульовано питання щодо порядку подачі позовних заяв до судів. Оскільки на першому етапі реорганізації судової системи, як вже було зазначено, кожен з 15 судів мав декілька місцезнаходжень, було прийнято положення, відповідно до якого особи, які звертаються до суду, мають право подати заяву до будь-якого відділення суду, до компетенції якого входить розгляд заяви, за їх вибором. Це положення сприяло полегшенню доступності правосуддя для громадян, оскільки звільняло заявника від додаткових витрат як часу, так і фінансових витрат, обумовлених переміщенням у центральний офіс суду для подання позовної заяви. Але було й інше положення Закону, яке зводило нанівець всі спроби зберегти доступність правосуддя для громадян при реорганізації судів. Так, зазначимо, що для ведення діловодства та розподілу справ між суддями в Молдові запроваджена та діє Інтегрована програма управління судовими справами (ІПУС), за допомогою якої здійснюється реєстрація заяв, а після їх реєстрації позовні заяви розподіляються суддям у випадковому порядку (враховуючи критерії, які затверджувалися Вищою радою магістратури), що передбачає автоматичний розподіл заяв в ІПУС через комп'ютер без участі співробітників судів. Згідно з першою редакцією Закону № 76, всі позовні заяви мали реєструватися у програмі ІПУС центрального суду, незалежно від того, до якої частини заява була подана, і після цього відбувався автоматичний розподіл справ між всіма суддями всіх частин єдиного суду. Тож цілком вірогідною ставала ситуація, коли громадянин подав заяву до найближчої до себе частини суду, а розподілили її – до іншої частини, яка іноді могла розташовуватися на великій відстані від попередньої. Це положення було прийнято з метою унормування навантаження на всіх суддів, щоб всі судді єдиного суду, у всіх його частинах, розглядали приблизно однакову кількість справ. Але для громадян це було вкрай незручним. Саме тому для подолання вказаної неузгодженості 27 грудня 2016 року Пленум Вищої ради магістратури (орган суддівського самоврядування, створений для організації та функціонування судової системи, що служить гарантом незалежності судової влади [3]) ухвалив рішення доповнити Закон № 76 положенням, відповідно до якого передбачалось, що до створення умов для функціонування реорганізованих судів в єдиному офісі при реєстрації справ в ІПУС треба враховувати, до якої саме частини суду була подана позовна заява, та при розподілі справ відмічати суддів інших частин суду як несумісних, що має забезпечити застосування принципу випадкового розподілу справ тільки до суддів того офісу, до якого була подана заява. Отже, з прийняттям вказаних доповнень до Закону громадяни отримали можливість, як і раніше, звертатися до найближчого до себе офісу суду та бути впевненим, що розгляд справи буде там же і відбуватись. Тому для громадян перший період реорганізації судових інстанцій виявився майже невідчутним. Разом із тим, фіксувалися певні зловживання сторонами процесу своїм правом подання позовної заяви до будь-якого з судових офісів, що неодмінно призводило до збільшення обсягу роботи в окремих судових офісах (найбільше – в центральних), та зменшення обсягу роботи в інших офісах. При цьому, передбачається, що робоче навантаження на суддів зрівняється згодом, коли будуть створені єдині офіси судів та

система розподілу справ ШУС буде розподіляти справи рівномірно між всіма судьями суду в централізованому порядку.

Однією із задач, яка ставилася при прийнятті Закону № 76, було визначено створення умов для спеціалізації суддів. У Республіці Молдова, як і у багатьох країнах, і в Україні в тому числі, судді судів першої інстанції розглядали всі категорії справ: цивільні, адміністративні, кримінальні тощо. Загальновідомо, що спеціалізація суддів з розгляду однієї категорії справ позитивно впливає на якість правосуддя, дозволяє суддям більш фахово та швидко виносити судові рішення, що в решті решт сприяє підвищенню рівня довіри громадян до судової гілки влади. Але на першому етапі реалізації процесу реорганізації судових інстанцій із запровадженням спеціалізації суддів також виникли певні складнощі. Оскільки в більшості судів (мається на увазі частини суду, що залишилися в попередньому місцезнаходженні) продовжили працювати ті ж судді, то і чисельність суддів залишилась така ж сама. При цьому, мала місце ситуація, коли у більшості судів працювала відносно невелика кількість суддів (2–4 судді), що робило неможливим їх спеціалізацію. Тож в тих судових інстанціях, де працювала така мінімальна кількість суддів, зрозуміло, їх спеціалізація навіть по цивільним та кримінальним справам не могла бути реалізована, тому кожен суддя продовжив розглядати всі категорії справ.

Спеціалізація суддів при цьому була вдало реалізована у столиці Молдови – місті Кишинів, а також у містах Бельц, Орхей та Страшени. Тут спеціалізація стала можливою, тому що в судах цих міст працює відносно велика кількість суддів.

Наприклад, зазначимо, що вся територія муніципії Кишинів поділена на п'ять секторів: Центр, Буюкань, Ботаніка, Ришкань та Чокани. До прийняття Закону № 76 кожен із вказаних секторів мав свій суд першої інстанції. Але внаслідок проведення реформи всі суди були об'єднані в один суд – Центральний суд (Judecătoria Chişinău), при цьому, як зазначалось вище, на першому етапі реорганізації частини центрального суду продовжили діяти в тих же секторах. Варто вказати, що спеціалізація суддів була проведена шляхом надання кожній частині центрального суду Кишиніва права розглядати справи лише однієї категорії. Крім того, Вища рада магістратури ухвалила рішення, згідно з яким, у Центральному суді (Judecătoria Chişinău) судді, що спеціалізуються в певній галузі, повинні працювати в одному місці, іншими словами – в одному секторі. Таким чином, для того, щоб справи були рівномірно розподілені між судьями з точки зору обсягу роботи, у відділенні сектора Ботаніка, яке було визначено місцем знаходження центрального органу столичного суду, була визначена спеціалізація суддів з розгляду справ про неспроможність. В свою чергу у відділенні в секторі Буюкань судді спеціалізуються на кримінальних справах, у відділенні сектора Центр судді спеціалізуються на цивільних справах, у відділенні сектора Чокани судді спеціалізуються на розгляді справ про адміністративні правопорушення, а також здійснюють повноваження слідчих суддів, і у відділенні сектора Ришкань – судді спеціалізуються на адміністративних справах. Тому, якщо ви є, наприклад, стороною цивільної справи, вам треба буде звернутися у відділення Центру, а якщо йдеться про кримінальну справу – то у відділення Буюкань. Нині у відділеннях Центрального суду (Judecătoria Chişinău) розглядаються справи усіх типів [4].

Ще одним завданням проведення реорганізації судових інстанцій було оголошено більш раціональне та ефективне використання бюджетних коштів, виділених на фінансування судової системи. Але і в цьому напрямі виникли проблемні питання. По-перше, в рамках другого етапу оптимізації судових органів, до кінця 2027 року, як було зазначено, всі новостворені суди мають функціонувати в одному приміщенні, в одному офісі, без філіалів. Якщо на початку реорганізації суди мали декілька приміщень, то поступово, до 2027 року, має відбутися їх з'єднання. Для одних судів виникне потреба у будівництві нових приміщень, для інших – суттєвий ремонт існуючих центральних офісів. Бо на даний момент центральні офіси новостворених судів не мають достатньої площі для всіх нових працівників, а також для облаштування архівів, крім того в деяких центральних офісах відсутні спеціально облаштовані місця для арештованих осіб. Тому все це облаштування, будівництво,

ремонт будуть потребувати величезних витрат з державного бюджету, тому навряд можна говорити про заощадження та економію коштів. По-друге, поки суди розташовуються в різних приміщеннях, виникають складнощі і іншого характеру. Наприклад, одна з проблем пов'язана із тим, що голова новоутвореного суду перебуває у центральному офісі. А зважаючи на те, що до повноважень голови суду входить підписання різних супроводжувальних листів, інших документів, які може підписати тільки голова суду, розгляд скарг громадян, проведення зборів суддів тощо, голові суду доводиться їхати для цього з центрального офісу до різних частин суду, які інколи можуть розташовуватися на відстані близько 80 км. У зв'язку із цим виникають додаткові витрати як фінансів (наприклад, паливо), так і часу. Також інколи відвідувати частини суду мають головний бухгалтер, секретар суду тощо. Але це питання також вирішиться при об'єднанні всіх офісів суду в одному приміщенні.

Висновки. Проаналізувавши положення Закону № 76 «Про реорганізацію судових інстанцій» зазначимо, що для того, щоб уникнути різкого переходу з одного організаційного порядку функціонування судів на інший, цілком виправдано було запровадження двох етапів реорганізації: 1) перший етап – злиття судів – завершився до 1 січня 2019 року; 2) і другий етап – об'єднання судів з визначенням єдиного місцезнаходження – досі триває та має завершитися до 31 грудня 2027 року. При цьому, на першому етапі реформи виникли ряд труднощів: збільшення обсягу роботи для деяких судових офісів, передусім суддівського навантаження, неможливість запровадити спеціалізацію суддів у повному обсязі, збільшення фінансових витрат на налагодження дієвої взаємодії між частинами (офісами) судів. Однак, маємо надію, що всі ці проблеми, або принаймні їх частина, зможуть бути вирішені в момент другого етапу реорганізації, а саме – коли відбудеться об'єднання судових офісів. Це дозволить оптимізувати роботу судів шляхом унормування навантаження на суддів через рівномірний розподіл справ між всіма судьями суду у системі ППУС, створити дієву спеціалізацію суддів суду, а також заощадити кошти державного бюджету, бо не буде потреби фінансувати частини центральних офісів судів. Але, треба при цьому розуміти, що створення єдиних судів вплине на доступність правосуддя для населення, і це є чи не найвагомішою прогалиною проведення судової реформи.

Список використаних джерел:

1. Privind organizarea administrativ-teritorială a Republicii Moldova: LEGE Nr. 764 din 27-12-2001. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=62953&lang=ro
2. Cu privire la reorganizarea instanțelor judecătorești: LEGE Nr. 76 din 21-04-2016. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=97419&lang=ro
3. Cu privire la Consiliul Superior al Magistraturii: LEGE Nr. 947 din 19-07-1996. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=64129&lang=ro
4. Sediile Judecătoriei Chișinău, specializate. Cum sunt repartizați judecătorii. 4 January 2019. URL: <https://www.justitietransparenta.md/sediile-judecatoriei-chisinau-specializate-cum-sunt-repartizati-judecatorii/>

ПЕРЕДЕРІЙ О. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

ГРИГОРЕНКО Є. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

УДК 342.5(477:4-6ЄС)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.6>**ІНСТИТУТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В СВІТЛІ АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті, з позицій загальнотеоретичного аналізу, розкрито сутність перспективного для правової системи України інституту антикорупційної безпеки та обґрунтовано доцільність його запровадження з огляду на активні процеси європейської інтеграції України. Антикорупційну безпеку України запропоновано визначити як стан захищеності національних інтересів України від використання визначеним антикорупційним законодавством колом суб'єктів наданих їм службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди визначеному антикорупційним законодавством колу суб'єктів, або на їх вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Обґрунтовано, що впровадження у законодавство інституту антикорупційної безпеки стане важливою передумовою підвищення загальносуспільної зацікавленості у подоланні корупції, оптимізації регуляторної ефективності документу у правовій системі, а також посилить формальні гарантії безпеки національних інтересів від потенційних ризиків і проявів корупції. Відстоюється позиція про те, що запровадження інституту антикорупційної безпеки надасть також імпульс для удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення.

Акцентовано увагу на тому, що заснування інституту антикорупційної безпеки в національній юридичній практиці України цілком відповідає як нормам і принципам міждержавного законодавства ЄС, так і політико-правовим вимогам, які ставить ЄС до реформування правової системи України. Зокрема викладено, що позитивне рішення Європарламенту щодо надання нашій державі статусу кандидата в члени ЄС передбачає виконання рекомендації щодо активізації у протидії корупції на державному рівні. В цьому аспекті відстоює позицію про те, що впровадження інституту антикорупційної безпеки є не лише виправданим, а й необхідним кроком на довгому і тернистому шляху

реформування національної правової системи нашої держави. Доповнення антикорупційного законодавство є виправданим з точки зору активізації процесів європейської інтеграції України з огляду на те, що центральним елементом змісту перспективного інституту антикорупційної безпеки є права і свободи особи, а також національні інтереси як універсальні правові цінності. Задля їх повноцінного втілення, введення інституту антикорупційної безпеки слід розглядати як інноваційну правову гарантію повноцінного забезпечення правового статусу людини в Україні.

Ключові слова: *Україна, Європейський Союз, європейська інтеграція, європейські правові стандарти, корупція, антикорупційна безпека, права і свободи особи, національні інтереси.*

Perederii O. S., Grygorenko E. I. An institute of anticorruption safety of Ukraine is in the light of activation of European integration of Ukraine

In the article, from positions of general theoretic analysis, essence of perspective for the legal system of Ukraine institute of anticorruption safety is exposed and expediency of his input is reasonable taking into account the active processes of European integration of Ukraine. Anticorruption safety of Ukraine it is suggested to define as the state of security of national interests of Ukraine from the use a certain anticorruption legislation by the circle of subjects of the official plenary powers or possibilities related to them given to them with the aim of receipt of illegal benefit or acceptance of such benefit or acceptance of promise (suggestions) of such benefit for itself or other persons or accordingly promise (suggestion) or grant of illegal benefit certain an anticorruption legislation circle subject, or on their requirement other physical or legal person with the purpose of predispose this person to the illegal use given her official plenary powers or related to them

Reasonably, that introduction in the legislation of institute of anticorruption safety will become important pre-condition of increase of the breach of law personal interest in the overcame corruptions, optimizations of regulator efficiency of document in the legal system, and also will strengthen formal safe of national interests conducts from potential risks and displays of corruption. Position is defended that the input of institute of anticorruption safety will give also an impulse for to the improvement of legislation about criminal responsibility for corruption criminal offence.

Attention is focused on the fact that the establishment of the anti-corruption security institute in the national legal practice of Ukraine fully corresponds to both the norms and principles of EU interstate legislation and the political and legal requirements that the EU sets for the reform of the legal system of Ukraine. In particular, it is stated that the positive decision of the European Parliament on granting our country the status of a candidate for EU membership provides for the implementation of the recommendation on strengthening the fight against corruption at the state level. In this aspect, the position was defended that the introduction of the anti-corruption security institute is not only justified, but also a necessary step on the long and thorny path of reforming the national legal system of our country. The addition of anti-corruption legislation is justified from the point of view of intensifying the processes of European integration of Ukraine, given that the central element of the content of the perspective institution of anti-corruption security is the rights and freedoms of the individual, as well as national interests as universal legal values. For their full implementation, the introduction of the institute of anti-corruption security should be considered as an innovative legal guarantee of fully ensuring the legal status of a person in Ukraine.

Key words: *Ukraine, European Union, European integration, European legal standards, corruption, anti-corruption security, individual rights and freedoms, national.*

Вступ. З 23 червня 2022 р. Україні офіційно надано статус держави-кандидата у члени Європейського Союзу (далі – ЄС). Положення Резолюції Європарламенту про статус кандидата України, Республіки Молдови і Грузії 2022/2716(RSP) (далі – Резолюція про статус кандидата) є свідченням безпрецедентної активізації процесів європейської інтеграції України і поглиблення всебічної взаємодії з ЄС на всіх рівнях [1]. Також, у відповідності до документу, реформування правової системи України і гармонізація законодавства України з *acquis communautaire* є ключовою умовою для вступу України у ЄС у найближчий історичній перспективі. Відповідно, актуальним завданням юридичної науки є напрацювання інноваційних пропозицій щодо оптимізації національного законодавства з орієнтацією на вирішення найбільш болючих для життєдіяльності українського суспільства проблем. Однією з таких є високий рівень розповсюдження корупції у всіх сферах державного управління і життя соціуму.

Підвищення ефективності у протидії корупції має доленосне значення для Українського народу, адже сьогодні кожен громадянин потребує забезпечення від корупційних ризиків і загроз. У зазначеному контексті є доцільним розвиток науково-практичного дискурсу щодо сутності антикорупційної безпеки як перспективного правового інституту, запровадження якого у правову систему України є бажаним в умовах активізації євроінтеграційних процесів. Питання зі схожою проблематики були у центр уваги деяких вітчизняних науковців (О. Гринчак, І. Журавльова, О. Прохоренко, І. Політова), але лише фрагментарно.

Постановка завдання. На основі аналізу нормативних засад європейської інтеграції та антикорупційного законодавства України обґрунтувати перспективи впровадження у правову систему України інституту антикорупційної безпеки та розкрити його сутність і практичне значення у проєкції на забезпечення правового статусу особи та реалізацію проєвропейських реформ.

Результати дослідження. На мапі сучасного глобалізованого світу Україна, на жаль, представлена як держава, що має високі показники розвитку корупції як негативного і небезпечного соціального явища. Здебільшого, дослідники корупції сходяться на тому, що вкорінення цього явища у всі сфери суспільного життя і державного управління пов'язане з перехідними періодами розвитку суспільства [2]. Наразі Україна здійснює політику активної європейської інтеграції і це супроводжується запровадженням політико-правових, соціально-культурних та економічних практик і інститутів, які у межах ЄС довели свою ефективність і дієвість. Багато у чому цей процес є болісним, але необхідним з огляду на зовнішні воєнно-політичні загрози національній державності України та культурної ідентичності Українського народу. В умовах, коли відбуваються масштабні інституційні зміни у правовій, політичній і соціально-економічній системах, виникає простір для появи і зростання нових форм корупції.

Ризики і загрози, які породжують корупційні діяння є прямими загрозами для правопорядку у суспільстві і безпосередньо становлять небезпеку для повноцінної реалізації кожним прав, свобод і законних інтересів. За таких умов обов'язком держави є вироблення особливого юридичного механізму забезпечення особи від ризиків і загроз корупції. Після Революції Гідності 2014 р. пріоритетним завданням України стала інтеграція у правовий, економічний і культурний простір ЄС. Це вимагає, передусім, упровадження європейських стандартів забезпечення і захисту прав і свобод особи у функціонування правової системи України. За таких умов державне адміністрування антикорупційної діяльності набуває особливої важливості і стає окремим напрямом державної правової політики. Це знайшло втілення у законодавстві: 20.06.2022 року було прийнято Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» № 2322-IX [3]. У зазначеному акті закріплено, що концентрація зусиль на впровадженні ефективної антикорупційної політики дасть змогу Україні у найближчі роки наздогнати показники Індексу сприйняття корупції (далі – ІСК) східноєвропейських держав – членів Європейського Союзу, а за 10 років – досягти середньоєвропейських значень ІСК. Тобто подолання корупції визнається як важливий етап перспективного набуття членства у ЄС. Окрім цього, Антикорупційна стратегія визначила базові соціально-правові чинники, які визначаються як причини і передумови корупції

у найважливіших сферах державного управління і господарювання України (передусім, це сфера функціонування системи судочинства, прокуратури та органів правопорядку, система державного регулювання економіки, організація митної справи та оподаткування, розвиток державного та приватного сектори економіки, сфера будівництва, земельних відносин та розвитку інфраструктури, сфера охорони здоров'я, освіти і науки, сфера соціального захисту), а також визначає основні правові форми реакції держави на прояви корупції.

Разом із цим, через змістовні недосконалості Антикорупційної стратегії, регуляторний потенціал документу не повною мірою відповідав потребам і засадам забезпечення стану безпеки кожного громадянина від корупційних ризиків. Зокрема, мета Антикорупційної стратегії не відображає необхідність забезпечення і захисту системоутворюючої правової цінності України – захист прав особи та національних інтересів від загроз, які несе у собі корупція. Саме права особи та національні інтереси є абсолютними правовими цінностями, ідея захисту яких складає зміст не лише антикорупційної політики, а й політики європейської інтеграції України. Також, Антикорупційна стратегія не враховує положення Стратегії національної безпеки України, яку введено в дію Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. [4]. Зазначений документ закріплює, що захист суспільства від корупційних правопорушень є основою розвитку людського капіталу, а однією із гарантій того, що громадянин має відчувати себе у безпеці є утвердження принципу нульової толерантності до корупції, забезпечення ефективної діяльності органів, які запобігають корупції та протидіють корупційним правопорушенням. Беручи це до уваги, об'єктивною необхідністю є регламентація на законодавчому рівні інституту антикорупційної безпеки. Пропонуємо *антикорупційну безпеку України визначити як стан захищеності національних інтересів України від використання визначеним антикорупційним законодавством колом суб'єктів наданих їм службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди визначеному антикорупційним законодавством колу суб'єктів, або на їх вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.*

Введення у законодавство інституту антикорупційної безпеки стане передумовою підвищення загальносуспільної зацікавленості у подоланні корупції, оптимізації регуляторної ефективності документу у правовій системі, а також посилить формальні гарантії убезпечування національних інтересів від потенційних ризиків і проявів корупції. Також вважаємо, що запровадження інституту антикорупційної безпеки надасть імпульс для удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення. Це породжується тим, що, як відзначає А. Політова, на сьогодні нормативне визначення корупційних кримінальних правопорушень дозволяє визначити їх динаміку, а з іншого – не вирішує проблему їх високої латентності [5, с. 116].

Заснування інституту антикорупційної безпеки в національній юридичній практиці України цілком відповідає як нормам і принципам міждержавного законодавства ЄС, так і політико-правовим вимогам, які ставить ЄС до реформування правової системи України. Так, установчі договори, положення яких є основою правової системи ЄС, містять деякі положення, тлумачення яких дає підстави констатувати антикорупційну спрямованість правової політики ЄС. Так, у ст. 83 Консолідованої версії Договору про Європейський Союз корупція визначається як одна з найбільш небезпечних форм «тяжких злочинів транскордонного змісту» [6]. Зазначене положення стало базою для антикорупційних заходів у ЄС, і, зокрема, для утворення Комісії ЄС по боротьбі з корупцією. У практиці ЄС протидія корупції завжди здійснювалася у межах політики із забезпечення верховенства права та захисту прав і свобод особи. Традиційним у ЄС є професійний підхід до аналізу корупції, що передбачає її розгляд як загрозу (чинник) порушення прав і свобод особи з боку, передусім, посадових осіб. Логічним у цьому випадку є тези документу, що має назву «Внутрішній звіт про антикорупційні заходи в Європі: сфери діяльності, досвід, інструменти», який було оприлюднено

11.02.2016 р. у м. Брюссель під час другого засідання платформи громадянського суспільства Україна-ЄС [7]. Зокрема, у документі визначено, що демократія та верховенство права є найкращим захистом від зловживання владою, оскільки вони накладають обмеження на владу держави та її представників за допомогою обмежених у часі мандатів, верховенства права, а також посадових осіб, контроль за якими здійснюється вільно обраними законодавчими органами, тобто за допомогою дієвого поділу влади, яким би чином він не здійснювався. Відповідно, впровадження спеціалізованого правового інституту, регуляторна дія якого була б таргетовано спрямована на захист особи в Україні від загроз і ризиків корупційних діянь повністю б відповідала засадам правового порядку ЄС.

У додаток до викладеного зазначимо, що впровадження і налагодження функціонування інституту антикорупційної безпеки в Україні доцільно розглядати у тісному взаємозв'язку з виконанням політичних і економічних критеріїв для вступу («Копенгагенських вимог» членства) у ЄС, які було прийнято 21–22 червня 1993 р. на засіданні Європейської Ради у Копенгагені. Вимоги є неподільними і включають кілька компонентів: політичний критерій (передбачає стабільність інститутів, що є гарантами демократії, верховенства права, прав людини і поваги та захисту прав меншин, економічний критерій (існування діючої ринкової економіки, а також спроможність впоратися з конкурентним тиском та ринковими силами в межах Європейського Союзу), критерій членства (здатність взяти на себе обов'язки членства, включно з дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу). Відзначаючи, що «Копенгагенські критерії» мають загальний формат, їх політична частина передбачає формування на рівні правової системи надійних і ефективних механізмів забезпечення прав особи. У протилежному випадку, історія пам'ятає прецеденти коли, Туреччині і Іспанії свого часу було відмовлено у схваленні заявки на набуття членства через «авторитарність» урядів на момент подання заявки [8, с. 351]. Така «авторитарність» вважалася загрозою для прав особи як головної універсальної цінності ЄС. Оскільки «серцевиною» і основним змістом інституту антикорупційної безпеки є захист особи і національних інтересів від загроз і ризиків корупції, досягнення Україною політичних критеріїв Копенгагенських вимог, слід вважати чинником пришвидшення євроінтеграційного процесу в цілому. Законодавча регламентація антикорупційної безпеки буде чинником наближення цього.

Також важливо враховувати, що впровадження у правову систему України інституту антикорупційної безпеки абсолютно відповідає виконанню і практичному впровадженню положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) [9]. Так, у документі визначено, що розвиток співпраці України і ЄС у сфері юстиції і внутрішніх справ є важливим компонентом ефективності режиму асоціації. У статтях 18 та 22 Угоди про асоціацію визначено, що відносини України і Європейського Союзу базуються на усвідомленні особливого значення утвердження верховенства права та укріплення інституцій усіх рівнів, діяльність яких спрямована на ефективну боротьбу з корупцією на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод. Більш того, корупція у приватному і державному секторі обопільно визнається сторонами в Угоді про асоціацію як одна з системних проблем протидії організованій злочинності. На сьогодні Антикорупційна стратегія України розрізнено регламентує окремі положення про державну політику у сфері протидії корупції як умови недопущення протиправної діяльності. Проте, вважаємо, що положення Антикорупційної стратегії не відповідають подолання та нейтралізації загроз і ризиків від корупції, які може відчувати на собі кожен конкретний громадянин. Саме тому вважаємо, що регламентація інституту антикорупційної безпеки в антикорупційній стратегії буде сприяти поглибленню відповідності національного законодавства України у сфері протидії корупції положенням міждержавного права Європейського Союзу.

Інститут антикорупційної безпеки абсолютно відповідає також політико-правовим умовам намаганням України стати членом ЄС. Поряд із згадуваним вище позитивним рішенням Європарламенту щодо надання нашій державі статусу кандидата в члени ЄС,

Єврокомісія визначила для України сім рекомендацій, від виконання яких залежать подальші етапи, пов'язані із перспективним членством нашої держави у європейському альянсі. Принаймні одна з таких рекомендацій безпосередньо стосується протидії корупції у державі. Зокрема, це посилення боротьби з корупцією, у тому числі й на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань, а також забезпечення належної динаміки судових справ та винесених вироків, удосконалення механізму призначення на керівні посади керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та директора Національного антикорупційного бюро України [10]. Впродовж 2022–2023 р. на державному рівні проведено певну роботу щодо втілення зазначеної рекомендації. Наразі така діяльність продовжується.

Висновки. В аспекті активізації європейської інтеграції України впровадження інституту антикорупційної безпеки є не лише виправданим, а й необхідним кроком на довгому і тернистому шляху реформування національної правової системи нашої держави. Впровадження зазначеного інституту в антикорупційне законодавство є виправданим з точки зору активізації процесів європейської інтеграції України. Оскільки однією з основних вимог ЄС щодо забезпечення майбутнього членства є ефективна антикорупційна політика. Центральним елементом змісту перспективного інституту антикорупційної безпеки є права і свободи особи, а також національні інтереси як універсальні правові цінності. Задля їх повноцінного втілення, введення інституту антикорупційної безпеки слід розглядати як інноваційну правову гарантію повноцінного забезпечення правового статусу людини в Україні.

Список використаних джерел:

1. Resolution on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia 2022/2716 (RSP). URL: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?id=739315&l=en> (дата звернення: 19.07.2022)
2. Прохоренко О. Я., О. О. Гринчак. Україна і країни розвиненої демократії у протидії корупції. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2011. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=374>
3. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 року № 2322-IX. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
5. Політова А. С. Протидія корупції в Україні як вимога європейської інтеграції. Нове українське право, 2022. Вип. 6. Т. 2. С. 110–117.
6. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
7. Внутрішній звіт про антикорупційні заходи в Європі: сфери діяльності, досвід, інструменти. 2-е засідання, Брюссель, 11 лютого 2016 року. URL: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/reportcorruption_ukr.pdf
8. Журавльова І. О. Україна і Копенгагенські критерії інтеграції до ЄС. Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 349–354.
9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014 р. № 40, Стаття 2021.
10. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk?s=232

RAZMETAeva Y. S.,
PhD in Law,
Associate Professor at the Department
of Human Rights and Legal Methodology
(*Yaroslav Mudryi National Law
University*),
Visiting Researcher at the Faculty of Law
(*Uppsala University*)

UDC 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.7>

**DIGITAL PLATFORMS AND THEIR NORMATIVE ROLE:
LOOKING THROUGH THE LENS OF EUROPEAN FUNDAMENTAL VALUES¹**

The article is devoted to digital platforms and their impact on individuals and societies, including the legal systems and values on which the European legal order is based. The article provides a brief overview of the understanding of the term “digital platforms” and how it relates to “online platforms”, but for the purposes of this research, this understanding is narrowed to these two types of platforms: (1) those intended for the exchange of information, goods or services between producers and consumers, mainly by providing services, and (2) so-called “social media”, that is, those previously seen as communities and places for the exchange of opinions.

The article questions whether the nature and activities of modern digital platforms are compatible with the requirements of European fundamental values, in particular human rights, democracy and the rule of law. Special attention in the research is paid to the normative role of digital platforms, which includes both the directly regulatory role and the broader role of forming and maintaining certain social norms. This role manifests itself in aspects such as regulatory intervention, changing the social landscape, and replacing public institutions in their key activities and perceptions by individuals. In more detail, the serious influence of digital platforms is expressed in the promotion of specific regulatory norms, regimes for the protection of human rights and the interpretation of the essence of particular fundamental rights, the regulation of social relations through design, the spread of certain types of contractual relations, the replacement of the justice system with restrictive dispute resolution procedures offered by the platforms.

Digital platforms form the habit and tolerance of certain business models, which include the formation of dependence of people and governments on the decisions and actions of the platforms, the absence of alternatives and a monopoly position not only on the market but in broader context. By gaining public trust, platforms supplant traditional public institutions and increase platforms’ influence on public opinion and democratic processes. At the same time, platforms and their owners mostly avoid both legal and moral responsibility for the consequences of their activities for human rights, the rule of law and democracy.

Key words: *digital platforms, online platforms, European fundamental values, digital era, normative role, legal regulation, public power.*

---

¹ This research is part of the project The Jean Monnet Center of Excellence European Fundamental Values in Digital Era, 101085385 – EFVDE – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH. Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or EACEA. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Разметаєва Ю. С. Цифрові платформи та їх нормативна роль: погляд крізь призму фундаментальних європейських цінностей

Стаття присвячена цифровим платформам і їх впливу на індивідів та суспільство, включно з правовими системами й цінностями, на яких побудований європейський правопорядок. У статті наводиться короткий огляд розуміння терміну «цифрові платформи» та його співвідношення з «онлайн платформами», але для цілей цього дослідження таке розуміння зводиться до цих двох типів платформ: (1) такі, що призначені для обміну інформацією, товарами чи послугами між виробниками та споживачами, головним чином шляхом надання послуг, і (2) так звані «соціальні медіа», тобто ті, які раніше розглядалися як спільноти та майданчики для обміну думками.

У статті ставиться під сумнів, що природа та діяльність сучасних цифрових платформ сумісна з вимогами європейських фундаментальних цінностей, зокрема прав людини, демократії та верховенства права. Особлива увага в дослідженні приділяється нормативній ролі цифрових платформ, що включає як безпосередньо регулюючу роль, так і ширшу роль формування та підтримки певних соціальних норм. Ця роль проявляється у таких аспектах, як втручання до регулювання, зміна суспільного ландшафту та підміна публічних інституцій у їх ключовій діяльності та сприйнятті індивідами. Детальніше серйозний вплив цифрових платформ виражається у просуванні конкретних регулятивних норм, режимів захисту прав людини та тлумачення змісту окремих прав, регулюванні суспільних відносин через дизайн, поширення певних типів договірних відносин, заміна системи правосуддя процедурами розв'язання спорів, які пропонуються платформами.

Цифрові платформи формують звичку і толерантність до певних бізнес-моделей, що включають формування залежності людей і урядів від рішень та дій платформ, безальтернативність і непохитне монопольне становище. Здобувачи суспільну довіру, платформи витісняють традиційні публічні інституції й посилюють свій вплив на думки людей і демократичні процеси. При цьому платформи й їх власники здебільшого уникають як юридичної, так і моральної відповідальності за наслідки своєї діяльності для прав людини, верховенства права та демократії.

***Ключові слова:** цифрові платформи, онлайн платформи, європейські фундаментальні цінності, цифрова ера, нормативна роль, правове регулювання, публічна влада.*

Introduction. Digital platforms have become an integral element of everyday life for many as well as a challenge to legal and economic models in various societies. The financial success of the business of such large platforms as Facebook, Amazon, Alphabet, Uber, Airbnb, etc. is indisputable. Moreover, such platforms are much more than business success stories; they acquire or have already acquired a serious influence on social relations and opinions of individual people, and here and there considerable power that competes with the power of traditional public institutions.

These platforms can be described as “technical artefacts” based on extensible codebase, as well as a “sociotechnical assemblage” with technical and organisational elements [1, 126]. Such platforms were also defined as “a socio-technical phenomenon rather than purely technical artefacts as they encompass both a technical core as well as business networks mediated by a technical core” [2, 574]. Annabelle Gawer writes about “atomistic view of platforms, which it conceptualizes as a locus of exchange across sides (subject to network effects)” [3], which affects the perception of researchers and the general public.

Another term for the platforms which is formally introduced into EU law is online platforms. The Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October

2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) focuses on their ability to have information nature while providing services. Such platforms are defined as “a provider of a hosting service which, at the request of a recipient of the service, stores and disseminates to the public information”, whereby a hosting service, in turn, “consists of the storage of information provided by, and at the request of, a recipient of the service” [4]. Online platforms were described as those that “provide a technological infrastructure allowing social actors to enact and utilize networks with a global reach” [5, 564]. According to Nataliia Filatova-Bilous, “online platforms are considered as very powerful economic agents often tending to obtain oligopolistic or even monopolistic positions in the market” [6].

Regardless of which of these terms and their definitions are used, the debate about the impact of the platforms on people and societies, as well as their compliance with legal values and requirements, does not subside.

In order to investigate the digital platforms’ influence on certain values the European legal order is based on, I will narrow their understanding to these two types (1) platforms that are designed to exchange information, goods or services between producers and consumers, primarily by providing services, and (2) so-called “social media”, that is, those that were previously seen as communities and places for the exchange of views.

Objectives. The goals of this article are to describe and clarify the digital platforms’ impact in terms of their role in public and private spheres as well as to identify how it affects European fundamental values. Considering such fundamental values, I focus mainly on the triad of human rights, democracy and rule of law. Particular attention will be paid here to the normative role of digital platforms which would include a narrower regulatory role and a broader role of shaping and maintaining social norms.

Research results. In their current form, the nature and activity of digital platforms seems to be poorly compatible with the requirements of European fundamental values. This is manifested primarily in the gap between how the platforms declaring and positioning themselves and how they actually act. Digital platforms tend to positioning themselves as actors of the private sphere, neutral intermediaries and a phenomenon that provides connections between the parties of interaction. More often than not, this allows the platforms to seep into the crevices of the slightly cracked house of legal order like water, so to speak. Continuing this analogy, it could be assumed that their erosion of the foundation of this building – fundamental values – may lead to its destruction in the end.

In fact, digital platforms belong rather to the public sphere due to their impressive ability to influence decisions of public importance, almost invisible management of the thoughts and actions of individuals in society, and the formation of dependence on certain technologies implemented by the platforms. Platforms are also not just mediators that are strictly neutral, never interfere and blindly connect the parties to the interaction. This lack of neutrality begins with the value paradigm in which they form the rules of the platforms’ community and continues through the active promotion of ideas, goods and services, ending with a rather serious push for certain human choices. One of the most serious consequences is what could be called “the normative role” of digital platforms.

What do I mean when writing about the normative role of these platforms? This role is seen in the following:

1. *Interfering into regulation.* In the first place, legislation and legal practice have been serving the interests of businesses behind the platforms in countries where there is a lack of strong democratic institutions. Paradoxically, however, today the same is also happening in countries whose democratic mechanisms are strong enough. This is partly due to the fact that the platforms have already gained a lot of power. First of all, it is about their market power, sometimes called “intermediation power” [7, 4] but it cannot be denied that in some cases it is also about political power.

Besides, the new technologies, often implemented by business, emerge at a speed which any regulatory mechanisms cannot cope with, so when a problem is finally evident, it has usually already gone too far. For instance, the users of digital platforms have become addicted and dependent on problematic tech prior to any regulation. Not having a profile on social networks LinkedIn, Facebook, Instagram or on highly specialized platforms today often means being invisible as

professionals in some fields of employment or civic activism. Taking advantage of this dependence, companies acquire a regulatory role, while their business strategies and actions also remaining in the “gray areas” of state regulation. Their acquired power and resources, multiplied by the possibilities of new technologies, their massive reach, on the one hand, and their narrowly targeted impact, on the other – aggravate the problem even further.

As Guy Schleffer and Benjamin Miller rightly noted: “The different actors using social media platforms, whether for good purposes or bad, are exploiting the unprecedented concentration of knowledge power that these platforms have amassed over the past few years” [8, 81]. Possessing knowledge has always been valuable, including in order to increase the impact on people and societies. However, this is even more noticeable precisely in the digital era, when the accumulation of data, their interconnection and the ability to analyze with the help of new technologies open extraordinary ways for such an impact.

There are a number of problems stemming from the above.

One of them was described by Tomer Shadmy who argued that the platforms create and promote a novel regime of rights: “Rights, under this regime, protect the freedom to feel instead of the freedom to choose. They do not generate any duties. The platform itself is not accountable to, or limited by, the users’ rights. This regime of rights, unlike traditional ones, is not functioning through discourse and interpretation, but through code. Thus digital platforms go beyond adding a digital layer to our personal, professional, and political relations: they also add a normative and legal layer, and shape new social contracts, and create an internal, quasi-legal order” [9, 307]. The so-called rules of the community – what is and is not allowed to post or say – are starting to replace the states’ legal rules. This is dangerous for the very basis of legal order: the human rights, which now become a matter of platforms, or rather, their management, and not the result of judicial decisions, expert discussions and public consensus. As a result, platforms impose their interpretation of human rights, especially when it comes to freedom of expression, privacy, non-discrimination. In addition, digital platforms do not have mechanisms for balancing rights in conflict situations, which can be found in national and international law, and adjusted in line with judicial practice.

Secondly, the platforms regulate the understanding of what particular fundamental rights are, relying primarily on their own conceptions, rather than on human rights conventions. The example of freedom of expression and hate speech is illustrative here. According to Stefan Theil, “most private platforms are legally entitled to sanction the expression of users as they see fit, unless a specialised legal regime provides regulation” [10, 671]. This once again emphasizes the problem of false belonging of digital platforms to the private sphere. To clarify this, it should be noted that such a false affiliation of platforms to the private sphere allows them to be protected from the point of view of the requirements to maintain freedom of expression, freedom of entrepreneurship and free access to information in democratic societies, while avoiding such forms of responsibility as editorial for social media platforms or duty to care for services oriented platforms.

Thirdly, digital platforms regulate relationships through elements of their design, such as default settings, feed formation rules, users’ reactions to posts, and even certain visual elements. It is possible, for instance by pending notifications highlighted in red, thus urging a user to react to them asap. Platforms, besides, promote their interpretation of what agreement means and types of contracts that leave no choice. For example, it could be shown in the cases of “I agree” boxes, privacy policy, terms and conditions agreements. The platforms’ architecture, their built-in options and the default elements are reforming the type of communication and even people’s expectations, which are gradually becoming generally accepted and even legitimate.

Finally, justice is being replaced by procedures implemented by digital platforms (user’s complaints, suspending and evicting users from the platform, etc). These are often procedures without further appeal, which are, in principle, rather one-sided. A deleted account that could contain unique information, the results of creativity or many years of professional activity may be impossible to recover. The appeals can be, so to speak, letters to the void, but even the responses received do not contain a detailed explanation of why sanctions were imposed, unlike court decisions that

have mandatory motivational and resolute parts. This can hardly be regarded as meeting the requirements of the rule of law.

2. *Changing the landscape.* Digital platforms form the habit and tolerance for certain business models. Undoubtedly, both users and small businesses can always choose not to use platforms but in the digital age there is no way businesses can compete in the crowded market and users can avoid search engines pushing certain platforms to the top. For instance, if someone has a mini-hotel and does not have an account on Booking and Airbnb, their hotel will be virtually invisible to most customers. If someone is searching for a room it is becoming more and more difficult to find and book this room directly.

It is still possible to stay out of the system but it is turning into increasingly complicated and, at the end of the day, it does not pay off. At the same time, being forced to depend on the platform does not mean having individuals' rights and businesses' legitimate interests sufficiently protected.

In several court cases the Court of Justice of the European Union (CJEU) tried to deal with this, not always successfully. In particular, in the case C-390/18 "Airbnb Ireland" the CJEU constituted that Airbnb is to be regarded as a pure intermediary providing information society services [11]. This decision was definitely in favor of the platform for two reasons: (1) being an information society services provider is highly beneficial as by European law they are entitled to certain significant advantages, (2) being a pure intermediary means not bearing responsibility for most violations committed by the platform stakeholders.

Earlier, in the case C-434/15 "Asociación Profesional Elite Taxi 'Uber'" the CJEU concluded that the services provided by Uber should be classified as a "service in the field of transport" [12] and should therefore be excluded from the information society services. This means that Uber now is held at least partially responsible in cases of passengers rights infringement or bad service provision. This court decision was not in favor of the platform; however it had no major effect on the platform's prosperity.

Some landmark cases look promising. Large platforms are losing the battle more and more often. For example, in cases T-451/20 "Meta Platforms Ireland v. Commission" and T-452/20 "Meta Platforms Ireland v. Commission" the CJEU established that "the contested decision did meet objectives of general interest recognised by the European Union" [13]. In this case, Meta contested the necessity and proportionality of the data requests directed to the platform owner company by the EU antitrust regulator. However, the court considered that the regulator's requests are legitimate and balanced regarding rights.

These examples illustrate the tendency for digital platforms to maintain their influence in both public and private spheres. Despite the heated discussions around landmark judgments and some changes in legislation and especially judicial practice, the measures taken by courts and governments regarding the activities of digital platforms are not sufficient. More often than not the court cases do not really become turning points and hardly help to harness the platforms' expansion. Rather, these court cases focus on details, bypassing the complicated issues and failing to assess how digital platforms affect human rights, democracy and the rule of law in their very essence.

3. *Replacing public institutions.* The power of digital platforms extends far beyond the private sphere and is built partially on underestimating their impact. According to Frank Pasquale, "it is wrong to treat massive internet intermediaries as vulnerable media always in danger of being suborned by the state" [14, 490]. To some extent the state is in danger of being subjugated by digital platforms.

Platforms literally begin to dictate their rules to a wide audience, not only to users of certain digital technologies, contributing to a shift in trust and growing algorithmic dependency. This may lead to "undermining trust in other institutions and some redistribution of legitimacy" [15, 85]. In particular this entails perceiving platforms' information as more truthful, being dependent on their digital products, being influenced by platforms in terms of public opinion, underestimating the consequences of low level of platforms' accountability, etc. The "power is redistributed, flowing away from the hands of traditional public institutions, to which we have entrusted this power under

certain conditions, to the owners of certain technologies, which are often companies” [15, 88]. What is the new norm in public perception is often shaped by the significant influence of digital platforms on that perception. This norm may include the promotion of the gig economy at the expense of workers’ rights or the collection of excessive amounts of data at the expense of privacy.

In one of the studies of digital platforms they are considered as “aiming to change the current institutional settings and replacing rules and norms with new ones” [16, 890]. Then it is emphasized that “the institutionalization of new norms and forms of practices can have both negative and positive impacts for development” [16, 891]. The danger of the situation is that those powerful tools that are in the arsenal of digital platforms can relatively easily be turned to the “dark side”.

In addition, these powerful tools are not always controlled, such as the rapid spread of hate speech or, conversely, the silencing of discussion on pressing issues. Even in the case of controllability of what happens on the platform, controllability in itself is not a guarantee of adherence to a value-based approach. Thus, outbursts of hatred can be beneficial for platform owners because it increases the reach of the audience and allows them to profit from the growth of users number, and the silencing of voices can help promote certain opinions, products or services more successfully. If we add to this mixture the fact that the owners of digital platforms are not elected representatives in democratic and legitimate elections, but sometimes successfully interfere in matters of public interest, you can imagine what a dangerous mixture it turns out to be.

Conclusion. Digital platforms shape the online environment, manage trust, increase the impact on people and societies, and promote certain models that are destructive to European fundamental values. These platforms continue to replace public institutions and gain legitimacy, while occupying a niche that is not regulated by traditional instruments quite successfully. They still avoid responsibility, legal and moral, editorial for social media platforms and duty to care for services oriented platforms.

Eventually, the role of digital platforms becomes determinative for legitimate public expectations and even normative in terms of both: legal (regulative) norms and social norms as such. Their attempts to replace the laws of a democratic society exclusively with the laws of the market cannot be recognized as compatible with the requirements of fundamental values, mainly human rights and the rule of law.

References:

1. De Reuver M., Sørensen C., Basole R. C. The digital platform: a research agenda. *Journal of Information Technology* (2018) 33, 124–135.
2. Blaschke M., Haki K., Aier S., Winter R. Taxonomy of digital platforms: a platform architecture perspective. *Human Practice. Digital Ecologies. Our Future. Proc. 14. Internationale Tagung Wirtschaftsinformatik (WI 2019)*, 572–586.
3. Gawer A. Digital platforms’ boundaries: The interplay of firm scope, platform sides, and digital interfaces. *Long Range Planning* (2021) 54 (5) 102045. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2020.102045>.
4. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act).
5. Ibert O., Oechslen A., Repenning A., Schmidt S. Platform ecology: A user-centric and relational conceptualization of online platforms. *Global Networks* (2022) 22 (3), 564–579. <https://doi.org/10.1111/glob.12355>.
6. Filatova-Bilous, N. Once again platform liability: on the edge of the ‘Uber’ and ‘Airbnb’ cases. *Internet Policy Review* (2021) 10(2). <https://doi.org/10.14763/2021.2.1559>.
7. Crémer J., De Montjoye Y.-A., Schweitzer H. Competition Policy for the digital era. Final report. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019, 128 p. <https://doi.org/10.2763/407537>.
8. Schleffer G., Miller B. The political effects of social media platforms on different regime types. *Texas National Security Review* (2021) 4 (3), 77–103.

9. Shadmy, T. The new social contract: Facebook's community and our rights. *Boston University International Law Journal* (2019) 37, 307–354.
10. Theil, S. Private censorship and structural dominance: Why social media platforms should have obligations to their users under freedom of expression. *The Cambridge Law Journal* (2022) 81(3), 645–672.
11. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 19 December 2019, C-390/18 – Airbnb Ireland, ECLI:EU:C:2019:1112.
12. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 20 December 2017, C-434/15 – Asociación Profesional Elite Taxi, ECLI:EU:C:2017:981.
13. Judgment of 24 May 2023, Meta Platforms Ireland v Commission, Case T-451/20, ECLI:EU:T:2023:276, Case T-452/20, ECLI:EU:T:2023:277.
14. Pasquale, F. Platform Neutrality: Enhancing Freedom of Expression in Spheres of Private Power. *Theoretical Inquiries in Law* (2016) 17, 487–513.
15. Razmetaeva, Y. Opinions and Algorithms: Trust, Neutrality and Legitimacy. *Filosofiya prava i zahal'na teoriya prava* (2022) 1, 80–94. <https://doi.org/10.21564/2707-7039.1.275638>.
16. Bonina C., Koskinen K., Eaton B., Gawer A. Digital platforms for development: Foundations and research agenda. *Information Systems Journal* (2021) 31 (6), 869–902. <https://doi.org/10.1111/isj.12326>.

ЦИВІЛІСТИКА

БАРАНКОВА В. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільної юстиції
та адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.8>

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ НОТАРІУСА

Статтю присвячено дослідженню системи та змісту прав та обов'язків нотаріуса, виходячи з характеристики особливостей його нотаріальної процесуальної правосуб'єктності як правозастосовника та обов'язкового суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин, наділеного.

Висновується, що у нотаріальному процесі для нотаріуса можлива і належна поведінка співпадає, оскільки нотаріус одночасно має право та зобов'язаний вчинити певну процесуальну дію за наявності умов, передбачених законодавством. В межах правозастосовної практики така ситуація досить часто зумовлює необхідність визначення можливостей реалізації того чи іншого повноваження нотаріуса відповідно або як права, або як обов'язку. Наголошується, що вирішення цієї проблематичної ситуації полягає у площині подальшої розробки та закріплення змісту процесуальної правосуб'єктності усіх учасників нотаріального процесу.

Обґрунтовується доцільність унормувати певні процесуальні повноваження нотаріуса як реакцію на реалізацію відповідних прав та обов'язків учасників нотаріальної дії, передусім, заінтересованих у вчиненні нотаріальних дій осіб.

Доводиться, що коло повноважень нотаріуса є значно більш широким, ніж зміст положень статей 4 та 5 Закону, і з урахуванням цього факту розроблено наукову класифікацію закріплених повноважень нотаріуса. Простежується особливість процесуального механізму реалізації прав та обов'язків нотаріуса.

Констатується недосконалість законодавчого врегулювання питань прав та обов'язків нотаріуса та недоцільність існування у Законі «Про нотаріат» статей 4 та 5, що закріплюють відповідно права та обов'язки нотаріуса, з огляду на їх суто декларативний характер. та виходячи з того, що у випадку формулювання правових претензій до нотаріуса в межах судових цивільних справ предметом судового розгляду завжди є не належна (неналежна) реалізація права або обов'язку, а законність чи незаконність певних дій нотаріуса, через які реалізуються надані йому повноваження, або законність (незаконність) чи обґрунтованість (необґрунтованість) відповідних нотаріальних актів – документів, що закріплюють результат реалізації цих повноважень.

Сформульовано пропозиції щодо розвитку нотаріального законодавства у напрямку більшої деталізації процесуального порядку реалізації компетенційних повноважень нотаріуса, а також унормування відповідних процесуальних прав та обов'язків всіх суб'єктів нотаріального процесу, передусім, заінтересованих осіб – учасників нотаріальних дій та їх представників.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальні органи, суб'єкти нотаріального процесу, права та обов'язки нотаріуса, нотаріальна процесуальна правосуб'єктність.

Barankova V. V. Rights and obligations of a notary

This article is devoted to the study of the system and content of the rights and duties of a notary, based on the characteristics of his notarial procedural legal personality as a law enforcer and a mandatory subject of notarial procedural legal relations, endowed.

It is concluded that in the notarial process, the possible and proper notary behavior coincides, since the notary has both the right and the obligation to perform a certain procedural action in the presence of the conditions stipulated by the law. Within the framework of law enforcement practice, such a situation quite often necessitates the determination of the possibilities of realizing this or that power of a notary, respectively, either as a right or as an obligation. It is emphasized that the solution to this problematic situation lies in the plane of further development and consolidation of the content of the procedural legal personality of all participants in the notarial process.

The expediency of normalizing certain procedural powers of the notary as a reaction to the realization of the relevant rights and obligations of the participants in notarial acts, primarily those interested in performing notarial acts, is substantiated.

It is also proven that the range of powers of a notary is much wider than the content of the provisions of Articles 4 and 5 of the Law, and a scientific classification of the established powers of a notary has been developed while taking this fact into account. The peculiarity of the procedural mechanism for realizing the rights and duties of a notary public is traced.

The imperfection of the legislative regulation of the rights and responsibilities of a notary and the impracticality of the existence of articles 4 and 5 of the Law "On Notary" establishing the rights and responsibilities of a notary, given their purely declarative nature, are noted. Also, based on the fact that in the case of formulating legal claims against a notary within the scope of court civil cases, the subject of the trial is always not the proper (improper) implementation of a right or obligation, but the legality or illegality of certain actions of the notary, through which the powers granted to him are exercised, or the legality (illegality) or reasonableness (unreasonableness) of the relevant notarial acts – documents that establish the result of the exercise of these powers.

Proposals were formulated for the development of notarial legislation in the direction of greater detailing of the procedural order for the implementation of the notary's competent powers, as well as the regulation of the relevant procedural rights and obligations of all subjects of the notarial process, first of all, interested persons – participants in notarial actions and their representatives.

Key words: notary, notarial bodies, subjects of notarial proceedings, rights and duties of a notary, notarial procedural legal personality.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вчинення нотаріальної діяльності, спрямоване на надання офіційної сили та доказовості правам, фактам та документам, відбувається у межах нотаріальних процесуальних правовідносин, обов'язковим суб'єктом яких є нотаріус або інша особа, уповноважена на вчинення нотаріальних дій. Належне функціонування правової системи та посилення позасудового захисту прав і свобод громадян, забезпечення ефективно працюючої ринкової економіки та необхідність підтримки українського підприємництва тощо потребує відповідного рівня професійності усіх осіб – учасників юридичної практики і, зокрема нотаріусів як спеціалістів у галузі застосування права, гарантування законності і прав заінтересованих осіб.

Нотаріус як представник юридичної професії є юридичним радником заінтересованих осіб, що до нього звертаються, і публічною посадовою особою, що через здійснення правозастосовної юрисдикційної діяльності у формі вчинення нотаріальних дій надає юридичної сили та вірогідності юридичним правам, фактам і документам.

Свої повноваження нотаріус реалізує від імені держави, що відбивається у його статусі як посадової особи незалежно від форми організації діяльності [1, с. 55]. Зазначена обставина зумовлює особливий науковий інтерес щодо визначення змісту процесуальних прав та обов'язків нотаріуса як специфічного обов'язкового суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин, що, своєю чергою, має ґрунтуватися на проблематиці такої наукової категорії як нотаріальна процесуальна правосуб'єктність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Попри це, прикладна проблематика правосуб'єктності учасників нотаріального процесу до сьогодні не була об'єктом спеціальних досліджень, а висвітлювалася лише у загальному контексті поряд з іншими елементами нотаріального процесу. Окремі питання змісту та значення нотаріальної процесуальної правосуб'єктності як складової теорії нотаріальних процесуальних правовідносин досліджувалися у роботах В.В. Комарова, О.О. Крижевської, М.В. Бондарєвої, М.М. Дякович, М.С. Долинської та інших науковців. Однак питання саме змісту процесуальних та організаційних прав та обов'язків нотаріуса, детальної регламентації механізму їх здійснення, їх взаємодії та взаємозв'язку з правами та обов'язками інших суб'єктів, визначення змісту нотаріальної процесуальної правосуб'єктності кожного з суб'єктів нотаріальної дії заслуговують бути предметом більш детальних подальших наукових досліджень.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Відповідно, метою даної роботи є системна характеристика змісту прав та обов'язків нотаріуса, розробка їх класифікації, визначення проблем у їх правовому врегулюванні з урахуванням потреб правозастосовної практики та формулювання пропозицій щодо вдосконалення нотаріального законодавства у цій частині.

Результати дослідження (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів). Система суб'єктів нотаріального процесу зумовлена структурою нотаріальних процесуальних правовідносин, їх владним характером: необхідність у процесуальних правовідносинах виникає тоді, коли суб'єкти права не можуть самостійно, без втручання компетентного органу, реалізувати свої законні права чи інтереси. Усі суб'єкти в нотаріальному процесі вступають у правовий зв'язок лише з нотаріальним органом, оскільки лише він виступає у процесі як правозастосовник.

Нотаріальний орган як обов'язковий суб'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин наділений повноваженнями щодо постановлення нотаріальних актів, обов'язкових для всіх інших суб'єктів нотаріального процесу. Владний характер повноважень нотаріуса (іншого нотаріального органу) забезпечує можливість притягнення до процесу заінтересованих осіб, що не були ініціаторами вчинення нотаріальної дії; збирання, забезпечення, дослідження та оцінку доказів; а також таку організацію процесу, що утворювала б умови для отримання заінтересованими особами очікуваного правового результату відповідно до закону, тобто забезпечувала б виконання завдань нотаріату.

До складу нотаріальних органів відповідно до ст. 1 Закону «Про нотаріат» (далі – Закон) належать: державні нотаріуси, що працюють у державних нотаріальних конторах; державні нотаріуси, що працюють у державних нотаріальних архівах; приватні нотаріуси; уповноважені на вчинення нотаріальних дій посадові особи органів місцевого самоврядування; консульські установи та дипломатичні представництва України.

У сучасній науковій літературі розроблено й інший погляд на систему нотаріальних органів, відповідно до якого до їх складу не відносять уповноважених на вчинення нотаріальних дій посадових осіб органів місцевого самоврядування, посадових осіб консульських установ та дипломатичних представництв [2, с. 120; 3, с. 6]. Така точка зору обґрунтовується

тим, що особи, зазначені у ст. 40 Закону «Про нотаріат», а також уповноважені на вчинення нотаріальних дій особи органів місцевого самоврядування, посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв не є нотаріальними органами в силу своєї компетенції.

Погодитись із такими висновками не можна, оскільки вони суперечать змісту ч. 1 ст. 1 Закону «Про нотаріат», що визначає нотаріат в Україні як систему органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені названим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Отже, на підставі законодавчого визначення нотаріату можна висувати, що до нотаріальних органів (в якості суб'єктів нотаріального процесу) належать усі органи та посадові особи, уповноважені на вчинення нотаріальних дій.

З наведених міркувань не можна погодитися і з твердженням про те, що «нотаріальні органи не є безпосередніми суб'єктами нотаріальних процесуальних відносин, оскільки нотаріальні дії має право вчиняти лише нотаріус чи особа, уповноважена на вчинення нотаріальної дії, наприклад, особи, зазначені у ст. 40 Закону України «Про нотаріат» [2, с. 120; 3, с. 6]. Вважаємо, що суб'єкти, вказані у ст. 40 Закону, ч. 3 ст. 245, ст. 1252 ЦК, не належать до складу нотаріальних органів, оскільки наділені не правом на вчинення нотаріальних дій, а правом посвідчувати довіреності та заповіти, що прирівняні до нотаріальних. Такий висновок можна зробити і з урахуванням змісту Роз'яснень Міністерства України від 14 грудня 2011 р. «Повноваження щодо вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, посадовими особами органів місцевого самоврядування, консульськими установами України».

Нотаріальні органи посідають у нотаріальному процесі особливе становище, вчинюють найбільш активний вплив на його хід та розвиток, вирішують як головне питання – про застосування норм матеріального та процесуального права, так і всі інші питання, що виникають під час вчинення нотаріальних дій (залучення інших заінтересованих осіб, витребування та оцінка доказів, зупинення або відкладення вчинення нотаріальної дії тощо).

З метою вчинення нотаріальної діяльності та виконання покладених на нотаріат завдань нотаріуси та інші нотаріальні органи наділяються державою низкою процесуальних прав та обов'язків, основні з яких передбачені відповідно у ст. 4, 5 Закону. Крім того, у нотаріуса є обов'язки, що утворюються загальними та спеціальними правилами вчинення нотаріальних дій (наприклад, встановити особу та справжність підпису заінтересованих осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальних дій; не приймати документи, зміст яких суперечить закону або містить відомості, що принижують честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи або ділову репутацію юридичної особи; роз'яснити порядок оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії та викласти підстави такої відмови у письмовій формі на вимогу заінтересованої особи тощо).

Ці права та обов'язки відбивають особливий правовий статус нотаріальних органів як суб'єктів нотаріального процесу: під час розгляду нотаріальної справи вони мають дослідити та оцінити докази, встановити наявність або відсутність певного фактичного складу та постановити законний і обґрунтований нотаріальний акт – документ.

Покладаючи на нотаріальні органи функцію вчинення нотаріальних дій, держава наділяє нотаріуса реальними владними повноваженнями. Саме тому правосуб'єктність нотаріуса володіє своєрідним змістом і проявляється у компетенції, оскільки нотаріальні органи наділяються державою не право- та дієздатністю, а самими правами та обов'язками, сукупність яких і складає компетенцію нотаріальних органів на вчинення нотаріальних дій [4, с. 128].

Крім того, у нотаріальному процесі для нотаріуса можлива і належна поведінка співпадає, оскільки нотаріус одночасно має право та зобов'язаний вчинити певну процесуальну дію за наявності умов, передбачених законодавством. Наприклад, відповідно до ст. 42 Закону вчинення нотаріальної дії може бути відкладено у випадку необхідності витребування додаткових відомостей або документів або направлення документів на експертизу, а також якщо відповідно до закону нотаріус має впевнитися у відсутності у заінтересованих

осіб заперечень проти вчинення такої дії. Право відкласти вчинення нотаріальної дії є для нотаріуса одночасно і обов'язком. Інший приклад: якщо всі необхідні умови для нотаріального посвідчення правочину в наявності, то нотаріус у такому випадку не тільки має право вчиняти відповідну нотаріальну дію, але й за вимогою заінтересованої особи зобов'язаний її вчинити, адже не можна безпідставно відмовляти у вчиненні нотаріальної дії.

Таким чином, характерною рисою повноважень нотаріальних органів є те, що вони нерозривно пов'язані з їх обов'язками. В межах правозастосовної практики така ситуація досить часто зумовлює необхідність визначення можливостей реалізації того чи іншого повноваження нотаріуса відповідно або як права, або як обов'язку. Прикладом необхідності такого визначення на практиці може слугувати цивільна справа, розглянута Рівненським міським судом Рівненської області 25 березня 2022 р. за позовом Особи 1 до приватного нотаріуса Рівненського районного нотаріального округу Рівненської області про визнання незаконною та скасування постанови приватного нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії та зобов'язання вчинити нотаріальну дію. Позовні вимоги були обґрунтовані тим, що 7 жовтня 2021 р. постановою відповідача відмовлено позивачеві у посвідченні договору дарування належної йому на праві приватної власності квартири у зв'язку із неможливістю ідентифікувати тотожність або відмінність між заявником Особа 1 та особою, яка вказана власником квартири в інформаційній довідці, отриманій шляхом безпосереднього доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що містить відомості про заборону відчуження даного нерухомого майна. Позивач зазначав, що запис про заборону відчуження не стосується його та належного йому майна, а вчинений щодо іншої особи, яка має однакове з ним прізвище, ім'я та по-батькові, окрім ідентифікуючих даних (різними є дата та рік народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків). Також, на твердження позивача, нотаріус порушив вимоги ст. 47 Закону України «Про нотаріат», не витребувавши його ідентифікаційний номер за даними Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, ідентифікувавши особу лише за прізвищем, ім'ям та по-батькові, ігноруючи реєстраційний номер облікової картки платника податків.

Заперечуючи проти позову, відповідач зазначав, що пошук даних про статус майна у реєстрах провадився з урахуванням податкового номеру позивача, для вчинення нотаріальної дії позивачем було надано паспорт та довідка про присвоєння ідентифікаційного номера, з яких було виготовлено фотокопії, а у записі про обтяження не зазначені дата та рік народження, реєстраційний номер облікової картки платника податку Особа 1, тому твердження позивача про збіг є некоректними.

23 березня 2022 р. представник позивача подала відповідь на відзив, в якій зазначила, що нотаріус, нехтуючи вимогами статей 46, 46-1 Закону України «Про нотаріат» та п.п. 1–3 глави 7 розділу 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України не звернулася у Погребищенську державну нотаріальну контору або нотаріальний архів із запитом про витребування повної інформації про заборону відчуження майна та всупереч ч. 2 ст. 5 Закону України «Про нотаріат» не сприяла позивачу у здійсненні її прав та захисті законних інтересів. Через неналежне виконання нотаріусом своїх обов'язків, штучно створена ситуація, яка позбавила позивача можливості виконати дії щодо користування та розпорядження своєю власністю.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд зазначив, що обставини щодо реєстрації заборони відчуження потребують додаткової перевірки та з'ясування, що не входить до компетенції нотаріуса, і від них залежить право позивача на відчуження нерухомого майна, тому приватний нотаріус обґрунтовано відмовив у вчиненні нотаріальної дії, а доводи представника позивача щодо порушення вимог статей 5, 46, 46-1 Закону «Про нотаріат», позаяк ці статті, як і правила п. 1 гл. 7 розділу 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, передбачають право, а не обов'язок нотаріуса витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій. При цьому суд наголосив, що у позивача не було перешкод самостійно отримати вказану інформацію [5].

Таким чином суд проілюстрував, що право на витребування певної необхідної для вчинення нотаріальної дії інформації може розглядатися і як обов'язок нотаріуса, але за наявності певних умов (у даному випадку – неможливість отримання такої інформації для заінтересованої особи самостійно).

Представляється, що вирішення цієї проблематичної ситуації полягає у площині подальшої розробки та закріплення змісту процесуальної правосуб'єктності усіх учасників нотаріального процесу. У літературі справедливо зазначалося, що змістом нотаріальних процесуальних правовідносин слід вважати взаємні процесуальні права й обов'язки його суб'єктів – нотаріуса як обов'язкового суб'єкта цих правовідносин та іншого суб'єкта, що вступає із цим нотаріусом у правовідносини [6, с. 93].

Так, чинне нотаріальне законодавство закріплює права та обов'язки нотаріуса, але в жоден спосіб не унормовує ані складу суб'єктів нотаріального провадження, ані змісту їх процесуальної правосуб'єктності через визначення процесуальних прав та обов'язків, про що також зазначалося у літературі [7, с. 164; 6, с. 94]. При цьому у багатьох випадках доцільніше унормувати певні процесуальні повноваження нотаріуса як реакцію на реалізацію відповідних прав та обов'язків учасників нотаріальної дії, передусім, заінтересованих у вчиненні нотаріальних дій осіб, що звернулися до нотаріуса з метою її вчинення або притягуються нотаріусом до участі у ній з метою з'ясування їх волевиявлення. За умов такого нормативного конструювання, наприклад, стане очевидним, що право нотаріуса складати проекти документів, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру (ч. 4 ст. 4 Закону) насправді не здійснюється за розсудом або бажанням нотаріуса, і може бути реалізоване лише за умов відповідної процесуальної ініціативи (вимоги) самих заінтересованих осіб. Попри це, зазначені повноваження як права заінтересованих осіб сьогодні у Законі не закріплено.

Теоретичним підґрунтям для подальшого розвитку нотаріального законодавства напрямку подальшої оптимізації змісту нотаріальної процесуальної правосуб'єктності, вбачається, може стати проведення наукової класифікації закріплених повноважень нотаріуса за: результатом їх реалізації (розподіл прав та обов'язків нотаріуса на процесуальні та організаційні); сферою їх реалізації (розподіл повноважень на загальні та спеціальні); за їх призначенням (повноваження, що гарантують законність нотаріальної діяльності та повноваження, що гарантують обґрунтованість нотаріальних актів тощо); джерелом їх закріплення (повноваження, закріплені у Законі, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та у Правилах професійної етики нотаріусів України).

В межах наведеного розподілу за результатом реалізації до організаційних повноважень нотаріуса можна віднести, наприклад, ведення нотаріального діловодства та архіву нотаріуса відповідно до встановлених правил, дбайливе ставлення до документів нотаріального діловодства та архіву нотаріуса, недопущення їх пошкодження чи знищення, дотримання вимог до робочого місця (контори) приватного нотаріуса, надання документів, інформації і пояснень на вимогу Міністерства юстиції України, його територіальних органів при здійсненні ними повноважень щодо здійснення контролю за організацією діяльності та виконанням нотаріусами правил нотаріального діловодства, постійне підвищення свого професійного рівню, проходження підвищення кваліфікації тощо. Натомість прикладами процесуальних повноважень можуть слугувати повноваження щодо витребування від фізичних та юридичних осіб відомостей та документів, роз'яснення прав та обов'язків, відмовити у вчиненні нотаріальних дій в разі їх незаконності тощо.

До загальних повноважень нотаріуса належать ті, що закріплені у главі 4 розділу III Закону і реалізуються при вчиненні будь-якої нотаріальної дії або відмови в їх вчиненні (дотримання правил щодо місця та часу вчинення нотаріальних дій, встановлення особи, що звернулася за вчиненням нотаріальної дії, реєстрація нотаріальних дій та ін.). До спеціальних слід віднести повноваження, що є складовою процесуального порядку вчинення конкретної нотаріальної дії (наприклад, перевірка, чи відповідає зміст правочину вимогам

закону та дійсним намірам сторін; перевірка відсутності заборони відчуження у разі посвідчення правочинів щодо нерухомого майна, проведення опису спадкового майна при вжитті заходів до охорони спадкового майна тощо).

За призначенням повноважень нотаріуса до тих, що гарантують законність нотаріальної діяльності, слід віднести дотримання вимог до документів, що подаються для вчинення нотаріальних дій; вчинення посвідчувальних написів та видача свідоцтв; дотримання правил підписання нотаріально посвідчуваних правочинів, заяв та документів; визначення обсягу цивільної дієздатності, встановлення підстав для відмови у вчиненні нотаріальної дії, вжиття заходів при виявленні порушень законодавства, та інші. Серед повноважень, що гарантують обґрунтованість нотаріальних актів, можна виокремити витребування відомостей та документів; використання відомостей єдиних та державних реєстрів, перевірка дотримання строку для прийняття спадщини, місця та часу відкриття спадщини в межах видачі свідоцтва про право на спадщину та низка інших повноважень.

За джерелом закріплення немає наукового сенсу навіть перелічувати повноваження нотаріуса, закріплені у Законі та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. А серед тих, що закріплені Правилами професійної етики нотаріуса, можна наголосити на повноваженнях нотаріуса виконувати свої обов'язки згідно з принесеною присягою, захищати інтереси людини, суспільства і держави, дотримуватися вимог закону і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса; сприяти утвердженню в суспільстві верховенства права, довіри до закону і справедливості, діяти гідно і утримуватися від використання методів або прийняття поглядів, які можуть негативно вплинути на репутацію професії чи здатність нотаріуса обслуговувати суспільні інтереси, постійно прагнути засвоювати сучасні знання для реалізації професії. Він завжди повинен бути поінформований про новачі у сфері професійної діяльності і підтримувати необхідний рівень знань та інші.

Як бачимо, проведена класифікація яскраво ілюструє той факт, що коло повноважень нотаріуса є значно більш широким, ніж зміст положень статей 4 та 5 Закону, що всі вони перебувають у нерозривному взаємозв'язку та взаємодії зі змістом процесуального статусу інших суб'єктів нотаріального процесу, а також підкреслює декларативність змісту зазначених статей та нездатність зарадити вирішенню питання про законність чи незаконність поведінки нотаріуса як учасника нотаріального процесу і окремої процесуальної дії.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Зазначене дозволяє висувати про недосконалість законодавчого врегулювання питань прав та обов'язків нотаріуса та про недоцільність існування у Законі «Про нотаріат» статей 4 та 5, що закріплюють відповідно права та обов'язки нотаріуса.

Передусім, і з наукової, і з практичної точки зору, характеризуючи унікальність правового статусу нотаріуса (іншого нотаріального органу, уповноваженого законом на вчинення нотаріальних дій) як обов'язкового суб'єкту нотаріальних процесуальних правовідносин, доцільніше вдаватися до аналізу не окремих прав та обов'язків нотаріуса, а його нотаріальної процесуальної правосуб'єктності як сукупності право- та дієздатності, трансформованих у компетенційні повноваження нотаріуса.

При цьому повноваження нотаріуса неможливо розділяти на права та обов'язки, тому що нотаріус, діючи у правовому режимі нотаріальної процесуальної форми та підкорюючись її вимогам, одночасно має право та зобов'язаний вдаватися до певних дій, якщо для цього склалися передумови, передбачені нотаріальним законодавством. Закріплення низки прав та обов'язків нотаріуса відповідно у статтях 4 та 5 є недоречним також виходячи з того, що перелік таких прав та обов'язків неможливо унормувати вичерпно і він завжди буде відкритим, що, власне, і вбачається з положень ч. 4 ст. 4 та ч. 10 ст. 5 Закону «Про нотаріат».

У сучасній правовій теорії права й обов'язки розглядаються як міра відповідно можливої або дозволеної поведінки суб'єктів [8, с. 681]. Як наслідок, з точки зору правозастосовної практики у випадку формулювання правових претензій до нотаріуса в межах судових цивільних справ предметом судового розгляду завжди є не належна (неналежна) реалізація права або обов'язку, а законність чи незаконність певних дій нотаріуса, через

які реалізуються надані йому повноваження, або законність (незаконність) чи обґрунтованість (необґрунтованість) відповідних нотаріальних актів – документів, що закріплюють результат реалізації цих повноважень.

Крім того, норми нотаріального законодавства, що закріплюють права та обов'язки нотаріуса, є декларативними за своїм змістом і, здебільшого, дублюються іншими нормами, що врегульовують порядок реалізації певних повноважень нотаріуса. Так, до прикладу, повноваження, передбачене ч. 2 ст. 4 Закону реалізується за правилами ст. 46, 46-1 Закону, ч. 3 ст. 4 – через положення статей 19 та 31, положення ч. 2 ст. 5 втілюються завдяки змісту статей 2, 6, 7, 16, 30, 39, 49 та інших, припис ч. 4 ст. 5 деталізується правилами ст. 8 Закону тощо. Відсутність же врегульованого законом процесуального порядку реалізації того чи іншого повноваження або недостатня деталізація такого порядку завжди утворює складнощі його здійснення, перешкоди для досягнення правової мети заінтересованих осіб – учасників нотаріального провадження і, як наслідок, низку правових претензій до нотаріуса, що мають розглядатися у судовому порядку.

У зв'язку із цим варто запропонувати спрямувати розвиток нотаріального законодавства у напрямку більшої деталізації процесуального порядку реалізації компетенційних повноважень нотаріуса, а також унормування відповідних процесуальних прав та обов'язків не нотаріусів, а інших суб'єктів нотаріального процесу, передусім, заінтересованих осіб – учасників нотаріальних дій та їх представників.

Список використаних джерел:

1. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат: підручник. Харків, 2019, 416 с.
2. Теорія нотаріального процесу [текст]: Науково-практичний посібник/ За заг. ред. С.Я. Фурси. Київ Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
3. Нелін О. Суб'єкти нотаріального процесу в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна*. 2013. № 2.
4. Баранкова В.В. Нотаріус як суб'єкт нотаріального процесу. *Науковий вісник УжНУ. Серія "Право"*. Випуск 76 (1). 2023. С. 127–134.
5. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 25 березня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103800553>
6. Крижевська О.О. Особливості змісту нотаріальних процесуальних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 93–99.
7. Бондарева М.В. Особливості нотаріального процесуального правовідношення. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 162–165.
8. Рабінович П.М. Суб'єктивне право. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. Енцикл. Т. 5. 2003.

БОЖКО М. В.,
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 347.921
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.9>

ЕЛЕМЕНТИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ТРЕТІХ ОСІБ ЯК УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У науковій статті виокремлено елементи та визначено передумови виникнення цивільного процесуального статусу третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження.

Встановлено, що передумовою виникнення цивільного процесуального статусу третіх осіб є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Цивільну процесуальну правосуб'єктність визначено як невід'ємну юридичну властивість суб'єкта, яка, структурно складаючись із цивільної процесуальної правосдатності та цивільної процесуальної дієздатності, виявляється у здатності суб'єкта бути учасником цивільного процесу (стороною, третьою особою, експертом, свідком та ін.), набуваючи відповідного цивільного процесуального правового статусу

Обґрунтовано, що цивільна процесуальна правосуб'єктність третьої особи – це здатність суб'єкта бути носієм цивільних процесуальних прав та обов'язків третьої особи як учасника цивільної справи, а також здатність суб'єкта своїми діями набувати відповідні цивільні процесуальні права третьої особи та виконувати відповідні цивільні процесуальні обов'язки, а у разі їх невиконання нести цивільну процесуальну відповідальність.

Цивільний процесуальний статус третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження визначено як сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів відповідних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Обґрунтовано, що елементами цивільного процесуального правового статусу є: 1) суб'єктивні цивільні процесуальні права; 2) юридичні цивільні процесуальні обов'язки; 3) законні цивільні процесуальні інтереси.

Встановлено, що цивільний процесуальний статус третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, виникає у фізичних та юридичних осіб, держави, а також інших учасників правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, з моменту постановлення судом ухвали про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу. Водночас, цивільний процесуальний статус третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, виникає у фізичних та юридичних осіб, держави, а також інших учасників правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, з моменту постановлення судом ухвали про вступ (залучення) третіх осіб до участі у справі.

Ключові слова: *цивільний процесуальний статус, треті особи, передумови виникнення цивільного процесуального статусу, цивільна процесуальна правосуб'єктність, учасники цивільної справи, суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси.*

Bozhko M. V. Elements and prerequisites for the emergence of the procedural status of third parties as participants in civil litigation proceedings

The scientific article singles out the elements and defines the prerequisites for the emergence of the civil procedural status of third parties as participants in civil litigation proceedings.

It was established that the prerequisite for the emergence of civil procedural status of third parties is civil procedural legal personality.

Civil procedural legal personality is defined as an integral legal property of the subject, which, structurally consisting of civil procedural legal capacity and civil procedural legal capacity, is manifested in the ability of the subject to be a participant in the civil process (party, third party, expert, witness, etc.), acquiring the corresponding civil procedural legal status

It is substantiated that the civil procedural legal personality of a third party is the subject's ability to be the bearer of the civil procedural rights and obligations of a third party as a participant in a civil case, as well as the subject's ability to acquire the corresponding civil procedural rights of a third party and perform the corresponding civil procedural obligations, and in case of their failure to bear civil procedural responsibility.

The civil procedural status of third parties as participants in civil cases of legal proceedings is defined as a set of rights, obligations and interests of the relevant subjects of civil procedural legal relations enshrined in civil procedural legislation.

It is substantiated that the elements of civil procedural legal status are: 1) subjective civil procedural rights; 2) legal civil procedural obligations; 3) legitimate civil procedural interests.

It has been established that the civil procedural status of a third party, which declares independent claims regarding the subject of the dispute, arises for individuals and legal entities, the state, as well as other participants in legal relations, cases in respect of which are considered in the order of civil proceedings, from the moment the court issues a decision on accepting a claim statement and the entry of a third party into the case. At the same time, the civil procedural status of a third person who does not make independent claims regarding the subject of the dispute arises for individuals and legal entities, the state, as well as other participants in legal relations, cases in respect of which are considered in the order of civil proceedings, from the moment the court issues a decision on admission (attraction) of third parties to participate in the case.

Key words: *civil procedural status, third parties, prerequisites for the emergence of civil procedural status, civil procedural legal personality, participants in a civil case, subjective civil procedural rights, legal civil procedural obligations, legitimate civil procedural interests.*

Вступ. У цивільному процесуальному праві особливу увагу визначенню поняття правового статусу вчені-процесуалісти не приділяють. Така ситуація зумовлена тим, що проблемні аспекти, пов'язані із відповідною правовою категорією, здебільшого, залишаються предметом наукових розвідок фахівців у галузі теорії держави та права. Водночас, поряд із загальним праворозумінням категорії «правовий статус», цивільний процесуальний правовий статус як його різновид характеризується специфічними особливостями, зумовленими специфікою правового регулювання суспільних відносин, що становлять предмет галузі цивільного процесуального права. Спеціальна категорія, гносеологічно наслідуючи загальну, завжди має свою специфіку, індивідуальні риси, особливості, які мають бути виокремлені та досліджені [1, с. 36].

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення елементів та передумови виникнення цивільного процесуального статусу третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження.

Результати дослідження. Для визначення поняття та елементів цивільного процесуального статусу, у тому числі відповідного статусу третіх осіб, спочатку звернемо свою увагу на категорію правового статусу у його загальнотеоретичному розумінні.

На думку О. А. Колодія та А. М. Завального, правовий статус – це закріплене правове положення фізичних та юридичних осіб у певній системі суспільних відносин. Структура правового статусу включає: правові норми та принципи, що встановлюють даний статус; правосуб'єктність; основні права, свободи та обов'язки; правові принципи і правові гарантії; законні інтереси; громадянство (або інший зв'язок чи відношення до держави); юридичну відповідальність [2, с. 202].

«Правовий статус особи, – пише К. Г. Волинка, – це система взаємопов'язаних прав і свобод та обов'язків, які закріплені в законодавстві і визначають правове положення особи в суспільстві. Суть правового статусу особи полягає у визначенні і законодавчому закріпленні правового становища особи в суспільстві. Правовий статус, що включає права, свободи і обов'язки, цілеспрямовано впливає на створення збалансованих способів взаємодії людей між собою і формування впорядкованих відносин між індивідом, суспільством і державою» [3, с. 207].

До поняття правового статусу К. Г. Волинка виокремлює його елементи, якими є права, свободи і обов'язки [3, с. 214].

Також у науковій доктрині можна зустріти думку, що правовий статус особистості – це система прав, свобод і обов'язків особистості, закріплених у Конституції, інших нормативно-правових актах та міжнародних правових актах з прав людини. Права, свободи й обов'язки – це основа правового статусу особистості, його ядро. Передумовою правового статусу є громадянство – постійний правовий зв'язок особи та держави, виражений у їх взаємних правах і обов'язках [4, с. 267].

С. Л. Лисенков вважає, що правовий статус особи – це сукупність закріплених у чинному законодавстві прав, свобод та обов'язків, а також гарантій їх реалізації. Отже, правовий статус є складним явищем, яке включає три елементи: 1) права і свободи; 2) обов'язки; 3) гарантії реального здійснення прав і обов'язків [5, с. 258].

Інші вчені визначають правовий статус суб'єктів права як це сукупність усіх прав, обов'язків і законних інтересів суб'єктів права [6, с. 342].

Аналіз наведених позицій дає підстави для висновку про те, що більшість науковців схиляються до висновку про те, що елементами правового статусу особи, беззаперечно, є права, обов'язки та інтереси. Приєднуємося до такої позиції і ми.

При цьому, зауважимо, що інші правові категорії також пов'язані із категорією правового статусу, проте не є його елементами. А саме: правосуб'єктність розглядаємо як загальну передумову набуття правового статусу, а громадянство вважаємо підставою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу – статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства. Принципи права, на наше переконання, є орієнтиром при формуванні правового статусу, юридичні гарантії – засобом його реалізації, а відповідальність – формою державного впливу на порушення засад правового статусу. Свободи, у свою чергу, хоча і входять до структури правового статусу, але не є самостійним його елементом, адже становлять зміст прав і повністю поглинаються ними. Отже, зазначені категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність та свободи), з огляду на специфіку своєї юридичної природи, не є елементами структури правового статусу [1, с. 49].

Цивільний процесуальний правовий статус є видом галузевого правового статусу, отже, на наш погляд, має складатися з тотожних елементів: відповідних прав, свобод та інтересів.

Результати сучасних наукових досліджень у галузі цивільного процесуального права підтверджують актуальність розвитку розуміння цивільного процесуального статусу як сукупності відповідних елементів.

Так, Ю. Ю. Рябченко наголошує на тому, що категорія цивільного процесуального статусу може сприйматись як у вузькому, так і у широкому сенсі. У вузькому сенсі ним є закріплена цивільним процесуальним законодавством сукупність цивільних процесуальних прав та цивільних процесуальних обов'язків. У широкому сенсі ним охоплюються також: положення щодо прав людини «*jus cogens*», актуальні засади принципу верховенства права у цивільному судочинстві [7, с. 165].

Отже, цивільний процесуальний правовий статус – це сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно, елементами цивільного процесуального правового статусу є: 1) суб'єктивні цивільні процесуальні права; 2) юридичні цивільні процесуальні обов'язки; 3) законні цивільні процесуальні інтереси. Передумовою ж його набуття є цивільна процесуальна правосуб'єктність [1, с. 51].

Як і будь-які інші учасники цивільного процесу, треті особи як учасники справ позовного провадження, наділені цивільним процесуальним статусом.

Виходячи із викладеного вище, цивільний процесуальний статус третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження можна визначити як сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів відповідних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Надаючи загальну характеристику цивільному процесуальному статусу третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження, необхідно звернути увагу на момент його виникнення.

Враховуючи той факт, що треті особи вступають (залучаються до участі) у цивільну справу вже після відкриття провадження у ній, відповідний цивільний процесуальний статус виникає з моменту постановлення судом відповідної ухвали.

Зокрема, цивільний процесуальний статус третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, виникає у фізичних та юридичних осіб, держави, а також інших учасників правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, з моменту постановлення судом ухвали про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу. Водночас, цивільний процесуальний статус третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, виникає у фізичних та юридичних осіб, держави, а також інших учасників правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, з моменту постановлення судом ухвали про вступ (залучення) третіх осіб до участі у справі.

Далі розглянемо передумову виникнення та елементи цивільного процесуального статусу третіх осіб як учасників цивільної справи.

Як було зазначено вище, передумовою виникнення цивільного процесуального статусу третіх осіб є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Правосуб'єктність – здатність виступати суб'єктом правовідносин, що складається з правоздатності та дієздатності [2, с. 198].

У теорії права є достатньо обґрунтована точка зору, яка полягає в тому, що правосуб'єктність може розглядатися як свого роду суб'єктивне юридичне право – «право на право» [8, с. 315–316].

Правосуб'єктність – це самостійна правова категорія, що існує поряд із правами і обов'язками. Вона свідчить про правову здатність особи бути носієм цих прав і обов'язків, тобто правосуб'єктність – не кількісне вираження прав суб'єкта, а постійний громадянський стан особи; не саме володіння правами, а передумова, здатність здобувати і здійснювати суб'єктивні права [9, с. 536].

Відповідно, елементами правосуб'єктності є правоздатність (здатність особи мати суб'єктивні юридичні права та юридичні обов'язки) та дієздатність (здатність особи своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки) [2, с. 199–200].

Цивільна процесуальна правосуб'єктність є галузевим видом правосуб'єктності у її загальнотеоретичному розумінні.

Як зазначає С. С. Бичкова, зазначений підвид галузевої правосуб'єктності регламентується нормами цивільного процесуального права і є підставою для набуття суб'єктами правовідносин цивільного процесуального правового статусу учасника цивільного процесу, у тому числі особи, яка бере участь у справах позовного провадження. При цьому, цивільна процесуальна правосуб'єктність кожної особи, яка бере участь у справах позовного провадження, визначається залежно від завдань, що їх вона виконує, та інтересів, що їх вона має на меті під час розгляду і вирішення цивільної справи [1, с. 56].

Таким чином, цивільну процесуальну правосуб'єктність можна визначити як невід'ємну юридичну властивість суб'єкта, яка, структурно складаючись із цивільної процесуальної правоздатності та цивільної процесуальної дієздатності, виявляється у здатності суб'єкта бути учасником цивільного процесу (стороною, третьою особою, експертом, свідком та ін.), набуваючи відповідного цивільного процесуального правового статусу [1, с. 56].

Що стосується цивільної процесуальної правосуб'єктності третьої особи, то її можна визначити як здатність суб'єкта бути носієм цивільних процесуальних прав та обов'язків третьої особи як учасника цивільної справи, а також здатність суб'єкта своїми діями набувати відповідних цивільних процесуальних прав третьої особи та виконувати відповідні цивільні процесуальні обов'язки, а у разі їх невиконання нести цивільну процесуальну відповідальність.

Висновки. Виходячи з наведеного, можна зробити такі висновки:

1. Передумовою виникнення цивільного процесуального статусу третіх осіб є цивільна процесуальна правосуб'єктність як здатність суб'єкта бути носієм цивільних процесуальних прав та обов'язків третьої особи як учасника цивільної справи, а також здатність суб'єкта своїми діями набувати відповідних цивільних процесуальних прав третьої особи та виконувати відповідні цивільні процесуальні обов'язки, а у разі їх невиконання нести цивільну процесуальну відповідальність.

2. Цивільний процесуальний статус третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження можна визначити як сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів відповідних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно, елементами цивільного процесуального правового статусу є: 1) суб'єктивні цивільні процесуальні права; 2) юридичні цивільні процесуальні обов'язки; 3) законні цивільні процесуальні інтереси.

3. Цивільний процесуальний статус третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, виникає у фізичних та юридичних осіб, держави, а також інших учасники правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, з моменту постановлення судом ухвали про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу. Водночас, цивільний процесуальний статус третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, виникає у фізичних та юридичних осіб, держави, а також інших учасників правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, з моменту постановлення судом ухвали про вступ (залучення) третіх осіб до участі у справі.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2011. 519 с.
2. Білозьоров Є. В., Власенко В. П. та ін. Теорія держави та права: навч. посіб.; за ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
4. Бандурка О. М., Головка О. М. та ін. Теорія держави і права: підруч.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

5. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. К. : Юрисконсульт: КНТ, 2006. 355 с.
6. Цвік М. В., Петришин О. В. та ін. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юридичних вищих навчальних закладів; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
7. Рябченко Ю. Ю. Цивільний процесуальний статус як наукова категорія: перспективи впровадження у правотворчість та правозастосування. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 163–169.
8. Коталейчук С. П., Пісной П. Я. Теорія держави та права: навч. посіб. для підгот. до держ. іспитів для студ. вищ. навч. закл. К.: КНТ, 2011. С. 315–316.
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підруч. Х. : Еспада, 2006. 776 с.

ГРИНИШИН Х. М.,
аспірантка кафедри інтелектуальної
власності, інформаційного
та корпоративного права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347.724

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.10>

ОХОРОНА ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ КРЕДИТОРІВ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ВЧИНЕННЯ ЗНАЧНИХ ПРАВОЧИНІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

Стаття присвячена комплексному дослідженню питань щодо охорони прав та інтересів кредиторів у разі порушення порядку вчинення значних правочинів господарських товариств. Доведено, що контрагент (кредитор) товариства, яке вчиняє значний правочин з ним, має наперед проявляти обачність у виборі боржника, у виборі предмета договору, має розуміти ризикованість укладення будь-якого договору під час здійснення господарської (підприємницької) діяльності. Встановлено, що іноді товариства обирають собі таку модель ведення господарської діяльності, за якої схвалення значних правочинів відбувається постфактум – після їх вчинення (укладення договорів) за певний період часу, наприклад, за квартал. Закономірно, що це несе певні ризики для товариства і посадової особи виконавчого органу, яка приймає рішення про вчинення правочину. Обґрунтовано, що правова вимога кредитора про визнання значного правочину, вчиненого із порушенням порядку надання згоди на його вчинення, недійсним може бути задоволена за умови встановлення як факту відсутності надання згоди уповноваженого органу, так і факту відсутності подальшого схвалення значного правочину або ж за наявності рішення (акту) уповноваженого органу товариства про несхвалення такого правочину. Доведено, що схвалення правочину може відбутись лише у порядку, встановленому для прийняття рішення про надання згоди на його вчинення; а також – має бути здійснене відповідним уповноваженим суб'єктом. Обґрунтовано, що будь-яке рішення уповноважених органів чи посадових осіб товариства слід розглядати крізь призму його відповідності вимогам законності, добросовісності та чесній діловій практиці, а також встановлювати реальну відповідність такого рішення інтересам самого товариства та відсутності в таких діях (прийнятті рішення) ознак зловживання правом, що може безпосередньо негативно вплинути на права та інтереси кредитора у зобов'язанні, яке виникло на підставі такого правочину і на можливість в подальшому виконання такого зобов'язання. Доведено, що рішення уповноваженого органу про несхвалення значного правочину, вчиненого товариством, повинне бути прийняте добросовісно та з врахуванням, з однієї сторони, інтересів товариства, а з іншої – інтересів контрагентів. Обґрунтовано, що у разі виникнення ситуації, в якій мало місце прийняття уповноваженим органом товариства фраздаторного рішення про несхвалення вчиненого значного правочину, яке суперечить правилам чесної ділової практики та попередній поведінці товариства, кредитор вправі звертатись до суду з правовою вимогою про визнання такого рішення загальних зборів учасників (акціонерів) чи наглядової ради недійсним із посиланням на порушення ним його законних інтересів як контрагента за договором (кредитора у зобов'язанні),

і обґрунтовувати дійсність такого правочину для його сторін та породження ним відповідних правових наслідків.

Ключові слова: значний правочин, кредитор, акціонерне товариство, суд, загальні збори.

Hrynshyn Kh. M. Protection of the rights and interests of creditors in the event of a violation of the procedure for the execution of significant transactions of business associations

The article is devoted to a comprehensive study of issues related to the protection of the rights and interests of creditors in the event of a violation of the procedure for the execution of significant transactions of business associations. It has been proven that the counterparty (creditor) of the company, which makes a significant transaction with him, must exercise prudence in advance in choosing the debtor, in choosing the subject of the contract, and must understand the riskiness of concluding any contract during the implementation of economic (entrepreneurial) activities. It has been established that sometimes companies choose such a model of conducting economic activity, in which the approval of significant transactions occurs *ex post facto* – after their execution (conclusion of contracts) for a certain period of time, for example, for a quarter. It is natural that this carries certain risks for the company and the official of the executive body who makes the decision to commit the transaction. It is substantiated that the creditor's legal claim to recognize a significant transaction committed in violation of the consent procedure for its execution as invalid can be satisfied on the condition that both the fact of the absence of consent from the authorized body and the fact of the lack of further approval of the significant transaction are established, or in the presence of a decision (of the act) of the authorized body of the company on disapproval of such a transaction. It has been proven that the approval of the deed can take place only in the order established for making a decision on granting consent to its execution; and also – must be carried out by the relevant authorized entity. It is substantiated that any decision of the authorized bodies or officials of the company should be considered through the prism of its compliance with the requirements of legality, good faith and honest business practice, as well as establish the real compliance of such a decision with the interests of the company itself and the absence of signs of abuse of law in such actions (decision-making), which can directly negatively affect the rights and interests of the creditor in the obligation that arose on the basis of such a transaction and the possibility of further performance of such an obligation. It has been proven that the decision of the authorized body to disapprove a significant transaction committed by the company must be made in good faith and taking into account, on the one hand, the interests of the company, and on the other, the interests of the counterparties. It is substantiated that in the event of a situation in which the authorized body of the company made a fraudulent decision to disapprove of a significant transaction, which is contrary to the rules of honest business practice and previous behavior of the company, the creditor has the right to apply to the court with a legal demand for the recognition of such a decision of the general meeting of participants (shareholders) or the supervisory board is invalid with reference to his violation of his legitimate interests as a counterparty under the contract (creditor in an obligation), and to substantiate the validity of such a transaction for its parties and the generation of corresponding legal consequences by it.

Key words: significant transaction, creditor, joint-stock company, court, general meeting.

Вступ. Будь-яке договірне двостороннє чи одностороннє зобов'язання, крізь призму свого існування як наслідку вияву акту свободної волі двох сторін, є спрямованим на забезпечення їх прав та інтересів. Класичним є підхід, згідно із яким зобов'язаною та управненою сторонами зобов'язання є відповідно боржник і кредитор (ст. 510 ЦК України, ст. 175 ГК України). Водночас, якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї. Укладаючи договір чи вчиняючи правочин, з моменту його укладення (вчинення) або ж з моменту вчинення певних дій (реальні договори) у сторін виникають права та обов'язки згідно із змісту цього правочину. Крізь презумпцію правомірності і дійсності правочину, вважається, що сторони уклали цей договір (вчиняли правочин), ознайомившись із всіма вимогами закону щодо умов дійсності правочинів, підстав визнання правочинів недійсними, розуміли зміст істотних умов договору (правочину), правові наслідки, які настають у зв'язку з його укладенням (вчиненням) та вчиняли його згідно із відповідними нормами законодавства.

Права та інтереси кредиторів у разі порушення порядку вчинення значних правочинів господарських товариств не завжди дотримуються. Про це свідчить і численна судова практика, яка, подекуди, є протилежною. Наукова спільнота також розділилася щодо вирішення даного питання. Все це свідчить про актуальність цього наукового дослідження.

Стан дослідження в літературі. На сьогодні, дослідження питання правового регулювання охорони прав та інтересів кредиторів у разі порушення порядку вчинення значних правочинів господарських товариств мало місце серед наукових праць таких авторів як: Васильєва В.В. [1], Жорнокуй В.Г. [2], Жорнокуй Ю.М. [3], Єфименко Є.П. [4], Подоляк С. [5], Попов Ю.Ю. [4], Щербина В.С. [6] та ін. Водночас, невирішеним залишається питання щодо підставності захисту прав кредиторів господарських товариств, обрання ефективних способів захисту цих прав.

Постановка завдання. Метою наукової статті є комплексний аналіз правового регулювання та наукових позицій щодо охорони та захисту прав та інтересів кредиторів у разі порушення порядку вчинення значних правочинів у господарських товариствах, виявлення проблем правового регулювання та висловлення пропозицій щодо їх вирішення.

Результати дослідження. Суб'єкти господарювання повинні здійснювати свою діяльність сумлінно добросовісно, згідно із правилами чесної ділової практики. Водночас трапляються випадки, коли боржник чи кредитор діє з метою ухилення від виконання своїх обов'язків, або ж зловживає наявними у нього правами (наприклад, правом надавання згоди на укладення (схвалення) значного правочину, правом на судовий захист своїх прав та інтересів у зв'язку з недійсністю правочину, і зловживання застосуванням заходів забезпечення позову тощо).

Можна визначити щонайменше кілька ситуацій, за яких інтереси контрагента товариства потребуватимуть охорони: 1) укладення договору (вчинення значного правочину) виконавчим органом товариства без отримання згоди уповноваженого органу і його подальше несхвалення з метою (або й без такої мети) уникнення виконання зобов'язань за договором; 2) вчинення значного правочину за згодою уповноваженого органу товариства, проте з подальшим визнанням такого акту (наприклад, рішення загальних зборів учасників (акціонерів) товариства недійсним; 3) вчинення значного правочину без згоди уповноваженого органу товариства та без повідомлення контрагента про те, що такий правочин є значним для товариства та ін.

Відтак, потреба забезпечення інтересів кредиторів при укладенні значних правочинів посадовою особою без наявності у неї відповідних повноважень, виникає внаслідок того, що такий правочин може бути в подальшому не схваленим уповноваженим органом, або ж визнаний недійсним судом за позовом товариства, що може призвести до значних фінансових втрат (втрат інвестицій) контрагента, організаційно-господарських проблем, чи навіть незручностей, пов'язаних із певним авторитетом компанії на ринку, адже укладення значного правочину може бути передумовою до розвитку господарських зобов'язань з іншими суб'єктами.

Контрагент (кредитор) товариства, яке вчиняє значний правочин з ним, має наперед проявляти обачність у виборі боржника, у виборі предмета договору, має розуміти ризикованість укладення будь-якого договору під час здійснення господарської (підприємницької) діяльності. Нерідко традиційні «штампи», словосполучення, які відображені у преамбулі договорів (що керівник АТ або ТОВ діє на підставі статуту), повинні змусити кредитора задуматися над тим, щоб реально ознайомитися із змістом такого статуту і перевірити повноваження керівника (іншої посадової особи) щодо можливості укладення договору.

Аналіз наукової літератури і судової практики свідчить про наявність низки дискусійних моментів у питаннях забезпечення інтересів кредиторів у разі порушення порядку вчинення значних правочинів посадовою особою товариства. Відтак, усі ці питання потребують глибокого аналізу та системного осмислення.

Однак, слід зауважити, що встановлений законом особливий порядок укладення значних правочинів спрямований не лише на забезпечення відповідності укладеного значного правочину інтересам товариства крізь призму потреби отримання згоди органу, який на думку учасників товариства, є уповноваженим виражати його волю в таких питаннях. Такий особливий порядок безпосередньо спрямований і на забезпечення дотримання інтересів кредитора. Ці законодавчі положення є своєрідною гарантією, адже спрямовані на те, щоб контрагент був обізнаний із положеннями статуту товариства, які регулюють питання критеріїв віднесення конкретного правочину до значних правочинів, а також з документами, які свідчать про наявність (чи відсутність) у правочину ознак значного правочину. Кредитор перед укладенням договору мав би володіти інформацією про орган управління АТ чи ТОВ, який уповноважений на надання згоди (схвалення) на вчинення значного правочину, про порядок надання згоди на вчинення значного правочину (або порядок його схвалення). Також кредитор наперед мав би ознайомитися з рішенням відповідного органу управління, яким надано згоду уповноваженим органом на укладення значного правочину (протокол або витяг з протоколу загальних зборів учасників товариства, рішення наглядової ради тощо). Врахування усіх цих моментів надають можливість кредитору вирішити питання доцільності вчинення правочину (укладення договору) із контрагентом, для його він є значним, а також перед укладенням такого договору розуміти існуючі ризики, пов'язані з можливим визнанням такого договору недійсним.

Окрім цього, саме на правову охорону інтересів кредиторів спрямований також законодавчий критерій віднесення правочину до категорії значних за вартістю предмета правочину (10 і більше відсотків вартості активів – для акціонерного товариства; 50 і більше відсотків від вартості чистих активів ТОВ чи ТДВ). Врахування (чистих) активів товариства, а не лише майна гарантує в майбутньому можливість задоволення вимог кредитора у разі, якщо товариством не буде виконано своїх обов'язків згідно із умовами (змістом) правочину.

Проте сам лише факт порушення порядку вчинення значних правочинів не свідчить про порушення інтересів кредиторів. А відтак, відсутність згоди на вчинення значного правочину (укладення договору) не завжди є безумовною і єдиною підставою для визнання такого правочину недійсним.

Можливою є практика укладення значних правочинів, із порушенням встановленого порядку отримання згоди на їх укладення від уповноваженого законом чи статутом органу, без подальшого визнання таких правочинів недійсними в судовому порядку, а навпаки – із реальним виконанням зобов'язань за ним та повним задоволенням інтересів обох контрагентів.

Судова практика свідчить про те, що такий правочин слід розглядати як оспорюваний – тобто такий, що може бути визнаний судом недійсним із врахуванням конкретних обставин справи.

У разі, якщо за рішенням суду значний правочин таки визнається недійсним з моменту його вчинення, судом за власною ініціативою чи на вимогу сторони застосовуються правові наслідки недійсності такого правочину, передбачені ст. 216 ЦК України.

Зокрема, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Зокрема, йдеться і про випадки відшкодування збитків посадовою особою товариства, завданих у зв'язку із укладенням такого значного правочину.

Слід зазначити, що навіть за умови, якщо на момент вчинення правочину (укладення договору) не було передбаченої законом необхідної згоди загальних зборів учасників (акціонерів) чи іншого уповноваженого органу, визначеного статутом, можливим є застосування інституту схвалення значного правочину (ст. 108 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 46 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

Іноді товариства обирають собі таку модель ведення господарської діяльності, за якої схвалення значних правочинів відбувається постфактум – після їх вчинення (укладення договорів) за певний період часу, наприклад, за квартал. Закономірно, що це несе певні ризики для товариства і посадової особи виконавчого органу, яка приймає рішення про вчинення правочину. Водночас це несе певні ризики і для кредитора, який має бути повідомленим про таку схему діяльності (щодо укладення і схвалення укладених договорів). Втім, така модель є прийнятною в товариствах, де склались довічні відносини між його учасниками та виконавчим органом, а також між органом, уповноваженим на надання згоди на укладення значних правочинів (якщо це інший орган, визначений статутом, а не загальні збори учасників товариства).

Відтак, правова вимога кредитора про визнання значного правочину, вчиненого із порушенням порядку надання згоди на його вчинення, недійсним може бути задоволена за умови встановлення як факту відсутності надання згоди уповноваженого органу, так і факту відсутності подальшого схвалення значного правочину або ж за наявності рішення (акту) уповноваженого органу товариства про несхвалення такого правочину.

Судова практика дає однозначну відповідь на те, що схвалення правочину може відбутись лише у порядку, встановленому для прийняття рішення про надання згоди на його вчинення; а також – має бути здійснене відповідним уповноваженим суб'єктом.

Зокрема, у справі за позовом ТОВ "НВП АСУ" до ПрАТ "Факел" про стягнення 10 092 556,66 грн. та за зустрічним позовом ПрАТ "Факел" до ТОВ "НВП АСУ" про визнання договору недійсним, суд встановив, що спір у цій справі виник у зв'язку з тим, що ТОВ "НВП АСУ" (постачальник товару) звернувся до ПрАТ "Факел" (покупця) з позовом про стягнення заборгованості з оплати за товар, а покупець звернувся із зустрічним позовом про визнання договору недійсним. При цьому покупець стверджує що в порушення вимог статуту договору був укладений його генеральним директором без згоди наглядової ради. Постачальник стверджує, що він не був обізнаний з цими обмеженнями, адже вони відсутні в публічному реєстрі. Верховний Суд, переглядаючи справу в касаційному порядку, відхилив доводи скажника про можливість схвалення значного правочину акціонерного товариства шляхом надання мовчазної згоди та погодився із висновками судів попередніх інстанцій про те, що генеральний директор вчинив значний правочин з перевищенням наданих йому повноважень за відсутності згоди або подальшого схвалення цього правочину наглядовою радою [7]. У науковій літературі також наголошують, що процедуру схвалення договору не можна розглядати у дуже широкому сенсі і необхідно уважно перевіряти повноваження особи, яка тим чи іншим чином здійснює дії, які можуть мати вигляд схвалення договору [8, с. 163]. Дійсно, правочини з дефектами в суб'єктному складі також можуть бути дійсними, оскільки вони згодом можуть отримати схвалення у передбаченому законом порядку. Наступне схвалення надає юридичної сили правочину, так схвалення може бути активним і пасивним [9, с. 142].

На думку Коструби А.В., правочини з дефектами форми можуть бути конвалідовані судом або іншими учасниками цивільних правовідносин, що може відбуватись автоматично за допомогою мовчазної згоди інших учасників цивільно-правових відносин [10, с. 172].

Водночас, існує судова практика, в якій суди розглядають як факт схвалення правочину уповноваженим органом не лише окреме його рішення, а й інші дії та документи: відповідне письмове звернення уповноваженого органу (посадової особи) такої юридичної особи до другої сторони правочину чи до її представника (лист, телефонограма, телеграма, телетайпограма тощо) або вчинення зазначеним органом (посадовою особою) дій, які свідчать про схвалення правочину (прийняття його виконання, здійснення платежу другої сторони, підписання товаророзпорядчих документів і т. ін.). Зокрема, вказані обставини були враховані судом при вирішенні спору у справі за ТОВ «Алтанал-Агро» до ТОВ «Еко Клін Мастерс» про визнання договорів недійсними [11]. У цій справі суд додатково вказав, що згідно матеріалів справи спірний договір підписаний неуповноваженою особою. Юридична особа здійснює діяльність через свої органи, компетенція, порядок створення, функціонування яких визначається установчими документами юридичної особи, тобто, в даному випадку, компетенція органів управління позивача визначається його Статутом. Водночас законодавець не ставить схвалення правочину в обов'язкову залежність від наявності рішень окремих органів управління товариства, оскільки підтвердженням такого схвалення закон визначає вчинені на його виконання дії особи, в інтересах якої його було укладено, і такі дії повинні свідчити про прийняття правочину до виконання [11].

Така позиція, відображена у вказаній вище судовій справі, може бути обґрунтована тим, що воля уповноваженого органу може бути виявлена різними активними діями, які відображають позицію цього органу (посадової особи) щодо схвалення правочину та відсутність заперечень щодо факту його укладення без його згоди.

Слід наголосити, що як акт схвалення значного правочину товариства, так і рішення про його несхвалення, прийняте уповноваженим органом, повинні бути ухвалені згідно із вимогами закону, відповідати інтересам товариства, не суперечити правилам чесної ділової практики та вимогам щодо добросовісності дій сторін.

Відмова у схваленні вчиненого правочину (укладеного договору) загальними зборами учасників товариства чи наглядовою радою може трактуватись як суперечлива поведінка та містити ознаки зловживання правом, і бути спрямованою на невиконання обов'язків перед кредитором. В цьому контексті «зловживання правом» за своїм буквальним змістом означає здійснення такого права хоч і на законних підставах, проте з завідомо протиправною метою: невиконання існуючого зобов'язання, що може спричинити шкоду правам чи інтересам кредитора у цьому зобов'язанні. Тобто уповноважений орган, маючи суб'єктивне право не схвалити вчинений значний правочин, і спираючись на нього, формально начебто діє в рамках закону і статуту, однак фактично такі дії виходять за межі дозволеної поведінки, що може суперечити не лише інтересам товариства як суб'єкта підприємницької діяльності, але й відповідати їм, проте містити ознаки зловживання правом щодо кредитора. Тому кредитор повинен мати законні механізми щодо захисту своїх прав.

Відтак, будь-яке рішення уповноважених органів чи посадових осіб товариства слід розглядати крізь призму його відповідності вимогам законності, добросовісності та чесній діловій практиці, а також встановлювати реальну відповідність такого рішення інтересам самого товариства та відсутності в таких діях (прийнятті рішення) ознак зловживання правом, що може безпосередньо негативно вплинути на права та інтереси кредитора у зобов'язанні, яке виникло на підставі такого правочину і на можливість в подальшому виконання такого зобов'язання.

Зокрема, наприклад, у справі за позовом ТОВ "НВП АСУ" до ПрАТ "Факел" про стягнення 10 092 556,66 грн. та за зустрічним позовом ПрАТ "Факел" до ТОВ "НВП АСУ" про визнання договору недійсним у суду виникли обґрунтовані сумніви щодо факту добросовісного ухвалення рішення наглядової ради (та щодо його реальної дати) про відмову у схваленні значного правочину, зважаючи на той факт, що про його наявність було повідомлено

контрагенту лише тоді, коли він звернувся до суду з позовом до товариства. Ухваливши відповідне рішення, ані виконавчий орган, ані наглядова рада акціонерного товариства не звертались до контрагента із повідомленням про це прийняте рішення, що дає підстави проявити обґрунтовані сумніви щодо справжності такого рішення загалом. Про це також свідчив факт відсутності звернення товариства до колишнього генерального директора, який порушив приписи статуту і уклав спірний договір без його погодження з наглядовою радою. Відтак, суд встановив наявність в діях наглядової ради ознак зловживання правом та визнав такі дії суперечливою поведінкою – тобто поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці [7]. На це наголошують і в науковій літературі, вказуючи, що добросовісність (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення, власне принцип добросовісності охоплює: естопель; заборона суперечливої поведінки (*venire contra factum proprium*); заборона зловживання цивільними та процесуальними правами [12, с. 265].

Фактично у вказаній вище справі суд захистив інтереси кредитора, адже факт наявності рішення уповноваженого органу про несхвалення значного правочину дає підстави для звернення до суду з вимогою про визнання правочину недійсним та стати інструментом для невиконання своїх зобов'язань.

Отже, така позиція суду, серед іншого, обумовлена також тим, що схвалення стороною правочину, вчиненого від її імені з перевищенням повноважень або без повноважень, має юридичне значення також для інших зацікавлених осіб, а сторона оспорюваного правочину, дії якої вказують на її волю зберегти дійсність правочину, не може надалі оспорювати правочин з підстав, про які вона знала або повинна була знати при виявленні цієї волі (естопель), що впливає із засад добросовісності, на яких ґрунтується зобов'язання.

Верховний Суд у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання недійсним договору дарування грошових коштів слушно зауважив, що поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, слід вважати поведінку, що не відповідає попереднім заявам чи поведінці сторони, за умови, якщо інша сторона розумно покладається на них. Ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів, а з метою ухилення від виконання зобов'язань, є неприпустимим [13].

Відтак, повертаючись до схвалення значних правочинів, якщо наглядова рада АТ чи ТОВ наділена правом погоджувати вчинення значних правочинів, несхвалення нею правочину повинно мати розумне пояснення, мотиви, відповідати реальним інтересам товариства на конкретному етапі здійснення господарської діяльності та не порушувати інтереси контрагента – кредитора. Несхвалення укладеного і частково виконаного значного правочину, зумовлене небажанням розраховуватися чи вчиняти інші дії згідно із існуючими зобов'язаннями товариства, суперечить правилам чесної ділової практики.

У даному випадку йдеться про так звані фраздаторні правочини. У Рішенні Конституційного Суду України від 28.04.2021 р. № 2-р(П)/2021 у Справі № 3-95/2020(193/20) вказано, що фраздаторні правочини – це правочини, що вчинені боржником на шкоду кредиторам. Фраздаторним правочином може бути як оплатний (договір купівлі-продажу), так і безоплатний договір (договір дарування), а також може бути як односторонній, так і двосторонній чи багатосторонній правочин. Формулювання критеріїв фраздаторності правочину залежить від того, який правочин на шкоду кредитору використовує боржник для уникнення задоволення їх вимог. Адже, вирішуючи спори, які виникають у зв'язку із здійсненням підприємницької діяльності, задля виключення ознак фраздаторності правочину (договору), суд повинен встановити факт наявності правомірного інтересу боржника при вчиненні правочину, а також відсутність зв'язку між вчиненням правочину (прийняттям відповідного рішення органом товариства) та уникненням відповідальності перед кредиторами за виконання зобов'язань.

У науковій літературі вказують, що при укладенні фраздаторних правочинів особа відчужує належне їй майно для того, аби на нього не могло бути звернено стягнення або

з іншою корисливою метою на шкоду кредитору [14, с. 94]. Науковці чітко зазначають, що з моменту застосування судами концепції фраздаторності позиція судів є незмінною: договори, які укладені на шкоду третім особам, повинні визнаватися недійсними. І якщо в недалекому минулому суди визнавали недійсними тільки безоплатні договори, то сьогодні чітко простежується розвиток судової практики в напрямку визнання недійсними й оплатних договорів, які укладені на шкоду третім особам [15; 16, с. 530].

Вважаємо, що відповідне рішення загальних зборів учасників (акціонерів) товариства, наглядової ради чи іншого уповноваженого органу щодо несхвалення вчиненого значного правочину, яке спрямоване на невиконання своїх зобов'язань, які виникли внаслідок вчинення такого правочину, і може завдати шкоди інтересам кредитора, слід вважати фраздаторним, – таким, що спрямоване на шкоду інтересам кредитора товариства.

Отже, рішення уповноваженого органу про несхвалення значного правочину, вчиненого товариством, повинне бути прийняте добросовісно та з врахуванням, з однієї сторони, інтересів товариства, а з іншої – інтересів контрагентів. Йдеться про те, що інститут схвалення значного правочину не може бути використаний на шкоду кредиторам, до прикладу, з реальним наміром не розраховуватися (чи не здійснювати інших дій, які боржник – товариство повинне було вчинити) за зобов'язаннями, які виникли за спірним правочином.

Вважаємо, що у разі виникнення ситуації, в якій мало місце прийняття уповноваженим органом товариства фраздаторного рішення про несхвалення вчиненого значного правочину, яке суперечить правилам чесної ділової практики та попередній поведінці товариства, кредитор вправі звертатись до суду з вимогою про визнання такого рішення загальних зборів учасників (акціонерів) чи наглядової ради недійсним із посиланням на порушення ним його законних інтересів як контрагента за договором (кредитора у зобов'язанні), і обґрунтовувати дійсність такого правочину для його сторін та породження ним відповідних правових наслідків, крім випадків, передбачених абз. 2 ч. 2 ст. 92 ЦК України.

Водночас, звернення такого товариства до суду з вимогою про визнання правочину недійсним із посиланням на прийняте рішення про його несхвалення, що спрямоване радше на невиконання зобов'язання перед кредитором, слід також розглядати як зловживання правом на судовий захист, адже сам по собі інститут недійсності договору є приватно-правовою категорією, та покликаний не допускати, припиняти порушення цивільних прав та інтересів (чи відновлювати їх у разі, якщо таке порушення мало місце). А ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів є недопустимим.

Товариство, яке звертається до суду з позовом про визнання недійсним договору (чи його окремих положень), повинне довести конкретні факти порушення його майнових прав та інтересів, а саме: має довести, що його права та законні інтереси безпосередньо порушені оспорюваним договором і в результаті визнання його (чи його окремих положень) недійсним майнові права товариства буде захищено та відновлено. Тобто такий позов не повинен бути інструментом для зловживання правом на судовий захист.

Також при вирішенні справ про визнання значних правочинів недійсними за позовом контрагента товариства, задля застосування абз. 2 ч. 3 ст. 92 ЦК України, слід встановлювати факт реальної обізнаності контрагента із положеннями статуту товариства, які містять положення про критерії віднесення правочинів до категорії значних (окрім тих, які встановлені в законі), а також суб'єкта та порядок надання згоди на вчинення значного правочину.

У судовій практиці питання визначення обсягу повноважень виконавчого органу товариства та добросовісність його дій розглядається як питання внутрішніх взаємовідносин юридичної особи та її органу, тому сам лише факт учинення виконавчим органом товариства протиправних, недобросовісних дій, перевищення ним своїх повноважень не може слугувати єдиною підставою для визнання недійсними договорів, укладених цим органом від імені юридичної особи з третіми особами [11].

Так, Верховний Суд у справі за позовом у справі за позовом ТОВ "НВП АСУ" до ПрАТ "Факел" про стягнення 10 092 556,66 грн. та за зустрічним позовом ПрАТ "Факел" до ТОВ "НВП АСУ" про визнання договору недійсним наголосив на те, що неправильним

є висновок про те, що особа не могла не знати про обмеження, зроблений судами на підставі стандартного формулювання договору про те, що генеральний директор діє на підставі статуту, а отже сторона мала би проявити розумну обачливість і ознайомитися із положеннями статуту та положеннями Єдиного реєстру, який мав би містити обмеження повноважень виконавчого органу. Таким чином суди не мають змоги встановити реальну обізнаність постачальника про наявність обмежень повноважень генерального директора на укладення значних правочинів, а виходять лише із правової презумпції «не міг не знати» [7].

Отже, фактично, лише підписавши текст договору, у вступній частині якого зафіксовано лише фразу «в особі директора (іншого органу), який діє на підставі статуту», контрагент не може бути повністю ознайомлений із повноваженнями виконавчого органу товариства. Можливим є лише припущення, що товариство надало для ознайомлення, а контрагент реально ознайомився із текстом статуту та повноваженнями виконавчого органу. Однак, на практиці із реальним виконанням цього положення можуть виникати проблеми, оскільки, як вже було сказано вище, контрагенти (кредитори) товариства переважно не ознайомлюються із статутами АТ чи ТОВ, з якими укладають договори.

Задля уникнення обставин, за яких сторона правочину (договору) буде посилається на той факт, що вона не мала змоги ознайомитись із положеннями статуту щодо повноважень виконавчого органу, критеріїв віднесення правочину до категорії значних правочинів та порядку і уповноваженого органу на надання згоди його вчинення, доцільно ці положення зазначити окремим пунктом у договорі.

Наприклад, у разі, якщо правочин (договір) не є значним для товариства, можна вказати в договорі окреме його положення таким чином: «Згідно із положеннями законодавства та положеннями статуту товариства, цей правочин (договір) не вважається значним правочином для товариства, а відтак – не потребує згоди на його укладення загальними зборами учасників чи іншим уповноваженим органом».

У разі ж, якщо правочин (договір), який має намір вчинити товариство підпадає під ознаки значного правочину для цього товариства, слід зазначити в договорі це окремим пунктом: «Цей правочин (договір) є значним правочином для товариства згідно із даними останньої (річної) фінансової звітності. Рішення про надання згоди на вчинення цього правочину прийняте (вказати орган, який прийняв рішення, його номер і дату), копія якого додається до цього правочину та є його невід'ємною частиною. Сторони договору повідомлені про те, що у виконавчого органу товариства відсутні обмеження щодо вчинення цього правочину».

Відповідні положення можуть бути відображені і в законі. У зв'язку з цим доцільно внести відповідні зміни до ЦК України або спеціальних законів – закону про АТ, закону про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю. Поки немає відповідних законодавчих положень, то свідомо фіксація таких положень в тексті правочину (договору) значно спростила б сторонам можливість перевірки відповідності такого правочину їх інтересам та відсутності ризиків, які можуть виникнути у зв'язку з його вчиненням. У разі ж, якщо сторони не обумовлюють у правочині (договорі) такі положення, і виникає спір щодо такого значного правочину, виникає також і необхідність доведення факту обізнаності (чи не обізнаності) контрагента щодо факту відповідності правочину критеріям значного правочину для цього товариства, факту відсутності у виконавчого органу відповідних повноважень та ін.

Висновки. Охорона прав кредиторів при укладенні з господарськими товариствами правочинів, які для товариств є значними, забезпечується законодавчими положеннями, які передбачені ч. 3 ст. 92 ЦК України. З аналізу цього законодавчого положення вбачається, що обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи (зокрема, і АТ, ТОВ тощо) її органами управління набуває юридичної сили для третьої особи (кредитора у цих договірних зобов'язаннях) лише у тому випадку, якщо саме вона, ця третя особа (кредитор), вступаючи у відносини з юридичною особою (АТ, ТОВ тощо) та укладаючи договір, діяла недобросовісно або нерозумно, зокрема, достеменно, точно знала про відсутність у виконавчого органу товариства необхідного обсягу повноважень або ж повинна була, проявивши

принаймні розумну обачність, знати про це. Обов'язок доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці третьої особи (кредитора) несе юридична особа (тобто товариство). Судова практика у більшості випадків також підтримує цю позицію.

Список використаних джерел:

1. Васильєва В.В. Загальні положення про обов'язки посадових осіб товариства в законодавстві України. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2020. № 54. С. 3-10.
2. Жорнокуй В.Г. Учинення ризикованих дій як підстава притягнення до відповідальності посадових осіб підприємницького товариства. Право і безпека. 2022. № 3 (86). С. 70-80.
3. Жорнокуй Ю.М. Невирішені питання притягнення органу юридичної особи до цивільно-правової відповідальності. Актуальні проблеми приватного права: Матеріали XVI науково-практичної конференції, присвяченої 97 річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора В.П. Маслова. 2019. С. 37-40.
4. Єфименко Є.П., Попов Ю.Ю. Значні правочини та правочини з заінтересованістю у проєкті Закону України № 2011-1 «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Корпоративні правочини: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 вересня 2013 року, м. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника) / НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака, 2013; за ред. В.В. Луця. Івано-Франківськ, 2013. С. 64-70.
5. Подоляк С. Значний правочин та правочин, одо якого є заінтересованість окремих господарських товариств. National Law Journal: theory and practice. May 2019. С. 102-106.
6. Щербина В.С., Боднар Т.В. Відповідальність посадових осіб за збитки, завдані юридичній особі: матеріально-правовий та процесуальний аспекти. Право і суспільство. 2023. № 1. С. 120-128.
7. Постанова Верховного Суду від 09.06.2021 р. у справі № 911/3039/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926318> (дата звернення 23.08.2023).
8. Пономарьова Т. С. Правове значення схвалення договору у визначених законом випадках. Актуальні проблеми правового забезпечення господарської діяльності в Україні. К. НАВС. 2015. С. 162-165.
9. Погребняк О. С. До питання про конвалідацію нікчемних правочинів. Наше право. 2015. № 3. С. 140-144.
10. Коструба А.В. Правові механізми поновлення прав суб'єктів дефектних правочинів. *Право України*. 2014. № 9. С. 171-178.
11. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 07.09.2021 р. у Справі № 910/15118/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99711555> (дата звернення 23.08.2023).
12. Татулич І.Ю. Естопель як складова добросовісності у цивільному судочинстві. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжн. наук.-практ. конф. Чернівці. 2021. С. 264-267.
13. Постанова Верховного Суду від 05.09.2019 р. у справі № 638/2304/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84152558> (дата звернення 23.08.2023).
14. Сівіцька Г. Є., Гелецька І. О. Фраудаторний правочин з позиції судової практики. Publishing House Baltija Publishing. 2021. С. 93-97.
15. Демченко Ю. Чому після рішення ВС будь-який правочин щодо відчуження майна може бути підданий сумніву та оскаржений. Закон і бізнес. 2021. URL: <https://zib.com.ua/ua/149142.html> (дата звернення 23.08.2023).
16. Слободська І.А. Фраудаторний правочин як новий тренд судової практики. Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ. 2023 р. С. 527-531.

ДЯКОВИЧ М. М.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права
та процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347.1 Цивілістика
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.11>

ДОВІРЕНІСТЬ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню однієї із підстав виникнення представництва, а саме довіреності. Внаслідок проведеного дослідження було розмежовано поняття наступним чином: сама по собі довіреність – це документ, а видання або передання довіреності особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі, – це односторонній правочин. Визначено момент виникнення у повіреного повноважень з представництва довірителя перед третіми особами.

Проаналізовано норми закону, присвячені регламентації форми довіреності. Акцентовано увагу на проблемних положеннях, які потребують уточнень від законодавця.

У статті виокремлено види довіреностей за різними критеріями (наприклад, обсяг повноважень, які передаються повіреному, сфера застосування, мета видання), які мають більше пізнавальне і теоретичне значення. Розглянуто галузі використання довіреностей та їхню правову природу.

Окреслено перелік посадових осіб, уповноважених посвідчувати довіреності. Наведено приклади правовідносин, в які неможливо вступати через представника. Виокремлено ситуації, при яких видання довіреності для представництва непотрібне, а також випадки, коли видання довіреності є прямою вимогою закону або ж виступає логічною передумовою здійснення особою своїх прав завдяки діям третьої особи.

В ході дослідження встановлено, що в результаті видання довіреності на керування транспортним засобом, в особи, яка видала довіреність, ніяких прав і обов'язків не з'являється. Використання зобов'язань особою, якій видано довіреність, треба відносити до дій фактичного характеру.

В статті розглянуто вимоги до змісту довіреності та її форми. Встановлено, що довіреність вчиняється у письмовій формі і коли це прямо вказано у законі, з нотаріальним посвідченням. Визначено поняття передоручення, висвітлено особливості довіреностей, виданих у порядку передоручення.

Ключові слова: довіреність, видання довіреності, форма довіреності, нотаріус, передоручення.

Diakovych M. M. Power of attorney: civil legal aspect

The article is dedicated to the study of one of the foundations of representation, namely power of attorney. As a result of the conducted research, the concept was differentiated as follows: power of attorney in and of itself is a document, and the issuance or transfer of the power of attorney by the person being represented (the guarantor) directly to a third party constitutes a unilateral legal act. The moment at which the representative acquires the authority to represent the guarantor before third parties has been identified.

The norms of the law dedicated to regulating the format of a power of attorney have been analyzed. Emphasis has been placed on problematic provisions that require clarifications from the legislator.

The article highlights types of power of attorney based on various criteria (such as the scope of authority granted to the agent, the field of application, and the purpose of issuance), which have more cognitive and theoretical significance. The areas of power of attorney usage and their legal nature are examined.

A list of authorized officials empowered to certify powers of attorney is outlined. Examples of legal relationships that cannot be entered into through a representative are provided. Situations where issuing a power of attorney for representation is unnecessary are highlighted, as well as cases where issuing a power of attorney is a direct legal requirement or a logical prerequisite for an individual to exercise their rights through the actions of a third party.

During the research, it was established that issuing a power of attorney for vehicle management does not confer any rights or responsibilities upon the person who issued the power of attorney. The utilization of obligations by the individual to whom the power of attorney was issued should be attributed to actions of a factual nature.

The article examines the requirements for the content and form of a power of attorney. It is established that a power of attorney is executed in written form and, when explicitly stated in the law, with notarial certification. The concept of delegation is defined, and the specifics of powers of attorney issued in the process of delegation are elucidated.

Key words: *power of attorney, issuance of power of attorney, power of attorney form, notary, delegation.*

Вступ. Інститут представництва як один із древніх інститутів цивільного права ще з давніх давен викликав увагу українських і зарубіжних юристів та науковців, оскільки він відіграє важливу роль у суспільстві.

Представництво має місце у випадках, коли учасники цивільних відносин не мають можливості самостійно здійснювати необхідні юридичні дії.

В українському цивільному законодавстві представництво має різні форми та види і набуло доволі широкого застосування. Однак, незважаючи на вищезгадане, цей інститут містить деякі недоліки та прогалини як у законодавчій регламентації, так і у розумінні правової природи деяких дій представника або особи, яку представляють.

В цій статті зосередимо увагу на проблемах інституту, які впливають із представництва за довіреністю.

Постановка завдання. У цій статті маємо на меті розкрити правову природу довіреності та особливості представництва за довіреністю, розглянути види довіреностей за різними критеріями, сфери їхнього застосування, а також існуючі прогалини у регулюванні і запропонувати методи їхнього усунення.

Результати дослідження. Глава 17 ЦК України присвячена урегулюванню відносин представництва в цілому і особлива увага у статтях 244–250 ЦК України присвячена одній із підстав виникнення представництва – довіреності [1].

Довіреністю за визначенням ч. 3 ст. 244 ЦК України є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Отже, довіреність – це письмове повноваження. А тому, в іншій формі, крім письмової, довіреність не може існувати. Це звичайно не відповідає ч. 1 ст. 245 ЦК України, де законодавець вказує, що форма довіреності повинна відповідати формі, в якій відповідно до Закону має вчинятися правочин. Це положення також суперечить самому визначенню довіреності, яке подається у ч. 3 ст. 244 ЦК України, що це є письмовий, все-таки, документ. Тому, норму ч. 1 ст. 245 ЦК України необхідно викласти у новій редакції.

Дуже часто в юридичній та у практичній діяльності із застосуванням правових норм ототожнюються поняття «довіреність» та «видання довіреності». Однак, ці поняття треба розрізняти, і це має важливе теоретичне та практичне значення.

Ще раз наголошуємо, що довіреність – це документ. Видання довіреності – це односторонній правочин. Водночас довіреність видається на підставі договору, який є двостороннім правочином (ст. ст. 1003, 1007 ЦК України). Таким чином особа, яка не бере участі при видачі довіреності, тим не менш, виявила свою волю бути представником особи, яка її видає, укладаючи договір доручення.

Сам по собі факт існування довіреності як документа не породжує повноважень в особи, на ім'я якої оформлена довіреність, оскільки довіреність їй не видана. Так, якщо деяка особа оформила довіреність та зберігає її у себе, то ніяких повноважень в особи, на яку оформлена довіреність, не виникає. Більше того, якщо ця особа, наприклад, викрала цю довіреність, то вона однаково позбавлена права діяти від імені особи, яка оформила цю довіреність, але не видала її особі, яка мала б виконувати усі повноваження, вказані у довіреності.

Як висновок, повноваження, які вказуються в довіреності, з'являються в особи, на ім'я якої оформлена довіреність, внаслідок:

1. видання довіреності;

2. передання довіреності особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі.

Тому, у першому випадку, необхідно, щоб особа, на ім'я якої оформлена довіреність, її прийняла або ж у, другому випадку – безпосередньо прийняла третя особа.

Визначаючи коло повноважень, якими наділяється повірена особа (представник), особа, яка видає довіреність діє на свій розсуд (керується своєю волею).

Важливо лише те, щоб особа, яка видає довіреність, не виходила за межі правоздатності і дієздатності. Так, якщо до змісту правоздатності суб'єкта не входить можливість вчиняти певні дії (наприклад, купувати якесь майно), то неможливим є видання довіреності, яка містить повноваження на вчинення таких дій. Особа від 14 до 18 років вправі вчиняти будь-які правочини, крім правочинів передбачених ч. 1 ст. 32 ЦК України, за згодою батьків (усиновлювачів або піклувальників). Тому, якщо неповнолітня особа має намір видати довіреність на вчинення правочину, то така довіреність може бути видана тільки зі згоди законних представників.

Видання довіреності доволі поширене явище.

В принципі довіреність може бути видана на вчинення будь-яких юридичних дій. Однак, у деяких випадках, закон вказує на необхідність видання довіреності або вказує на можливість видання довіреності. У певних ситуаціях вчинення юридичних дій по довіреності не дозволяється, як от, наприклад, укладення шлюбного договору. Це відображено і в ч. 2 ст. 238 ЦК України, а саме: представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто особою, яку він представляє. Ці ситуації обумовлені суттю відносин, які регулюються. Так, відповідно до ч. 4 ст. 95 ЦК України, керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності. У відповідності до ст. 930 ЦК України, щодо договору транспортного експедирування, клієнт повинен видати експедиторові довіреність, якщо вона є необхідною для виконання його обов'язків. А за змістом статті 1007 ЦК України, по договору доручення довіритель зобов'язаний видати довіреність на вчинення юридичних дій, передбачених договором доручення.

Іноді закон вказує на можливість вибору різних варіантів поведінки, але при виборі певного варіанту вказує на необхідність наявності довіреності. Так, кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам. У разі спільного ведення учасниками справ товариства для вчинення кожного правочину є необхідною згода всіх учасників товариства. Якщо ведення справ доручено

окремим учасникам повного товариства, інші учасники можуть вчиняти правочини від імені товариства за наявності у них довіреності, виданої учасниками, яким доручено ведення справ товариства.

Вказівка закону на можливість видання довіреності, як правило, визначені юридико-технічним характером, зокрема, прагненням не допустити тлумачення норми у неpravильному напрямку. Наприклад, у ч. 2 ст. 136 ЦК України щодо управління командитним товариством зазначається що, вкладники не мають права брати участь в управлінні діяльністю командитного товариства та заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Вкладники командитного товариства можуть діяти від імені товариства тільки за довіреністю. От якби ж не було цієї фрази «діяти тільки за довіреністю», то з'явилось би тільки таке тлумачення: вкладники командитного товариства ні при яких обставинах не можуть стати представниками цього товариства.

Цікаві міркування з'являються при аналізі норм спадкового права, де вказується, що у певних випадках довіреність не потрібна. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1269 ЦК України, заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем особисто. Заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої, недієздатної особи подають її батьки (усиновлювачі), опікуни. Отже, для прийняття спадщини законним представником довіреність не вимагається.

Довіреності прийнято залежно від об'єму повноважень, якими наділяється повірений або представник, класифікувати на три види:

1) **генеральна або ж загальна довіреність** – видається на вчинення різних юридичних дій. При видачі такої довіреності представник наділяється широким колом повноважень. До цих довіреностей відносять довіреності про управління і розпорядження майном, про різного роду представницькі повноваження, які стосуються різних правочинів. Однак ніколи не може бути універсальної довіреності, тобто такої, на підставі якої представник міг би діяти, від імені довірителя у всіх можливих відносинах;

2) **спеціальна довіреність** – дає можливість представнику (повіреному) вчиняти від імені довірителя необмежену (але ж обмежену) кількість однорідних юридичних дій. Наприклад, така довіреність може посвідчувати право повіреного (представника) вчиняти правочини по закупці у громадян сільськогосподарської продукції;

3) **разова довіреність** – дає можливість представнику (повіреному) вчинити одну чітко визначену юридичну дію (укласти договір купівлі-продажу автомобіля).

Така класифікація довіреностей є загальноприйнятою. З теоретичної точки зору є корисною з пізнавальної сторони. А з практичної – не важливо як називати таку довіреність: чи генеральною, спеціальною чи разовою. Важливо яке коло повноважень у довіреності описане.

Як вже відзначалось, довіреності дуже поширені у побуті. Вони видаються на виконання договорів доручення. Представництво за довіреністю може ґрунтуватися не лише на договорі, але й на акті органу юридичної особи (розпорядженні, наказі директора та інше).

Особливо хотілось би зупинитись на довіреностях на право **управління / керування** транспортними засобами (перш за все автомобілями). В результаті діяльності особи, яка отримала «довіреність на право керування» транспортним засобом, в особи, яка видала довіреність, ніяких прав і обов'язків не з'являється. В даному випадку використовується лише правова форма – довіреність, але немає відповідного правового змісту. Іншими словами, виконання зобов'язань особою, якій видано довіреність, слід відносити до дій фактичного характеру. Ці дії, які носять такий характер, повинні слугувати доповненням до дій юридичних.

Звичайно, фактичні дії (оскільки вони викликають ті чи інші правові наслідки) мають значення юридичних фактів. Але в даному випадку терміни «фактичні» і «юридичні» дії набувають зовсім іншого змісту: «під назвою юридичних дій з усієї сукупності юридичних фактів виокремлюються тільки ті дії, які спрямовані на здійснення чи набуття суб'єктивних прав та обов'язків через укладені угоди» [2].

Довіреність, як ми вже відзначили, вчиняється у письмовій формі. Це означає, що ця форма може бути проста письмова або письмова з нотаріальним посвідченням.

Нотаріальне посвідчення довіреності вчиняється у всіх випадках, коли до правочину застосовується нотаріальне посвідчення (наприклад, правочин купівлі-продажу нерухомого майна); при видачі довіреності по передорученні. Згідно з ч. 2 ст. 245 ЦК України довіреність, що видається у порядку передоручення підлягає нотаріальному посвідченню, крім випадків передоручення на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок тощо) може бути посвідчена посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання.

Частина 3 цієї ж норми передбачає спеціальні випадки, коли довіреність, посвідчена спеціально уповноваженими на це органами, прирівнюється до нотаріально посвідчених.

Аналогічний перелік осіб, що мають право посвідчувати довіреність, закріплений у Законі України «Про нотаріат» [3]. Зокрема, до нотаріально посвідчених довіреностей прирівнюються:

- довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі, може бути посвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем;

- довіреність військовослужбовця, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також довіреність працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчена командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу;

- довіреність особи, яка тримається в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, може бути посвідчена начальником установи виконання покарань чи слідчого ізолятора;

- довіреність особи, яка проживає у населеному пункті, де немає нотаріусів, може бути посвідчена уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреностей на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами;

- довіреність суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якого прийнято рішення про надання такої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах, видана фізичною особою, посвідчується у порядку, визначеному законодавством (ч. 5 ст. 245 ЦК України), а саме відповідно до ч. 5 ст. 50 Закону України «Про акціонерні товариства», посвідчується нотаріусом або іншими посадовими особами, які вчиняють нотаріальні дії, а також може посвідчуватися депозитарною установою у встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку порядку. Така ж довіреність від юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це установчими документами такої юридичної особи. Представник акціонера може отримувати від нього перелік питань порядку денного загальних зборів з інструкцією щодо голосування з цих питань. Під час голосування на загальних зборах представник повинен голосувати відповідно до завдання щодо голосування. Якщо представник акціонера не має завдання щодо голосування, він здійснює голосування на загальних зборах на свій розсуд [4].

Отже, довіреність має бути складена таким чином, щоб у третьої особи, для представлення перед якою була видана довіреність, не було сумнівів у тому, хто такий представник і хто особа, яка його представляє та які її повноваження.

Враховуючи положення закону, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а також правозастосовну практику, треба відзначити, що у довіреності необхідно вказувати наступне:

- місце вчинення (село, місто область);
- дата видачі (число, місяць, рік);
- прізвище, ім'я та по батькові представника (довірителя) і особи, яка його представляє, може бути дата їх народження, місце проживання реквізити документів, по яким встановлюється їх особа; щодо юридичної особи – назва юридичної особи, відомості про реєстрацію, місце реєстрації та повноваження її представника;
- об'єм повноважень;
- строк дії;
- підпис особи, яка видала довіреність.

Відповідно до ст. 246 ЦК України – довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами.

Якщо у довіреності не встановлений строк її дії, то вона зберігає чинність до припинення її дії. А строк довіреності, яка видана в порядку передоручення, не може перевищувати строку основної довіреності, на підставі якої вона видана.

Довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною (ст. 247 ЦК України).

Відповідно до ст. 240 ЦК України представник зобов'язаний вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто.

Правовим нормам, якими регулюються відносини по довіреності, відомий такий термін як «замісник».

Якщо договором або законом між особою, яку представляють і представником, або якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє, то він може передати свої повноваження частково або повністю іншій особі. Одночасно з цим він повинен повідомити про це особу, яку він представляє та надати їй необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). Якщо цього обов'язку він не виконав, то відповідальність за дії замісника покладаються на особу, яка передала повноваження, як за свої власні (ч. 2 ст. 240 ЦК України).

Передоручення є одностороннім правочином, який вчиняється представником за основною довіреністю. Передоручення не є ні цесією, ні переведенням боргу.

До передоручення застосовуються норми про правочини з врахуванням його одностороннього характеру та статті 240 ЦК України.

У довіреності, виданій в порядку передоручення, не допускається передання представнику (повіреній особі) права на передоручення. Така довіреність не може містити в собі більше прав, ніж їх передано за основною довіреністю.

Відповідно до п. 5.6 гл. 4 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України у довіреності, виданій у порядку передоручення, мають бути вказані дата і місце посвідчення основної довіреності, та реєстровий номер, найменування нотаріального округу, прізвище, ім'я та по батькові нотаріуса, який її посвідчив, прізвище, ім'я, по батькові і місце проживання особи, якій видана основна довіреність, і особи, якій вона передоручає свої повноваження [5].

Особа, яка видала довіреність, за винятком безвідкличної, може у будь-який час її скасувати або довіреність, видану в порядку передоручення. Відповідно про цей факт має бути повідомлений представник, якому була видана ця довіреність, а також треті особи, для представництва перед якими була видана довіреність. Як зазначено у ч. 3 ст. 249 ЦК України – права та обов'язки щодо третіх осіб, що виникли внаслідок вчинення правочину представником до того, як він довідався або міг довідатися про скасування довіреності, зберігають чинність для особи, яка видала довіреність, та її правонаступників. Це правило не застосовується, якщо третя особа знала або могла знати, що дія довіреності припинилася.

Крім скасування довіреності Цивільний кодекс України передбачає і відмову представника від вчинення дій, які були визначені довіреністю. Отже, відмова представника за

довіреністю є можливою, однак він зобов'язаний негайно повідомити про це особу, яку він представляє, про відмову від вчинення дій, які були визначені довіреністю.

Обмежувальними заходами є те, що представник не може відмовитися від вчинення дій, які були визначені довіреністю, якщо такі дії є невідкладними або такими, що спрямовані на запобігання завданню збитків особі, яку він представляє чи іншим особам (ч. 3 ст. 250 ЦК України). Якщо представник недотримається цих вимог, то він відповідає перед особою, яка видала довіреність за завдані їй збитки.

Посвідчені нотаріусами довіреності, а також передоручення за ними, припинення їх дій, підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиному реєстрі довіреностей у порядку, встановленому Положенням про Єдиний реєстр довіреностей, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 28.12.2006 року № 111/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28.12.2006 року за № 1378/13252 [6].

Висновки. Для більш ефективного застосування інституту представництва, яке ґрунтується на договорі, слід звернути увагу на те, що довіреність як документ не породжує повноважень в особи, на ім'я якої оформлена довіреність. Довіреність як правочин діє лише при її виданні або переданні особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі, як це зазначено у ч. 3 ст. 244 ЦК України.

Зважаючи на важливість довіреності як письмового документа, вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 1 ст. 245 Форма довіреності та викласти її у такій редакції: «1. Довіреність видається у письмовій формі».

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> – Text
2. Договірне право України: Особлива частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 811.
3. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 року № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
4. Про акціонерні товариства : Закон України від 27 лип. 2022 року № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20> – Text
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>
6. Положенням про Єдиний реєстр довіреностей : Наказ Міністерства юстиції України від 28 груд. 2006 року № 111/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28.12.2006 року за № 1378/13252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1378-06> – Text

КОЛОДІН Д. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету цивільної
та господарської юстиції
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

КОЛОДІНА А. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.12>

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено кримінально-правий аналіз жорстокого поводження з тваринами. Зауважено, що в Україні на даний час відбуваються стрімкі перетворення, що мають на меті інтеграцію нашої країни до Європейського Союзу. Водночас, враховуючи законодавчі інновації, залишається актуальним удосконалення кримінальної відповідальності, зокрема, за жорстоке поводження з тваринами.

Проаналізовано роль належного забезпечення захисту прав тварин від жорстокого поводження та підсумовано, що належний рівень захисту тварин від жорстокого поводження є важливим критерієм приналежності до цивілізованого суспільства, а будь-які дії, що мають наслідком тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварин, суперечать цінностям сучасного суспільства.

Звернено увагу на те, що як у звичайних умовах, так і в умовах воєнного стану важливе місце займає захист тварин. Особливу увагу приділено захисту тварин, що були залишені напризволяще під час війни. Приділено увагу аналізу складу злочину, передбаченого ст. 299 КК України, враховуючи зміни, внесені на підставі Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу” та положень європейських конвенцій щодо захисту тварин.

Досліджено законодавство зарубіжних країн щодо питання регулювання захисту тварин від жорстокого поводження. Зроблено висновок, що законодавство країн ЄС є більш прогресивним в даному питанні.

У результаті дослідження зроблено висновок, що попри те, що страждає сама тварина, об’єктом злочину, склад якого передбачений в диспозиції ст. 299 КК України, є не захист життя та здоров’я вказаної тварини, а моральні засади суспільства в частині ставлення до тварин. А тому, як в зарубіжних країнах, так і в Україні категорія “жорстоке поводження” залишається відкритою для тлумачення.

Ключові слова: жорстоке поводження з тваринами, кримінально-правове регулювання, кримінальна відповідальність, удосконалення законодавства, захист тварин.

Kolodin D. O., Kolodina A. S. Cruelty to animals: criminal-legal analysis

The article examines the concept of “qualification of criminal offenses”, defines its content and offers definitions, analyzes the problematic issues of interpretation and application of the law on criminal liability in the qualification of criminal offenses, and makes suggestions for their improvement. The main essential features, the establishment of which is mandatory for the correct qualification of criminal offenses, are considered. The structural elements of the qualification of criminal offenses were analyzed in detail (the object, the basis, the composition of the criminal offense defined in the criminal law norm, the content of the qualification, the delimitation of related criminal offenses, and the separation from lawful acts) and based on this it was concluded that the qualification of criminal offenses has the purpose establishing the exact correspondence of the signs of a committed socially dangerous act to the mandatory signs of the composition of a criminal offense defined in the criminal law norm in combination with the demarcation of related criminal offenses and demarcation from acts that are not criminal offenses. The role of the qualification of criminal offenses as a specific tool for the legal assessment of a socially dangerous act committed by a person and as a mandatory element of the basis of criminal liability is substantiated. It was finalized that the qualification of criminal offenses is essential for the correct application of criminal law norms, the appointment of a fair punishment to a person who is found guilty of committing a crime following the procedure established by criminal procedural legislation, as well as ensuring criminal law regulation in compliance with the principles of legality, supremacy law, and justice.

Key words: criminal offense, qualification of criminal offenses, crime, circumstances affecting the qualification of a criminal offense, circumstances aggravating punishment, offense, general norm, special norm, collisions.

Упродовж останніх десятиліть досягненням демократичних країн є забезпечення захисту тварин від жорстокого поводження та становлення тенденцій захисту тварин від насильства та навмисного знищення. Зокрема, здійснюється популяризація гуманного ставлення до тварин та, незважаючи на це, залишаються ситуації знущань та жорстокого поводження з тваринами. З метою реального захисту прав тварин від жорстокого поводження в різних країнах світу передбачено кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Україна не є винятком в цьому аспекті.

На сьогодні правову основу протидії жорстокому поводженню з тваринами складає значна кількість законодавчих та інших нормативно-правових актів, тому розглянемо питання тлумачення жорстокого поводження з тваринами детальніше.

Європейська конвенція “Про захист домашніх тварин” передбачає, що ніхто не повинен спричиняти для домашньої тварини непотрібного болю, страждання або пригнічення [1].

Згідно зі ст. 4, ч. 3 ст. 18 Закону України “Про захист тварин від жорстокого поводження” забороняється вчинення дій, що суперечать принципам захисту тварин від жорстокого поводження, а наслідком жорстокого поводження з тваринами є відповідальність, визначена законом України [5].

Головним нормативно-правовим актом, що передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, є Кримінальний кодекс України, зокрема, стаття 299 Кримінального кодексу України “Жорстоке поводження з тваринами”. Відповідно до цієї статті жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі безпритульними тваринами, що вчинене умисно та призвело до каліцтва чи загибелі тварини, а також нацькування тварин одна на одну чи інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження

з тваринами, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій – караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років. Ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього чи неповнолітнього, – караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з особливою жорстокістю або у присутності малолітнього чи неповнолітнього, або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років [2].

Тож, як вбачається з вищевикладеного, на законодавчому рівні встановлено сувору відповідальність за жорстоке поводження з тваринами.

Однак, зважаючи на історичну ретроспективу, так було в Україні не завжди.

Низка змін до чинного національного законодавства були закріплені Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин” від 22 червня 2017 року [3] та Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу” від 15 липня 2021 року [4].

Відповідно до Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу”, жорстоке поводження – це знущання над тваринами, яке спричиняє їхні муки, завдає їм фізичного страждання, а також нанесення тілесних ушкоджень, каліцтво або дії, що призвели до загибелі тварини. Під це визначення підпадає і хуліганське чи здійснене з корисливою метою нацькування тварин одна на одну або на інших тварин, а також залишення тварин напризволяще, у тому числі порушення правил утримання тварин. Жорстоким поводженням може вважатися навіть порушення правил транспортування тварини [5].

На нашу думку, збільшення санкції не вирішує проблему, адже важливо налагодити механізм виявлення та розслідування даної категорії злочинів.

Розглянемо далі основні положення, покладені в підґрунтя цього підходу, що організують межі можливих аспектів дослідження положень закону України про кримінальну відповідальність щодо захисту тварин від жорстокого поводження.

Щодо кримінально-правового аналізу складу злочину, передбаченого ст. 299 КК України, та проблемних питань кваліфікації цього протиправного посягання: розташування злочину, передбаченого ст. 299 КК, у розділі XII Особливої частини “Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності” дозволяє визначити об'єкт протиправного посягання, а саме – моральність.

Тому, враховуючи те, що, вчиняючи кримінальне правопорушення, винна особа безпосередньо посягає не тільки на людей, але й на ті або інші різновиди, аспекти, прояви життя або здоров'я, діяльність людини, колективів, суспільства, їхню безпеку, умови існування і функціонування, тобто на охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, то й загальним об'єктом кримінально-правової охорони є явища реальної дійсності, а його, власне, основним безпосереднім об'єктом – конкретні сфери життєдіяльності людей. У зв'язку з цим, основним безпосереднім об'єктом жорстокого поводження з тваринами є внутрішні установки людини в частині її гуманного ставлення до тварин як складової частини моральності – родового (видового) об'єкту кримінально-правової охорони, що належить до сфери належного.

Додатковим обов'язковим об'єктом цього злочину є психічне здоров'я та морально-психічний розвиток малолітніх та неповнолітніх осіб.

Предметом злочину є тварини, що належать до будь-яких хребетних, а також матеріали із закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацькування одна на одну чи на інших тварин. Суспільна небезпека цього злочину полягає в тому, що жорстокість, виявлена щодо тварин, будучи несумісною з вимогами моральності та гуманності,

стає нормою поведінки, поширюється на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у етичному, культурному та екологічному вихованні громадян (повнолітніх та неповнолітніх осіб).

Тож, кримінальне законодавство містить обставини, що мають бути встановлені та враховані суб'єктами правозастосовної діяльності як протягом кваліфікації жорстокого поводження з тваринами, так і під час прийняття рішення щодо визначення різних за ступенем своєї суворості заходів кримінально-правового характеру за його вчинення, з метою забезпечення ефективного і своєчасного державного реагування на прояви різних можливих форм цього негативного явища.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 299 КК, була доповнена такими новими її формами:

1) публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;

2) поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Варто звернути увагу на те, жорстоке поводження з тваринами стало вважатися кримінально-караним за умови настання наслідків у вигляді каліцтва чи загибелі тварини.

Також, на даний час існують кваліфіковані різновиди цього злочину – такі, як жорстоке поводження з тваринами, вчинене з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинене активним способом, а кваліфікуючі ознаки цього злочину містять таку ознаку як насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті та вчинення цього злочину у передбачених законом формах з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами.

Тож, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 299 КК, полягає у вчиненні одного з таких діянь:

1) жорстоке поводження з тваринами;

2) порушення правил транспортування тварин;

3) нацькування тварин одна на одну;

4) пропаганда вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;

5) публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;

6) поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

При цьому, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, який полягає у вчиненні перших з двох вказаних діянь (жорстоке поводження з тваринами та порушення правил транспортування тварин), є наслідки – тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварини.

Тілесні ушкодження тварини – порушення анатомічної цілісності або фізіологічної функції органів і тканин тіла тварини, що виникає внаслідок дії одного чи декількох зовнішніх ушкоджуючих чинників.

Каліцтво тварини – тілесне ушкодження, що призвело до втрати будь-якого органу або частини тіла тварини та/або до втрати фізіологічної функції органу тварини.

Загибель тварини – це її смерть унаслідок жорстокого поводження.

Склад злочину у цих формах є матеріальним. Він визнається закінченим з моменту настання будь-якого із зазначених наслідків. Це відокремлює жорстоке поводження, передбачене ст. 299 КК України, від жорстокого поводження з тваринами, передбаченого ст. 89 КУпАП.

В інших визначених законом формах (нацькування тварин одна на одну чи інших тварин; пропаганда або публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами; поширення матеріалів із закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацькування одна на одну чи на інших тварин) склад цього злочину є формальним. Він визнається закінченим з моменту вчинення будь-якого із зазначених діянь.

Суб'єкт даного злочину – загальний: фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку (ч. 2 ст. 22 КК України) [2].

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину у формі нацьковуванні тварин одна на одну чи на інших тварин є хуліганський або корисливий мотив (він визначений альтернативно). В інших формах злочину хуліганський або корисливий мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину.

Кваліфікуючі ознаки жорстокого поводження з тваринами: ч. 2 ст. 299 КК України – вчинення злочину у присутності малолітнього або неповнолітнього.

Особливо кваліфікуючі ознаки жорстокого поводження з тваринами: вчинення злочину з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом, або насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті; вчинення злочину з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіо продукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіо продукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами.

У зв'язку з цим, кваліфікація жорстокого поводження з тваринами за ознакою особливої жорстокості зумовлює належне мотивування у матеріалах кримінального провадження, а саме мотивування висновку про те, чому встановлені досудовим розслідування або судом дії належать або навпаки не належать до дій, вчинених з особливою жорстокістю.

Доцільно акцентувати увагу на дослідженнях сучасних науковців щодо кримінально-правового аналізу жорстокого поводження з тваринами.

Зокрема, Д.М. Майстро зауважує, що у Законі України “Про захист тварин від жорстокого поводження” надане визначення жорстокого поводження з тваринами, однак окрім кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, може наступати і адміністративна відповідальність (ст. 89 “Жорстоке поводження з тваринами” Кодексу України про адміністративні правопорушення. При цьому, відмінністю між кримінальною та адміністративною відповідальністю є ступінь заподіяння шкоди тварині. До прикладу, якщо тварина внаслідок жорстокого поводження з нею залишилась фізично неушкодженою, тобто живою, а органи та частини її тіла чи їхні функції не постраждали – наступає адміністративна відповідальність. Однак, якщо ж тварина втратила частину тіла або орган або їхні функції або ж загинула – наступає кримінальна відповідальність [6, С. 193].

На думку Уварової Н.В. позитивний ефект щодо регулювання жорстокого поводження з тваринами може бути досягнуто лише уніфікованим підходом до розуміння і застосування Закону, а тому існує необхідність прийняття відповідного підзаконного нормативно-правового акту, в якому би закріплювались єдині механізми протидії жорстокому поводженню з тваринами з урахуванням міжнародних норм та вітчизняного законодавства [7, С. 139].

К. О. Черевко зауважив особливості міжнародного регулювання жорстокого поводження з тваринами. Зауважено, що у більшості країн світу діє розгалужене законодавство щодо захисту тварин від жорстокого поводження. Численними є правила, як слід поводитися з домашніми, сільськогосподарськими, цирковими, експериментальними тваринами тощо. За порушення законів загрожує серйозне покарання, види та суворість якого варіюють від штрафів до позбавлення волі на певний строк [8, С. 37].

Варто погодитися з О.І. Ющик [9, С. 48], що чинна редакція статті КК України все ще потребує нововведень або роз'яснень законодавцем підвалин, які покладені в її основу. Також, автор справедливо акцентує увагу на тому, що дещо позбавлений слушності виділений предмет кримінального правопорушення. Так, охорона тварин забезпечена на всіх рівнях, включно за об'єктами захисного впливу, однак законодавець висвітлив формулювання диспозиції у світлі відшарування тварин, зазначивши тільки ознаку чи підтип (хребетні) тварин.

А.М. Ященко звернув увагу на різні підходи в оцінці об'єктивних та суб'єктивних ознак основного та особливо кваліфікованих різновидів жорстокого поводження з тваринами свідчить й аналіз практики застосування злочину, передбаченого ст. 299 КК України.

Зокрема, автор вважає, що однією з особливо кваліфікуючих ознак жорстокого поводження з тваринами є активний спосіб вчинення посягання. Активний спосіб жорстокого поводження з тваринами, означає вчинення щодо них активних дій – завдання ударів або застосування іншого будь-якого насильства та своїм характером прояви жорстокості відносно тварин поділяються на дві групи:

1) активна жорстокість – це умисні дії, що полягають у намірі завдати тварині шкоду, яка викликає біль і страждання:

2) пасивна жорстокість (або бездіяльність) шкода, що завдається шляхом навмисного нехтування своїми обов'язками по догляду за тваринами і викликає тривалі страждання тварини.

Зокрема, ознаками пасивної жорстокості можуть бути: носіння тугих нашийників, що спричиняють тварині незручності, з часом викликають біль і спричиняють фізичні ушкодження; довгі кігті; хронічні інфекції ротової порожнини, очей; необроблені і відкриті рани, сліди від переломів кісток тощо [10, С. 48].

Таким чином, під кримінально-карним жорстоким поводженням з тваринами слід розуміти знущання над тваринами, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю або страждань шляхом пасивної (залишення напризволяще без їжі та води) або активної поведінки винного (нанесення ударів та заподіяння ушкоджень і т. ін.), в результаті якого заподіюються тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварини, а також інші визначенні законом форми протиправного поводження з тваринами. Більше того, вважаємо за необхідне розрізняти жорстоке поводження з тваринами, особливо жорстоке поводження з тваринами та жорстоке поводження з тваринами, вчинене шляхом пасивної або активної поведінки винної особи. Виокремлення різновидів жорстокого поводження з тваринами сприяє формуванню єдиної правозастосовчої практики застосування у ст. 299 КК України та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція про захист домашніх тварин: Конвенція від 13 листопада 1987 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин: закон України від 22 червня 2017 № 2120-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-19#Text>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу: Закон України від 15 липня 2021 № 1684-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1684-20>
5. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>
6. Майстро Д.М. Кримінально-правовий аналіз складу злочину “жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 Кримінального кодексу України). *Юридичний вісник*. Вип. 3 (64). 2022. С. 192-198. <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/57811/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%204.pdf>
7. Уварова Н.В. До проблеми кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Вип. 4. 2018. С. 138-140. <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3241/1/15.pdf>
8. Черевко К.О. Зарубіжний досвід інституту захисту тварин від жорстокого поводження (порівняльний кримінально-правовий аналіз). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Вип. 2 (27). 2022. С. 37-47. <https://dspace.univd.edu.ua/items/d74a25f8-5801-4909-b5e4-e7bb3fee8011>

9. Ющик О.І. Жорстоке поводження з тваринами: кримінально-правовий аспект. Приватне та публічне право. Вип. 2. 2022. С. 46-51. <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5101/1/%D0%96%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%20%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8.pdf>

10. Яценко А. М. Жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України): склад злочину та заходи кримінально-правового реагування. *Вісник кримінологічної асоціації України*. Вип. 2 (27). 2022. С. 48-59. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66776242-fcfa-4497-bdc1-cbd0ee120887/content>

КОРОЄД С. О.,
доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 347.91/.95
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.13>

НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ ЯК ПЕРЕШКОДА ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО І ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Розглядається категорія процесуальної форми захисту прав та розкривається її зміст. Звертається увага на існування такого правового явища, як “процесуальний формалізм”, що пов’язане з необхідністю неухильного дотримання судами процесуальної форми. Описується ситуація зайвого формалізму при тлумаченні процесуальних норм, яка має назву “надмірний формалізм”, що визнається неправомірним обмеженням права на доступ до суду як елемента права на справедливий суд. На основі вивчення окремих наукових праць та судових рішень в конкретних судових справах з’ясовується правова природа надмірного формалізму, встановлюються форми його прояву при трактуванні судами процесуального і матеріального права, а також визначаються шляхи зменшення або уникнення його проявів в процесуальній діяльності суддів. Розкриваються погляди вчених-адміністративістів і процесуалістів на розуміння змісту категорій формалізму, процесуального формалізму і надмірного формалізму. Висвітлюються окремі судові рішення Європейського суду з прав людини та Верховного Суду, в яких дається характеристика розумному формалізму та надмірному формалізму в судовому процесі. Описується найбільш поширена сфера застосування судами надмірного формалізму, якою є позбавлення особи доступу до суду, що проявляється в різних процесуальних формах на різних стадіях процесу. Звертається увага на таке правове явище, як “правовий туризм” – найбільш небезпечний прояв надмірного формалізму. Наводяться окремі судові рішення, в яких надмірний формалізм застосовується не лише при трактуванні норм процесуального, але й матеріального права при оцінці правомірності рішення (дії, бездіяльності) суб’єкта владних повноважень. Аргументовано, що визначення необхідності відступу від суворого трактування процесуальних норм має відбуватись з урахуванням конкретної процесуальної ситуації, в якій суд має здійснювати тлумачення процесуальної норми на користь необхідності забезпечення особі її права на доступ до правосуддя, якщо відступ від певних формальностей істотним чином не впливає на передумови права на звернення до суду та умови реалізації цього права, але водночас є необхідним для реального забезпечення особі права на доступ до суду та виконання завдання адміністративного (цивільного) судочинства.

Ключові слова: адміністративне судочинство, цивільне судочинство, правосуддя, процесуальна форма, процесуальний формалізм, надмірний формалізм, процесуальні норми, доступ до правосуддя, справедливий розгляд, судовий захист, ефективність.

Koroied S. O. Excessive formalism as an obstacle to the effectiveness of administrative and civil proceedings

The category of procedural form of rights protection is considered and its content is disclosed. Attention is drawn to the existence of such a legal phenomenon as "procedural formalism", which is connected with the need for the courts to strictly observe the procedural form. The situation of extra formalism in the interpretation of procedural norms is described, which is called "excessive formalism", which is recognized as an unlawful restriction of the right to access to court as an element of the right to a fair trial. Based on the study of individual scientific works and court judgments in specific court cases, the legal nature of excessive formalism is clarified, the forms of its manifestation in the interpretation of procedural and substantive law by the courts are established, and the ways of reducing or avoiding its manifestations in the procedural activities of judges are determined. The views of administrative scientists and processualists on the understanding of the content of the categories of formalism, procedural formalism and excessive formalism are revealed. Some judicial decisions of the European Court of Human Rights and the Supreme Court are highlighted, which characterize reasonable formalism and excessive formalism in the judicial process. The most common area of application of excessive formalism by the courts is described, which is the deprivation of a person's access to the court, which manifests itself in various procedural forms at different stages of the process. Attention is drawn to such a legal phenomenon as "legal purism" – the most dangerous manifestation of excessive formalism. Separate court judgments are given, in which excessive formalism is used not only in the interpretation of procedural norms, but also in substantive law when assessing the legality of a decision (action, inaction) of a subject of authority. It is argued that the determination of the need to deviate from the strict interpretation of procedural norms should take place taking into account the specific procedural situation, in which the court should interpret the procedural norm in favor of the need to ensure the person's right to access to justice, if the deviation from certain formalities does not significantly affect the prerequisites of the right to appeal to the court and on the conditions to exercise this right, but at the same time it is necessary for the real provision of the person's right to access the court and the performance of the task of administrative (civil) judicial proceedings.

Key words: *administrative proceedings, civil proceedings, justice, procedural form, procedural formalism, excessive formalism, procedural norms, access to justice, fair trial, judicial protection, efficiency.*

Для будь-яких процесуальних досліджень основне значення має категорія процесуальної форми, яка є процесуальним регламентом здійснення правосуддя, від якості якого залежить ефективність судочинства в цілому. Досліджуючи цивільну процесуальну форму захисту попередньо ми з'ясували, що її зміст утворюють конструктивні частини у вигляді певних елементів процесуального законодавства, яке закріплює: які дії і в якій послідовності можуть здійснювати учасники процесуальних правовідносин; коло учасників процесуальних відносин, їх права і обов'язки; підвідомчість справ та окремих питань; в яких документах і як фіксуються владні акти, що приймаються в ході вирішення юридичних справ; строки вчинення процесуальних дій; види і джерела доказів; гарантії дотримання процесуальних норм, законності і обґрунтованості прийнятих актів; правила відшкодування витрат, пов'язаних з розглядом справ тощо [1, с. 26-27].

Такий стан процесуального регулювання порядку здійснення правосуддя в науковій літературі називається процесуальним формалізмом, що пов'язане з необхідністю неухильного дотримання судами процесуальної форми. Причому зазвичай єдиний порядок судового розгляду справ хоч й не враховує їх складності та матеріально-правових особливостей, але

завдяки використанню принципів верховенства права і процесуальної економії та суддівського розсуду при тлумаченні процесуальних норм дозволяє суддям ефективно забезпечувати виконання завдання судочинства і реалізацію гарантій права учасників справи на справедливий судовий розгляд [1, с. 318-320]. Разом з тим варто погодитись із висловленим в науковій літературі зауваженням про те, що формалізм у праві хоча і обмежує в певних випадках право особи на доступ до суду, проте необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу, а також до потенційної можливості досудового врегулювання спору [2, с. 70].

Водночас судді, дотримуючись процесуальної форми, часто стають заручниками зайвого формалізму, позбавляючись необхідної дискреції у виправленні допущених учасниками справи неістотних процесуальних порушень. Так, в ряді випадків, неухильно дотримуючись процесуальної форми, судді часто вдаються до буквального або ж обмежувального тлумачення процесуальних норм, що призводить до створення учасникам справи перешкод у доступі до суду (як при зверненні до суду першої інстанції, так й при апеляційному та касаційному оскарженні судових рішень) або спричинення інших негативних наслідків в розвитку процесу, коли останній здійснюється не заради виконання завдання судочинства (адміністративного чи цивільного), а заради самого процесу, без врахування обставин конкретної справи та без оцінки на предмет дотримання права на справедливий судовий розгляд. Таке правове явище як в юридичній літературі, так й судовій практиці отримало назву “надмірний формалізм”. У трактуванні процесуального законодавства Верховний Суд визнає надмірний формалізм неправомірним обмеженням права на доступ до суду як елемента права на справедливий суд згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3; 4].

Процесуальний формалізм та пов’язані з ним правові явища (надмірний формалізм, правовий пуризм) стосується передусім процесуальної форми захисту прав, яка неодноразово була предметом дослідження багатьох вчених-процесуалістів. Водночас таке негативне правове явище (феномен), як “надмірний формалізм” (включаючи “правовий пуризм”) в цивільному і адміністративному судочинстві частково було предметом уваги окремих науковців (зокрема Н. Ю. Сакари, Я. О. Берназюка, В. В. Гордєєва, Н. А. Гураленко, В. В. Заборовського). Варто визнати, що таке негативне для процесуальної діяльності явище підлягає дослідженню не лише з теоретичної точки зору, а й практичної, оскільки воно справляє реальний негативний вплив на результати розгляду конкретних судових справ і права конкретних учасників спірних правовідносин. Адже, як свідчить судова практика, вказане правове явище часто є причиною порушення права учасників справи на справедливий судовий розгляд і доступ до суду. А відтак, з’ясування правової природи надмірного формалізму та форм його прояву при трактуванні судами процесуального і матеріального права, на основі вивчення окремих наукових праць та судових рішень в конкретних судових справах, та визначення шляхів зменшення або уникнення його проявів в процесуальній діяльності суддів й ставить за мету наша стаття.

Для більш глибокого розуміння процесуального формалізму в сфері правосуддя спочатку коротко висвітлимо розуміння формалізму вченими-адміністративістами у діяльності органів публічної адміністрації. Так, зокрема, як зазначає О. І. Миколенко, формалізм у діяльності органів публічної адміністрації – це прихильність до дотримання зовнішніх формальностей на шкоду суті справи. На думку вченого, формалізм виникає там, де існує: 1) формально-бюрократичний підхід до вирішення питань (наприклад, невапливість у вирішенні питання, обов’язкове проходження декількох інстанцій і ін.); 2) перебільшена увага до букви закону, вимог традицій і звичаїв (тобто примітивне сприйняття правових приписів, традицій і звичаїв, невміння розрізнити «дух права» і «дух закону» від «букви закону»); 3) зловживання зовнішніми формами діяльності (наприклад, через постійні засідання працівник не може якісно виконувати свої обов’язки); 4) зайва увага до дотримання дрібних і другорядних формальностей, не вникаючи в суть справи, без глибокого вивчення (наприклад, необґрунтовані вимоги до оформлення заяви: від руки чи в друкованому вигляді;

витребування в особи даних про склад сім'ї, коли такі дані для вирішення справи не мають значення і ін.) [5, с. 157].

Дещо схоже розуміння процесуального формалізму й у вчених – суддів Верховного Суду. Так, Н. Ю. Сакара під процесуальним формалізмом розуміє вимогу неухильного виконання норм цивільного процесуального права під час розгляду та вирішення справи, яка поширюється не лише на суд, а й на всіх інших учасників судового процесу. При цьому, на думку автора, він є необхідною умовою належного відправлення правосуддя, оскільки завдяки йому використання судами дискреційних повноважень чітко обумовлено з вказівкою випадків та відповідного обсягу, чим запобігаються випадки свавілля, забезпечується передбачуваність застосування закону й, відповідно, дотримуються гарантії права на справедливий судовий розгляд [6, с. 85]. Я. О. Берназюк розглядає формалізм, здебільшого, як позитивне оціночне поняття, яке означає обов'язок всіх суб'єктів (суд, учасники судового процесу, суб'єкт владних повноважень) дотримуватися процедур, визначених законодавством, нехтування якими призводить до суттєвих негативних наслідків. На думку вченого, поняття “формалізм” використовується, головним чином, у процесі оцінки: дотримання судом вимог процесуального закону (доступ до суду, право на справедливий суд тощо); дотримання суб'єктом владних повноважень процедури прийняття рішень або вчинення дій (бездіяльності) [7].

Водночас, поряд із поняттям “процесуальний формалізм” виділяються поняття “надмірний формалізм” та “правовий пуризм”. Так, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини, Верховний Суд в одній зі справ зазначив, що правомірний та розумний формалізм у процесі є позитивним й необхідним явищем, оскільки забезпечує чітке дотримання судами та учасниками розгляду певних правил процесу, проте надмірний формалізм заважає практичному та ефективному доступу до суду, не сприяє правовій визначеності, належному здійсненню правосуддя, у тому числі виконанні судового рішення та є порушенням статті 6 Конвенції (рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 року у справі «Перед де Рада Каваніллес проти Іспанії», від 13 січня 2000 року у справі «Мірагалль Есколано та інші проти Іспанії», від 08 березня 2017 року у справі «ТОВ «Фріда» проти України») [8].

Надмірний формалізм, як зазначають науковці, на відміну від процесуального формалізму, передбачає механічне дотримання норм процесуального права безвідносно до врахування доцільності цього, виходячи з конкретних обставин справи. Іншими словами, дотримання норм процесуального права здійснюється не задля належного відправлення правосуддя, а перетворюється у самоціль процесуальної діяльності суду. При цьому останній, як слушно зауважує Н. Ю. Сакара, не враховує “здійсненність” та доцільність вимог, що висуваються до процесуальних дій учасників судового процесу, об'єктивної можливості їх виконання при сумлінному ставленні осіб до своїх процесуальних прав та обов'язків, а також впливу наслідків їх невиконання на здатність здійснювати розгляд і вирішення цивільної справи. За загальним правилом, надмірний формалізм зовні проявляється у “законній” діяльності суду, однак остання має наслідком створення бар'єрів, що перешкоджають або унеможливають реалізацію права на справедливий судовий розгляд [6, с. 85]. Я. О. Берназюк надмірний формалізм, здебільшого, називає негативним оціночним поняттям, яке означає безумовну вимогу дотримуватися процедур, визначених законодавством, у ситуації, за якої негативні наслідки поступаються принципу розумності (доцільності, раціональності). Найнебезпечнішими сферами для використання надмірного формалізму, на думку вченого, є: 1) позбавлення особи доступу до суду; 2) визнання протиправним рішення (дії, бездіяльності) суб'єкта владних повноважень, яке спрямоване на захист суспільних інтересів, що призводить до: нанесення суттєвої шкоди суспільним інтересам; уникнення правопорушником обов'язку виконувати або дотримуватися законодавства; звільнення правопорушника від відповідальності або, навпаки, безпідставне притягнення до відповідальності [7].

В одній зі справ Верховний Суд наголосив, що основними правилами (підходами) до відмежування формалізму від надмірного формалізму є: 1) суть, за загальним правилом, переважає над формою; 2) до вирішення публічно-правових спорів, за загальним

правилом, є незастосовними підходи кримінального процесу або процесу притягнення фізичної особи до адміністративної відповідальності, у частині оцінки процедурних порушень; 3) процедурні порушення суб'єкта владних повноважень, рішення (дії, бездіяльність) якого оцінюються судом, не можуть легалізувати сутнісні порушення суб'єкта приватного права (порушення з боку одного суб'єкта не можуть легалізувати порушення з боку іншого суб'єкта); 4) процедура вторинна якщо рішення суб'єкта владних повноважень: відповідає визначеним законом завданням (функціям) такого суб'єкта; має легітимну ціль; законодавство не містить імперативних заборон або наслідків недотримання таких процедур; 5) якщо є доступ до суду, «правопорушник» доводить, у першу чергу, сам факт відсутності правопорушення, що дозволяє суду оцінити суть відповідного правопорушення; 6) за порушення процедури, у першу чергу, має нести відповідальність посадова особа, яка допустила таке порушення, а не страждати суспільні (публічні) інтереси або інтереси держави; 7) визнання протиправним рішення (дії, бездіяльності) суб'єкта владних повноважень з огляду на процедурні порушення, за загальним правилом, не повинно позбавляти (звільняти) його від обов'язку невідкладно прийняти нове рішення у відповідних правовідносинах з дотриманням процедури; 8) дотримання формальних процедур вимагає законодавство, а не дотримання деяких формальних процедур вимагає об'єктивна ситуація (доцільність, раціональність, домірність) [9].

Верховний Суд, з посиланням на практику Європейського суду з прав людини, зазначив, що «надмірний формалізм» може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції; це зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду позову заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його чи її права на ефективний судовий захист (рішення ЄСПЛ у справі *Zubac v. Croatia* («Зубац проти Хорватії») від 05 квітня 2018 року) [10; 11].

Основними проявами зайвого формалізму є створення судом процесуальних перешкод в реалізації процесуальних норм учасниками справи, суворе трактування національним законодавством процесуального правила, повернення адміністративного позову з формальних підстав, що унеможливило доступ позивача до правосуддя для повного захисту своїх прав та інтересів шляхом судового розгляду справи [12, с. 353].

Найбільш поширеною сферою застосування судами надмірного формалізму є позбавлення особи доступу до суду, що проявляється в різних процесуальних формах на різних стадіях процесу. Наприклад, на стадії апеляційного перегляду «надмірний формалізм» часто проявлявся у поверненні апеляційної скарги, поданої безпосередньо до апеляційного суду (а не через суд першої інстанції) [13]; а також при вирішенні апеляційними судами клопотань про поновлення строку на апеляційне оскарження [14] або поверненні апеляційних скарг за наявності у суду процесуальної можливості пересвідчитись у наявності в особи відповідних повноважень під час розгляду справи [15], зокрема при зазначенні адвокатом в ордері назви органу, в якому надається правова допомога [16], а також при перевірці правильності заповнення реквізитів наданого стороною платіжного доручення про сплату судового збору [17].

Водночас, як слушно зауважують В. В. Гордєєв і Н. А. Гураленко, найчастіше зайвий формалізм допускається саме на стадії відкриття провадження в справі [12, с. 350]. Згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини, реалізуючи положення Конвенції, необхідно уникати занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але й реальним. Надмірний формалізм при вирішенні питання щодо прийняття позовної заяви або скарги є порушенням права на справедливий судовий захист [18]. Верховний Суд, з посиланням на практику Європейського суду з прав людини, неодноразово висловлював правову позицію про те, що суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) може позбавити заявників права звертатися до суду (рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 року у справі «Перес де Рада Каванил'єс проти Іспанії») [19; 17]. Тому Верховний Суд звертає увагу на те, що суду слід уникати зайвого і не виправданого надмірного

формалізму у застосуванні норм процесуального права, які впливають на саму суть доступу до правосуддя [20].

Водночас, як Європейський суд з прав людини, так й Верховний Суд, вважаючи за необхідне при застосуванні процесуальних норм уникати надмірного формалізму, який може вплинути на справедливість провадження, при цьому наголошують на необхідності уникати надмірної гнучкості, яка призведе до анулювання вимог процесуального законодавства [21; 22; 23]. Останнє правове явище (надмірну гнучкість) науковці визначають як негативне оціночне поняття, яке означає нехтування процедурою, визначеною законодавством, у ситуації, за якої негативні наслідки недотримання такої процедури переважають принцип розумності (доцільності, раціональності) [7]. Разом з тим, при застосуванні процесуальних норм може виникати таке негативне правове явище, як “правовий пуризм”, який визнають крайнім проявом надмірного формалізму [6, с. 85] і розглядають як обмеження гарантій права доступу до суду [2, с. 69], та під яким розуміють надмірно формальне, бюрократичне застосування правових норм й вчинення дій, що мають юридичне значення, безвідносно врахування їх доцільності виходячи з обставин конкретної справи й необхідності забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів в цивільному або іншому судочинстві, що призводить до порушення права на справедливий судовий розгляд. Правовий пуризм може носити як добровільний характер й проявлятися в діяльності окремих осіб-бюрократів, так і бути вимушеним через санкціонування державою, яка обмежує реалізацію дискреційних повноважень суб’єктів правозастосування, не допускаючи відступ від правових приписів [24, с. 162]. Поняття “пуризм” загальноприйнято розуміти як надмірне прагнення до чистоти, переваги форми над змістом [25].

Верховний Суд, з посиланням на рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сутяжник проти Росії» (заява № 8269/02), зробив висновок, що “правовий пуризм” – невідступне слідування вимогам процесуальних та/або процедурних норм; надмірно формально суворе (бюрократичне) застосування правових норм й вчинення дій, що мають юридичне значення, без врахування їх доцільності (розумності, добросовісності), обставин конкретної справи, а також необхідності забезпечення ефективної реалізації та/або захисту прав особи та суспільних (публічних) інтересів. Не може бути скасоване правильне по суті судове рішення та не може бути відступлено від принципу правової визначеності лише задля правового пуризму, судове рішення може бути скасоване лише з метою виправлення істотної судової помилки [9].

Водночас варто погодитись із провідними вченими-процесуалістами, які вважають, що з метою недопущення надмірного формалізму або правового пуризму суд у разі виникнення потреби відступу від положень чинного процесуального законодавства зобов’язаний в обов’язковому порядку мотивувати доцільність цього, посилаючись на необхідність дотримання принципу пропорційності з метою збереження балансу між приватними та публічними інтересами [6, с. 85-86].

Наведені вище приклади із судової практики та наведені науковцями підходи свідчать, що надмірний формалізм передусім є процесуальним явищем. Водночас існують випадки, передусім в адміністративному судочинстві, коли надмірний формалізм застосовується й при трактуванні норм матеріального права при оцінці правомірності рішення (дії, бездіяльності) суб’єкта владних повноважень. Так, в одній зі справ, Верховний Суд зазначив, що суди не повинні допускати надмірного формалізму при наданні правової оцінки правомірності прийнятих рішень або вчинених дій (бездіяльності) суб’єктів владних повноважень під час проведення планових чи позапланових заходів, та враховувати явно недобросовісну поведінку суб’єкта господарювання, яка унеможливила дотримання встановленого порядку здійснення перевірки [26]. Ще в одній справі Верховний Суд звернув увагу адміністративних судів на важливість дотримання принципу офіційного з’ясування всіх обставин у справі та уникнення надмірного формалізму, та зазначив, що під час оцінки рішень суб’єктів владних повноважень на їх відповідність критеріям, визначеним частиною другою статті 2 КАС України, суди повинні уникати надмірного формалізму, а констатуючи порушення відповідачем процедури розгляду справи про накладення на позивача штрафу за порушення

законодавства у сфері праці, також перевірити доводи позивача щодо суті виявлених під час проведення інспекційного відвідування порушень законодавства у сфері праці [27]. В іншій справі Верховний Суд погодився із висновком судів попередніх інстанцій, що відсутність підтвердних документів на транспортні засоби, на яку відповідач вказує як порушення тендерної документації, є надмірним формалізмом. Адже зрозумілим є те, що вказана вимога тендерної документації покликана на підтвердження учасником торгів наявності в нього матеріально-технічної бази, яка дає можливість виконати зобов'язання перед замовником торгів у випадку перемоги. І в межах конкретного завдання є машини/механізми, без наявності яких неможливо його виконати [28]. Ще в одній справі Верховний Суд визнав, що суд першої інстанції не надав правової оцінки аргументам позивача про відсутність у його діях ознак дисциплінарного проступку, вдавшись до надмірного формалізму з тих підстав, що оскаржуване рішення ВРП є лише кінцевим кадровим рішенням, що позбавило позивача права на справедливий та повноцінний судовий розгляд його справи [29]. Отже, проаналізовані вище судові рішення свідчать, що в матеріально-правовому аспекті надмірний формалізм застосовується як суб'єктами владних повноважень при прийнятті ними оскаржуваних рішень (дій, бездіяльності), так й судами нижчих інстанцій при оцінці правомірності оскаржуваних рішень суб'єктів владних повноважень. Причому в першому випадку суд перевіряє дотримання суб'єктом публічної адміністрації дискреційних повноважень, а в другому сам використовує дискреційні повноваження для кваліфікації оскаржуваних рішень суб'єктів владних повноважень як таких, що прийняті з надмірним формалізмом; в свою чергу суд апеляційної чи касаційної інстанції може робити висновок про помилковість застосування судом першої інстанції надмірного формалізму при оцінці правомірності рішення (дії, бездіяльності) суб'єкта владних повноважень.

Таким чином, проаналізовані нами форми прояву надмірного формалізму в судовій практиці свідчать, що надмірний формалізм зустрічається при трактуванні норм як процесуального, так й матеріального права. При трактуванні норм процесуального права надмірний формалізм перш за все неправомірно обмежує право на доступ до правосуддя як елемента права на справедливий суд (тобто право на звернення до суду як процесуальний аспект права на судовий захист), створюючи сторонам непропорційні перешкоди, не пов'язані із необхідністю суворого дотримання процесуальної форми (якщо такі перешкоди нівелюють саму сутність права на доступ до суду), застосування тих чи інших вимог якої за конкретних обставин буде очевидно нерозумним і недоцільним. Із надмірним процесуальним формалізмом, як найбільш небезпечний прояв останнього, пов'язане таке правове явище, як правовий пуризм – буквальне або обмежувальне тлумачення і застосування процесуальних норм без врахування обставин конкретної справи, коли надається безумовна перевага формі над змістом. Визначення необхідності (доцільності) відступу від суворого трактування процесуальних норм має відбуватись з урахуванням конкретної процесуальної ситуації, в якій підлягає застосуванню та чи інша процесуальна норма, тлумачення якої має здійснюватися судом на користь необхідності забезпечення особі її права на доступ до правосуддя, якщо відступ від певних процесуальних формальностей істотно не впливає на умови реалізації права на пред'явлення позову чи подання апеляційної скарги, але водночас є необхідним для реального забезпечення особі права на доступ до правосуддя та виконання завдання адміністративного (цивільного) судочинства, яке має превалювати над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі і реалізовуватись з урахуванням принципу верховенства права, забезпечуючи гарантії права на справедливий судовий розгляд. В свою чергу, надмірний формалізм при оцінці правомірності рішення (дії, бездіяльності) суб'єкта владних повноважень може позбавити особу судового захисту (задоволення позову) лише через те, що оскаржуване рішення суб'єкта владних повноважень формально відповідає процедурі його прийняття та критеріям, встановленим у ч. 2 ст. 2 КАС України, проте порушує принцип верховенства права або створює ситуацію, коли форма переважає над змістом суті того питання, яке було предметом розгляду і свідчить про явно непропорційне втручання суб'єкта владних повноважень у відносини за участю приватної особи.

Список використаних джерел:

1. Короед С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук. К., 2014. 489 с.
2. Заборовський В. В., Стойка А. В. Правовий пуризм та формалізм у праві в світлі реформування процесуального законодавства України. Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф., присвяч. 70-річчю з дня народж. проф. І. Є. Марочкина (м. Харків, 31 травня 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 68–72.
3. Постанова Верховного Суду від 05 серпня 2020 року, судова справа № 177/1163/16-ц. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/90847615>.
4. Постанова Верховного Суду від 22 липня 2021 року, судова справа № 340/141/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/98493712>.
5. Миколенко О. І. Формалізм та правовий нігілізм у діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2012. Вип. 19. Том 3. С. 156–158.
6. Сакара Н. Ю. Феномен формалізму в цивільному судочинстві. Проблеми законності. 2018. Вип. 143. С. 77–89.
7. Берназюк Я. Формалізм та надмірний формалізм: особливості адміністративного судочинства: програма підготовки для підтримання кваліфікації суддів окружних адміністративних судів, 24 лютого 2023 року. URL: <https://constitutionalist.com.ua/formalizm-ta-nadmirnij-formalizm-osoblyvosti-administrativnoho-sudochynstva/>.
8. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 року, судова справа № 2-246/10 (провадження № 61-6908св22). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/108553596>.
9. Постанова Верховного Суду від 16 березня 2023 року, судова справа № 400/4409/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/109601428>.
10. Постанова Верховного Суду від 20 липня 2023 року, судова справа № 420/8355/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/112325311>.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 червня 2019 року, судова справа № 760/20599/15-ц. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/83000575>.
12. Гордєєв В. В., Гураленко Н. А. Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 350–353. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/88.pdf.
13. Постанова Верховного Суду від 03 березня 2020 року, судова справа № 753/14240/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/88016682>.
14. Постанова Верховного Суду від 19 серпня 2020 року, судова справа № 753/5153/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/91104431>.
15. Постанова Верховного Суду від 25 січня 2023 року, судова справа № 235/8501/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/108653836>.
16. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2023 року, судова справа № 754/12387/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/111159900>.
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 вересня 2020 року, судова справа № 9901/144/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/92270732>.
18. Постанова Верховного Суду від 04 липня 2023 року, судова справа № 203/2741/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/112058183>.
19. Постанова Верховного Суду від 15 лютого 2023 року, судова справа № 462/601/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/109156981>.
20. Постанова Верховного Суду від 16 березня 2020 року, судова справа № 803/97/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/88294825>.
21. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «ТОВ «Фріда» проти України» від 08 грудня 2016 року (Заява № 24003/07). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c83#Text.
22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 січня 2021 року, провадження № 11-260cap20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95177459>.

23. Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2022 року, судова справа № 283/2629/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/103986046>.

24. Сакара Н. Ю. Правовий пуризм та спроба його «легалізації» в проекті Цивільного процесуального кодексу. Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 159–164.

25. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 року, судова справа № 500/26/22. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/108463675>.

26. Постанова Верховного Суду від 01 травня 2023 року, судова справа № 540/913/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110568942>.

27. Постанова Верховного Суду від 01 листопада 2022 року, судова справа № 640/6452/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/107152029>.

28. Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2022 року, судова справа № 200/6861/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/106264211>.

29. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 вересня 2021 року, судова справа № 9901/624/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/100359545>.

КРОЙТОР В. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.941

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.14>**РОЗПОДІЛ ОBOB'ЯЗКІВ З ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБГРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ**

У науковій статті розглядається проблема розподілу обов'язків з доказування у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. При цьому зазначається, що сьогодні в цивільному законодавстві кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Таким чином, ЦПК України 2004 р. ввів у цивільний процес нову концепцію змагального процесу, у якому сторони зобов'язані відігравати активну роль у судовому доказуванні (ст. 12 ЦПК України).

У праці зроблено висновок, що як у всіх цивільних справах, так і у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, суб'єктами доказування є не лише сторони, а й усі особи, які уповноважені в установленому законом порядку збирати та подавати докази, брати участь у їх перевірці та оцінці. Відповідно це стосується й суду, який має брати активну участь у процесі доказування.

В дослідженні зроблено висновок, що процес доказування передбачає розподіл обов'язків між суб'єктами, усе ж їх волевиявлення співпадає стосовно предмета спору. Інша річ, що таке волевиявлення має різний зміст. У цьому й проявляється особливість принципу змагальності, який є основою щодо розподілу обов'язків з доказування, коли сторони відстоюють свої інтереси, подаючи у справі необхідні докази, переслідуючи при цьому мету – одержання позитивного для себе судового рішення.

В результаті дослідження наголошено на висновку про те, що істотну роль у розподілі обов'язків доказування відіграють правові презумпції, тобто закріплені в законі припущення про існування певних фактів за пов'язаності з ними інших фактів. Презумпція звільняє сторону, на користь якої її встановлено, від доказування факту. Не є винятком із цього і справи про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Для цієї категорії справ актуальним є розгляд питання про існування презумпції необгрунтованості активів. Положення ЦПК встановлюють спеціальні правила розподілу тягаря доказування у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, докази, засоби доказування, предмет доказування, юридичний факт, розподіл обов'язків по доказуванню, особливості розгляду справ про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, презумпції в цивільному судочинстві, презумпція необгрунтованості активів.

Kroitor V. A. Distribution of responsibilities on proving in cases of recognition of inconsistent assets and their collection into government revenues

The author of the article considers the problem of distribution of responsibilities on proving in cases of recognition of inconsistent assets and their collection into government revenues. At the same time, it has been noted that each party is currently obliged to prove the circumstances that it refers to as the basis of its demands and objections in civil cases. Thus, the Civil Code of Ukraine of 2004 introduced a new concept of adversarial process into civil proceedings, where the parties are obliged to play an active role in court proving (the Art. 12 of the Civil Code of Ukraine).

The author of the paper has concluded that the subjects of proving are not only the parties both within all civil cases and in cases of recognition of inconsistent assets and their collection into government revenues, but all persons who are authorized in accordance with the procedure established by law to collect and submit evidence, participate in their verification and evaluation. Accordingly, it is also applied to the court, which must take an active part in the process of proving.

The author of the research has concluded that the process of proving involves the distribution of responsibilities between subjects, and their expression of will coincides with respect to the subject matter of the dispute. Another thing is that such an expression of will has a different content. It is the peculiarity of the adversarial principle, which is the basis for the distribution of responsibilities on proving, when the parties defend their interests by submitting the necessary evidence within the case, pursuing the purpose of obtaining a positive court decision.

As a result of the research, the author has concluded that legal presumptions play a significant role in the distribution of responsibilities on proving, i.e. assumptions established in the law about the existence of certain facts due to their relationship with other facts. The presumption exempts the party, in whose favor it is established, from proving the fact. Cases of recognition inconsistent assets and their collection into government revenues are no exception. It is relevant to consider the issue of the existence of a presumption of inconsistent assets for this category of cases. The provisions of the Civil Procedural Code establish special rules for the distribution of responsibilities on proving in cases of recognition of inconsistent assets and their collection into government revenues.

Key words: *civil proceedings, civil judiciary, evidence, means of proving, subject of proving, legal fact, division of responsibilities on proving, peculiarities of hearing cases on recognition of inconsistent assets and their collection into government revenues, presumptions within civil judiciary, presumption of inconsistent assets.*

Вступ. Стаття 129 Конституції України відносить до основних засад судочинства змагальність сторін. Згідно з ч. 1 ст. 12 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених ЦПК України (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК). За загальним правилом обов'язок (тягар) доказування певних обставин покладається на особу, яка посилається на ці обставини. Однак законодавчими актами тягар доказування певних обставин може бути покладено на одну зі сторін матеріальних правовідносин.

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 81 ЦПК України, у справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація була. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача.

Відповідно до ч. 3 ст. 81 ЦПК України у справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності,

переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, зменшення розміру заробітної плати тощо) у зв'язку з повідомленням ним або його близькими особами про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою, обов'язок доказування, що ухвалені рішення та вчинені дії є правомірними й не були мотивовані діями позивача чи його близьких осіб щодо здійснення цього повідомлення, покладається на відповідача.

У разі посилення учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою (ч. 4 ст. 81 ЦПК України).

Слід відзначити, що ЦПК України окремо також зазначає про особливості дії правила розподілу обов'язків доказування певних обставин у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Так, ч. 2 ст. 81 ЦПК України встановлено, що у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави позивач зобов'язаний навести в позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість, тобто наявність визначеної ч. 2 ст. 290 ЦПК України різниці між вартістю таких активів і законними доходами такої особи. У разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача.

Слід зазначити, що у доктрині цивільного процесуального права проблема суб'єктів доказування вже тривалий час викликає дискусії, що й сьогодні зводяться до пошуку відповідей на такі запитання: чи належить суд до суб'єктів доказування? Яким чином мають розподілятися обов'язки з доказування між сторонами? Незважаючи на те, що законодавець уважає основними суб'єктами доказування сторони, звільняючи суд від обов'язку доказування, усе ж на сьогодні питання розподілу доказування між сторонами так і не вирішено чітко ні в законі, ні в судовій практиці. Немає чіткості й у питаннях можливої участі суду в процесі доказування, у тому числі й у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Аналіз наукових досліджень. Дослідження наукової літератури, присвяченої доказам та доказуванню у цивільних справах, свідчить, що загальним питанням розподілу обов'язків з доказування по цивільних справах присвячено низку наукових праць. Серед них заслуговують на увагу праці таких учених, як О. О. Грабовська [1], О. О. Коваленко [2], О. С. Погребняк [3], О. І. Сліпченко [4–6], Я. М. Садикова [7], Т. В. Степаненко [8], Т. С. Супрун [9–11], В. І. Тертишніков [12], Р. В. Тертишніков [13], С. Я. Фурса [14–15], Т. В. Цюра [16], А. С. Штефан [17–18], О. О. Штефан [19–20], М. Й. Штефан [21], М. М. Ясинок [22] та ін. Ці вчені провели ґрунтовні наукові дослідження загальних проблем визначення сутності та змісту цієї категорії, її значення в механізмі доказової діяльності. Низку наукових розвідок цієї тематики присвятив і автор цієї наукової статті [23–25].

У вітчизняній науковій літературі проблема визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави досліджена у працях: І. В. Андропова [26], В. І. Бобрик [27–28], А. А. Вознюк [29], Я. В. Вороніжського [30–31], І. В. Глов'юк [32], Н. Ю. Філатової [33], О. В. Кіріяк [34], Н. М. Навальневої [35] та ін. Водночас, незважаючи на науково-теоретичну цінність наукових висновків зазначених науковців, слід наголосити, що вони не повною мірою вирішують усі потреби сучасної теорії та практики у сфері проблеми розподілу обов'язків з доказування, особливо коли йдеться як про окремі категорії цивільних справ загалом, так і справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави зокрема. Маємо констатувати, що інститут визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави потребує глибшого наукового дослідження його правозастосовчих аспектів, зокрема з точки зору різних аспектів проблем доказів та доказування в цивільному судочинстві, що дозволить виокремити особливості його застосування, а також покращити можливості для його застосування.

Метою статті є розгляд існуючих доктринальних підходів до визначення особливостей розподілу обов'язків по доказуванню у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в цивільному судочинстві України.

Викладення основного матеріалу. Частина перша ст. 2 ЦПК України визначає мету та завдання цивільного судочинства і тому є визначальною для розуміння сутності всіх наступних статей ЦПК України. Метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цією метою обумовлюються й завдання цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Досягнути зазначеної мети можна тільки у випадку, коли буде встановлена істина в цивільній справі. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Здійснення правосуддя в цивільних справах полягає в застосуванні судом закону до встановлених під час судового розгляду фактичних обставин справи. Правильний розгляд і вирішення цивільної справи означає: з'ясування фактичних обставин справи; правову кваліфікацію встановлених фактичних обставин справи; встановлення наявності чи відсутності юридичних фактів, тобто визначення норм права, які необхідно застосувати до даних правовідносин; висновок суду, тобто винесення законного й обґрунтованого судового рішення. Відповідно до ч. 1 ст. 81 ЦПК України, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Таке доведення здійснюється виключно на підставі поданих до суду доказів, отриманих із відповідних засобів доказування, що виступають інструментом доказової діяльності учасників судового процесу. Відповідно до ч. 3 ст. 12 ЦПК України, кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи й на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, установлених цим Кодексом. Таке доведення здійснюється винятково на підставі поданих до суду доказів, отриманих з відповідних засобів доказування, що виступають визначеним ЦПК України інструментом доказової діяльності учасників справи. Таким чином, до сфери доказування в цивільних справах, у тому числі й у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, залучається широке коло осіб.

Сьогодні суд, як правило, виключений із процесу доказування, хоча донедавна він міг збирати докази «зі своєї ініціативи» (ст. 138 ЦПК 1929 р.) [36], а ст. 30 ЦПК 1963 р., що мала назву «Обов'язок доказування і подання доказів», зобов'язувала суд у разі недостатності доказів «збирати їх за своєю ініціативою». При цьому «кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень» [37]. Як бачимо, на сторони покладалося лише побажання законодавця щодо збирання доказів. На суді лежав обов'язок щодо таких дій. На практиці така ситуація призводила до того, що вищепоставлені суди завжди мали можливість скасовувати судові рішення з посиланням на те, що суд не зібрав достатніх доказів на підтвердження свого рішення.

Н. Б. Фартушок зазначає, що «...досягнення істини не може вважатися якою-небудь метою доказування у цивільному процесі». Вчений аргументує це тим, що «...сучасне законодавство ... не містить у собі достатніх підстав для обґрунтування мети досягнення істини при розгляді цивільного спору. Уже досить давно з процесуальних кодексів були виключені норми, які встановлюють обов'язок суду перевірити і встановити обставини справи в повному обсязі, незалежно від позиції сторін» [38, с. 39, 40].

Сьогодні ж кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Таким чином, ЦПК України 2004 р. ввів у цивільний процес нову концепцію змагального процесу, у якому сторони зобов'язані відігравати активну роль у судовому доказуванні (ст. 12 ЦПК України). При цьому слід зазначити, що зміст принципу змагальності не вичерпується активністю та ініціативністю сторін та інших учасників судового процесу, він доповнюється ініціативністю суду в процесі збирання дослідження та оцінки доказів [39, с. 481].

У цивільній процесуальній науці висловлено думку про те, що у зв'язку з поглибленням змагальних засад у судочинстві суд не входить до складу суб'єктів доказування, не може нічого доказувати за своєю ініціативою, оскільки це – обов'язок сторін, які користуються рівними правами щодо надання доказів, їх дослідження та доведення перед судом переконливості цих доказів. З цього випливає, що сторони є єдиними суб'єктами доказування при встановленні юридично значущих фактів [40, с. 12–17]. Далі зазначається, що суд, здійснюючи правосуддя, ухвалює судові рішення у справі лише на підставі тих юридичних фактів, що ґрунтуються на правовій позиції сторін. Ніяких дій, спрямованих на додатковий збір доказів у справі з метою перевірки їх тверджень або заперечень, офіційно суд не здійснює. Отже, кінцевою метою судового доказування сторін є переконання суду в правильності своєї правової позиції [40, с. 77]. Тобто прихильники даної точки зору вважають, що функція суду в доказуванні полягає в тому, щоб створити необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав.

Прихильники іншої точки зору вважають, що суд є активним суб'єктом доказування у цивільному процесі. Так, Р. В. Тертишников справедливо вважає, що «доказування структурно складається з таких елементів: суб'єкти, об'єкти та зміст діяльності. Суб'єктами доказування у цивільному процесі є суд, особи, які беруть участь у справі, та інші учасники процесу, які мають матеріально-правову та процесуально-правову заінтересованість у вирішенні справи і які відповідно до своїх процесуальних прав та обов'язків вчиняють дії, що мають значення для вирішення справи. Об'єктами доказування є обставини, що підлягають встановленню для вирішення справи або певної процесуальної дії» [13, с. 25].

Суб'єкти доказування наділяються певними правами та обов'язками, що дозволяють їм брати активну участь у процесі доказування. А. С. Штефан слушно відзначає, що учасники справи, надаючи докази, аналізують докази протилежної сторони, здійснюють порівняння власної позиції з позицією протилежної сторони. У судовому процесі нерідко зустрічаються ситуації, коли після пізнання доказового матеріалу суперника друга сторона готує додаткові обґрунтування й аргументи, коректує власну позицію, змінює предмет чи підставу позову. Це було б неможливим, якби діяльність учасників справи, представників, зводилася виключно до механічного наповнення матеріалів справи доказами. Суд не може бути лише суб'єктом пізнання протягом всього розгляду справи, оскільки він має законодавчо закріплене процесуальне право брати участь у доказуванні: вирішувати питання про забезпечення доказів, давати доручення щодо збирання доказів іншому суду, здійснювати допит свідка, допитувати сторін, третіх осіб і їхніх представників як свідків, ставити запитання експерту і спеціалісту. Повнота судового пізнання у справі, з однієї сторони, дозволяє залучити необхідні докази, з іншої – виключити зайві, а суд у процесі пізнання з усіх доказів, наданих особами, які беруть участь у справі, відбирає для подальшого дослідження та обґрунтування мотивів рішення тільки ті, які мають зв'язок з фактами, що підлягають встановленню [41, с. 67].

Згідно з ч. 1 ст. 43 ЦПК України учасники справи мають право: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити запитання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами. Таким чином, як у *всіх цивільних справах, так і у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, суб'єктами доказування є не лише сторони, а й усі особи, які уповноважені в установленому законом порядку збирати та подавати докази, брати участь у їх*

перевірі та оцінці. Відповідно, це стосується й суду, який має брати активну участь у процесі доказування.

Попри те, що процес доказування передбачає розподіл обов'язків між суб'єктами, усе ж таки їх волевиявлення співпадає стосовно предмета спору. Інша річ, що таке волевиявлення має різний зміст. У цьому й проявляється особливість принципу змагальності, який є основою щодо розподілу обов'язків з доказування, коли сторони відстоюють свої інтереси, подаючи у справі необхідні докази, переслідуючи при цьому мету – одержання позитивного для себе судового рішення.

Як слушно зауважує Т. В. Степаненко, обов'язок доказування – це необхідність здійснення комплексу дій з доказування, яка визначається не вільним розсудом суб'єкта доказування, а загрозою настання несприятливих наслідків у разі їх невиконання. Прикладом несприятливих наслідків для сторони, яка не виконала обов'язок доказування, може служити відмова суду визнати наявним факт належного виконання умов договору, що затверджується стороною, у разі невиконання обов'язку доказування вказаного факту. Сторона, надаючи докази, реалізує своє право на доказування та одночасно виконує обов'язок доказування, оскільки саме сторони повинні доводити ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень [8, с. 143–144].

Як уже зазначалось, відповідно до положення ч. 3 ст. 12 ЦПК України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Існуюче загальне правило, що закріплено в нормі «кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом» не є специфічним і відоме багатьом правовим системам.

Істотну роль у розподілі обов'язків доказування відіграють правові презумпції, тобто закріплені в законі припущення про існування певних фактів за пов'язаності з ними інших фактів. Презумпція звільняє сторону, на користь якої її встановлено, від доказування факту. Проте головне призначення презумпції полягає не у звільненні певних фактів від підтвердження доказами, а в найбільш доцільному розподілі обов'язків доказування цих фактів між сторонами [8, с. 144]. Прикладом презумпції може бути норма ч. 1 ст. 9 Закону України «Про авторське право і суміжні права», в якій зазначено, що авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Твір вважається створеним з моменту первинного надання йому будь-якої об'єктивної форми (письмової, речової, електронної (цифрової) тощо). Крім того, в ч. 2 ст. 9 Закону України «Про авторське право і суміжні права» зазначено, що за відсутності доказів іншого, автором твору вважається фізична особа, ім'я якої як автора зазначено в оригіналі або копії твору (*презумпція авторства*) [42]. Усі презумпції є спростовними, тобто заінтересована сторона може презумпцію спростувати, якщо вважає, що та не відповідає обставинам справи.

У сучасній українській правовій літературі даються визначення правової презумпції. Так, В. В. Масюк зазначає, що розуміє презумпцію у двох аспектах: як правило (нетиповий нормативний припис), за яким на підставі встановлення певного факту чи фактичного складу не потребує доказування та вважається таким, що існує, інший, а в контексті судового правозастосування презумпція становить юридичний факт [43, с. 7–8]. Завданням цієї наукової статті не є дати визначення доказової презумпції. Головним є те, що всі учені підкреслюють її значення, тобто те, що вони суттєво впливають на розподіл обов'язків з доказування між сторонами. Не є винятком із цього і справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. **Для цієї категорії справ є актуальним розгляд питання про існування презумпції необґрунтованості активів, яка застосовується судом за наявності сукупності певних умов.**

Як уже зазначалось, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 81 ЦПК України у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави позивач зобов'язаний навести у позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість,

тобто наявність визначеної ч. 2 ст. 290 цього Кодексу різниці між вартістю таких активів та законними доходами такої особи. У разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів, спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача.

Тобто ЦПК України з позивача знято тягар доказування необґрунтованості активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а на відповідача покладається тягар доказування протилежного.

Як справедливо вказує І. В. Андронов, зазначене свідчить про закріплення в ЦПК України законної презумпції необґрунтованості активів, яка застосовується судом за наявності сукупності таких умов:

1) активи набуті після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів»;

2) активи, набуті особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (перелік таких осіб зазначено у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»), та/або іншою фізичною чи юридичною особою, яка набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тожожні за змістом здійсненню права розпорядження ними;

3) різниця між вартістю таких активів і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом [26, с. 15–16].

Висновки. До сфери доказування в цивільних справах, у тому числі й у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, залучається широке коло осіб. Як у всіх цивільних справах, так і у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, суб'єктами доказування є не лише сторони, а й усі особи, які уповноважені в установленому законом порядку збирати та подавати докази, брати участь у їх перевірці та оцінці. Відповідно це стосується й суду, який має брати активну участь у процесі доказування.

За загальним правилом розподілу тягаря доказування, що є одним з важливих складових принципу змагальності сторін, кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених ЦПК України (ч. 3 ст. 12 ЦПК України). Аналогічна норма міститься в ч. 1 ст. 81 ЦПК України. Водночас, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 81 ЦПК України у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, позивач зобов'язаний навести в позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість, тобто наявність визначеної ч. 2 ст. 290 цього Кодексу різниці між вартістю таких активів та законними доходами такої особи. У разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача. Вказане впливає на порядок розподілу тягаря доказування між сторонами у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Для справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є актуальним розгляд питання про існування презумпції необґрунтованості активів, яка застосовується судом за наявності сукупності певних умов.

Презумпція необґрунтованості активів, закріплена Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», є **окремим винятком із дії презумпцій правомірності набуття права власності на майно** (ч. 2 ст. 328 ЦК України) та **добросовісності володіння майном** (ч. 3 ст. 397 ЦК України).

Список використаних джерел:

1. Грабовська О. О. Зміст предмета доказування у цивільному судочинстві. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6. С. 38–41.
2. Коваленко О. О. Зміст предмета доказування у цивільному судочинстві (цивільному процесі). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Випуск 3. Том 1. С. 8–102.
3. Погребняк С. П., Кройтор В. А. Судовий захист законних інтересів фізичних осіб при примусовому наданні медичної допомоги : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 278 с.
4. Сліпченко О. І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 22 с.
5. Сліпченко О. І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 22 с.
6. Сліпченко О. І., Кройтор В. А. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2012. 244 с.
7. Цивільний процес : навч. посіб. / В. А. Кройтор, Я. М. Садикова ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2020. 372 с.
8. Цивільний процес : навч. посіб. / [О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.] ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с.
9. Супрун Т. С. Докази та доказування у справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 236 с.
10. Супрун Т. С. Докази та доказування у справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 18 с.
11. Супрун Т. С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2016. № 5. С. 190–198. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_33.pdf.
12. Тертишніков В. І. Цивільний процес України : наук.-практ. посіб. Вид. 5-те, доп. і перероб. Харків : Юрайт, 2013. 424 с.
13. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України : наук.-практ. посіб. Харків : ФІНН, 2009. 88 с.
14. Фурса С. Я. Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посіб. Київ : Поліграфічний центр КНУ, 1999. 309 с.
15. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : Вид. Фурса С. Я. ; КНТ, 2005. 256 с. (Серія: Процесуальні науки).
16. Цюра Т. Загальні проблеми діяльності суду при дослідженні та оцінці доказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 11. С. 49–52.
17. Штефан А. С. Вчення про механізм доказування в цивільному судочинстві : монографія. НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ. Київ : Інтерсервіс, 2018. 392 с.
18. Штефан А. С. Механізм доказування: теорія і практика у цивільному судочинстві : монографія. НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ. Київ : Інтерсервіс, 2021. 444 с.
19. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 368 с.

20. Штефан О. О. Цивільний процесуальний захист суб'єктивного авторського права: теорія, законодавство, судова практика : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. 544 с.
21. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доповн. Київ : Ін Юре, 2001. 694 с.
22. Цивільний процес. Підручник [за заг. ред. д. ю. н., доцента М. М. Ясинка]. Київ : Алерта, 2014. 744 с.
23. Кройтор В. А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 113–117.
24. Кройтор В. А. Проблеми визначення предмета доказування в сучасному цивільному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 68–76.
25. Кройтор В. А., Сліпченко О. І. Розподіл обов'язків з доказування у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2023. № 1. С. 171–179.
26. Андронов І. В. Розподіл тягаря доказування у цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 13 груд. 2019 р.) / за заг. ред. д. ю. н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 13–16.
27. Бобрик В. І. Провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 1 Т. 1. С. 139–142.
28. Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 2. С. 15–19.
29. Чернявський С. С., Вознюк А. А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 17 (1). С. 79–89.
30. Вороніжський Я. В. Зарубіжний досвід визнання необґрунтованими активів і їх стягнення у дохід держави. *Часопис цивілістики*. Випуск 44. С. 32–37.
31. Вороніжський Я. В. Актуальні питання інституту визнання необґрунтованими активів. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 94–102.
32. Гловюк І. В. Позовне провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування і «кримінальна спеціальна конфіскація»: питання кореляції. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2018. С. 79–89.
33. Філатов Н. Ю. Новели законодавства України щодо конфіскації майна: порівняльно-правовий аналіз. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 94-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова. Харків : Право, 2016. С. 233–237.
34. Кіряк О. В. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 26–27 жовтня 2017 р.). Чернівці : Техно-друк, 2017. С. 431–433.
35. Навальнева Н. М. Підстави та порядок визнання майна необґрунтованими активами та його витребування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 121–125. URL: http://www.pap.in.ua/4_2018/32.pdf (дата звернення 25.07.2023).
36. Цивільний Процесуальний Кодекс УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР 5 листопада 1929 р., оголошений 21 листопада 1929 р. в 36. зак. УСРР 1929 р. № 25, арт. 201 (надано

чинності від 1 грудня 1929 р.). *Систематичний збірник чинних законів УСРР*. Т. II : Судові закони. Харків : НКЮ УСРР, 1930. 167 с.

37. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.07.1963. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0009.html (дата звернення: 20.01.2023).

38. Фартушок Н. Б. Тягар доказування в цивільному судочинстві: порівняльно-правове дослідження : дис. канд. ... юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 188 с.

39. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.

40. Гражданский процесс : учеб. / под ред. В. В. Комарова. Харків : Одиссей, 2001. 704 с.

41. Штефан А. С. Поняття судового доказування у цивільному процесі. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, № 1. С. 64–72.

42. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 року. № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>.

43. Масюк В. В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.13. Харків, 2010. 204 с.

МАМЕДОВА С. М.,доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри цивільного права
і процесу*(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)*

УДК 347.4; 347.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.15>**ПРИНЦИП СВОБОДИ ДОГОВОРУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ
В ПИТАННІ ПЕРІОДУ НАРАХУВАННЯ ПРОЦЕНТІВ ЗА КОРИСТУВАННЯ
ЧУЖИМИ ГРОШОВИМИ КОШТАМИ**

Стаття присвячена визначенню за який період можна стягувати проценти за користування чужими грошовими коштами згідно ст. 536 та ст. 1048 Цивільного кодексу України, а саме чи підлягають вони сплаті тільки у межах строку договору або продовжуються нараховуватись і після виникнення заборгованості до повного погашення боргу. Науковий інтерес до досліджуваної теми викликаний неабиякою важливістю правового регулювання грошових відносин та неоднозначною судовою практикою спірність якої полягає в тому, що у судовій практиці відсутній єдиний підхід до врегулювання питання за який період такі проценти нараховуються. В одному випадку суди приходять до висновку, що проценти за договором позики за користування чужими грошовими коштами нараховуються тільки за договірний період, тобто до настання прострочення, а в іншому випадку – за весь період з моменту укладення договору до повного погашення заборгованості. Враховуючи, що договірний період може бути відносно невеликим, а період заборгованості може складати не один рік, то різниця в періоді за який саме період боржник буде сплачувати проценти за користування відповідно до ст. 536 може бути суттєвою.

Метою статті є дослідження питання визначення періоду нарахування процентів за користування чужими грошовими коштами згідно ст. ст. 536, 1048 ЦК України.

В статті проаналізовані позиції Верховного Суду, Конституційного Суду України, наукові думки та зроблені висновки щодо важливості принципу свободи договору в цьому питанні. Визначені статті, які підкріплюють висновок щодо ключової ролі принципу свободи договору щодо законодавчо закріпленої можливості самостійно встановлювати порядок сплати процентів, тобто і самостійно визначати період їх нарахування. Виокремлені аргументи, які використовували Суду при винесенні рішень «за» чи «проти» одночасного стягнення процентів за користування згідно ст. ст. 536, 1048 та за прострочення відповідно до 625 Цивільного кодексу України.

Ключові слова: *свобода договору, грошові кошти, проценти, договірні зобов'язання, грошові зобов'язання, прострочення, заборгованість.*

Mamedova S. M. The principle of freedom of contract as a determining element in the question of the period of accrual of interest for the use of other people's money

The article is devoted to determining the period for which interest can be charged for the use of other people's money according to Art. 536 and Art. 1048 of the Civil Code of Ukraine, namely whether they are payable only within the term of the contract

or continue to accrue even after the debt is incurred until the debt is fully repaid. Scientific interest in the researched topic is caused by the great importance of legal regulation of monetary relations and ambiguous judicial practice, the contentiousness of which is that there is no unified approach to the settlement of the question for which period such interest is accrued in judicial practice. In one case, the courts come to the conclusion that the interest under the loan agreement for the use of other people's money is calculated only for the contractual period, that is, until the default occurs, and in another case – for the entire period from the moment of the conclusion of the agreement to the full repayment of the debt. Given that the contractual period can be relatively short, and the period of indebtedness can be more than one year, the difference in the period for which the debtor will pay interest for use in accordance with Art. 536 can be significant.

The purpose of the article is to study the issue of determining the period of accrual of interest for the use of other people's money according to Art. 536, 1048 of the Civil Code of Ukraine.

The article analyzes the positions of the Supreme Court, the Constitutional Court of Ukraine, scientific opinions and draws conclusions regarding the importance of the principle of freedom of contract in this matter. Articles have been identified that reinforce the conclusion regarding the key role of the principle of freedom of contract regarding the legally established possibility to independently establish the procedure for paying interest, that is, to independently determine the period of their accrual. Selected arguments used by the Courts when making decisions "for" or "against" the simultaneous collection of interest for use according to Art. 536, 1048 and for delay in accordance with 625 of the Civil Code of Ukraine.

Key words: *freedom of contract, cash, interest, contractual obligations, monetary obligations, delay, indebtedness.*

Постановка проблеми. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) містить низку норм спрямованих на врегулювання відносин, що стосуються грошових зобов'язань. Проте, однією з спірних норм є ст. 1048 ЦК України, відповідно до ч. 1 якої позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. У разі відсутності іншої домовленості сторін проценти виплачуються щомісяця до дня повернення позики [1]. Співність полягає в тому, що у судовій практиці відсутній єдиний підхід до врегулювання питання за який період такі проценти нараховуються. В одному випадку суди приходять до висновку, що проценти за договором позики за користування чужими грошовими коштами нараховуються тільки за договірний період, тобто до настання прострочення, а в іншому випадку – за весь період з моменту укладення договору до повного погашення заборгованості. Враховуючи, що договірний період може бути відносно невеликим, а період заборгованості може складати роки, то питання за який саме період боржник сплачує проценти за користування є достатньо вагомим.

Стан опрацювання теми. Дослідження питання грошових зобов'язань належать таким науковцям як В. В. Джуно, О. П. Орлюк, Т. В. Боднар, О. І. Дзера, Л. А. Лунц, О. П. Подцерковний, Л. В. Тарасенко, О. І. Шаповалова та ін., однак деякі питання й досі залишаються актуальними, зокрема, і питання періоду нарахування процентів за користування чужими грошовими коштами, що зумовлено неоднозначною судовою практикою.

Мета дослідження. Дослідження питання, що стосується визначення періоду нарахування процентів за користування чужими грошовими коштами.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо дві наявні позиції суду.

В цивільному законодавстві містяться декілька відомих різновидів процентів, які застосовуються у грошових правовідносинах. Першими з них є проценти за користування чужими грошовими коштами – ст.ст. 536, 1048 ЦК України, другими та третіми є проценти, які сплачуються за прострочення грошових зобов'язань серед яких: проценти за ст. 625 ЦК України – три відсотки річних або більший розмір, якщо встановлено договором; та неустойка (штраф, пеня).

В контексті досліджуваної теми розглянемо перші два види процентів.

1) Так, відповідно до ст. 536 ЦК України за користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язаний сплачувати проценти, якщо інше не встановлено договором між фізичними особами. Розмір процентів за користування чужими грошовими коштами встановлюється договором, законом або іншим актом цивільного законодавства.

Ці ж проценти, але вже більш точніше до договору позики передбачені ч. 1 ст. 1048 ЦК України, відповідно до якої позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України.

2) Згідно ч. 2 ст. 625 ЦК України – боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три відсотки річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Зі змісту наведених норм за загальним правилом вбачається, що проценти за користування за ст.ст. 536 и 1048 нараховуються тільки до моменту порушення, тобто стягуються лише за період правомірного користування в межах строку договору, про зазначене свідчить і те, що ст. 536 міститься в главі 48 – виконання зобов'язання, а не у главі, що передбачає відповідальність за таке невиконання; а три відсотки річних за ст. 625 починають нараховуватись з наступного дня, коли зобов'язання мало бути виконане за договором, тобто стягуються тільки за період неправомірного користування – за час прострочення, про що свідчить і той факт, що ст. 625 міститься у главі 51 – правові наслідки порушення зобов'язання, відповідальність за порушення зобов'язання.

Проте, чи все так однозначно? Чи можна стягувати такі проценти одночасно?

В доктрині існує обґрунтована думка, автором якої є І. О. Дзера про існування можливості одночасного застосування норми ст. 536, 1048 – сплати процентів за користування коштами та ст. 625 ЦК – сплати процентів річних у разі прострочення боржником грошових зобов'язань. При цьому автор додатково наголошує, що: 1) проценти за користування грошовими коштами сплачуються боржником у грошовому зобов'язанні за загальним правилом, *не пов'язуються з фактом невиконання або неналежного виконання зобов'язання* і являють собою один із способів належного виконання зобов'язання; 2) проценти за користування грошовими коштами можуть сплачуватись боржником у разі неправомірного користування чужими грошовими коштами або в разі прострочення оплати товару за договором купівлі-продажу [2, с. 117].

Підтримуючи думку науковця можна додати, що можливість одночасного стягнення таких процентів закріплена в основі норм цивільного законодавства.

Так, стаття 3 ЦК України серед основних засад цивільного законодавства містить принцип свободи договору, який відповідно до ч. 3 ст. 6 дозволяє сторонам в договорі відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Крім того у ст. 625, яка присвячена врегулюванню свободи договору прямо закріплено, що сторони є вільними при укладенні договору не тільки у виборі контрагентів, а і у визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Тобто, виходячи з розглянутих норм сторони мають право визначати умови договору на власний розсуд при цьому не порушуючи норми Закону. Якщо ж повертатись до положень ч. 1 ст. 1048 ЦК України, то ми бачимо, що законодавець прямо закріпив, що сторони

в договорі на власний розсуд мають право встановлювати розмір процентів та порядок їх одержання, який включає в себе також і визначення періоду їх сплати.

Розглядаючи судову практику з цього приводу можна зазначити, що на сьогодні сформовано дві позиції, серед яких в одному випадку суди задовольняють позовні вимоги щодо одночасного стягнення таких процентів, а в іншому – ні.

Розглянемо більш детально аргументи суду з цього приводу.

Практика про неможливість одночасного застосування процентів за користування і за прострочення.

Верховний Суд (далі – ВС) в постанові від 06 листопада 2020 р. у справі № 921/317/18 залишив без задоволення вимогу про одночасне стягнення аргументуючи своє рішення тим, що сплата за неправомірне користування кредитними коштами (ст. 625 ЦК України) не підпадає під визначення процентів, які нараховуються за їх користування відповідно до ст. 536 ЦК України. При цьому, у межах строку кредитування боржник має сплачувати проценти, розмір яких встановлено договором (ст. 536 ЦК України), а в разі подальшого неправомірного користування поза межами строку кредитування – 3% річних, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом (ст. 625 ЦК України) [3].

Велика Палата ВС від 28.03.2018 р. у справі № 444/9519/12 та ВС постанові від 11 грудня 2019 р. у справі № 192/1361/15-ц дійшли однакових висновків, що право кредитодавця нараховувати передбачені договором проценти за кредитом припиняється після впливу визначеного договором строку кредитування чи у разі пред'явлення до позичальника вимоги згідно з ч. 2 ст. 1050 ЦК України. В охоронних правовідносинах права та інтереси позивача забезпечені ч. 2 ст. 625 ЦК України, яка регламентує наслідки прострочення виконання грошового зобов'язання.

З огляду на вказане Велика Палата ВС відхилила аргументи позивача про те, що на підставі ст. 599 та ч. 4 ст. 631 ЦК України він мав право нараховувати передбачені договором проценти до повного погашення заборгованості за кредитом [4], [5].

У постанові від 04 лютого 2020 р. у справі № 912/1120/16 Велика Палата ВС також зазначила, що регулятивна норма ч. 1 ст. 1048 ЦК України і охоронна норма ч. 2 ст. 625 Кодексу не можуть застосовуватись одночасно. «Оскільки поведінка боржника не може бути одночасно правомірною та неправомірною, то регулятивна норма ч. 1 ст. 1048 ЦК України і охоронна норма ч. 2 ст. 625 цього Кодексу не можуть застосовуватись одночасно. Тому за період до прострочення боржника підлягають стягненню проценти від суми позики (кредиту) відповідно до умов договору та ч. 1 ст. 1048 ЦК України як плата за надану позику (кредит), а за період після такого прострочення підлягають стягненню річні проценти відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України як грошова сума, яку боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання, тобто як міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання» [6]. Зазначені правові висновки були враховані у постановках ВС від 17.02.2021 р. у справі № 383/869/14, від 10.02.2021 р. у справі № 331/3410/16-ц, від 30.06.2020 р. у справі № 717/1223/17-ц та інших.

ВС в постанові від 17 червня 2020 р. справі № 522/9631/16-ц також прийшов до схожого висновку, що право кредитора нараховувати передбачені договором проценти за кредитом припиняється у разі пред'явлення до позичальника вимог згідно з ч. 2 ст. 1050 ЦК України. Наявність судового рішення про дострокове задоволення вимог кредитора щодо всієї суми заборгованості, яке боржник виконав не в повному обсязі, не є підставою для нарахування процентів та пені за кредитним договором, який у цій частині змінений кредитором, що засвідчено в судовому рішенні. Якщо за рішенням про звернення стягнення на предмет застави заборгованість за кредитним договором указана в такому рішенні у повному обсязі, кредитор має право на отримання гарантій належного виконання зобов'язання відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України [7].

Касаційна скарга у справі № 910/4518/16 мотивована в більшості тим, що користування кредитом продовжується і після закінчення строку його погашення тому і боржник зобов'язаний продовжувати сплачувати проценти за чл. 536. В постанові Великої Палати ВС

від 05 квітня 2023 р. було з цього приводу зазначене наступне: поняття «користування кредитом», яким послуговуються скаржники, є окремим випадком «користування чужими коштами». Термін «користування чужими коштами» Велика Палата ВС розтлумачила в постанові від 10.04.2018 р. у справі № 910/10156/17 (пункти 34, 35, 37 відповідно).

Термін «користування чужими коштами» може використовуватися у двох значеннях. Перше – це одержання боржником (як правило, за плату) можливості правомірно не сплачувати кредитору борг протягом певного часу. Друге значення – прострочення грошового зобов'язання, коли боржник повинен сплатити гроші, але неправомірно не сплачує їх.

Відносини щодо сплати процентів за одержання боржником можливості правомірно не сплачувати кредитору борг протягом певного часу врегульовані законодавством, зокрема, ч. 1 ст. 1048 ЦК України. Наслідки прострочення грошового зобов'язання, коли боржник повинен сплатити грошові кошти, але неправомірно не сплачує їх, також врегульовані законодавством – ч. 2 ст. 625 ЦК України. То ж на думку ВС підстав відступити від указаних вище правових висновків у Суду немає [8].

Тобто, загалом суди відмовляючи у стягненні цих двох процентів за один і той саме період (проценти за користування і після прострочення) загалом аргументують своє рішення тим, що у них різна мета, та проценти за користування повинні сплачуватись тільки за користування в межах договору поки існують договірні правовідносини. Проте і після закінчення строку договірних відносин боржник продовжує користуватись цими коштами та і самі проценти мають назву «проценти за користування», а не проценти в межах строку договору. До цього ж і принцип свободи договору дозволяє сторонам визначати можливість їх нарахування і після прострочення поки позикодавцям не поверне їх.

Щодо позиції Суду, що договірні регулятивні правовідносини припинились з моменту виникнення заборгованості і почались охоронні – за якою відмовляють у стягненні одночасно потрібно відзначити, що відповідно до ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином, тобто зобов'язання за договором у боржника не припиниться поки він не поверне борг (про це ж йдеться у ч. 3 ст. 1049 ЦК України, що позика вважається повернутою в момент передання позикодавцеві речей, визначених родовими ознаками, або зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок).

До того ж відповідно до ч. 1 ст. 1049 ЦК України позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти у такій самій сумі або речі, визначені родовими ознаками, у такій самій кількості, такого самого роду та такої самої якості, що були передані йому позикодавцем) у строк *та в порядку, що встановлені договором*. Тобто, бачимо, що законодавець закріпив обов'язок повернення позики за тими правилами-порядком, які встановлені договором. Тобто, навіть в окремих статтях, які присвячені правилам позики віддається вагома роль принципу свободи договору.

Також відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису 1 речення ч. 1 ст. 1050 ЦК України від 22 червня 2022 р. № 6-р(П)/2022 у справі № 3-188/2020(455/20) Конституційний Суд України зазначає, що приписи ч. 2 ст. 625, першого речення ч. 1 ст. 1050 Кодексу та ч. 1 ст. 1048 Кодексу регулюють різні за змістом правовідносини, які не є взаємовиключними, адже за загальним правилом (ч. 1 ст. 622 Кодексу), якщо інше не встановлено в договорі або законі, застосування заходів цивільної відповідальності не звільняє боржника від виконання зобов'язань за договором у натурі.

Також в цьому рішенні наводився аналіз за яким ВСУ зазначив, що судам слід ураховувати різну юридичну природу процентів, визначених ст.ст. 536, 1048, 1056¹, 1061 Кодексу, і трьох процентів річних від простроченої суми, установлених ч. 2 ст. 625 Кодексу, при вирішенні питання щодо можливості їх одночасного стягнення: «Проценти, визначені статтями 536, 1048, 1056¹, 1061 ЦК України, є платою за користування чужими грошовими коштами, яка, за відсутності іншої домовленості сторін, сплачується боржником за весь період користування грошовими коштами, у тому числі після настання терміну їх повернення».

Отже, керуючись принципом *pacta sunt servanda* (договорів слід додержувати), ураховуючи приписи ч. 1 ст. 190, абз. 2 ч. 1 ст. 1048 Кодексу, Конституційний Суд України дійшов висновку, що як на момент укладення Кредитного договору, так і протягом строку кредитування Банк мав правомірні очікування на отримання процентів за користування грошовими коштами до дня повернення кредиту, а відтак право вимоги Банку щодо сплати йому таких процентів є майном та відповідно об'єктом права власності, захист якого гарантує ст. 41 Конституції України [9].

Враховуючи наведене має значення проглянути судову практику ВС за якою були задоволені позовні вимоги щодо одночасного стягнення процентів за користування і за прострочення.

У постанові Великої Палати ВС від 28 березня 2018 р. у справі № 444/9519/12 висловлено правову позицію про те, що припис абз. 2 ч. 1 ст. 1048 ЦК України про щомісячну виплату процентів до дня повернення позики у разі відсутності іншої домовленості сторін може бути застосований лише у межах погодженого сторонами строку кредитування. Як наслідок, право кредитодавця нараховувати передбачені договором проценти за кредитом припиняється після спливу визначеного договором строку кредитування чи у разі пред'явлення до позичальника вимоги згідно з ч. 2 ст. 1050 ЦК України, так як в охоронних правовідносинах права та інтереси позивача забезпечені ч. 2 ст. 625 ЦК України, яка регламентує наслідки прострочення виконання грошового зобов'язання.

Водночас, в п. 2.7.2. кредитного договору сторони погодили, що проценти нараховуються методом факт/факт на фактичну суму заборгованості Позичальника за Кредитом та за термін фактичного користування ним, починаючи з першого дня видачі Кредиту включно, *та до повного погашення заборгованості* за цим Договором.

Відповідно до ч. 1 ст. 1048 ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом; розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором; якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України.

Відповідно до приписів ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 525 ЦК України).

Суд у підсумку розгляду касаційної скарги дійшов до висновку, що у даній справі сторонами у п. 2.7.2 кредитного договору з урахуванням принципу свободи договору (ст. 6, 627 ЦК України) передбачено іншу домовленість, яка, на відміну від загального правила щомісячної виплати процентів лише у межах погодженого сторонами строку кредитування, встановленого абз. 2 ч. 1 ст. 1048 ЦК України, допускає нарахування Банком процентів за користування кредитом по день повного погашення заборгованості [10].

Касаційна скарга у справі № 522/9631/16-ц мотивована тим, що, зважаючи на встановлений судом факт неналежного виконання зобов'язань з урахуванням умов кредитного договору, домовленості сторін про право на нарахування відсотків до моменту повернення коштів, відсутність іншої домовленості, яка б передбачала припинення права на нарахування відсотків, АТ «УкрСиббанк» має повне та беззаперечне право на нарахування процентів та їх отримання до моменту повернення кредиту у повному обсязі. При розгляді справи підлягають врахуванню правові позиції Верховного Суду, викладені у справах № 0417/12368/2012, № 274/5179/14-ц [11], № 311/4189/15-ц [12], № 755/30334/14-ц [13]. ВС в постанові від 17 червня 2020 р. у справі № 522/9631/16-ц дійшов висновку, що наявність судового рішення не позбавляє права позивача на отримання плати за користування відповідачем кредитними коштами, які не повернуті позивачу у відповідності до умов договору та закону [14].

Висновки. Отже, принцип свободи договору є визначальним елементом в питанні періоду нарахування процентів за користування чужими грошовими коштами згідно ст.ст. 536, 1048 ЦК України за яким, якщо сторони в договорі погодили, що такі проценти стягуються

до повного погашення заборгованості, то кредитор має право вимагати їх стягнення за весь період поки не буде погашено борг, і навпаки у разі відсутності вказівки про період їх сплати – нарахування процентів за користування виключається з моменту початку заборгованості.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356 (із змінами).
2. Дзера І. О. Правова природа 3 % річних за статтею 625 ЦК України. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАУКМА*. 2016. Том 181. С. 116-120.
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06 листопада 2020 р., справа № 921/317/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92770919> (дата звернення 10.08.2023).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 березня 2018 р., справа № 444/9519/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74838904> (дата звернення 11.08.2023).
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 грудня 2019 р., справа № 192/1361/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435400_ (дата звернення 11.08.2023).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 лютого 2020 р., справа № 912/1120/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89083008> (дата звернення 15.08.2023).
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 червня 2020 р., справа № 522/9631/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89961415> (дата звернення 18.08.2023).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 квітня 2023 р., справа № 910/4518/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110279633> (дата звернення 16.08.2023).
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису 1 речення ч. 1 ст. 1050 ЦК України від 22 червня 2022 р. № 6-р(П)/2022 у справі № 3-188/2020(455/20). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text> (дата звернення 25.08.2023).
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 березня 2018 р., справа № 444/9519/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78554227> (дата звернення 20.08.2023).
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 03 травня 2018 р., справа № 274/5179/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73903133> (дата звернення 21.08.2023).
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 квітня 2018 р., справа № 311/4189/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73660846> (дата звернення 23.08.2023).
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 04 квітня 2018 р., справа № 755/30334/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73369005> (дата звернення 25.08.2023).
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 червня 2020 р., справа № 522/9631/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89961415> (дата звернення 23.08.2023).

МОРОЗ О. В.,
аспірант кафедри правосуддя
та філософії
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 347.94

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.16>

ПИСЬМОВІ ДОКАЗИ ЯК ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ КОНТРАГЕНТІВ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Дана робота присвячена дослідженню питань щодо письмових доказів при укладенні договорів оренди землі сільськогосподарського призначення. Робота містить аналіз законодавчих норм, що регулюють укладення таких договорів, а також висвітлює особливості оформлення письмових доказів, необхідних при укладанні договору оренди землі. В роботі розглядається правове регулювання оренди земель сільськогосподарського призначення та особливості договірної практики в цій сфері. Зокрема, досліджуються питання про те, які саме засоби доказування можуть бути визнані належними у спірних ситуаціях, що виникають між сторонами у сфері договорів оренди земель сільськогосподарського призначення. В роботі дається характеристика різних видів письмових доказів при доказуванні щодо порушень істотних чи інших умов договору оренди землі, зокрема: документів, свідчень, експертних висновків, які можуть бути використані для доведення правової позиції в цивільному судочинстві. У роботі розглянуто судову практику, пов'язану з укладенням та розірванням договорів оренди земель сільськогосподарського призначення. При цьому проаналізовано процес використання письмових доказів для захисту прав сторін у сфері договорів оренди земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, розглянуто випадки, коли використання письмових доказів дало змогу успішно довести обставини щодо порушення умов договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення та отримати компенсацію за завдані матеріальні збитки. Крім цього, в роботі аналізуються різні випадки щодо порушення умов договору оренди землі та рішення суду з цих питань. В статті дається уявлення про засоби доказування та форму і зміст договорів оренди земель сільгосппризначення. Теоретичні положення роботи будуть корисні при укладенні договорів оренди земель сільськогосподарського призначення. Робота дозволяє отримати більш глибоке розуміння того, які саме докази можуть бути використані для захисту прав сторін договору оренди землі, механізм їх збору та підготовки їх подання до суду у цивільному судочинстві.

***Ключові слова:** договір оренди землі сільськогосподарського призначення, письмові докази, цивільне судочинство, докази та доказування, процесуальні принципи, принцип верховенства права.*

Moroz O. V. Written evidence as a means of proving in civil proceedings for the protection of the rights of contractors of the agricultural land lease agreement

This work is dedicated to the study of the topic of written evidence in the context of land lease contracts for agricultural purposes. The work contains an analysis of legislative norms that regulate the conclusion of such contracts and highlights

the peculiarities of preparing written evidence required for land lease agreements. Additionally, the work examines the legal regulation of agricultural land lease and contractual practices in this field. Specifically, the work investigates the question of which evidence can be used in dispute situations that arise between parties to an agricultural land lease contract. The work describes different types of written evidence and their significance in proving violations of lease agreement conditions, including documents, testimonies, and expert conclusions, which can be used to support legal positions in civil court proceedings. The work also considers judicial practices related to land lease agreements for agricultural purposes, including analyzed court decisions where written evidence was used to protect the rights of parties to the lease contract. Cases are examined where the use of written evidence enabled successful proof of violations of lease agreement conditions and the recovery of damages. Various cases of lease agreement violations and corresponding court decisions are also analyzed. In conclusion, the work provides a clear understanding of the necessity of written evidence in land lease agreements for agricultural purposes and the basic requirements that such evidence must satisfy. It can be useful for anyone who intends to enter into a land lease contract for agricultural purposes. The work allows for a deeper understanding of which evidence can be used to protect the rights of parties to a land lease contract and how to collect and prepare such evidence for submission in civil court proceedings. In particular, the article contains a detailed analysis of written evidence that can be used to protect against the violation of the rights and interests of the parties to the contract, and the basic requirements that this evidence must meet. Understanding these aspects will be useful for the parties to the land lease agreement.

Key words: agricultural land lease agreement, written evidence, civil justice, evidence and proof, procedural principles, the principle of the rule of law.

Вступ. Однією з ключових проблем сьогодення у цивільному судочинстві є захист прав сторін договору оренди землі сільськогосподарського призначення. У цьому контексті, виникають ситуації, коли одна із сторін договору може порушувати істотні чи інші умови договору, що може призвести до порушення як законних прав, так і законних інтересів іншої сторони. У таких випадках письмові докази можуть бути ефективним інструментом захисту прав контрагентів договору оренди землі сільськогосподарського призначення. Ця проблема набула значного поширення в умовах сучасного розвитку сільського господарства, де земля є одним з ключових економічних ресурсів. У зв'язку з цим, захист прав сторін договору оренди землі є важливим положенням для забезпечення ефективного функціонування аграрного сектору економіки. Зокрема, письмові докази в таких випадках можуть забезпечити необхідну юридичну підтримку, що зробить процес захисту прав та законних інтересів більш ефективним та спростить вирішення суперечок між сторонами договору оренди земель сільськогосподарського призначення.

При цьому, письмові докази є одними з найбільш поширених засобів доказування в цивільному судочинстві, в тому числі і у справах щодо захисту прав сторін договору оренди земель сільськогосподарського призначення. Однак, використання письмових доказів може мати свої ускладнення як щодо витребування, так і надання їх суду для дослідження безпосередньо в судовому засіданні. При цьому складність доказування пов'язана з різною інтерпретацією кожною із сторін договору певних положень договору по відношенню до своїх прав чи обов'язків.

Безумовно, земля як один із найбільш цінних ресурсів у сфері сільського виробництва потребує як своєї охорони, так і судового захисту, і саме письмові докази можуть виявитися вирішальними в питаннях як охорони, так і судового захисту прав сторін при виникненні спірних правовідносин.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень різних аспектів земельно-орендних відносин, проведених такими вченими, як М. Краснова, А. Гетьман, Н. Кобецька, М. Шульга та інші, досить мало досліджень присвячено ефективності судової форми захисту щодо порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та законних інтересів сторін у сфері договірних відносин, що регулюють питання оренди земель сільгосппризначення, де письмові докази займають одне із провідних місць в доказовому процесі.

Постановка завдання. Основною метою статті є дослідження ролі письмових доказів у захисті порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб у доказовому процесі цивільного судочинства при розгляді земельно-правових спорів щодо виконання договору оренди землі сільськогосподарського призначення та визначення при цьому типових порушень, які можуть виникати у процесі виконання такого договору, а також аналіз судової практики щодо застосування письмових доказів у судових процесах судів загальної юрисдикції, пов'язаних із захистом прав сторін у договірних відносинах. Відповідно до мети дослідження, були поставлені наступні завдання. Визначити роль письмових доказів у захисті прав сторін при виконанні договорів оренди земель сільськогосподарського призначення; дослідити судову практику щодо застосування письмових доказів у цивільних справах, пов'язаних із захистом прав сторін договору оренди землі сільськогосподарського призначення; визначити ефективність застосування письмових доказів у захисті прав сторін договору оренди земель сільськогосподарського призначення та запропонувати можливі шляхи їх удосконалення.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про оренду землі», договір оренди землі – це угода, за якою орендодавець зобов'язується передати земельну ділянку орендареві на певний строк у володіння та користування за визначену плату. Орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог, встановлених земельним законодавством [1].

Для того, щоб визначити поняття оренди землі сільськогосподарського призначення, необхідно визначити її характерні особливості, які відрізняють її від інших видів користування земельною ділянкою. Основні ознаки, що характеризують оренду землі сільськогосподарського призначення ґрунтуються на особливостях сільського господарства. Ці характеристики включають в себе ефективне використання землі як основного засобу виробництва з урахуванням природно-кліматичних умов, сезонності виробництва, що підвищує ризики виробництва та часовий інтервал між затратами праці та виробництвом продукції.

Ці та інші питання часто стають підставою для виникнення земельно-правових спорів, пов'язаних з орендою земель сільськогосподарського призначення, оскільки вони впливають на вчасність виплати орендної плати, визначення її розміру тощо. При цьому орендар повинен враховувати і можливість отримання кінцевого прибутку, виходячи із мінімального семирічного строку оренди землі [2].

Важливою особливістю договорів оренди земель сільськогосподарського призначення є те, що вони визначають точне коло суб'єктів, які можуть бути сторонами договору оренди таких земельних ділянок. Так орендодавцем землі сільськогосподарського призначення може бути будь-яка особа, яка володіє земельною ділянкою сільськогосподарського призначення на праві особистої власності. При цьому відповідно до ст. 5 Закону України «Про оренду землі», орендарями земельних ділянок можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, яким на підставі договору оренди переходить право володіння і користування земельною ділянкою.

У цьому контексті доречно згадати про необхідну наявність у суб'єкта землекористування сільськогосподарської правосуб'єктності, що дає право особі бути учасником правовідносин у сфері сільськогосподарського виробництва.

Отже, оренда земель сільськогосподарського призначення – це вид договірної форми сільськогосподарського землекористування, змістом якої є володіння і користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення на певний строк і за обумовлену договором плату у грошовій або натуральній формі в межах, встановлених законом, що відповідає

встановленим законом умовам з метою здійснення підприємницької діяльності тощо, з використанням природних властивостей земель за умови їх раціонального використання [3].

Як свідчить судова практика, при наявності земельно-правового спору, пов'язаного із виконанням, укладенням, переукладенням договорів оренди земель сільгосппризначення, сторони звертаються до суду за захистом свого права чи законного інтересу. Безумовно, що в цьому плані можуть мати місце різні причини, в тому числі і порушення умов договору оренди землі з боку будь-якої із сторін або неузгодженості щодо розміру орендної плати, строків та умов її сплати. Звісно, спори можуть бути пов'язані із зараженням земельної ділянки чи заподіяння іншої шкоди земельній ділянці або навколишньому середовищу. Варто зазначити, що ефективність правового захисту сторін у цивільному судочинстві в першу чергу пов'язана із чіткістю та логічністю письмових доказів, одним із яких є договір оренди землі сільськогосподарського призначення. В цьому плані письмові докази можуть відігравати важливу роль у сфері прав і обов'язків сторін, які брали на себе сторони і які були закріплені у договорі оренди земель сільськогосподарського призначення. Зміст таких договорів, безумовно, містить всю необхідну доказову інформацію, яка стосується не лише прав і обов'язків кожної із сторін договору, але і термінів оренди, розміру та строків орендної плати та інших істотних умов договору, визначених законодавством. Саме з цих підстав такі договори завжди укладаються лише в письмовій формі і з цих підстав вони можуть бути використані як доказ у судовому процесі.

Варто зазначити, що для доведення вимог і заперечень сторін у судових процесах необхідно встановити наявність або відсутність обставин (фактів), якими сторони обґрунтують свої вимоги і заперечення. Одним із засобів встановлення даних, на підставі яких суд визначає наявність або відсутність таких обставин (фактів) є письмові докази (ст. 76 ЦПК України).

В свою чергу, згідно з частиною 1 статті 95 ЦПК, письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору [4].

До письмових доказів належать договори, в тому числі і договори оренди земель сільськогосподарського призначення, документи, акти, листування, які містять інформацію про обставини справи, що є предметом доказування. Такі документи створюються фізичною особою за допомогою письмових знаків у письмовій формі або за допомогою технічних засобів. Безумовно, такі докази мають першорядне значення для конкретної судової справи, оскільки вони формуються за рахунок волевиявлення сторін (сторони), яка їх створює за участі інших учасників справи або інших осіб. При цьому такі докази утримують доказову інформацію у незмінному стані тривалий час, що є важливим для захисту прав та законних інтересів суб'єктів орендних правовідносин [5, с. 363]. Безумовно, окрім договорів оренди земель сільськогосподарського призначення до письмових доказів можуть відноситись акти родючості, експертні висновки, що містять інформацію щодо шкоди, заподіяної земельній ділянці та спричинених збитків як врожаю, так і самій земельній ділянці.

Прикладом використання письмових доказів може слугувати постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 10.02.2021 у справі № 715/214/17 щодо довготривалого невикористання орендарем земельної ділянки за призначенням, що стало підставою для дострокового розірвання договору оренди земельної ділянки. В цьому випадку особа, яка є власником землі, звернулася до суду з позовом щодо дострокового розірвання договору оренди земельної ділянки. Підставою для таких дій власника земельної ділянки стало те, що договір оренди земельної ділянки передбачав передачу землі в оренду з метою вирощування товарної сільськогосподарської продукції, однак з моменту укладення договору оренди відповідач не виконував своїх зобов'язань, не обробляв земельну ділянку та не використовував її за призначенням. Недбале користування земельною ділянкою призвело до її забур'янення та заліснення. Сільськогосподарські культури, внаслідок необробітку землі, не були посіяні, а заходи щодо боротьби з бур'янами не були вжиті. Суд першої інстанції ухвалив рішення на користь позивача, оскільки відповідач не виконав умов договору

оренди земельної ділянки і не використовував її за цільовим призначенням, що порушило режим її використання. Одними із незаперечних доказів в цій справі стали письмові докази, у вигляді акту обстеження земельної ділянки, складеного посадовцями Держгеокадастру, у якому були зафіксовані факти необроблення земельної ділянки, її перебування у занедбаному стані, забур'янення, наявність зарослей чагарників. Земельна ділянка не засівалася сільськогосподарськими культурами, землекористувач не вживав заходів щодо боротьби з бур'янами та шкідниками. Як висновок, земельна ділянка не використовувалася за цільовим призначенням згідно з укладеним договором оренди землі, а тому відповідачем, безумовно, було порушено умови договору оренди та завдано шкоди земельній ділянці.

Суд апеляційної інстанції не погодився з рішенням суду першої інстанції, скасував його, ухваливши нове рішення про відмову в задоволенні позову. Верховний Суд, дослідивши в першу чергу зміст всіх письмових доказів, прийшов до висновку про те, що потрібно погодитися саме з рішенням суду першої інстанції, задовольнивши касаційну скаргу позивача та скасувавши постанову апеляційного суду [6].

Безумовно, що зміст письмових доказів не завжди є досить переконливим, внаслідок неточно викладених умов договору, нечіткої ідентифікації об'єкта договору оренди, нечіткості розмірів і строків сплати орендної плати, способів такої оплати тощо. Звісно, окрім договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення важливими письмовими доказами є різного роду акти як щодо обстеження земельних ділянок так і їх обмірів, визначення вартості землі тощо. Такі акти можуть бути складені спеціалізованими організаціями або посадовцями Держгеокадастру та можуть містити підтвердження наявності недоліків у фактичному використанні земельної ділянки за цільовим призначенням або зазначені факти невиконання зобов'язань з обробки земельної ділянки, не проведення посівів сільськогосподарських культур, внаслідок забруднення стічними водами, ядохімікатами, засміченням тощо, невикористання земельних ділянок відповідно до укладеного договору оренди та інші. Варто зазначити, що для ефективного використання письмових доказів в судовому процесі важливо не тільки їх наявність, але й їх якість виготовлення та достовірність, а також наявність в них певної доказової інформації. Тому складання різного роду актів та збір інших документів має проводитись у відповідності до вимог процесуального законодавства, в тому числі і за рахунок можливостей як адвокатів, так і самих судів.

Висновки. Застосування письмових доказів є важливим елементом у сфері доказового процесу при вирішенні спорів, які виникають внаслідок виконання договорів оренди земель сільськогосподарського призначення. Результати дослідження свідчать про те, що саме письмові докази мають ключове значення при встановленні тих чи інших фактів, пов'язаних з порушенням істотних умов договору, а відтак, збільшують шанси на отримання позитивного судового рішення в земельно-правовому спорі.

В той же час дослідження показало, що письмові докази не завжди є переконливими, внаслідок їх неповноти чи суперечливості. При цьому важливо враховувати те, що спори що виникають внаслідок оренди землі сільськогосподарського призначення можуть мати складну правову природу і можуть бути пов'язані зі специфікою сільськогосподарського виробництва.

Іншим висновком є те, що суди намагаються вирішувати спори за договорами оренди землі на підставі наявних письмових доказів. В цьому зв'язку потрібно мати документальне підтвердження всіх важливих подій, фактів та обставин, що стосуються безпосереднього виконання договорів оренди землі. Такими документами можуть бути як самі письмові договори оренди, акти обстеження земельної ділянки, акти відведення земель, так і звіти про використання земельної ділянки, фотографії, листування між сторонами та інші документи.

Саме з цих підстав подальші наукові дослідження можуть бути спрямовані на розробку ефективного механізму та стратегії збору і використання письмових доказів у спорах, що витікають із оренди земель сільськогосподарського призначення. В цьому зв'язку в таких спорах важливими є питання не лише об'єкту оренди, встановлення орендної плати, строків її сплати та форми такої сплати, а і питання щодо врегулювання спорів при порушенні умов договору.

Отже, використання письмових доказів є ключовим елементом вирішення земельно-правових спорів, в тому числі і за договорами оренди земель сільськогосподарського призначення, оскільки підтвердження усіх важливих фактів і обставин є основою для вирішення спору на користь однієї зі сторін. Продовження досліджень в цій області може допомогти виявити нові можливості та методи використання письмових доказів та забезпечити більш ефективний захист прав сторін у спорах, що витікають із оренди земель сільськогосподарського призначення.

Список використаних джерел:

1. Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV «Про оренду землі». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T98016>

2. Укладення та внесення змін до договору оренди землі / Міністерство юстиції URL: <https://minjust.gov.ua/m/ukladannya-ta-vnesennya-zmin-do-dogovoru-orendi-zemli-8163>.

3. Правове регулювання оренди землі в Україні URL: <http://mego.info/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B8-%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D1%96-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82#:~:text=>

4. Цивільний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) № 1618-IV від 18.03.2004 року / *Відомості Верховної Ради*. України. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

5. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.

6. Постанова від 10.02.2021 № 715/214/17 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94999598>

ПОЗОВ Д. А.,

аспірант відділу проблем приватного права

(Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України)

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.17>

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ПРОЦЕСУ МЕДІАЦІЇ

З науково-практичної точки зору розкрито зміст поняття «правосуб'єктність у процесі медіації». Доведено, що правосуб'єктність у процесі медіації – це можливість мати суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, визначені законодавчими актами України у сфері медіації та/або договором (правочином), який не передбачений актами законодавства, але відповідає загальним засадам законодавства, а також здатність своїми діями реалізовувати та набувати нових суб'єктивних прав та обов'язків, нести особисто юридичну відповідальність за свої дії. У різних учасників процесу медіації (відносин у процесі медіації) правосуб'єктність не є однаковою, оскільки, наприклад, медіатор і сторони в процесі медіації (наприклад, фізичні особи, які звернулися до медіатора) мають різні за змістом права та обов'язки. Правосуб'єктність у процесі медіації складається із загальної та спеціальної правоздатності, дієздатності та деліктоздатності (здатності суб'єкта нести відповідальність за свої дії). Установлено, що Закон України «Про медіацію» використовує терміни «сторони медіації», «учасники медіації», «суб'єкт, що забезпечує проведення медіації», які за змістом є різними правовими категоріями та мають спільні й відмінні ознаки. Метою статті є науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» щодо визначення та класифікації суб'єктів відносин, які виникають у процесі медіації. Теоретико-методологічну основу статті становить система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, призначених для отримання об'єктивних, достовірних результатів.

Ключові слова: медіація, спір, конфлікт, права людини, суб'єкт відносин.

Pozov D. A. Subject composition of the mediation process

From a scientific and practical point of view, the meaning of the concept of "legal personality in the process of mediation" is revealed. It has been proven that legal personality in the mediation process is an opportunity to have subjective legal rights and subjective legal obligations, defined by legislative acts of Ukraine in the field of mediation and/or by a contract (deed) that is not provided for by legislative acts, but corresponds to the general principles of legislation, as well as the ability to realize and acquire new subjective rights and obligations through one's actions, to bear personal legal responsibility for one's actions. Different participants in the mediation process (relationships in the mediation process) do not have the same legal personality because, for example, the mediator and the parties in the mediation process (for example, natural persons who contacted the mediator) have different rights and obligations. Legal personality in the mediation process consists of general and special legal capacity, legal capacity and delict capacity (the subject's ability to

bear responsibility for his actions). It has been established that the Law of Ukraine "On Mediation" uses the terms "parties of mediation", "participants of mediation", "entity providing mediation", which in terms of content are different legal categories and have common and distinctive features. The purpose of the article is a scientific and practical analysis of the norms of the Law of Ukraine "On Mediation" regarding the definition and classification of sources of regulation of relations that arise in the mediation process. The theoretical and methodological basis of the article is a system of philosophical, general scientific and special methods designed to obtain objective, reliable results.

Key words: *mediation, dispute, conflict, human rights, subject of relations.*

Вступ. Загальновідомо, що захист прав та інтересів осіб здійснюється у визначеній законом формі (юрисдикційна та неюрисдикційна) за допомогою законодавчо встановлених способів (визнання права, заборона вчинення певних дій та ін.) та з використанням не заборонених законом засобів (скарга, позов, угода за результатами медіації та ін.), у межах і в порядку, передбачених законом. Підтримуючи вчених у частині розкриття змісту поняття «форми захисту прав, свобод та інтересів осіб» як визначеного законом різновиду юрисдикційної чи неюрисдикційної діяльності, спрямованої на захист прав у цілому [1], зазначимо, що юрисдикційна форма захисту прав та інтересів осіб складається із судового захисту (звернення до суду), адміністративного захисту (звернення до органів місцевого самоврядування, державних органів), нотаріального захисту (звернення до нотаріуса), а позасудова (альтернативна) форма захисту прав та інтересів осіб – це дії осіб або визначених законом суб'єктів (наприклад, медіатора) із захисту прав та охоронюваних законом інтересів, які виконуються ними самостійно, без звернення до суду в межах застосування самозахисту, претензійного порядку вирішення спорів (конфлікту) чи процесу медіації.

Так, наприклад, ст. 49 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) передбачено, що сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Відповідно до ст. 197 ЦПК у підготовчому засіданні суд з'ясує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для врегулювання спору за участю судді. Крім того, згідно зі ст. 251 ЦПК суд зобов'язаний зупинити провадження у справі в разі звернення сторін із відповідним клопотанням у зв'язку з проведенням медіації. Тобто мова йде про позасудову (альтернативну) форму захисту прав та інтересів осіб, яка має суб'єктний склад.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію» сторонами медіації є фізичні, юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації [2].

Слід також зазначити, що, хоча темі медіації приділено достатньо уваги в юриспруденції (Ж. Васильєва-Шаламова, О. Кармаза, О. Кірдан, Д. Кушерець, С. Короєд, Н. Крестовська, Л. Логуш, Н. Мазаракі, О. Можайкіна, Т. Подковенко, Ю. Притика, С. Сулейманова, Н. Троцюк, Т. Федоренко, Н. Шишка та ін.), науці бракує комплексних робіт із дослідження суб'єктного складу процесу медіації, оскільки науковці зазвичай розкривають цю тему в контексті загальних питань медіації або зовсім оминають її увагою.

Метою статті є науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» щодо визначення та класифікації суб'єктів відносин, які виникають у процесі медіації.

Виклад основного матеріалу. Теоретична модель процесу медіації викликає жваву дискусію серед науковців [3], однак дослідники єдині в тому, що основними елементами правовідносин у процесі медіації є об'єкт, суб'єкт і зміст правовідносин.

Здійснивши науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» (далі – Закон), доходимо висновку, що цей Закон використовує такі терміни, як «сторони медіації», «учасники медіації», «суб'єкт, що забезпечує проведення медіації», які, на нашу думку, за змістом є різними правовими категоріями та мають спільні й відмінні ознаки.

Тому в теорії процесу медіації доцільно вести мову про суб'єктний склад, тобто суб'єктів процесу медіації, які наділені загальною та спеціальною правоздатністю та дієздатністю. Звертаємо увагу на те, що правовідносини в процесі медіації реалізуються на підставі принципу добровільності та за вільним волевиявленням усіх суб'єктів правовідносин. Юридичний зв'язок між суб'єктами процесу медіації відбувається через реальне використання ними суб'єктивного юридичного права та виконання суб'єктивного юридичного обов'язку, визначеного в законодавстві у сфері медіації або договорі.

Особа, яка має загальну цивільну правоздатність, наділяється суб'єктивними юридичними правами та суб'єктивними юридичними обов'язками. Відповідно до ст. 25 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження та припиняється в момент її смерті. У випадках, установлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку (ст. 25 ЦК). Спеціальна процесуальна правоздатність і дієздатність фізичної особи у сфері медіації – це сукупність процесуальних і матеріальних прав та обов'язків, які має суб'єкт процесу (процедури) медіації відповідно до законодавства у сфері медіації України.

Отже, зміст правосуб'єктності в процесі медіації – це можливість мати суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, визначені законодавчими актами України у сфері медіації та/або договором (правочином), який не передбачений актами законодавства, але відповідає загальним засадам законодавства, а також здатність своїми діями реалізовувати та набувати нових суб'єктивних прав та обов'язків, нести особисто юридичну відповідальність за свої дії. У різних учасників процесу медіації (відносин у процесі медіації) правосуб'єктність не є однаковою, оскільки, наприклад, медіатор і сторони в процесі медіації (наприклад, фізичні особи, які звернулися до медіатора) мають різні за змістом права та обов'язки. Правосуб'єктність у процесі медіації складається із загальної та спеціальної правоздатності, дієздатності та деліктоздатності (здатності суб'єкта нести відповідальність за свої дії).

Суб'єкти процесу медіації – це учасники (фізичні та юридичні особи), які мають суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки (правосуб'єктність), на підставі яких вони беруть участь у процесі (процедурі) медіації або забезпечують надання послуг у процесі медіації. Система суб'єктів процесу медіації зумовлена структурою відносин у процесі (процедурі) медіації. Тож поняття «суб'єкт» є ширшим за поняття «учасник» правовідносин у сфері медіації.

У зв'язку з цим пропонуємо серед суб'єктів процесу медіації виділяти: 1) обов'язкових учасників процесу медіації; 2) залучених учасників процесу медіації; 3) суб'єктів, які забезпечують проведення медіації.

Так, обов'язковими учасниками процесу медіації є: а) медіатор (медіатори); б) сторони процесу медіації, а саме фізичні та/або юридичні особи, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, який забезпечує проведення медіації, з метою проведення процесу медіації та уклали договір про проведення медіації.

Залученими учасниками процесу медіації є особи, які надають обов'язковим учасникам цього процесу організаційну, інформаційну та іншу допомогу. Такими особами можуть бути представники сторін медіації (адвокат), законні представники, перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін процесу медіації (наприклад, експерт у галузі права тощо).

Науково-практичний аналіз змісту норм Закону доводить, що цей Закон потребує внесення змін і доповнень у частині визначення прав та обов'язків залучених учасників процесу медіації. Такі зміни зумовлені дотриманням принципу юридичної визначеності в законах України як складового елемента принципу верховенства права. Принагідно зазначимо, що

ми вже звертали увагу на недотримання принципу юридичної визначеності під час викладення норм Закону та пропонували шляхи розв'язання проблеми [4].

Відповідно до норм Закону сторони процесу медіації, як уже зазначалося, з метою проведення процесу медіації мають право звернутися або до медіатора (медіаторів), або до суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, та укласти з одним із них договір про проведення медіації. Разом з тим суб'єкт, який забезпечує проведення медіації, не є медіатором у розумінні ст. 1 Закону, оскільки не наділений правом проводити процедуру медіації, а лише забезпечує надання послуг з медіації та веде реєстр медіаторів. З огляду на це пропонуємо виділяти такого суб'єкта – юридичну особу будь-якої організаційно-правової форми, наділену суб'єктивними правами та суб'єктивними обов'язками відповідно до Закону та інших актів законодавства України, в окрему групу.

Слід також звернути увагу на медіатора як обов'язкового суб'єкта процесу медіації. Так, згідно зі ст. 9 Закону медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Медіатором не може бути особа, яка має судимість, особа, цивільна дієздатність якої обмежена, або недієздатна особа. Сторони медіації, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та підпорядкування, громадські об'єднання можуть установлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони залучають або послугами яких користуються, зокрема, щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо.

Отже, медіатор – це свого роду дипломат, який вміє швидко аналізувати питання справи, має здатність до спілкування та ведення переговорів, є врівноваженим, стресостійким, володіє своїми емоціями, вміє вислуховувати сторони й уникати конфронтації, має знання та досвід роботи у сфері конфліктології, психології, юриспруденції тощо. Крім того, особа, яка хоче бути медіатором, повинна відповідати вимогам, визначеним у ст. 9 Закону.

Звертаємо увагу, що аналіз змісту ст. 9 доводить, що Закон не установлює такої вимоги до медіатора, як наявність громадянства України, тому послуги медіатора в Україні можуть надавати громадяни України та іноземці, особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах.

Отже, медіатором може бути фізична особа, яка:

- 1) має повну цивільну дієздатність;
- 2) пройшла базову підготовку (в Україні або за кордоном) та отримала відповідний сертифікат;
- 3) відповідає принципам нейтральності, незалежності та неупередженості, а також дотримується інших принципів медіації;
- 4) відповідає іншим критеріям (вимогам), установленим суб'єктами, визначеними в ч. 3 і 4 ст. 9 Закону (наприклад, необхідний та достатній досвід роботи у сфері медіації (практичний досвід), спеціальна освіта (психолога, юриста тощо), проходження спеціальних курсів та ін.).

Крім того, відповідно до п. 2 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Закону медіаторами також визнаються особи, які до набрання чинності цим Законом пройшли навчання базовим навичкам медіатора (медіації) обсягом не менше ніж 48 годин, що підтверджується відповідними сертифікатами.

Водночас Закон не дає чіткої відповіді на запитання про обов'язковість вищої освіти в медіатора. Ці вимоги можуть установлювати суб'єкти, визначені в ч. 4 ст. 9 Закону. Тобто медіатором може бути особа, яка не має вищої освіти, якщо інше не встановлено суб'єктами, які надають послуги у сфері медіації.

Тобто серед вимог до особи, яка хоче бути медіатором, доцільно виділяти:

- 1) кваліфікаційні (освіта, проходження навчання, отримання сертифіката та ін.);
- 2) етично-моральні (ввічливість, безкорисливість, чесність та ін.);
- 3) професійно-етичні (нейтральність, незалежність, уважність, комунікативність, відповідальність, конфліктологічна компетентність та ін.).

Не може бути медіатором особа:

- 1) яка має судимість;
- 2) цивільна дієздатність якої обмежена (наприклад, ст. 36 ЦК);
- 3) яка є недієздатною (наприклад, згідно зі ст. 39 ЦК).

Мінімальні кваліфікаційні вимоги, закріплені законом, та надання права медіаторській спільноті встановлювати такі вимоги свідчать про автономність професії медіатора і надання можливості медіаторам самостійно визначити вимоги для доступу до професії. Адже медіатори – це люди, які допомагають людям домовлятися, тож фактично вони мають почати із себе [5].

В юриспруденції звертається увага на удосконалення норм Закону в частині вимог до медіаторів та їхнього правового статусу, наприклад, у кримінальному процесі [6].

Крім того, науковці справедливо акцентують увагу на тому, що норми Закону не встановлюють віку для осіб, які бажають стати медіатором, натомість надають право встановлювати медіаторам додаткові вимоги, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду, сторонам медіації, органам державної влади та органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям, а також об'єднанням медіаторів та суб'єктам, що забезпечують проведення медіації.

На думку дослідників, яку ми поділяємо, вік, з якого особа може бути медіатором, необхідно визначити законодавчо, встановивши на рівні не молодше ніж 25 років. Також висловлюється думка про необхідність збільшення кількості годин професійного навчання з 90 до 200 [7].

Резонно допускається, що крім базової підготовки майбутньому медіатору потрібна і спеціалізована підготовка. Так, якщо медіатор надаватиме послуги з вирішення цивільних, сімейних, трудових конфліктів (спорів), розгляд яких регулюється відповідно цивільним, сімейним, трудовим, а також цивільним процесуальним законодавством, то він повинен пройти спеціалізовану підготовку з набуття знань, вмінь і навичок щодо саме цієї категорії спорів [8].

Вважаємо, що предметом наступного дослідження у сфері медіації може бути вибір стилю поведінки сторін у спорі (конфлікті). Так, учені [9] виділяють п'ять стилів поведінки в конфлікті: стиль конкуренції (учасник конфлікту не зацікавлений у співпраці з іншими, задовольняє власні інтереси, зашкоджуючи іншим; нав'язує своє рішення); стиль ухилення (учасник конфлікту не обстоює свої права, не співпрацює ні з ким для розв'язання проблеми, ухиляється від вирішення конфлікту); стиль пристосування (учасник конфлікту згладжує суперечності, зашкоджуючи своїм інтересам); стиль компромісу (учасники конфлікту регулюють розбіжності через взаємні поступки); стиль співпраці (учасники конфлікту вирішують конфлікт шляхом взаємного задоволення інтересів). Такі стилі можуть застосовуватися залежно від причин виникнення конфлікту. Проте стиль співпраці є найбільш конструктивним, тому що зникає предмет конфлікту. Найважливішим у виборі ефективної стратегії та стилю поведінки в конфлікті є фактор орієнтованості його учасників на свої та чужі інтереси. Від того, зацікавлені учасники конфлікту лише у власній вигоді чи враховують також інтереси іншої сторони, залежить тип стратегії, якому буде віддано перевагу. Досить популярні такі стратегії та властиві їм стилі поведінки в конфлікті: проблемно-вирішувальна, суперництва, поступок, бездіяльності.

Висновок. Правосуб'єктність у процесі медіації – це можливість мати суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, визначені законодавчими актами України у сфері медіації та/або договором (правочином), який не передбачений актами законодавства, але відповідає загальним засадам законодавства, а також здатність своїми діями реалізовувати та набувати нових суб'єктивних прав та обов'язків, нести особисто юридичну відповідальність за свої дії.

У різних учасників процесу медіації правосуб'єктність не є однаковою, оскільки, наприклад, медіатор і сторони в процесі медіації (наприклад, фізичні особи, які звернулися до медіатора) мають різні за змістом права та обов'язки. Правосуб'єктність у процесі

медіації складається із загальної та спеціальної правоздатності, дієздатності та деліктоздатності (здатності суб'єкта нести відповідальність за свої дії).

Суб'єкти процесу медіації – це учасники (фізичні та юридичні особи), які мають суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки (правосуб'єктність), на підставі яких вони беруть участь у процесі (процедурі) медіації або забезпечують надання послуг у процесі медіації. Система суб'єктів процесу медіації зумовлена структурою відносин у процесі медіації. Тож поняття «суб'єкт» є ширшим за поняття «учасник» правовідносин у сфері медіації.

Список використаних джерел:

1. Кармаза О. О. Захист житлових прав у цивільно-процесному процесі. Держава і право: зб. наук. праць. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 74. С. 215–227.
2. Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
3. Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Теоретична модель процесу медіації: провадження, стадії, етапи, процесуальні дії, їх співвідношення. Право і суспільство. 2023. № 2. Том 1. С. 67–72.
4. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм врегулювання спорів та конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних в законі. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 73–78.
5. Петренко Н. О. Аналіз вимог до медіатора. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/198.pdf.
6. Миколенко О. М. Медіатор і його правовий статус в кримінальному процесі України. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2020. № 1 (67). Том 2. С. 84–87.
7. Закон України «Про медіацію». Науково-практичний коментар станом на 1 квітня 2023 року. За заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О. О., к.ю.н., доцента Федоренко Т. В., к.ю.н., доцента Ізюти П. О. К.: Талком, 2023. 241 с.
8. Факас І. Б. Правовий статус медіатора та здійснення медіації в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 107–111.
9. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. А. В. Семенова, Р. С. Гурін, Т. Ю. Осипова, А. М. Ващенко; За ред. А. В. Семенової. 2-ге вид., випр. і допов. К.: Знання. 2007. 341 с.

СТРЕЛЬНИК В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного
та соціального права
(Сумський національний аграрний
університет)

РОГОВЕНКО О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.18>

**СУБ'ЄКТИ ДОКАЗОВОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ У СПРАВАХ
ЩОДО ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ
ПРАВОВІДНОСИН (НА ПРИКЛАДІ ВІДНОСИН ОРЕНДИ, СЕРВІТУТУ,
СУПЕРФІЦІЮ ТА ЕМФІТЕВЗИСУ)**

В статті досліджується характеристика процесуального статусу суб'єктів доказового процесу у справах щодо захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних майнових прав у сфері земельних правовідносин. Авторами розкриваються особливості цивільної процесуальної правосуб'єктності суб'єктів процесу доказування у спорах, що виникають у договірних відносинах оренди, сервітуту, суперфіцію та емфітевзису. Вказані правочини щодо користування чужою земельною ділянкою є найбільш поширеними видами землекористування як в сільськогосподарському виробництві, так у приватноправовій сфері суспільного життя.

Автори аналізують правову природу інститутів сервітуту, емфітевзису, суперфіцію та оренди як категорій обмеженого землекористування, з урахуванням того, що обсяг прав таких землекористувачів перебуває у прямому взаємозв'язку від того виду договірних правовідносин, у яких особа є стороною. При цьому, з поміж всіх перелічених вище правових інститутів найширші повноваження щодо використання чужого нерухомого майна належать саме орендарю.

Авторами доводиться той факт, що правосуб'єктність учасників цивільного процесу як суб'єкта процесу доказування, ґрунтується в першу чергу на правовій категорії «право на захист» як юридичної можливості особи використовувати заходи правоохоронного характеру з метою відновлення її порушеного права або припинення дій, що на нього посягають. При цьому, статус суб'єкта доказового процесу невід'ємно пов'язаний із наявністю у особи цивільної процесуальної правосуб'єктності, яка передбачає як здатність мати цивільну процесуальну правоздатність, так і бути наділеною цивільною процесуальною дієздатністю.

В статті розкрито підстави та умови набуття прокурором статусу суб'єкта доказового процесу в цивільному судочинстві. Крім того, авторами акцентовано увагу на наявності у суб'єкта доказування основного обов'язку у цивільному судочинстві, яким є подання доказів, на яких базуються його вимоги та заперечення проти доводів свого процесуального опонента. Невиконання

такого обов'язку, як правило, має наслідком відмову у позові через невизнання судом певних обставин.

Ключові слова: правозастосовча практика, суди загальної юрисдикції, земельно-майнові спори, цивільне судочинство, цивільний процес, доказування, докази.

Strelnyk V. V., Rohovenko O. V. Subjects of the evidentiary process and their peculiarities in cases regarding the protection of property rights in the field of land relations (for example, lease, easement, superficies and emphytheusis)

The article examines the characteristics of the procedural status of the subjects of the evidentiary process in cases related to the protection of violated, unrecognized or contested property rights in the field of land relations. The authors reveal the features of the civil procedural legal personality of the subjects of the process of proof in disputes arising in the contractual relations of lease, easement, superficies and emphytheusis. The specified deeds regarding the use of someone else's land plot are the most common types of land use both in agricultural production and in the private sphere of public life.

The authors analyze the legal nature of institutes of servitude, emphytheusis, surface and lease as categories of limited land use, taking into account that the scope of rights of such land users is directly related to the type of contractual relationship to which a person is a party. At the same time, among all the legal institutions listed above, the widest authority regarding the use of someone else's immovable property belongs to the tenant.

The authors prove the fact that the legal personality of the participants in the civil process as the subject of the proof process is primarily based on the legal category «right to defense» as the legal ability of a person to use law enforcement measures in order to restore his violated right or stop actions that he is encroached upon. At the same time, the status of the subject of the evidentiary process is inextricably linked to the presence of a person of civil procedural legal personality, which implies both the ability to have civil procedural legal capacity and to be endowed with civil procedural legal capacity.

The article discloses the grounds and conditions for a prosecutor to acquire the status of a subject of evidentiary proceedings in civil proceedings. In addition, the authors focused attention on the fact that the subject of proof has the main duty in civil proceedings, which is the submission of evidence on which his claims and objections to the arguments of his procedural opponent are based. Failure to fulfill such an obligation, as a rule, results in the rejection of the claim due to the court's non-recognition of certain circumstances.

Key words: law enforcement practice, courts of general jurisdiction, land and property disputes, civil proceedings, civil process, proof, evidence.

Вступ. Відповідно до ст. 14 Конституції України, земля як основне національне багатство, перебуває під особливою правовою охороною держави. Не дивлячись на стан воєнного часу, який безумовно впливає на інтенсивність здійснення правосуддя, категорія земельних спорів у сфері сервітуту, суперфіцію, емфітевзису та оренди земель, сільсько-господарського призначення, залишається однією з найчисельніших. Так, за даними статистики у сфері цивільного, господарського та адміністративного судочинства, у 2022 році було розглянуто 2330 справ щодо оренди земельних ділянок, у яких було ухвалено судові рішення, а в 2021 році таких справ було 3504. З огляду на кількість судових рішень, справедливим є твердження, що судова практика в земельних спорах є своєрідним «окремим видом мистецтва» [1].

Суть такого «мистецтва» полягає у тому, щоб сторони не лише чітко визначились із предметом спору, а і змогли точно, повно і правильно сформувати таку обособлену систему доказів, яка б у безумовному порядку змогла б дати однозначну відповідь щодо законності тих чи інших вимог однієї чи іншої сторони спору. В цій частині велика роль належить науковим дослідженням у сфері доказового права, як з точки зору уніфікації питань доказів та доказування в різних видах правосуддя, так і щодо точного визначення кола засобів доказування, види яких є класичними в тому числі і для цивільно-правових спорів, пов'язаних із захистом речових прав на чуже майно та права користування земельною ділянкою (сервітуту, суперфіцію, емфітевзису, оренди).

Незважаючи на значну кількість наукових праць щодо суб'єктів доказового процесу, доказів та доказування що були предметом досліджень таких вчених, як В. А. Кройтор, В. В. Комаров, Ю. Ю. Рябченка, М. О. Гетманцева, В. Д. Андрійцьо, С. Я. Фурси, С. В. Васильєва, М. М. Ясинка, Т. С. Супрун та інших, все ж питанням доказів та доказування у справах по вирішенню спорів, пов'язаних із окремими правами користування та орендою земель сільськогосподарського призначення, належної уваги приділено не було. Відтак вони потребують свого чіткого визначення, в тому числі і в питаннях суб'єктів доказового процесу, критеріїв достовірності та достатності доказів, механізму і підстав їх забезпечення у справах щодо захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та законних інтересів особи – учасника правовідносин, які виникають з сервітуту, суперфіцію, емфітевзису та оренди земель сільськогосподарського призначення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження суб'єктного складу в процесі доказування в цивільному судочинстві при розгляді справ, що виникають з відносин оренди, сервітуту, суперфіцію та емфітевзису, предметом у яких є захист порушених, невизнаних чи оспорюваних майнових прав учасників земельних правовідносин.

Результати дослідження. Інститут захисту суб'єктивних майнових прав як фізичних, так і юридичних осіб у сфері земельних правовідносин передбачений главою 23 Земельного кодексу України [2].

Відповідно до положень статей 90, 95 ЗК України, порушені права власників і користувачів земельних ділянок та зокрема – володільців спеціальних прав користування, підлягають відновленню в порядку, встановленому законом. Механізм такого відновлення також передбачається договором, який може містити погоджені сторонами умови про відшкодування майнової чи моральної шкоди, нарахування і сплату штрафних санкцій, конкретні механізми превентивного характеру щодо ощадливого землекористування, порядок відновлення зіпсованої земельної ділянки тощо.

Сервітут, емфітевзис та суперфіцій за своєю правовою природою відносяться до категорії речових прав на чуже майно (ч. 1 ст. 395 ЦК України) [3], в той час як під правом оренди земельної ділянки розуміється засноване на договорі строкове платне володіння та користування земельною ділянкою (зокрема, сільськогосподарського призначення), обумовлене підприємницькою чи іншою діяльністю (ч. 1 ст. 93 ЗК України). В свою чергу, сервітут, емфітевзис, суперфіцій та оренду, на нашу думку, можна віднести до категорії обмеженого землекористування, оскільки обсяг прав землекористувача залежить від виду існуючих правовідносин, у яких він виступає учасником.

Зокрема, за ч. 1 ст. 404 ЦК України, до право сервітуту у своєму змісті може передбачати у можливості його володільця щодо проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо. Права сторони у відносинах емфітевзису визначаються виключно договором між землекористувачем та власником земельної ділянки і його в частині правомочностей користувача законодавець відносить майже повністю на розсуд сторін (ч. 1 ст. 410 ЦК України). Відносини суперфіцію наділяють землекористування правом будівництва на земельній ділянці промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (ч. 1 ст. 413 ЦК України). В свою чергу, з усіх вищеперелічених видів землекористування найбільш широкими правомочностями наділений саме орендар земельної

ділянки (ст. 25 Закону України «Про оренду землі»), який має право: самостійно господарювати на землі з дотриманням умов договору оренди землі; за письмовою згодою орендодавця зводити в установленому законодавством порядку жилі, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі і споруди та закладати багаторічні насадження; отримувати продукцію і доходи; здійснювати в установленому законодавством порядку за письмовою згодою орендодавця будівництво водогосподарських споруд та меліоративних систем [4].

Отже, характерною рисою всіх чотирьох досліджуваних інститутів (сервітуту, суперфіцію, емфітевзису та оренди земель сільськогосподарського призначення) є те, що їх базисом виступає право користування земельною ділянкою, яке в свою чергу обтяжує право власності титульного власника обмеженнями різного роду, в залежності від виду землекористування. Зокрема, для сервітуту таким обтяженням буде можливість користувача пересуватись певною частиною належної йому земельної площі, однак для власника зберігається повне володіння, користування та розпорядження землею. У відносинах суперфіцію можливості власника обмежуються правом землекористувача на зведення на земельній ділянці певних будівель та додатково обтяжені можливістю відчуження або передання землекористувачем свого права у порядку спадкування третім особам (окрім земель державної та комунальної власності). Для емфітевзису та оренди характерними обтяженнями є неможливість власника взагалі використовувати земельну ділянку самостійно за її цільовим призначенням.

В той же час, при порушенні прав як власника земельної ділянки, так і землекористувача речових прав на чуже майно, а також орендаря, такі справи розглядаються у порядку цивільного судочинства (ч. 1 ст. 19 ЦПК України). В цій частині науковцями розроблено загальну концепцію щодо захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб, з пропозицією визначення поняття «право на захист» як правової категорії. При цьому, зазначена дефініція розглядається як юридично закріплена можливість уповноваженої особи використовувати заходи правоохоронного характеру з метою відновлення порушеного права та припинення дій, що порушують зазначене право. Реалізація суб'єктивних земельних прав конкретними особами безпосередньо пов'язана з можливістю вимагати від інших осіб належної поведінки, а також таких дій, які б забезпечували повне та реальне здійснення наданих їм земельних прав (у тому числі права власності та користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення (у виді оренди чи емфітевзису) чи права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) [5, с. 139].

Статус суб'єкта доказового процесу невіддільно пов'язаний із цивільною процесуальною правосуб'єктністю, зміст якої за нормами статей 46 та 47 ЦПК України складають здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) та здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність).

Як зазначив Верховний Суд у своїй постанові від 28 листопада 2018 року у справі № 493/964/14-ц, «Матеріально-правовий зміст обов'язку подавати докази полягає в тому, що, в випадку його невиконання суб'єктом доказування і неможливості отримання доказів суд має право визнати факт, на який посилалась зацікавлена сторона, неіснуючим, чи навпаки, як це має місце при використанні презумпції, існуючим, якщо інше не доказано другою стороною» [6].

З вищезазначеного висновку можна констатувати, що основним обов'язком суб'єкта доказування у цивільному судочинстві є подання доказів, на яких базуються його вимоги та заперечення проти аргументів іншого суб'єкта доказування – процесуального опонента і його невиконання може мати наслідком визнання або невизнання судом певних обставин, зазначених у позові або інших заявах по суті справи.

Для характеристики складу та процесуально статусу суб'єктів доказового процесу у сфері землекористування слід дослідити законодавчі норми щодо зміни землекористувачів та способи переходу прав користування земельними ділянками.

В цій частині слід одразу ж зазначити, що спільною рисою для всіх чотирьох досліджуваних інститутів землекористування, є те, що права та обов'язки власника земельної ділянки за договорами оренди, емфітевзису, суперфіцію, договорами про встановлення земельного сервітуту можуть переходити до довірчого власника з моменту набуття такою особою права довірчої власності на земельну ділянку (ч. 2 ст. 89¹ ЗК України).

Інститут довірчої власності є новелою цивільного законодавства, яку було введено у правову систему нашої держави Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні», положення якого набрали чинності 17.10.2019 року [7]. Тобто, з вищевказаної дати, по суті новим суб'єктом доказового процесу у справах щодо землекористування поряд із користувачем (орендарем) та власником земельної ділянки став довірчий власник, право якого за ч. 2 ст. 597¹ ЦК України є способом забезпечення виконання зобов'язань та одночасно – різновидом права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом. З огляду на це, можна зробити висновок що цивільна процесуальна правосуб'єктність довірчого власника базується виключно на його праві довірчої власності, існування якого в свою чергу неможливе без наявності кредитних чи позикових зобов'язань третьої особи – боржника. В свою чергу, це дає підставу до висновку, що для набуття довірчим власником статусу суб'єкта доказового процесу в цивільному судочинстві, останній в першу чергу має довести факт укладення двосторонніх правочинів – договору кредиту або позики та договору про встановлення довірчої власності, а вже потім доказуванню підлягає факт (факти) порушення його майнового права.

Спільною рисою інститутів емфітевзису та оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення є можливість користувачів відчужувати дані права та передавати їх у заставу без погодження із власником такої земельної ділянки, крім випадків, визначених законом (ч. 5 ст. 93 ЗК України). Крім того, відносини оренди, у передбачених договором випадках (зокрема за згодою орендодавця) передбачають можливість суборенди, в той час як для володільця права емфітевзису законодавством передбачена можливість передачі земельної ділянки в оренду на строк, що не перевищує строк договору емфітевзису (за винятком встановлення прямої заборони у такому договорі та її державної реєстрації як обтяженням речових прав на земельну ділянку) (ч. 4 ст. 102-1 ЗК України). Разом з тим, за ч. 3 ст. 102-1 ЗК України, земельна ділянка, що перебуває в оренді, не може бути передана її власником іншій особі на праві емфітевзису, суперфіцію.

З огляду на вищезазначені законодавчі положення, для визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності таких учасників земельного спору як суборендар, землекористувачів на праві емфітевзису або суперфіцію (а відповідно – можливості бути суб'єктом доказового процесу), суд має детально проаналізувати зміст договорів про перехід (набуття) такими особами речових прав на земельні ділянки, на відповідність вимогам земельного і цивільного законодавства.

Суб'єктами процесу доказування у цивільному судочинстві при розгляді спору, що виник із орендних правовідносин є лише орендар та орендодавець земельної ділянки. Однак, дане твердження стосується лише випадків, коли орендні правовідносини є приватноправовими, а зміст укладеного сторонами договору не допускає права передачі землі в суборенду. В цьому випадку такий майновий спір стосується прав та обов'язків виключно вказаних вище суб'єктів, оскільки умови договору оренди не зачіпають майнових прав інших юридичних чи фізичних осіб.

У випадку ж, якщо об'єктом оренди є землі державної чи комунальної власності, статут суб'єкту процесу доказування може отримати прокурор, який згідно ч. 3, 4 ст. 56 ЦПК України та ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», може звертатись до суду в інтересах держави, у випадку порушення або загрози порушення її інтересів держави, якщо захист таких інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган

місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу [8]. В такому випадку, прокурор є самостійним суб'єктом процесу доказування, статус якого як позивача, базується не лише на нормах ЦПК України, але і положеннях вищевказаного Закону.

Відповідно до положень статті 32 Закону України «Про оренду землі» на вимогу однієї із сторін договір оренди землі може бути достроково розірваний за рішенням суду в разі невиконання сторонами обов'язків, передбачених статтями 24 і 25 зазначеного закону, та умовами договору, в разі випадкового знищення чи пошкодження об'єкта оренди, що істотно перешкоджає передбаченому договором використанню земельної ділянки, а також на підставах, визначених Земельним кодексом України та іншими законами України. Дострокове розірвання договору оренди можливе виключно за згодою або на вимогу однієї зі сторін договору за рішенням суду у випадках, передбачених законом або договором. При цьому окремою підставою для примусового припинення права користування земельною ділянкою на умовах оренди є саме використання орендарем землі не за цільовим призначенням.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про землеустрій», під цільовим призначенням земельної ділянки передбачається її використання за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою у встановленому законодавством порядку [9].

Таким чином, підставою для визначення цільового призначення земельної ділянки визнається її належність до відповідної категорії земель і відповідного способу використання. Зміна цільового призначення земельних ділянок (тобто переведення земельної ділянки з однієї категорії, визначеної частиною 1 статті 19 Земельного кодексу України в іншу) здійснюється за проектами землеустрою та з дотриманням відповідної процедури.

Використання земельної ділянки не за цільовим призначенням та неусунення допущених порушень може бути підставою виключно для примусового припинення права користування земельною ділянкою. Пункт «а» ч. 1 ст. 143 Земельного кодексу України передбачає лише умови, за яких право власності та/чи право користування земельними ділянками припиняється примусово в судовому порядку, а не порядок припинення права на землю.

Отже, у випадку спору щодо цільового використання земельної ділянки, суб'єкти процесу доказування фактично переслідують дві основні мети: приватного характеру, яка полягає у захисті власних порушених прав та державно-правового характеру, що спрямована на захист землі як національного багатства.

Слід зазначити, що Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 20.10.2011 р. у справі «Рисовський проти України» підкреслив особливу важливість принципу «належного урядування». Так у разі, виникнення питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб. Відповідно на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, що посилять прозорість та ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок. Потреба виправити минулу «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу. Державні органи, що не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків (рішення Європейського суду з прав людини у справах «Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia), п. 74, «Тошкуце та інші проти Румунії» (Toscuta and Others v. Romania), п. 37) [10]. Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються.

Держава як суб'єкт права власності на землі державної власності реалізує це право через відповідні органи державної влади (стаття 80 Земельного кодексу України). Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності», у 2013 внесено зміни до законодавчих актів, у тому числі до Земельного кодексу України, зокрема, у частині органів, що наділені повноваженнями розпорядження землями державної форми власності.

За статтею 122 Земельного кодексу України питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у власність або у користування для всіх потреб віднесено до повноважень центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин і його територіальних органів. Зазначена норма не передбачає зміни існуючих прав та обов'язків, що виникли до введення у дію вказаних положень. Також не припиняє прав та обов'язків орендодавця за діючими договорами оренди земельних ділянок, укладеними відповідно до законодавства України, що діяло на момент їх укладення. Законодавчі зміни стосовно розподілу повноважень органів державної влади щодо розпорядження землями державної форми власності. Зокрема, не впливають на чинність договорів оренди землі сільськогосподарського призначення, укладених на підставі рішення органу виконавчої влади у межах повноважень, що діяли до внесення відповідних змін. Продовження строку таких договорів здійснюється вже на нових (загальних) засадах, передбачених чинним Земельним кодексом України.

Необхідно враховувати, що положеннями частини 4 статті 32 Закону України «Про оренду землі» передбачена можливість збереження орендних відносин як при зміні власника земельної ділянки, так і при зміні розпорядника земельних ділянок, що являються представниками держави – власника земельної ділянки за договором оренди, якщо інше не передбачено цим договором.

Вбачається, що необхідність виходу із договірних зобов'язань попереднього орендодавця і вступ у договірні відносини нового, до якого перейшли повноваження у зв'язку зі зміною законодавства, може виникнути у разі продовження терміну дії договору оренди. За умови чинного договору оренди землі, укладеного органом державної влади у межах компетенції, встановленої законом, зміна розпорядника земельної ділянки державної форми власності не є підставою для припинення прав та обов'язків відповідача як орендодавця за цим договором [11]. В той же час, зміна сторін в договорі оренди не має наслідком зміну суб'єктного складу цивільної справи, спір у якій виник із такого договору, оскільки новий орендодавець земельної ділянки не має статусу правонаступника попереднього та не відповідає за його зобов'язаннями.

Відповідно до положення ст. 33 Закону України «Про оренду землі» при закінченні строку, на який було укладено договір оренди землі, орендар, як належна сторона, що добросовісно виконувала умови договору, має переважне право на укладення договору оренди землі на новий строк. Про намір скористатися переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк, орендар зобов'язаний повідомити про це орендодавця до спливу строку договору оренди землі у строк, встановлений цим договором, але не пізніше ніж за місяць до спливу строку договору оренди землі. При поновленні договору оренди землі його умови можуть бути змінені за згодою сторін. У разі недосягнення домовленості щодо орендної плати й інших істотних умов договору переважне право орендаря на укладення договору оренди землі припиняється.

Орендодавець у місячний термін розглядає надісланий орендарем лист-повідомлення з проектом додаткової угоди, перевіряє його на відповідність вимогам закону, узгоджує з орендарем (за необхідності) істотні умови договору і, за відсутності заперечень, приймає рішення про поновлення договору оренди землі (щодо земель державної та комунальної власності), укладає з орендарем додаткову угоду про поновлення договору оренди землі. За наявності заперечень орендодавця щодо поновлення договору оренди землі орендарю направляється лист-повідомлення про прийняте орендодавцем рішення (частина п'ята статті 33 Закону України «Про оренду землі»). Додаткова угода до договору оренди землі про його поновлення має бути укладена сторонами у місячний строк в обов'язковому порядку. Відмова, а також наявне зволікання в укладенні додаткової угоди до договору оренди землі можуть бути оскаржені в суді (частини восьма, дев'ята статті 33 Закону України «Про оренду землі»).

Таким чином, реалізація переважного права на поновлення договору оренди, яка передбачена частиною першою статті 33 Закону України «Про оренду землі», можлива

лише за умови дотримання встановленої цією нормою процедури поновлення договору оренди землі: 1) орендар належно виконує свої обов'язки за договором оренди; 2) до закінчення строку дії договору він повідомив орендодавця в установлені строки про свій намір скористатися переважним правом на укладення договору на новий строк; 3) до листа-повідомлення орендар додав проект додаткової угоди; 4) орендар продовжує користуватись виділеною земельною ділянкою; 5) орендодавець письмово не повідомив орендаря про відмову в поновленні договору оренди. Мета такого повідомлення – запобігання укладення орендодавцем договору оренди з іншою особою у зв'язку з відсутністю в нього інформації про наявність наміру в дійсного орендаря продовжувати орендні правовідносини [12]. Разом з тим, доведення всіх перелічених вище фактів є обов'язком суб'єктів процесу доказування у земельному майновому спорі, оскільки жоден із таких фактів не може бути визнаний судом загальною обставиною в порядку ч. 3 ст. 82 ЦПК України.

Протягом строку дії договору оренди землі орендодавець не може бути обмежений у праві звернутися до суду з позовом, покликаним усунути нецільове використання земельної ділянки, зокрема і шляхом розірвання договору оренди землі. Такий позов може бути пред'явлений протягом всього строку дії договору (та існування обумовленого таким договором обов'язку виконувати зобов'язання щодо цільового використання земельної ділянки), тож у такій категорії справ обрахунок строку позовної давності з моменту, коли орендодавець довідався або мав би довідатись про нецільове використання земельної ділянки орендарем, є невірним [13].

Якщо первинний орендар має право на укладення договору оренди (додаткової угоди до неї), наявні два різні порушення прав первинного орендаря: з боку орендодавця (який відмовляється укладати додаткову угоду до договору оренди) та наступного орендаря (який незаконно заволодів майном – правом оренди – шляхом реєстрації цього права). Тому належному способу захисту прав первинного орендаря відповідають дві позовні вимоги – про спонукання до укладення додаткової угоди (тобто про визнання такої угоди укладеної) та про визнання відсутнім права оренди наступного орендаря [14]. В цьому випадку суб'єктний склад цивільної справи передбачає участь у процесі доказування трьох самостійних суб'єктів – орендодавця, первинного орендаря та наступного орендаря, кожен із яких користується самостійними процесуальними правами.

Аналіз правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції у сфері земельно-майнових спорів свідчить, що до обов'язків суб'єктів доказової діяльності відноситься доказування тих обставин, проти яких заперечує інша сторона і засобами виконання такого обов'язку, в першу чергу виступають письмові докази: свідоцтва про право власності на нерухоме майно, договори, витяги про реєстрацію права власності на нерухоме майно, витяги з Державного земельного кадастру про земельну ділянку, інформаційні довідки з державного реєстру речових прав на нерухоме майно, платіжні доручення та первинні бухгалтерські документи, технічна документація щодо відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості), висновок судової земельно-технічної експертизи, витяг про нормативну грошову оцінку земельної ділянки тощо. Даний перелік не є вичерпним і в кожному земельному спорі є різним в залежності від обсягу та змісту фактів, які потребують доказування. В свою чергу, у випадку неможливості самостійно надати будь-який із вище перелічених доказів, суб'єкт доказування вправі подати клопотання суду про витребування такого документу в порядку ст. 84 ЦПК України. В цьому випадку у суду, як суб'єкта доказового процесу, виникає процесуальне право збору доказової інформації, ініційоване стороною спору. За відсутності ж клопотання про витребування доказів, суд не має права з власної ініціативи збирати докази, порушуючи принцип диспозитивності цивільного судочинства.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. По перше, суб'єктом процесу доказування у справах, предметом яких є вирішення земельного майнового спору у відносинах оренди, сервітуту, суперфіцію та емфітевзису, є сторони таких договірних правовідносин, їх представники, треті особи у справі та суд. Правосуб'єктність особи як суб'єкта доказового процесу є наслідком наявності у неї цивільної процесуальної

правосуб'єктності і з знаходиться в прямому причинно-наслідковому зв'язку із наявністю процесуального статусу особи у цивільній справі. По друге, підставою до реалізації суб'єктами процесу доказування своїх прав та обов'язків є: процесуальні норми, які закріплюють за особою певні процесуальні правомочності, факт відкриття провадження у цивільній справі, предметом якої є вирішення земельного майнового спору, а також дії інших учасників цивільного процесу, вчинені ними як суб'єктами доказової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Юрченко Ю. Спори щодо оренди землі: судова практика 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/spori-shchodo-orendi-zemli-sudova-praktika-2022.html> (дата звернення: 22.05.2023)
2. Земельний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n2331> (дата звернення: 23.05.2023)
3. Цивільний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.05.2023)
4. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (дата звернення: 23.05.2023).
5. Шульга М. В., Лісова Т. В., Шульга Т. М. Особливості захисту земельних прав, порушених у процесі здійснення реєстраційних дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 137–143. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/26.pdf> (дата звернення: 19.05.2023).
6. Постанова Верховного Суду від 28 листопада 2018 року у справі № 493/964/14-ц, провадження № 61-11988св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78472020> (дата звернення: 23.05.2023).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні : Закон України від 20.09.2019 р. № 132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text> (дата звернення: 23.05.2023).
8. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#top> (дата звернення: 23.05.2023).
9. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 23.05.2023).
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 року (Заява № 29979/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text (дата звернення: 23.05.2023).
11. Постанова Верховного Суду від 05 грудня 2018 року у справі № 916/410/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78518580> (дата звернення: 23.05.2023).
12. Постанова Верховного Суду від 23.08.2022 р. у справі № 920/102/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106007671> (дата звернення: 23.05.2023).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.11.2022 у справі № 922/3166/20, провадження № 12-36гс21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107510192> (дата звернення: 23.05.2023).
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.01.2022 у справі № 143/591/20, провадження № 14-72цс21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415080>. (дата звернення: 23.05.2023).

ХОМІНІЧ М. С.,
аспірант кафедри правосуддя
та філософії
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.19>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ МАЙНОВИХ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ, ПРЕДМЕТОМ ЯКИХ Є ОРЕНДНА ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ

В статті досліджується проблематика правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції при розгляді земельно-майнових спорів. Актуальність порушеної тематики обумовлюється особливим економіко-правовим значенням інституту оренди землі, який слугує основним засобом урегулювання майнових відносин власника землі і землекористувача в Україні та сприяє найбільш економічно ефективному здійсненню сільськогосподарського виробництва.

Аналізуючи матеріально-правову природу орендної плати, автор приходить до висновку про її комплексний характер, який включає в себе види податкового та приватного зобов'язань в залежності від виду права власності на земельну ділянку, яка з знаходиться в користуванні.

Автором здійснено аналіз судової практики судів першої, апеляційної та касаційної інстанції, за результатами якого встановлено, що категорія справ, предметом яких є орендна плата за користування земельною ділянкою є однією із найпоширеніших серед загального обсягу майнових земельних спорів у цивільному судочинстві. Обумовлюється це в першу чергу генезисом інституту оренди землі, який пройшов тривалий шлях свого становлення та став основним правовим способом використання даного природного ресурсу у сільськогосподарському виробництві. Разом з тим, незважаючи на постійне удосконалення орендного законодавства, судова практика свідчить про значну кількість неоднозначних казуальних аспектів, які виникають в судових спорах даної категорії, пов'язаних із можливістю погодження у договорі оренди різних форм орендної плати.

У статті обґрунтовується недоцільність законодавчого закріплення натуральної форми орендної плати як соціального архаїзму для приватноправових орендних відносин, оскільки її існування зумовлює виникнення додаткових процесуальних ускладнень, пов'язаних із необхідністю обов'язкового встановлення судом переліку, кількості продукції, якісних показників продукції, місця, умов, порядку та строків її поставки та ринкової вартості продукції, яка має бути передана в якості орендного платежу. Автором сформований перелік процесуальних дій, які доцільно виконувати суду в цивільному процесі при розгляді справ про зміну розміру орендної плати у майнових земельних спорах з метою встановлення всіх обставин спору та ефективного судового захисту сторони орендних правовідносин.

Ключові слова: *судовий розгляд, суди загальної юрисдикції, майнові земельні спори, договір оренди, судова практика, цивільне судочинство, цивільний процес.*

Khominich M. S. Peculiarities of the law enforcement practice of consideration of property land disputes, the subject of which is rent for land

The article examines the problems of law enforcement practice of courts of general jurisdiction when considering land and property disputes. The relevance of the discussed topic is determined by the special economic and legal significance

of the land lease institution, which serves as the main means of regulating property relations between the owner of the land and the land user in Ukraine and contributes to the most economically efficient implementation of agricultural production.

Analyzing the material and legal nature of rent, the author comes to the conclusion about its complex nature, which includes types of tax and private obligations depending on the type of ownership of the land plot that is in use.

The author carried out an analysis of the judicial practice of the courts of the first, appeal and cassation instance, according to the results of which it was established that the category of cases, the subject of which is rent for the use of a plot of land, is one of the most common among the total volume of property land disputes in civil proceedings. This is due primarily to the genesis of the land lease institution, which has gone through a long path of formation and has become the main legal method of using this natural resource in agricultural production. At the same time, despite the constant improvement of the lease legislation, judicial practice shows a significant number of ambiguous casual aspects that arise in legal disputes of this category, related to the possibility of agreeing different forms of rent in the lease agreement.

The article substantiates the inexpediency of the legislative fixation of the natural form of rent as a social archaism for private-law rental relations, since its existence leads to the emergence of additional procedural complications associated with the need for the court to establish the list, quantity of products, quality indicators of products, place, conditions, the order and terms of its delivery and the market value of the products to be transferred as a rental payment. The author created a list of procedural actions that should be performed by courts in civil proceedings when considering cases of change in the amount of rent in property land disputes in order to establish all the circumstances of the dispute and effective judicial protection of the party to the tenancy relationship.

Key words: *court proceedings, courts of general jurisdiction, property and land disputes, lease agreement, court practice, civil proceedings, civil process.*

Вступ. Оренда землі є одним із найдавніших правових інститутів, за допомогою якого в нашій державі існувало сільськогосподарське виробництво у різні історичні періоди. Зважаючи на те, що Україна є аграрною державою і формування даного статусу відбувалось століттями, оренда як основний економіко-правовий спосіб використання чужої земельної ділянки, міцно увійшла до правової системи українських земель у різні історичні періоди. За висновками Р. М. Гнідана, договір оренди земельної ділянки почав зароджуватися одночасно з виникненням права приватної власності на землю та поступовим нагромадженням цього ресурсу в суб'єктів, які не могли самостійно здійснювати її обробіток [1, с. 72]. В свою чергу, якщо головною метою орендаря є використання чужої землі з метою провадження господарської діяльності з метою отримання прибутку, основна ціль орендодавця – отримати обумовлений договором платіж у домовлені стоки від свого контрагента. Тобто, орендар і орендодавець мають діаметрально протилежні інтереси, що само по собі є передумовою певного правового конфлікту.

Орендна плата є важливим джерелом наповнення місцевого бюджету, на що свого часу звернула увагу Є. М. Богатирьова, вказавши, що в структурі плати за землю, в порівнянні із земельним податком, значно переважає орендна плата і така динаміка зберігається вже досить тривалий час [2]. При цьому, таких підхід до орендної плати як складової муніципальних доходів, законодавчо закріплений у багатьох країнах світу і чим обмеженіший земельний ресурс та триваліший строк оренди, тим більший її розмір [3, с. 3]. З огляду на це, держава зацікавлена у розробці та впровадженні ефективних правових механізмів цивільного судочинства, покликаних швидко та якісно захистити право орендодавця на отримання обумовлених у договорі платежів. Вказані обставини і зумовлюють актуальність даного дослідження.

Проблематика цивільного судочинства в земельних спорах, що виникають із орендних правовідносин висвітлювалася у працях багатьох вітчизняних вчених-правників, зокрема А. Г. Брунь, І. Будзіловича, О. І. Баран, А. Берлач, Р. М. Гнідана, В. В. Вилегжаніної, Н. В. Ільківа, М. В. Ільницької, Л. В. Лейби, А. В. Котелевець, О. С. Снідевича, М. В. Шульги, Д. М. Ясинка та багатьох інших. Однак, незважаючи на значну кількість теоретичних напрацювань у даному напрямку розвитку цивільної процесуальної науки, проблематиці судового розгляду справ, предметом яких є стягнення, зменшення чи збільшення орендної плати за землю, в юридичній літературі останнім часом присвячується все менше уваги, незважаючи, що інституту орендної плати у договірних правовідносинах орендарем та орендодавцем відводиться центральне місце при укладенні договору про оплатне користування земельною ділянкою (оренду).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та розкриття процесуальних особливостей судового розгляду майнових земельних спорів, предметом яких є орендна плата за землю та на цій основі – напрацювання пропозицій щодо вдосконалення норм Цивільного процесуального кодексу України.

Результати дослідження. Орендна плата як один із фінансово-правових механізмів орендних правовідносин, в юридичній літературі розглядається як спеціальний, визначений законодавством вид майнового платежу за користування чужою рухомою чи нерухомою річчю, особливості правового регулювання якого визначаються в залежності від виду майна, яке є об'єктом договору оренди.

Зокрема, Максимчук О. О. розглядає орендну плату як багатогранну та двоаспектну категорію, яка за своєю природою має загальне (земельно-правове) та спеціальне (фінансово-правове і цивільно-правове) значення. В загальному (земельно-правовому) значенні під платою за землю вчений розуміє передбачену законодавством або договором сукупність платежів, які сплачуються і справляються державою, територіальними громадами, фізичними та юридичними особами, у зв'язку з реалізацією ними правомочностей власника або користувача земельної ділянки в поточному або попередніх періодах, з метою наповнення місцевих бюджетів або виконання цивільно-правових та господарсько-правових зобов'язань, і які спрямовані на економічне стимулювання власників землі та землекористувачів до раціонального, ефективного використання земель за цільовим призначенням, їх охорони та відновлення. У фінансово-правовому розумінні плату за землю, на думку Максимчук О. О. слід розглядати як земельний податок або орендну плату за земельні ділянки державної і комунальної власності, які є засобом та формою наповнення місцевих бюджетів. У цивільно-правовому розумінні плата за землю є сукупністю земельних платежів, які є засобом та формою виконання цивільно-правових та господарсько-правових зобов'язань [4, с. 108].

Горин В. П. та Булавинець В. М. визначають статус орендної плати за землю як один із інструментів фіскального регулювання суспільного добробуту, регулювання ставки якої, в той же час, справляє окремий вплив на рівень доходів населення [5, с. 48].

Чинне законодавство містить різні дефініції орендної плати за користування землею і вони визначаються в залежності від виду правовідносин, які регулює певний нормативний акт.

Так, згідно ч. 1 ст. 21 Закону України «Про оренду землі», орендна плата за землю – це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою згідно з договором оренди землі [6].

Вищевказане визначення базується на терміні «платіж», значення якого, в свою чергу, законодавчо не закріплено в жодному нормативному акті, хоча він активно використовується у нормах Цивільного Кодексу України (статті 966, 1082, 1093–1095), та Податкового кодексу України (статті 6, 14, 57, 102, 177). При цьому, визначення «платежу» як правової категорії не містить навіть Закон України «Про платіжні послуги», який згідно з його преамбулою «визначає поняття та загальний порядок виконання платіжних операцій в Україні, встановлює виключний перелік платіжних послуг та порядок їх надання, категорії надавачів платіжних послуг..., визначає загальні засади функціонування платіжних систем

в Україні... , установлює права, обов'язки та відповідальність учасників платіжного ринку України, визначає загальний порядок здійснення нагляду за діяльністю надавачів платіжних послуг, надавачів обмежених платіжних послуг, порядок здійснення оверсайта платіжної інфраструктури» [7].

Цивільний кодекс України замість терміну «платіж» використовує поняття «плата» як в частині найму (оренди) майна (ст. 762), так і як універсальний визначник виду грошового зобов'язання наймача перед наймодавцем, яке застосовується до відносин будь-якого способу користування чужою річчю (статті 789, 797, 820) [8].

В свою чергу, за підпунктом 14.1.136 пункту 14.1 статті 14 ПК України, орендна плата визначається як обов'язковий платіж за користування земельною ділянкою державної або комунальної власності на умовах оренди. Вжите у даній нормі формулювання вказує на імперативність як основну ознаку орендної плати, в той час, як норма статті ст. 21 Закону України «Про оренду землі» закріплює її диспозитивний характер через посилання на договірні відносини. В той же час, вказана норма ПК України стосується виключно земель, що знаходяться у державній чи комунальній власності, про що прямо зазначено в її диспозиції.

З огляду на це, ми можемо констатувати той факт, що в законодавстві закріплено принцип відмінності правової природи орендної плати в залежності від форми права власності на земельну ділянку. Тобто, по відношенню до земель, які перебувають у приватній власності юридичної чи фізичної особи, орендна плата матиме статус приватного платежу, однак у випадку належності земельної ділянки до комунальної чи державної власності, орендна плата виступатиме як один із видів податків.

В свою чергу, характерною відмінністю орендної плати за землю від інших видів рентних платежів, є багатогранність форм її внесення, що прямо дозволено чинним законодавством. Зокрема, діюча редакція частини 2 ст. 22 Закону України «Про оренду землі», дозволяє у відносинах оренди приватних земельних ділянок, за згодою сторін здійснювати розрахунки по орендній платі за землю у натуральній формі. При цьому, норма містить імперативне зауваження, що розрахунок у натуральній формі має відповідати грошовому еквіваленту вартості товарів за ринковими цінами на дату внесення орендної плати. Роз'яснення суті натуральної форми плати міститься у типовому договорі оренди землі, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220, пункт 9 якого передбачає, що випадку погодження натуральної форми сторони погоджують перелік, кількість або частку продукції, одержуваної із земельної ділянки, якісні показники продукції, місце, умови порядок, строки поставки [9].

Разом з тим, до прийняття Закону України № 191-VIII від 12.02.2015 р., стаття 22 Закону України «Про оренду землі» передбачала третю форму виплати орендної плати, яка мала назву відробіткової, тобто шляхом надання орендодавцю певних послуг. Саме даний вид орендного платежу викликав багато дискусій в судовій практиці через його неоднозначне розуміння судами першої і апеляційної інстанції.

Зокрема, як вбачається із фабули цивільної справи № 183/262/17 про розірвання договору оренди земельної ділянки, розглянутій у касаційному порядку Верховним Судом у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду, підставою до позову стало невиконання орендарем обов'язку щодо виплати орендної плати у натуральній формі, яка передбачена умовами договору оренди землі. При цьому, згідно п. 5 даного договору від 10.03.2012 р., орендар зобов'язаний сплачувати орендодавцю щорічно орендну плату у грошовій формі, а також проводити безкоштовну поставку 1 тони соломи до садиби орендодавця, оранку та культивування присадибної ділянки орендодавця до 0,40 га. Крім того, окремо у договорі було погоджено, що орендар гарантує поставку в рахунок виплати орендної плати орендодавцю зерна та іншої сільськогосподарської продукції за цінами реалізації на момент поставки [10].

Вирішуючи даний спір по суті, суд першої інстанції став на захист позивача та визнав порушенням з боку орендодавця непоставку соломи до садиби орендодавця та невиконання погодженої оранки і культивування. Однак, таке трактування натуральної форми оплати було піддано критиці судом апеляційною інстанцією, який зазначив, що договором не передбачено

обов'язку орендодавця здійснювати поставку соломи до садиби орендодавця, а тільки визначено надання послуг її транспортування (завезення) у випадку її купівлі чи придбання. При цьому, вирішуючи спір, суд послався на звичаї ділового обороту, які «сформувались та стабільно існують протягом тривалого часу» за якими завезення соломи хоча і не передбачена у договорі оренди, однак є загальновідомою для орендодавців [11].

Скасовуючи постанову апеляційного суду, Верховний Суд зауважив про неправильне розуміння та тлумачення апеляційним судом Дніпропетровської області правової природи орендної плати, а саме – її відробіткової форми, оскільки оранка, культивування присадибної земельної ділянки та поставка 1 тонни соломи до садиби орендодавця є не послугами орендаря, а різновидом орендної плати, погодженої договором оренди.

На нашу думку, п. 5 договору оренди, дійсно мав некоректне формулювання форми орендної плати, що ввело в оману суд апеляційної інстанції. Зокрема, у вказаному вище договорі оренди, до обов'язку орендаря щодо поставки соломи, оранки та культивування присадибної ділянки орендодавця, було вжито термін «безкоштовно», тоді як орендна плата за нормами закону (і зокрема, умовами вказаного договору) обов'язково повинна мати свою грошову оцінку. Крім того, термін «платіж» у своєму змісті сам по собі передбачає передачу та набуття певного майнового блага, яке априорі повинно мати певний грошовий вираз, що в свою чергу не узгоджується із «безкоштовним» наданням послуги чи виконання певної роботи. З огляду на це, при вирішенні земельного спору з приводу орендної плати, суд обов'язково повинен встановити дійсний правовий зміст погодженої сторонами її договірної форми, зважаючи як на формулювання відповідного пункту договору, так і на законодавчо визначені характеристики орендного платежу.

Вищевказаний приклад судової практики дає підстави до висновку про те, що чітке законодавче та, в подальшому, договірне формулювання форми орендної плати, є базовою і невід'ємною умовою виконання судом вимог п. 3 ч. 1 ст. 264 ЦПК України в частині правильного встановлення виду правовідносин сторін, а також запорукою належного, своєчасного і ефективного захисту права як орендодавця, так і орендаря при вирішенні майнового земельного спору, предметом у якому є орендна плата за землю.

Попри скасування з 05 квітня 2015 року (дата набрання чинності Законом № 191-VIII) відробіткової форми орендної плати, вона все одно має місце у значній частині укладених пізніше договорів оренди землі, з яких виник земельний майновий спір. Підтвердженням цьому є договори оренди земельних ділянок, укладені у 2015–2018 роках, аналіз яких здійснювався судами у цивільних справах: № 704/51/20 (рішення Тальнівського районного суду Черкаської області від 23 травня 2023 р.) [12], № 179/194/22 (рішення Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області від 18 квітня 2022 р.) [13], № 616/523/21 (рішення Великобурулуцького районного суду Харківської області від 28 січня 2022 р.) [14], № 369/3019/23 (рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 01 серпня 2023 року) [15], № 539/733/22 (рішення Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 20 березня 2023 року) [16], № 508/768/22 (рішення Миколаївського районного суду Одеської області від 22 лютого 2023 р.) [17], № 581/396/23 (рішення Липоводолинського районного суду Сумської області від 23 червня 2023 року) [18]. Однак, ухвалюючи свої рішення за результатами розгляду вказаних справ, суди обмежувались лише констатацією факту погодження сторонами такої форми орендного платежу, не аналізуючи правомірності його застосування у орендних відносинах та відповідності таких положень договору нормам чинного законодавства.

Скасування відробіткової форми орендної плати стало наслідком як спірності такого виду платежу, так і того факту, що судова практика не напрацювала алгоритму захисту майнових прав орендодавця у випадку стягнення заборгованості за такою формою орендної плати. З проаналізованих судових рішень вбачається, що способом захисту порушених прав орендодавця у випадку ненадання певних послуг (транспортування соломи, культивування, оранка, жнива зернових тощо) була лише вимога про розірвання договору оренди, а про відшкодування чи стягнення вартості невиконаних зобов'язань мова не йшла. Таким чином,

у випадку погодження сторонами лише грошової форми орендної плати, орендодавець має переважуючи можливості до захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних майнових прав, аніж особа, яка погодилась на відробіткову форму платежів за користування її земельною ділянкою.

В той же час, натуральна форма платежу, можливість вибору якої передбачена ч. 2 ст. 22 Закону України «Про оренду землі», на нашу думку, не сприяє розвитку ринкових відносин у сфері оренди, оскільки за своїм змістом є застарілою і неактуальною для економіки країни. Грошова форма є універсальним способом розрахунків за будь-які товари роботи чи послуги, що використовується всіх розвинених економіках різних країн як Європи, так і світу в цілому, і у випадку порушення її умов, захист майнових прав особи зводиться лише до встановлення розміру заборгованості та підстав її виникнення. У випадку ж із натуральною формою орендної плати, в обов'язок суду додатково входить правильне визначення її характеристик: переліку, кількості продукції, якісних показників продукції, місця, умов, порядку та строків її поставки, а також встановлення ринкової вартості продукції, яка має бути передана в якості орендного платежу. Дана обставина свідчить про додаткові витрати процесуального часу судів загальної юрисдикції та неминучі помилки у встановленні фактичних обставин справи, що в свою чергу не сприяє єдності правозастосовчої практики у сфері земельно-майнових спорів.

Одним із проблемних аспектів судової практики про розгляді цивільних справ, предметом у яких є орендні правовідносини, можна вважати питання підстав та алгоритму юридичної процедури зміни розміру орендної плати за землею. Фактичними обставинами виникнення такої необхідності в першу чергу є зміна ринкової вартості самої земельної ділянки, податкових ставок та інфляційні процеси, механізми ефективного контролю над якими до цього часу не впровадженні в економіці нашої країни.

В цій частині слід зазначити, що чинне законодавство визначає різні підходи щодо зміни розміру погодженого у договорі розміру орендної плати в залежності від виду права власності земельної ділянки, яка перебуває в оренді. Зокрема, для земель, що перебувають у приватній власності, перегляд орендної плати можливий лише за згодою сторін (ч. 1 ст. 23 Закону України «Про оренду землі»), тоді як відносно земель державної і комунальної власності, за висновком Великої Палати Верховного Суду, підставою для перегляду розміру (ставки) орендної плати є законодавча зміна граничного (мінімального чи максимального) розміру такої плати або зміна розміру земельного податку [19]. Разом з тим, судова практика знає багато цивільних справ, у яких спори щодо зміни розміру орендної плати виникли із приватноправових орендних правовідносин та вирішувались неоднозначно через відсутність єдиної правозастосовчої методики.

Зокрема, Генічеським районним судом Херсонської області було розглянуто справу № 653/2176/15-ц за колективним позовом двадцяти чотирьох фізичних осіб – орендодавців до ТОВ «Українське грецьке сільськогосподарське підприємство «Афіни» про змін до договорів оренди землі в частині розміру орендної плати. Позивачі посилались на пункт 13 укладених із відповідачем договорів оренди землі, яким було передбачено, що перегляд розміру орендної плати раз у два роки у разі підвищення цін, тарифів, у тому числі внаслідок інфляції. Однак, з моменту укладення правочинів визначений розмір плати сторонами не переглядався, а на письмові пропозиції орендодавців про це орендар відповів відмовою, запропонувавши, натомість, свій розмір орендної плати. Суд першої інстанції позов задовольнив, внівши зміни щодо збільшення розміру ставки орендної плати та вказавши підставою до цього підвищення цін, тарифів і інфляцію, що на думку суду кореспондується зі змістом п. 13 договорів оренди [20].

Переглядаючи справу в апеляційному порядку, Апеляційний суд Херсонської області не погодився із такою позицією, вказавши, що оскільки в ході розгляду справи встановлений факт дотримання відповідачем ТОВ «УГСП «Афіни» умов договору, строків виплати орендної плати, збільшення її розміру з урахуванням та індексації та відсутність фінансової можливості для збільшення розміру, підстави до перегляду обумовленої договорами ставки

відсутні [21]. В свою чергу, Верховний Суд, переглядаючи справу у касаційному порядку, звернув увагу в першу чергу на формулювання змісту п. 13 договорів оренди, зазначивши, що ці «умови договору оренди землі не зобов'язують сторони вносити зміни до договору, зокрема, збільшувати чи зменшувати розмір орендної плати, а лише зобов'язують за певних обставин переглянути умови договору» [22].

Як бачимо, суди першої та апеляційної інстанції при розгляді вказаної справи акцентували свою увагу на фактичних обставинах справи, в той час як суд касаційної інстанції сконцентрувався на тлумаченні дійсного змісту погодженої сторонами умови договору оренди землі. З огляду на це, можна зробити висновок, що при розгляді судами справ про зміну розміру орендної плати у майнових земельних спорах, що виникають із приватноправових орендних відносин, судам цивільної юрисдикції слід:

1) неухильно дотримуватися норми ст. 21 Закону України «Про оренду землі», яка передбачає зміну погодженої величини виключно за домовленістю орендаря і орендодавця, а також норми ч. 1 ст. 264 ЦПК України, яка містить вичерпний перелік питань, які обов'язково має вирішити суд під час ухвалення рішення суду для констатації останнього як законного та обґрунтованого.

2) встановлювати дійсний зміст умов договору оренди, які передбачають (або ні) право сторін на зміну умов договору в частині розміру орендної плати (право ініціювати перегляд умов договору в цій частині);

3) визначати передбачений договором механізм такої зміни (чи ініціювання перегляду) та встановити обставин його точного дотримання сторонами (однією зі сторін);

4) детально аналізувати об'єктивні підстави перегляду (зміни) розміру орендної плати на предмет їх реальної наявності.

Висновки. Ефективний судового розгляду майнових земельних спорів, предметом яких є орендна плата за землю залежить від цілого ряду ключових факторів, кількість та зміст яких варіюються в залежності від виду предмету позову. Правозастосовча практика судів загальної юрисдикції при розгляді справ про стягнення орендної плати чи зміну її розміру базується на дослідженні правової природи такого платежу, який в залежності від виду права власності на земельну ділянку, що є об'єктом оренди, може мати характер державного податку або ж приватного платежу. В той же час, на відміну від виключної грошової форми плати за користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності, приватній орендні правовідносини можуть передбачати альтернативні форми платежу, встановлення точного змісту яких, у випадку земельного майнового спору, покладається на суд загальної юрисдикції. В свою чергу, застосування альтернативних форм орендної плати для приватноправових земельних відносин у цивільному процесі породжує додаткові складнощі в частині вірного тлумачення змісту пунктів договору оренди в цій частині, що нерідко призводить до неефективного захисту порушених майнових прав. З огляду на це, вважаємо, що закріплення в ч. 2 ст. 22 Закону України «Про оренду землі» диспозитивної можливості розрахунку по орендній платі за землю у натуральній формі має бути скасоване законодавцем, оскільки воно є архаїчним пережитком минулого, не відповідає сучасними реаліям ринкової економіки та створює додаткові перепони для єдності правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції при розгляді земельно-майнових спорів в порядку цивільного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Гнідан Р. М. Історико-правові аспекти оренди землі в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 42. С. 69–72.

2. Богатирьова Є. М. Плата за землю як джерело наповнення місцевих бюджетів України. *Ефективна економіка.* 2018. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/49.pdf (дата звернення: 10.07.2023).

3. Abubeker M. H. Debate on the Current Urban Land Lease Payment in Ethiopia: Implication on Investment. *Journal of Land Policy and Governance (JLPG)*, Volume 1, Issue 1, January 2018. P. 1–7. URL: https://www.researchgate.net/publication/329584585_Debate_on

the_Current_Urban_Land_Lease_Payment_in_Ethiopia_Implication_on_Investment (дата звернення: 02.08.2023).

4. Максимчук О. О. Сутність та правова природа плати за землю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 104–109.

5. Горин В. П., Булавинець В. М. Плата за землю як інструмент фіскального регулювання суспільного добробуту. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 46–52.

6. Про оренду землі : Закон України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (дата звернення: 13.07.2023).

7. Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 13.07.2023).

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 13.07.2023).

9. Про затвердження Типового договору оренди землі : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF#n10> (дата звернення: 02.08.2023).

10. Постанова Верховного Суду від 06 березня 2019 року у справі № 183/262/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80458238> (дата звернення: 07.08.2023 р.)

11. Постанова Апеляційного суду Дніпропетровської області від 29 травня 2018 року у справі № 183/262/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74520332> (дата звернення: 07.08.2023 р.)

12. Рішення Тальнівського районного суду Черкаської області від 23 травня 2023 р. у справі № 704/51/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111344268> (дата звернення: 07.08.2023).

13. Рішення Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області від 18 квітня 2022 р. у справі № 179/194/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104077633> (дата звернення: 07.08.2023).

14. Рішення Великобурлуцького районного суду Харківської області від 28 січня 2022 р. у справі № 616/523/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103073614> (дата звернення: 07.08.2023).

15. Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 01 серпня 2023 р. у справі № 369/3019/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112535727> (дата звернення: 09.08.2023).

16. Рішення Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 20 березня 2023 р. у справі № 539/733/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109737313> (дата звернення: 07.08.2023).

17. Рішення Миколаївського районного суду Одеської області від 22 лютого 2023 р. у справі № 508/768/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109147474> (дата звернення: 07.08.2023).

18. Рішення Липоводолинського районного суду Сумської області від 23 червня 2023 р. у справі № 581/396/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111728576> (дата звернення: 07.08.2023).

19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 листопада 2021 року у справі № 635/4233/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424462> (дата звернення: 08.08.2023).

20. Рішення Генічеського районного суду Херсонської області від 24 вересня 2015 року у справі № 653/2176/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51502911> (дата звернення: 07.08.2023 р.)

21. Рішення Апеляційного суду Херсонської області від 19 липня 2016 року у справі № 653/2176/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59119987> (дата звернення: 07.08.2023 р.)

22. Постанова Верховного Суду від 04 квітня 2018 року у справі № 653/2176/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387154> (дата звернення: 07.08.2023).

ЧЕНШОВА Н. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Криворізький національний
університет)

ЮСУПОВ В. А.,

доктор юридичних наук,
завідувач кафедри права
(Криворізький національний
університет)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.20>

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Сучасна цифрова епоха супроводжується стрімким технологічним розвитком, що вносить суттєві зміни в різні аспекти життя суспільства. Ця динаміка ставить під загрозу традиційний конституційний захист прав людини, оскільки нові технології можуть вплинути на приватність, свободу виразу та безпеку громадян.

Особливо важливою стає адаптація конституційних норм та механізмів до цифрових викликів, що стає ключовою для забезпечення стійкості правового порядку. Ця стаття має на меті дослідити складні зв'язки між захистом прав людини та впливом технологій в епоху цифрової революції.

У фокусі дослідження є вплив технологій на основні права та свободи. Цифровий простір пропонує безліч можливостей для виразу думок, але водночас постає загроза приватності та цілісності особистих даних. Досліджується, як конституційні гарантії можуть адаптуватися до захисту цих нових аспектів.

Розділ про свободу в інтернеті розкриває дилему між забезпеченням інформаційної свободи та обмеженням цензурою. Цифровий простір забезпечує можливість виразу, але також може бути використаний для розповсюдження дезінформації та маніпулювання. Як вирішити цю розбіжність, залишається актуальним запитанням.

Кібербезпека стає ключовим аспектом в епоху цифрової залежності. Захист інформаційних систем та особистих даних стає важливим елементом забезпечення прав людини. Проте необхідно зберігати баланс між кібербезпекою та збереженням основних гарантій.

Судова система та конституційні органи відіграють важливу роль у забезпеченні конституційного захисту у цифровому просторі. Вони розглядають справи, пов'язані з правами та технологіями, розв'язуючи конфлікти і визначаючи правові принципи.

Водночас, дана галузь досліджувалася такими українськими науковцями, як М. Тимофієв, О. Назарчук, О. Семеняка, М. Жовнир, О. Шахова, В. Гладун тощо. У зарубіжній науці увагу до даного напрямку приділяють такі вчені як Джеймс Гудман, Фредерік Ліка, Крістофер Марсон, Джейн Бектон та інші.

У підсумку, стаття підкреслює, що в епоху цифрової революції конституційний захист потребує постійної адаптації та вдосконалення. Зважаючи на

складність взаємодії між технологіями та правами людини, дослідження в цій сфері залишається важливою складовою подальших юридичних досліджень та реформ.

Ключові слова: конституційний захист, цифрове середовище, цифровий простір, цифрова епоха, права людини, технологічний розвиток, приватність, свобода в інтернеті, кібербезпека.

Chenshova N. V., Yusupov V.A. Constitutional protection of human rights in the digital era: challenges and opportunities

The modern digital era is accompanied by rapid technological advancement that brings significant changes to various aspects of societal life. This dynamic poses a threat to the traditional constitutional protection of human rights, as new technologies can impact privacy, freedom of expression, and citizen security.

The adaptation of constitutional norms and mechanisms to digital challenges becomes especially crucial for ensuring the stability of the legal order. This article aims to explore the intricate relationship between human rights protection and the influence of technologies in the era of the digital revolution.

The focus of the research lies in examining the impact of technologies on fundamental rights and freedoms. The digital space offers numerous opportunities for expression of opinions, yet simultaneously poses risks to privacy and the integrity of personal data. The study investigates how constitutional guarantees can adapt to safeguard these new aspects.

The section on freedom on the internet highlights the dilemma between ensuring informational freedom and the limitations of censorship. The digital space provides avenues for expression, but can also be used for spreading misinformation and manipulation. Resolving this divergence remains a pertinent question.

Cybersecurity emerges as a pivotal aspect in the age of digital dependency. Protecting information systems and personal data becomes a vital element in upholding human rights. However, maintaining a balance between cybersecurity and preserving essential guarantees is crucial.

The judicial system and constitutional bodies play a significant role in ensuring constitutional protection in the digital realm. They address cases involving rights and technology, resolving conflicts and establishing legal principles.

Simultaneously, Ukrainian scholars such as Maksym Tymofiyev, Oksana Nazarchuk, Olena Semenyaka, Mykhailo Zhovnir, Olga Shakhova, Viktoriya Gladun, among others, have explored this field extensively. In the realm of international academia, researchers like James Goodman, Frederik Lika, Christopher Marson, Jane Becton, and others have demonstrated considerable attention to this direction of study.

In conclusion, the article underscores that in the era of the digital revolution, constitutional protection requires continuous adaptation and refinement. Given the intricate interplay between technology and human rights, research in this field remains an essential component of further legal inquiries and reforms.

Key words: constitutional protection, digital environment, digital space, digital era, human rights, technological advancement, privacy, freedom on the internet, cybersecurity.

Вступ. У сучасному світі, який швидко трансформується під впливом технологічних інновацій, концепція захисту прав людини набуває нових вимірів та викликів. Впровадження новітніх технологій у кожний аспект нашого життя реформує традиційні підходи до гарантування і захисту основоположних прав та свобод громадян. Інтернет, цифрові платформи,

масовий обмін даними, штучний інтелект – усі ці елементи впливають на те, як ми сприймаємо, використовуємо та захищаємо наші права в новому цифровому середовищі.

Зростання технологічного розвитку відкриває перед суспільством неабиякі перспективи – від зручності та вільного доступу до інформації до нових форм взаємодії та участі у демократичних процесах. Однак це також призводить до появи нових загроз. Якщо з одного боку технології надають можливість для активної участі громадян у громадському діалозі, то з іншого – вони створюють простір для порушення приватності, цензури, дискримінації та кіберзлочинів.

Ця стаття покликана проаналізувати, яким чином конституційний захист прав людини відповідає на виклики цифрової епохи. Досліджується роль технологій у зміні можливостей та ризиків для прав людини, акцентуючи увагу на приватності, свободі думки і слова, кібербезпеці та адаптації законодавства до нових реалій. Важливо висвітлити взаємозв'язок між конституційними гарантіями та захистом прав громадян у цифровому просторі.

Окремої уваги приділено аналізу ролі судової системи та конституційних органів у вирішенні цифрових правових питань адже реформи у правовій системі, адаптація правових норм до новітніх технологій та розробка механізмів для вирішення нових правових проблем є ключовими аспектами в забезпеченні ефективного конституційного захисту в цифрову епоху.

Важливим є розкриття глибоких взаємозв'язків між технологічним прогресом та конституційним захистом прав людини. Шляхом аналізу викликів, які виникають, а також рекомендацій щодо оптимальних підходів до захисту цих прав, дослідження має на меті сприяти розвитку сучасних стратегій, спрямованих на збереження і зміцнення правових гарантій захисту у цифровому світі.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження та аналіз ролі конституційного захисту у забезпеченні основоположних прав та свобод людини в умовах цифрової епохи. Через вивчення викликів, які технологічний розвиток ставить перед конституційними гарантіями, а також ролі судової системи та законодавства у цьому контексті, стаття має на меті сформулювати принципи забезпечення ефективного та справедливого захисту прав людини в цифровому просторі. Крім того, стаття спрямована на ідентифікацію можливих напрямків подальших досліджень та дій у галузі конституційного захисту, з метою визначення оптимальних шляхів пристосування правового середовища до швидко-змінюючихся реалій цифрової епохи.

Результати дослідження. В епоху цифрових технологій, що є визначальною характеристикою сучасного суспільства, виникають безліч нових можливостей, спрямованих на забезпечення та удосконалення прав людини. Серед цих можливостей слід виокремити:

1) Збільшення доступу до інформації: сприяння зростанню кількості доступних знань та інформації є однією з ключових вагомих позитивних сторін цифрової епохи. Відкритий доступ до інтернет-ресурсів дозволяє громадянам широко ознайомлюватися з різноманітною інформацією, навчальними матеріалами та актуальними дослідженнями.

2) Соціальні мережі та активізм: соціальні мережі з платформ для спілкування перетворилися на місця вільного обміну думками, підтримки активізму та формування спільнот, що об'єднуються навколо подібних цінностей та цілей.

3) Електронна демократія: цифрові інструменти відкривають громадянам можливість активно приймати участь у демократичних процесах своєї країни. Вони можуть брати участь у голосуванні, обговорювати важливі громадські питання, висловлювати свою думку через онлайн-платформи.

Проте, цифрова епоха також приносить численні ризики та виклики.

По-перше, проблема приватності та захисту даних стає все більш актуальною, так як обробка та аналіз персональної інформації стають невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Велика кількість зібраних і оброблених даних може мати серйозні наслідки для порушення приватності громадян та відкривати можливості для зловживання ними.

По-друге, велика кількість зібраних даних може стати цінною наживою для кіберзлочинців, які можуть використовувати особисті дані, включаючи ідентифікаційні дані та банківські реквізити, для здійснення фінансових злочинів, шахрайства тощо.

Крім того, збір та аналіз значної кількості даних дають державі змогу встановлювати масовий нагляд за громадянами. Це може призвести до надмірного контролю, що порушує приватність і обмежує свободи громадян, щодо вільного спілкування та висловлення власної думки.

Щоб впоратися з цими викликами, багато країн приймають нові закони та регуляції, спрямовані на захист особистих даних.

Наприклад, правові межі для захисту персональних даних у Європейському Союзі встановлює Директива 95/46/ЄС Європейського парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 року «Про захист фізичних осіб під час обробки персональних даних і про вільне переміщення таких даних» – документ, який не був обов'язковим, не мав імперативного характеру, а встановлював певні орієнтири, які держави члени мали закріплювати у своєму законодавстві у такий спосіб, як вони вважали за потрібне [1].

З урахуванням явища міжнародних потоків персональних даних постала потреба не просто у правовому регулюванні захисту персональних даних, а й у дійсно дієвому механізмі жорсткого примусу.

Внаслідок цього 26 квітня 2016 року прийнято Регламент Європейського Союзу про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних (далі – Загальний регламент зі захисту даних (GDPR), який почав діяти 25 травня 2018 року, а його норми на відмінну від положень вищезазначеної Директиви мають пряму дію [2].

Загальний регламент зі захисту даних (GDPR) в Європейському Союзі встановив стандарти для збору та обробки особистих даних, забезпечуючи громадянам більший контроль над особистою інформацією та рівнем приватності.

В епоху технологічного прогресу та цифрової взаємодії відбувається стрімке збільшення кількості кібератак. Кібератаки можуть призвести до ненавмисного чи зловмисного доступу до персональної інформації громадян. У результаті кібератаки злочинці можуть отримати доступ до таких даних як ідентифікаційні дані, медичні записи чи фінансові реквізити тощо. Зловмисники можуть використовувати отриману особисту інформацію для здійснення фінансових злочинів, таких як шахрайства, викрадення «особистості» та зловживання банківськими даними.

Феномен діджитального розриву також є важливим аспектом впливу цифрової епохи на конституційні права людини. Діджитальний розрив означає нерівний доступ громадян до новітніх технологій та цифрових ресурсів. Це може призвести до порушення принципу рівних можливостей, який лежить в основі багатьох конституційних систем.

Захист особистих даних та приватності в цифровій епохі є ключовим аспектом конституційного захисту прав людини. Роль конституційних гарантій у забезпеченні захисту особистих даних полягає в створенні надійних правових рамок для забезпечення приватності та контролю громадян над їхньою особистою інформацією в цифровій епохі. Ці гарантії включають право на приватність, що оберігає громадян від незаконного втручання в їхні особисті справи; заборону безпідставного збирання та обробки даних; та механізми контролю за їхньою обробкою, включаючи право на доступ, зміну та видалення даних. Ці конституційні принципи сприяють підтримці довіри громадян до цифрових технологій та забезпечують баланс між зручністю використання інновацій та збереженням особистої приватності [3].

Невід'ємний аспект цифрової епохи – свобода виразу в інтернеті. Проте разом зі свободою виразу настають ризики цензури, які можуть обмежити або обмежити цю свободу.

Цензура в онлайн просторі може виявлятися у різних формах, включаючи блокування доступу до вебресурсів, фільтрацію контенту, обмеження доступу до інформації або навіть заборону певних поглядів чи ідей. Такі дії можуть бути мотивовані політичними,

релігійними, економічними або соціокультурними міркуваннями. Однак заборона або обмеження доступу до інформації може призвести до обмеження прав громадян на інформаційну свободу та участь у громадському діалозі. Важливо знайти баланс між захистом від шкідливого або небажаного контенту та збереженням свободи виразу та доступу до інформації.

Роль конституційних механізмів у забезпеченні кібербезпеки полягає в створенні правових фундаментів та структур для захисту цифрових інфраструктур, особистих даних та громадської безпеки в онлайн середовищі. Ці механізми включають в себе визначення відповідальності за кібератаки та кіберзлочини, розробку законодавства щодо кібербезпеки, забезпечення прав громадян на конфіденційність даних та захист від недозволеного доступу до них. Крім того, конституційні механізми можуть передбачати співпрацю між державними органами, приватним сектором та громадськістю для ефективного виявлення, запобігання та реагування на кіберзагрози. Ці механізми гарантують забезпечення балансу між кібербезпекою та збереженням конституційних прав і свобод громадян.

Наразі відбувається активна робота над розвитком нормативно-правового середовища, спрямованого на захист конституційних прав громадян у цифровому середовищі. На сьогодні діють такі основні нормативно-правові акти в Україні у сфері кіберзахисту:

1) Закон України «Про захист персональних даних», що регулює збір, зберігання та обробку персональних даних громадян. Він визначає права громадян на доступ до своїх даних, контроль за їхньою обробкою, а також вимоги до забезпечення безпеки цих даних [4].

2) Закон України «Про інформацію», який визначає основні принципи доступу до інформації, включаючи ту, яка зберігається в електронному вигляді. Він забезпечує громадянам право на отримання інформації, яка безпосередньо стосується їх прав та інтересів [5].

3) Кримінальний кодекс України та інші спеціальні закони, що стосуються кіберзлочинів: Ці законодавчі акти передбачають відповідальність за кіберзлочини, такі як несанкціонований доступ до комп'ютерних систем, крадіжка інформації тощо.

4) Закони, які регулюють електронний документообіг та електронний підпис, які визначають правовий статус електронних документів та електронних підписів, забезпечуючи їх легальність та законне використання.

5) Закон України «Про авторське право і суміжні права» визначає права та обов'язки стосовно контенту, розміщеного в мережі Інтернет, і встановлюють механізми захисту прав власників контенту [6].

6) Закон України «Про електронні комунікації», що визначає принципи регулювання електрокомунікаційного сектору, включаючи інтернет-послуги, та забезпечує захист конфіденційності комунікацій [7].

Окремої уваги заслуговує аналіз ролі суду та конституційних органів у забезпеченні захисту та здійсненні конституційних прав та свобод громадян, а також вирішенні цифрових правових питань згідно з принципами правової держави. Судова система та органи, відповідальні за дотримання конституційних положень та законів, відіграють важливу роль у забезпеченні справедливості, рівності перед законом та захисту прав громадян у цифровому просторі.

В Україні суди вирішують різноманітні цифрові правові питання, такі як порушення авторських прав в Інтернеті, кіберзлочини, порушення прав конфіденційності даних, спірні питання щодо електронних договорів тощо.

Вплив судової системи на вирішення цифрових правових питань в Україні полягає в тому, що суди сприяють розвитку практики застосування цифрового законодавства, створюють прецеденти, які впливають на рішення у подібних справах у майбутньому, а також забезпечують захист прав та свобод громадян у цифровому просторі шляхом ефективних та обґрунтованих рішень.

Одна із можливих судових справ, пов'язаних із захистом прав та свобод громадян у цифровому просторі, може стосуватися блокування доступу до інтернет-ресурсу з метою заборони розповсюдження незаконної інформації. В такій справі суд вирішує, чи є це блокування обґрунтованим та відповідає принципам свободи виразу і доступу до інформації.

Припустимо, що уряд або регулюючий орган вирішив заборонити доступ до певного інтернет-сайту, де розміщено матеріали, що пропагують насильство. Спротив громадськості та деяких активістів полягає в тому, що це може обмежити свободу виразу та можливість отримання інформації незалежно від контенту.

Судова система може вирішити цей спір, зважаючи на різні аспекти. Важливою є обґрунтованість і справедливість рішення. Суд може визначити, чи дійсно існують законні підстави для блокування сайту, чи це підпадає під дію законодавства щодо боротьби з насильством та нелегальною інформацією. Суд також може враховувати альтернативні способи обмеження доступу до контенту, які не обмежуються остаточним блокуванням. Наприклад, встановлення вікових обмежень для доступу до сайту або інші технічні заходи для обмеження доступу лише для певних категорій користувачів. У такому випадку суд повинен балансувати між потребою боротьби з незаконним контентом та забезпеченням свободи виразу та доступу до інформації, забезпечуючи гарантії для захисту прав громадян у цифровому просторі.

Щодо конституційних органів, зокрема Конституційного Суду України, то ними вирішуються питання щодо конституційності законів та актів, які регулюють цифрову сферу, а також встановлюють принципи захисту прав на приватність, свободу слова та інші важливі аспекти.

Висновки. Технологічний прогрес відкриває нові можливості для забезпечення прав та свобод громадян, але також ставить перед суспільством виклики щодо їх ефективного захисту. Захист персональних даних, свобода слова, кібербезпека та інші права набувають нових обертів у цифровому середовищі, вимагаючи постійної адаптації конституційних гарантій їх захисту.

Важливою є постійна готовність законодавства, судової системи та конституційних органів до реагування на нові виклики. Розвиток сучасних правових інструментів та розширення дієвих механізмів захисту в цифровому просторі має забезпечити збалансований підхід, що забезпечує свободу та безпеку громадян.

У дослідженні наголошено на тому, що розвиток технологій надає громадянам нові шляхи виразу та суспільної участі, але одночасно розміщує їх особисті дані та приватність під загрозою. Захист права на приватність стає одним із основних завдань судових та конституційних органів, які повинні забезпечити баланс між захистом даних та необхідністю їх розкриття у деяких випадках. Роль судової системи та конституційних органів у вирішенні цифрових правових питань надзвичайно важлива, адже зростання кіберзлочинів ставить перед судовою системою завдання захистити громадян від них. Обґрунтовані та справедливі рішення судів є основою для забезпечення конституційних гарантій у цифровому просторі.

Майбутні дослідження та дії повинні спрямовуватися на розробку нових правових засобів для захисту прав людини у цифровому середовищі. Запровадження міжнародних стандартів, збалансована регуляція технологічних компаній, підтримка принципу свободи слова та забезпечення кібербезпеки є важливими завданнями для забезпечення ефективного конституційного захисту прав громадянина.

Подальші дослідження повинні бути націлені на створення адаптивної конституційної рамки, яка відповідає викликам цифрової епохи. Розробка нових правових інструментів, підтримка кібербезпеки, забезпечення прозорості та свободи в інтернеті – це тільки деякі з напрямків, які вимагають подальшої уваги. Усі зусилля необхідно спрямувати на створення стійкої та справедливої основи для захисту прав та свобод людини у цифровому світі, де кожен громадянин може насолоджуватися перевагами технологій, не відмовляючись від своєї гідності та безпеки.

Список використаних джерел:

1. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних: Директива 95/46/ЄС Європейського парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 року / База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_242 (дата звернення: 20.08.2023).

2. REGULATION (EU) 2016/679 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679> (дата звернення: 20.08.2023).

3. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.08.2023).

4. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI: станом на 27 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 20.08.2023).

5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII: станом на 27 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.08.2023).

6. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX: станом на 15 квітня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 20.08.2023).

7. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX: станом на 29 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 20.08.2023).

ЮСУПОВ В. А.,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри права
(Криворізький національний
університет)

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.21>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ВЛАСНІСТЬ І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ТОРГОВЕЛЬНИМИ УГОДАМИ

У статті проаналізовано питання сутності взаємозв'язку інтелектуальної власності та глобалізації. Потреба дослідження супроводжується тим, що у сучасному світі прогресивні технології відіграють ключову роль у забезпеченні конкурентоспроможності економіки, а їхнє розроблення становить основу інтелектуального капіталу, який значною мірою впливає на розвиток майбутнього суспільства.

Глобалізація призводить до зростання конкуренції на світовому ринку. Компанії мають бути активними у захисті своїх інновацій і технологій, щоб залишатися конкурентоспроможними і зберігати свою частку на ринку. Зокрема, глобалізація ставить перед національними правовими системами виклики, оскільки інтелектуальна власність має міжнародний характер, і порушення прав можуть відбуватися в різних країнах. Співпраця між країнами та міжнародні договори стають все більш важливими для ефективного захисту інтелектуальної власності в глобальному масштабі.

У дослідженні виокремлено теоретичні аспекти розвитку ефективних механізмів захисту інтелектуальної власності за допомогою міжнародної співпраці, що є важливим завданням в глобальному контексті. Проаналізовано вплив глобалізації на міжнародну торгівлю та розвиток економіки та інтелектуальної власності. Вивчено суть впливу міжнародних торговельних угод на захист прав інтелектуальної власності та передачу технологій між країнами. Виокремлено додаткові заходи для захисту інтелектуальної власності, які можуть використовуватися суб'єктами інтелектуальної власності.

На основі отриманих результатів особливу увагу приділено окресленню поняття інтелектуальної власності, яка є необхідною умовою для розвитку інновацій, культурного обміну та економічного прогресу в глобалізованому світі, а також проаналізовано роль у забезпеченні захисту інтелектуальної власності міжнародних торговельних угод й організацій.

Водночас, дана галузь досліджувалася такими українськими науковцями, як О. П. Косенко, М. М. Ткачов, Т. О. Кобелева, П. Г. Перерва тощо. У зарубіжній науці увагу до даного напрямку приділяють такі вчені як Сюзан К. Селл, Карлос М. Корреа, Рошель Дрейфус, Петер Драгос та інші.

На основі отриманих результатів окреслено важливість інтелектуальної власності в умовах глобалізації, а також необхідність ефективних міжнародних угод та правових механізмів для захисту цих прав.

Ключові слова: *Інтелектуальна власність, глобалізація, торговельні угоди, права інтелектуальної власності, міжнародна торгівля, інновації, знання, інтелектуальна власність і технології.*

Yusupov V. A. Intellectual property and globalization: analysis of the impact of globalization on intellectual property and its interrelation with trade agreements

The article analyzes the issue of the relationship between intellectual property and globalization. The need for research is driven by the fact that in the modern world, advanced technologies play a crucial role in ensuring economic competitiveness, and their development forms the basis of intellectual capital, which significantly influences the future societal development.

Globalization leads to increased competition in the global market. Companies need to be proactive in protecting their innovations and technologies to remain competitive and retain their market share. In particular, globalization poses challenges to national legal systems as intellectual property has an international nature, and infringements can occur in different countries. Cooperation between countries and international agreements become increasingly important for effective protection of intellectual property on a global scale.

The research identifies theoretical aspects of developing efficient mechanisms for protecting intellectual property through international cooperation, which is a crucial task in a global context. The impact of globalization on international trade, economic development, and intellectual property is analyzed. The essence of the influence of international trade agreements on the protection of intellectual property rights and the transfer of technologies between countries is studied. Additional measures for protecting intellectual property are highlighted for use by intellectual property stakeholders.

Based on the obtained results, particular attention is given to defining the concept of intellectual property, which is a necessary condition for innovation, cultural exchange, and economic progress in the globalized world. The role of international trade agreements and organizations in ensuring the protection of intellectual property is analyzed.

Simultaneously, this field has been studied by Ukrainian scholars such as O.P. Kosenko, M.M. Tkachov, T.O. Kobelyeva, P.G. Pererva, and others. In foreign science, researchers like Susan K. Sell, Carlos M. Correa, Rochelle Dreyfus, Peter Drahos, and others dedicate attention to this direction.

Based on the obtained results, the importance of intellectual property in the context of globalization is outlined, along with the necessity of effective international agreements and legal mechanisms for protecting these rights.

Key words: *intellectual property, globalization, trade agreements, intellectual property rights, international trade, innovations, knowledge, intellectual property and technologies.*

Вступ. Сьогодні, в епоху стрімкого розвитку економіки та знань інтелектуальна власність (ІВ) стає ключовим активом багатьох компаній. Взаємовплив інтелектуальної власності та глобалізації є досить складним і важливим процесом, який впливає на розвиток права, економіки, суспільства тощо. Основна суть взаємодії між інтелектуальною власністю та глобалізацією полягає у тому, що глобальний обмін інформації, технологій, культурних цінностей та ідей стимулює потребу у правовому захисті інтелектуальної власності.

Водночас, такий взаємовплив створює нові можливості і виклики для суспільства, технологічного прогресу і культурного обміну. Важливим є баланс між правовим захистом інтелектуальної власності і сприянням впровадженню інновацій в глобальному контексті. Це забезпечує зростання міжнародної торгівлі, але також ставить під загрозу певні права інтелектуальної власності. Щоб забезпечити справедливий інноваційний прогрес, міжнародні торговельні угоди включають положення, які регулюють захист інтелектуальної власності.

Важливо зрозуміти вплив міжнародних торговельних угод на розвиток інновацій та збереження культурної спадщини в глобальному контексті. Особливо важливою є Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, яка регулює інтелектуальну власність у рамках Всесвітньої організації торгівлі. Ці угоди забезпечують мінімальний стандарт захисту прав інтелектуальної власності, зокрема авторських прав, патентів, торгових марок тощо. Захист ІВ стимулює інновації, підтримує конкурентоспроможність компаній та забезпечує якість продуктів та послуг для споживачів.

Однак глобалізація також ставить перед суспільством нові виклики, пов'язані з недотриманням прав інтелектуальної власності, підробкою та крадіжкою інновацій.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз впливу глобалізації на інтелектуальну власність та дослідження взаємозв'язку між глобалізацією і торговельними угодами з точки зору захисту прав інтелектуальної власності в глобальному масштабі.

Результати дослідження. У сучасному розумінні інтелект, знання та творчий потенціал людей є визначальними факторами розвитку суспільства. Відповідно до ст. ст. 41, 54 Конституції України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист права інтелектуальної власності, моральних та матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку із різними видами інтелектуальної діяльності. Кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, крім випадків, встановлених законодавством [1, с. 141].

Поняття «інтелектуальна власність» (ІВ) використовується у різних значеннях. Його, зокрема, застосовують для позначення сукупності виключних прав, як особистого (морального), так й майнового характеру, на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Іншою поширеною точкою зору щодо застосування цього поняття, є визначення «інтелектуальної власності» як сукупності конкретних об'єктів – результатів інтелектуальної, творчої діяльності [2, с. 254].

Так, у Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), прийнятій 14 липня 1967 року, зазначено, що термін «інтелектуальна власність» охоплює права, які стосуються літературних, художніх і наукових творів; виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів в усіх сферах діяльності людини; наукових відкриттів; промислових зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень; захисту від недобросовісної конкуренції; інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній, художній сферах [3].

Інтелектуальна власність в глобальному контексті відноситься до правових інструментів, що захищають результати людської творчості і інтелектуальних зусиль. Це можуть бути ідеї, інновації, винаходи, дизайни, логотипи, авторські твори, торгові марки тощо.

Інтелектуальна власність у глобалізованому світі займає центральне місце як інструмент захисту інновацій, технологій та культурної спадщини. З підвищенням міжнародної торгівлі та технологічного обміну, виникають нові виклики та можливості для захисту інтелектуальної власності.

Основними типами інтелектуальної власності, що охороняються законом, є: авторські права (захищають літературні, художні, музичні та інші твори авторів); патенти (надають права винахідникам на застосування їх технологій і винаходів протягом певного часу); промислові зразки (захищають оригінальні зовнішні характеристики продуктів); торгові марки (дозволяють ідентифікувати продукти або послуги під конкретним брендом); права на ноу-хау (конфіденційна інформація, що має комерційну цінність).

Досліджуючи явище ІВ, можна виділити певні принципи та значення інтелектуальної власності у глобалізованому світі:

Перш за все, інтелектуальна власність забезпечує правовий захист для інновацій, що мотивує приватні компанії та зацікавлених суб'єктів інвестувати у дослідження та розробки без суттєвих ризиків.

По-друге, законні авторські права та інші види ІВ дозволяють авторам творчих та культурних робіт отримувати винагороду за свої зусилля, що стимулює розвиток подальшої творчості, зокрема, на міжнародному рівні.

Крім того, широкого масштабу набуває явище міжнародного трансферу технологій. ІВ створює сприятливі умови для міжнародного обміну технологіями та знаннями, сприяючи співпраці між країнами. Це явище стимулює розвиток інтелектуальної власності, оскільки компанії, які виробляють інноваційні продукти або технології, стають зацікавленими у захисті своїх прав на ці інтелектуальні власності.

Ураховуючи значення інтелектуальної власності, можна охарактеризувати її роль у захисті інновацій, технологій та знань:

1) Забезпечення правового захисту: ІВ надає власникам законні права щодо використання інновацій, технологій, знань та авторських творів, що дозволяє їм у свою чергу контролювати їх комерційне використання й запобігати несанкціонованому копіюванню.

2) Підтримка досліджень і розробок: ІВ стимулює дослідження та розробки, оскільки компанії можуть отримати конкурентну перевагу завдяки впровадженню нових винаходів та інновацій.

4) Формування конкурентного середовища: правовий захист ІВ сприяє формуванню конкурентного середовища, що підтримує інновації і покращення технологій.

5) Підтримка технологічного прогресу та міжнародний обмін знань: захист ІВ забезпечує ініціативи для досліджень і розвитку нових технологій, що сприяє співпраці міжнародних партнерів, завдяки обміну знань та технологій між країнами.

Велике значення має вплив процесу глобалізації на ІВ, міжнародну торгівлю та економічний розвиток багатьох країн світу. Даний процес забезпечує розширення міжнародних ринків, сприяє зростанню зовнішньої торгівлі, технологічному прогресу, залученню іноземних інвестицій та інтеграції національних економік у глобальну систему. Це сприяє розвитку міжнародних ланцюжків постачання, де компанії з різних країн співпрацюють у виробництві товарів і послуг. Проте, глобалізація також ставить перед країнами нові виклики, такі як нерівномірний розподіл економічних користей, зміни виробництва та робочих місць, та небезпеку економічних криз.

Глобалізація – загальносвітовий соціальний процес, що включає потоки ідей, капіталів, товарів, науково-технічних досягнень, політичних норм та стандартів, законодавства, які зумовлюють розвиток світу як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної, соціокультурної суперсистеми [4].

Глобалізація та розвиток інтелектуальної власності є двома важливими процесами, які взаємодіють у сучасному світі. Глобалізацію можна визначити як зростання інтеграції та взаємозалежності економік, технологій, культур та інших аспектів життя між країнами, тоді як інтелектуальна власність стосується ідей, інновацій, технологій, літературних творів, патентів, товарних знаків та інших об'єктів, які захищені законодавством від несанкціонованого використання.

Аналізуючи одну з ролей ІВ, найбільшого значення має зв'язок між глобалізацією та розвитком інтелектуальної власності, що проявляється завдяки трансферу технологій. Наприклад, коли технологічна компанія з однієї країни інвестує в дослідження та розробку у іншій країні, і у результаті це може призвести до створення абсолютно нових патентів та інтелектуальних прав. Ці нові права можуть бути захищені як на національному рівні, так і на міжнародному, що, у свою чергу, забезпечить компанії безпечну конкурентну перевагу на світовому ринку.

Існує багато країн, які вже реалізували успішні проекти і ініціативи завдяки трансферу технологій. Наприклад, Китай є однією з провідних країн у світі, що активно залучає технології та знання з інших країн. Це стало можливим завдяки прискореному економічному зростанню та відкритості для іноземних інвестицій.

Індія відома своїми успішними ініціативами у галузі інформаційних технологій та програмного забезпечення. Країна активно залучає іноземні інвестиції у високотехнологічні

галузі та сприяє розвитку власних технологій і патентів. Індійські ІТ-компанії співпрацюють зі світовими гігантами у цій сфері та забезпечують високоякісне програмне забезпечення та рішення для клієнтів з усього світу.

Сполучені Штати Америки є однією з найбільш інноваційних країн у світі і мають велику кількість власних патентів та інтелектуальної власності. Це досягнення стало можливим завдяки розвиненій системі захисту прав інтелектуальної власності.

Наприклад, компанія «Apple Inc.» є однією з провідних технологічних компаній у світі. Вона впроваджує трансфер технологій, розробляючи інноваційні продукти, такі як iPhone, iPad, MacBook тощо. Компанія також активно використовує інтелектуальну власність, захищаючи свої патенти, товарні знаки та дизайни на свої продукти в багатьох країнах світу.

Один з конкретних прикладів технологічного партнерства, в якому брала участь компанія «Apple Inc.» – це співпраця з компанією «Intel» щодо розробки модемів для iPhone.

Це технологічне партнерство дозволило «Apple Inc.» отримати доступ до високоякісних модемних технологій, які були розроблені і вироблені завдяки компанії «Intel». За результатами такої співпраці, компанія «Apple Inc.» змогла випускати деякі моделі iPhone з модемами «Intel», що дозволило їй знизити залежність від одного постачальника і забезпечити більш гнучкий підхід до вибору компонентів для своїх продуктів. Партнерство також дало компанії «Apple Inc.» можливість виробляти власні модеми у майбутньому або розвивати власні технології у цій сфері.

Це практика, яка дозволяє компаніям збільшити свою інноваційну потужність, швидше розвиватися та прискорити процес впровадження нових технологій на ринок. Однак, цей процес повинен відбуватися з дотриманням законів і прав патентовласників, і компанії укладають відповідні договори та ліцензійні угоди для легального використання патентів та технологій інших. Такі ліцензійні угоди повинні конкретно визначати, які права інтелектуальної власності будуть використовуватися, хто має право на власність результатів співпраці, та як будуть вирішуватися можливі спори у майбутньому. Точні деталі таких угод зазвичай конфіденційні.

Окремої уваги заслуговує дослідження впливу інтелектуальної власності на міжнародну торгівлю. Захист прав інтелектуальної власності є важливим аспектом міжнародної торгівлі. Країни, які впроваджують потужну правову систему та суворі закони щодо захисту авторських прав, патентів і товарних знаків, можуть привертати увагу більшої кількості інвесторів, оскільки це знижує ризик порушення прав інтелектуальної власності, який може призвести до втрати грошового капіталу або репутації компанії. Зокрема, слід проаналзувати вплив торговельних угод на захист прав інтелектуальної власності та передачу технологій між країнами.

Торговельні угоди, такі як Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС), Всеосяжна економічно-торговельна угода між Канадою та Європейським Союзом (СЕТА) і Транстихоокеанське партнерство (ТТП), мають істотний вплив на міжнародну охорону прав інтелектуальної власності. Більшої уваги слід приділити торговельній угоді ТРИПС.

ТРИПС – це міжнародний договір, який встановлює мінімальні стандарти захисту і регулювання інтелектуальної власності, які повинні дотримуватися всіма країнами-членами Всесвітньої організації торгівлі (ВОТ).

ТРИПС найперша в історії з міжнародних угод, яка звертає увагу не лише на дотримання прав в області ІВ, але й визначає основні правові засоби, до яких можуть вдаватися правовласники. Угода зобов'язує членів Всесвітньої організації торгівлі забезпечити застосування кримінальних процедур та штрафів принаймні у випадках навмисної фальсифікації товарного знака або порушення авторських прав у комерційних масштабах [5, с. 91-99]. У рамках даної угоди було вперше встановлено єдині стандарти щодо національних систем охорони ІВ, зосереджуючись на доказах, судовій забороні, відшкодуванні збитків тощо.

Один із ключових аспектів ТРИПС – це захист прав на патенти. ТРИПС встановлює стандарти для захисту патентів на винаходи, такі як нові продукти, процеси та технології.

Він також містить положення про обов'язкові ліцензії, які дозволяють урядам країн призупинити патент на певний продукт або технологію для захисту національних інтересів, наприклад, для забезпечення доступу до життєво важливих медичних препаратів.

ТРИПС також стимулює трансфер технологій через положення про технологічну допомогу. Країни можуть надавати технічну та фінансову допомогу іншим країнам для розвитку їх технологічної інфраструктури та інноваційних здібностей.

Втім, у разі приєднання певної країни до торговельної угоди ТРИПС, суб'єкти влади даної країни зобов'язані реалізовувати її положення у своєму національному законодавстві. Згідно ст. 1 ТРИПС держава має «надати чинності» положенням угоди, хоча й вільна у визначенні відповідного методу впровадження та може діяти в межах її власної законодавчої системи та судової практики [6].

Права ІВ, зазначені в угоді ТРИПС, є приватними (Преамбула до ТРИПС) і належать приватним особам та організаціям [7, с. 39]. Відтак, держава-член Всесвітньої організації торгівлі має надати зазначені у ТРИПС права громадянам та іноземцям. Але необхідність надання відповідних прав іноземцям не зменшує зобов'язання держави за міжнародним правом щодо їх практичної імплементації на національному рівні відносно власних громадян [8, с. 156].

Однак, ефективність і впровадження ТРИПС варіюється у різних країнах залежно від їх положень національного законодавства та певного рівня розвитку. Країни з більш розвинутою економікою та інноваційним сектором, зазвичай, більш ефективно реалізують положення угоди ТРИПС. Це такі країни, як Сполучені Штати Америки, Японія, Канада та країни-члени Європейського Союзу, завдяки яким визначаються спільні правила і стандарти для ІВ.

Водночас, питання забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності у світі в умовах глобалізації залишається важливим завданням для компаній та держав. Глобалізація відкриває двері для швидкого поширення знань і технологій, але також створює нові виклики з погляду захисту прав власності та перешкоджає несанкціонованому використанню інтелектуальних активів. Для ефективного захисту прав інтелектуальної власності у світі в умовах глобалізації використовуються наступні способи, які у свою чергу, закріплені у тому чи іншому вигляді у міжнародних торговельних угодах:

1. Патентування: патент дає право власнику ексклюзивно використовувати, продавати чи ліцензувати свої винаходи на визначений термін. Наприклад, компанія «Tesla Inc.» обов'язково патентує свої технології електромобілів та батарей, щоб захистити свою ІВ та конкурентну перевагу.

2. Авторські права: авторські права дозволяють захистити літературні, мистецькі, музичні та інші творчі вироби. Це стосується програмного забезпечення, логотипів, дизайну продуктів і багато іншого. Наприклад, компанія «Nike» захищає свої торгові марки, дизайни взуття та одягу через авторські права.

3. Торгові марки: захист торгових марок дозволяє компаніям ідентифікувати та захищати свої товари або послуги від конкурентів. Наприклад, компанія «Coca-Cola» захищає свою торгову марку і стиль оформлення пляшки, що допомагає їй захистити свою ідентичність й уникнути плагіату.

4. Ліцензування: компанії можуть ліцензувати свої технології або інтелектуальну власність іншим компаніям або урядам за плату. Це дозволяє компаніям заробляти на своїх інноваціях та розповсюджувати їх глобально, сприяючи також технологічному прогресу.

5. Судовий захист: компанії можуть звертатися до міжнародних або національних судів з приводу порушення їх прав інтелектуальної власності. Такі позови можуть сприяти відшкодуванню збитків, зупиненню незаконних дій, захисту від конкурентів та захисту інтересів інвесторів.

Міжнародні організації та правові механізми також грають ключову роль у забезпеченні захисту прав ІВ в умовах глобалізації. Ось декілька способів, якими вони сприяють ефективному захисту:

1. Встановлення стандартів: Міжнародні організації, такі як Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), визначають стандарти та правила щодо захисту інтелектуальної власності, які враховують права та інтереси різних країн.

2. Розвиток юридичної бази: Міжнародні організації сприяють розвитку юридичної бази і правових інструментів для захисту прав інтелектуальної власності. Це включає впровадження механізмів для врегулювання спорів, охорони авторських прав та інших аспектів ІВ.

3. Моніторинг і контроль: Міжнародні організації можуть моніторити випадки порушень прав інтелектуальної власності та сприяти контролю над ними. Вони можуть взаємодіяти з урядами, юридичними органами та компаніями для впровадження ефективних механізмів контролю та захисту.

Ці правові механізми є основою міжнародних стандартів і норм для захисту прав ІВ, сприяють співпраці між державами та компаніями, а також забезпечують умови для стабільного функціонування глобальної інноваційної системи.

Поза роллю міжнародних організацій та правових механізмів, компанії та винахідники можуть вживати додаткових заходів для захисту своєї інтелектуальної власності. Можна виділити декілька додаткових способів:

1. Конфіденційність та технічний контроль: Захист інтелектуальної власності можна забезпечити шляхом збереження конфіденційності інформації про нові технології, процеси та продукти. Компанії можуть вживати технічні заходи для захисту доступу до конфіденційних даних та обмеження знань з обмеженим колом співробітників.

2. Патентні портфелі: Захист інтелектуальної власності можна зміцнити через розвиток розширеного патентного портфеля. Патентні портфелі допомагають захистити ширший спектр технологій та інновацій, що забезпечує компанії більшу вигоду в умовах конкуренції.

3. Постійне оновлення: Захист інтелектуальної власності вимагає постійного оновлення. Компанії повинні моніторити зміни в технологічних та регуляторних вимогах, щоб забезпечити, що їхня інтелектуальна власність залишається актуальною та захищеною.

4. Внутрішні процедури: Компанії можуть впроваджувати внутрішні процедури та політики щодо захисту інтелектуальної власності. Наприклад, процедури контролю доступу до конфіденційної інформації, патентної стратегії та процеси моніторингу порушень прав.

5. Проактивність: Компанії можуть діяти проактивно і вперевдати можливі порушення прав інтелектуальної власності. Це може включати надання навчання та свідомості щодо інтелектуальної власності для співробітників, клієнтів та партнерів.

6. Моніторинг ринку: Компанії можуть активно моніторити ринок на предмет можливих порушень своєї інтелектуальної власності та швидко реагувати на них. Це дозволяє уникнути поширення незаконних копій та контрабанди.

Загалом, ефективний захист інтелектуальної власності вимагає комплексного підходу та поєднання різноманітних заходів. Компанії, як міжнародні, так і національні, повинні бути активними в забезпеченні конфіденційності, впровадженні внутрішніх політик, патентуванні своїх інновацій та співпраці з міжнародними організаціями для створення стандартів та правових механізмів охорони інтелектуальної власності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, дослідження підкреслює важливість інтелектуальної власності в умовах глобалізації, а також необхідність ефективних міжнародних угод та правових механізмів для захисту цих прав. Міжнародний досвід показує, що збереження інтелектуальної власності сприяє інноваціям та розвитку економіки.

Проблема захисту прав інтелектуальної власності у глобальному контексті поступово ускладнюється та вимагає постійної актуалізації правового регулювання окремих сфер.

Глобалізація має суттєвий вплив на розвиток інтелектуальної власності, адже зростання міжнародної торгівлі та технологічної співпраці призводить до збільшення потоку ІВ між країнами.

У свою чергу, міжнародні компанії використовують процедури трансферу технологій і розвивають інтелектуальну власність через свої глобальні операції, зокрема, з використанням положень з правового захисту прав ІВ міжнародних торговельних угод (ТРИПС, СЕТА, ТПП).

Глобалізація у цілому підвищила важливість ефективного захисту прав інтелектуальної власності для компаній та інноваторів, щоб зберегти конкурентоспроможність та заохотити до інновацій. Окреслені у дослідженні способи є лише деякими із засобів захисту прав інтелектуальної власності у світі. Глобалізація створює складність в інтелектуальних правах, оскільки вони перетинаються між різними юрисдикціями, тому важливо розвивати ефективні правові механізми та міжнародні домовленості, вживати додаткових заходів для захисту своєї інтелектуальної власності, які наведено у дослідженні, щоб забезпечити чесну конкуренцію інновацій та збереження творчих зусиль компаній.

Охорона інтелектуальної власності є важливою для забезпечення сталого розвитку, інноваційного прогресу та захисту прав творців і винахідників у глобалізованому світі. Інтелектуальна власність сприяє створенню сприятливих умов для розвитку нових технологій та поширенню знань у всьому світі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 13.08.2023).
2. Енциклопедія інтелектуальної власності: Книга / за ред. проф. П.П. Крайнева; авт.-уклад.: П.П. Крайнев (кер.) та ін. Київ: Старт-98, 2012. 659 с.
3. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності: Конвенція Всесвіт. орг. інтелект. власності, Міжнародний доумнт від 14.07.1967 р. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/283854> (дата звернення: 17.08.2023).
4. Інтелектуальна власність. *Енциклопедії та словники*: веб сайт. URL: <https://cyclor.com.ua/content/view/1107/58/1/15/#19414> (дата звернення: 17.08.2023).
5. Чибісов Д. М. Правові та морально-етичні засади охорони пропріетарного цифрового контенту в рамках угод АСТА і ТРИПС. *Митна справа*. 2012. Т. 5, № 83. С. 91–99.
6. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: Угода Світ. орг. торгівлі від 15.04.1994 р.: станом на 6 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text (дата звернення: 17.08.2023).
7. Blakeney M. Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (Intellectual Property in Practice). London: Sweet & Maxwell, 1996. 510 p.
8. Чибісов Д. М. Правова природа угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Т. 19, Серія ПРАВО. С. 156.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ПІЛЬКОВ К. М.,

кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
лабораторії адаптації законодавства
України до права ЄС відділу
міжнародного приватного права
та правових проблем євроінтеграції
(Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук
України)

УДК 346.91.

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.22>

ЗНАЧЕННЯ RES JUDICATA АРБІТРАЖНИХ РІШЕНЬ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття зосереджує увагу на проблемних питаннях, як виникають у господарському судочинстві у зв'язку з необхідністю виконання судом обов'язку поважати остаточне рішення міжнародного комерційного арбітражу і не допускати розгляд позову, ідентичного до вже вирішеного в арбітражі. З аналізу положень господарського процесуального закону автор виводить концепцію про обмежену юрисдикцію господарського суду у питаннях дійсності арбітражної угоди після того, як ухвалено арбітражне рішення, а також у питанні компетенції арбітражу і чинності арбітражного рішення. Автор обстоює позицію, відповідно до якої господарський суд, навіть якщо доходить висновку про відсутність підстав для відмови у відкритті провадження чи для закриття провадження у справі через існування арбітражного рішення стосовно ідентичного позову, за наявності арбітражної угоди і заперечень сторони проти розгляду справи в суді має за загальним правилом залишити позов без розгляду. У статті також наголошено на тому, що стороною, зацікавленою у недопущенні розгляду в господарському суді позову, ідентичного вже вирішеному в арбітражі, може бути також відповідач, проти якого арбітраж ухвалив рішення, зокрема й про стягнення. Хоча у категоріях цивільного процесуального закону він є боржником, однак йому має бути забезпечена процесуальна можливість як зацікавленій особі домагатись визнання іноземного арбітражного рішення для цілей недопущення ініціювання позивачем нового процесу стосовно ідентичного позову проти нього. Окрема увага у статті приділена проявам у практиці Верховного Суду сприйняття доктрини *transit in rem judicatam* стосовно арбітражних рішень: поглинання правовідносинами за арбітражним рішенням всіх спірних матеріальних правовідносин, які становили підставу позову. Автор вказує на необхідність узгодження цієї практики з практикою стосовно такого ж впливу рішень судів на спірні правовідносини.

Ключові слова: арбітражна угода, остаточність, визнання арбітражного рішення, *transit in rem judicatam*.

Pilkov K. M. Res judicata effect of arbitration awards in domestic commercial proceedings

The article focuses on problematic issues that arise in commercial litigation in connection with the court's obligation to respect the final award of international commercial arbitration and to prevent a claim identical to the one already decided in arbitration of being decided upon once again. From the analysis of the provisions of the commercial procedural law, the author derives the concept of the limited jurisdiction of commercial courts in matters of the validity of an arbitration agreement after the arbitral award has been issued, as well as in the matter of the competence of the arbitration tribunal and the validity of the arbitral award. The author defends the position according to which the commercial court, even if it comes to a conclusion that there are no grounds for refusing to open proceedings or for closing proceedings in a case due to the existence of a respective arbitration award regarding an identical claim, in the presence of an arbitration agreement and objections of the parties to the consideration of the case in court, generally is to leave the claim without consideration. The article also emphasizes that the party interested in preventing the consideration by the commercial court of a claim, which is identical to the one already decided in the arbitration, can also be the defendant against whom the arbitration has issued an award, in particular, on payment. Although that party is a debtor in terms of civil procedural law, they should be provided with a procedural opportunity as an interested party to seek recognition of a foreign arbitral award for the purposes of preventing the plaintiff from initiating new domestic court proceedings upon an identical claim against them. The article pays special attention to the manifestations in the practice of the Supreme Court of the perception of the *transit in rem judicatam* doctrine in relation to arbitral awards: the merger of all disputed material legal relations that formed the basis of the claim into legal relations from an arbitration award. The author points out the need to harmonize this practice with the jurisprudence in matters of similar impact of domestic court decisions upon disputed legal relations.

Key words: *arbitration agreement, finality, recognition of arbitration awards, transit in rem judicatam.*

Вступ. Законодавство України про міжнародний комерційний арбітраж та міжнародні акти, зокрема Нью-Йоркська конвенція про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень [1] встановлюють для держави обов'язок визнавати арбітражне рішення, а національне процесуальне законодавство встановлює механізм, за допомогою якого таке визнання має відбуватись у господарському процесі. Це мало б забезпечити повагу у національних судових провадженнях, зокрема у господарському судочинстві, до остаточного арбітражного рішення, яке набуло значення *res judicata*. Водночас судова практика вказує на низку проблем, з якими зіштовхуються суди при розгляді господарських справ, коли з'ясовується, що існує арбітражне рішення стосовно ідентичного спору, що обумовлює актуальність дослідження цих проблемних питань для напрацювання можливих способів їх вирішення.

У правовій науці арбітражне рішення і наслідки, яке створюють його прийняття, набуття ним значення остаточного, визнання і виконання досліджували у своїй праці В. Король, В. Кочин, О. Крупчан, Ю. Притика. Проблеми взаємодії арбітражу і національних судів комплексно досліджували С. Кравцов та Є. Боярський. Застосуванню принципу *res judicata* при розгляді справ у міжнародному комерційному арбітражі присвячені праці Є. Колдова.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження практики суду касаційної інстанції у господарській юрисдикції із застосування принципу *res judicata* стосовно рішень міжнародного комерційного арбітражу, ухвалених щодо ідентичного позову.

Результати дослідження. Відповідно до приписів частини 1 статті 175 ГПК суд відмовляє у відкритті провадження, зокрема якщо є рішення міжнародного комерційного арбітражу, прийняте в межах його компетенції в Україні щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення (п. 4); є рішення міжнародного комерційного арбітражу, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5).

В. Кочин наголошує, що визнанню підлягаю лише рішення міжнародного комерційного арбітражу, що знаходяться за межами держави, де знаходиться суд, до якого звертаються щодо визнання та надання дозволу на виконання; визнання рішення є надання йому юридичної сили у державі-учасниці Конвенції 1958 року що спричиняє спрощений механізм (порівняно із іншими міжнародно-правовими спорами) та надання йому значення рішення національного суду як підстави для його виконання [2, с. 93].

Відповідно до частини 2 статті 175 ГПК суд не має права відмовити у відкритті провадження у справі у випадках, визначених пунктами 4, 5 частини 1 цієї статті, якщо відповідне рішення міжнародного комерційного арбітражу було скасовано і розгляд справи в тому самому міжнародному комерційному арбітражі виявився неможливим.

Як видно, ч. 2 ст. 175 ГПК пов'язує скасування арбітражного рішення за умови, що розгляд справи в арбітражі є неможливим з тим, що господарський суд не матиме права відмовити у відкритті провадження за ідентичним позовом. Це підказує, що саме по собі скасування арбітражного рішення повертає сторони в умови, коли остаточного рішення у справі немає, однак залишається чинною арбітражна угода. І тільки в тому випадку, якщо арбітражний розгляд виявиться неможливим, господарський суд розглядає справу по суті. Тобто, скоріше, йдеться про умови задіяння зацікавленою в арбітражному розгляді стороною арбітражної угоди. Іншими словами, якщо арбітражне рішення скасоване, зацікавлена у арбітражному розгляді справи сторона, яка правомірно заперечує проти розгляду ідентичного позову у господарському суді, має заявити клопотання про залишення господарським судом позову без розгляду, що той має зробити, якщо тільки не дійде висновку, що арбітражний розгляд неможливий (арбітражна угода невиконувана), наприклад у зв'язку з тим, що арбітраж не визнає своєї юрисдикції.

Видається, що цей загальний підхід мав би застосовуватись до всіх випадків, коли господарський суд не визнає преклюзивної для себе дії арбітражного рішення, тобто якщо не виконуються вимоги, висунуті до арбітражного рішення у пунктах 4, 5 частини 1 статті 175 ГПК. Інше трактування цих норм, зокрема визнання за господарським судом права в усіх випадках продовжити розгляд справи за позовом, ідентичним до розглянутого в арбітражі, якщо не виконуються вимоги пунктів 4, 5 ч. 1 статті 175 ГПК, створює ряд процесуальних проблем.

Так, відповідно до частин першої та другої статті 475 ЦПК питання визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу розглядається судом за заявою стягувача, якщо боржник має місце проживання (перебування) або місцезнаходження на території України, а якщо боржник не має місця проживання (перебування) або місцезнаходження на території України, або його місце проживання (перебування) чи місцезнаходження невідоме, питання про надання дозволу на примусове виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу розглядається судом, якщо на території України знаходиться майно боржника.

Однак у забезпеченні остаточності арбітражного рішення і неможливості ініціювання наступних судових проваджень за позовами, аналогічними до вже вирішеного в арбітражі, може бути зацікавлений не тільки стягувач. До прикладу, відповідач, у позові до якого арбітражний суд відмовив, зацікавлений у тому, щоб позивач не міг ініціювати розгляд ідентичного позову у державному суді. Слід визнати, що відповідач, у позові до якого відмовлено в арбітражі, може вважатись таким, що має статус стягувача для цілей статті 475 ЦПК (наприклад якщо на його користь стягнуто арбітражні витрати з позивача)

або, за найширшого тлумачення поняття стягувача, і без такого стягнення витрат, а просто внаслідок ототожнення понять «стягувач» і «боржник» (у термінології ЦПК) з поняттями «сторона, яка запитує визнання та приведення до виконання» та «сторона, проти якої винесено рішення» (у термінології Нью-Йоркської конвенції) відповідно.

Положення п. 4 ч. 1 ст. 175 ГПК мають тлумачитись суто таким чином, щоб не допустити можливість зловживання з боку позивача, який може бути не задоволений результатами вирішення спору в арбітражі і сам зумовив відмову компетентного суду видати виконавчий документ (у випадку, якщо арбітраж відмовив йому у позові, формально при зверненні до компетентного суду по «виконання» такого рішення він також отримує відмову) для того, щоб послатись на встановлений п. 4 ч. 1 ст. 175 ГПК виняток і домогтися розгляду ідентичного позову по суті у господарському суді.

Однак навіть в цьому випадку невирішеними залишається низка проблем, пов'язаних з преклюзивною дією арбітражного рішення у господарському процесі.

Так, якщо мова йде про рішення міжнародного комерційного арбітражу, прийняте в межах його компетенції в Україні щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, то пункт 4 частини першої статті 175 ГПК, хоча й не вимагає його визнання компетентним судом в Україні, однак встановлює виняток (якщо суд відмовив у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення) з правила про обов'язок суду відмовити у відкритті провадження.

Цей виняток повністю задовольняє лише ситуацію, коли маємо арбітражне рішення, ухвалене арбітражем з місцем в Україні проти сторони, яка також знаходиться в Україні і майно, на яке може бути звернене стягнення також знаходиться тільки в Україні або рішення іншим чином підлягало б виконанню лише в Україні, однак компетентний суд України відмовив у видачі виконавчого документа через дефект арбітражного рішення, який не залежав від стягувача.

Однак він не охоплює ряд інших ситуацій, зокрема якщо рішення арбітражу з місцем в Україні в принципі належить до таких, що підлягають виконанню (наприклад рішення про стягнення коштів) і суд в Україні відмовив у видачі виконавчого документа, однак це ж арбітражне рішення допущене до примусового виконання в іншій країні. Або ж якщо сторона арбітражного провадження, на користь якої ухвалене рішення про стягнення, не зверталась до компетентного українського суду для одержання виконавчого документа. Видається, що в цій останній ситуації виняток з правила про відмову у відкритті господарським судом провадження не існує і, отже, господарський суд мав би відмовити у відкритті провадження, а вже відкрите закрити, поважаючи *res judicata* арбітражного рішення. Однак принципово ці ситуації можуть не відрізнятись у тому сенсі, що сторона, на користь якої ухвалене арбітражне рішення з дефектами, які могли б стати підставою для відмови у наданні дозволу на його примусове виконання і, як наслідок, для відмови у видачі виконавчого документа, не подаватиме його до українського компетентного суду і, отже, відмови у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення не буде. У такому випадку слід визнати, що ефективним інструментом дозволеного втручання державного суду України залишається лише процедура оскарження арбітражного рішення. Тобто рішення арбітражу з місцем в Україні, яке набуло значення остаточного за відповідним регламентом або правилами, встановленими сторонами, матиме значення *res judicata* для українського господарського суду, якщо воно не скасовано компетентними судом за правилами ЦПК. У такому випадку господарський суд мав би лише застосувати трискладовий тест для встановлення ідентичності сторін проваджень, предмету та підстав позову. За такого підходу додані у пункті 4 частини 1 статті 175 ГПК формулювання «прийняте в межах його компетенції» та «за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення» становлять додаткові запобіжники, застосовування яких господарським судом є проблематичним. Стосовно формули «за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого документа» ми вже окреслили проблему, яка полягає у тому, що такої відмови може не бути, якщо сторона не звернеться до компетентного суду. Стосовно умови

про рішення арбітражу, «прийняте в межах його компетенції», то застосування цього критерію господарським судом поряд з тим, що його ж застосовуватиме також суд, до якого арбітражне рішення може бути оскаржене, може призвести до ситуації суперечливих висновків судів у питанні компетенції арбітражного суду (загальний суд не знаходить підстав для скасування арбітражного рішення як такого, що ухвалене за межами компетенції арбітражу, а господарський суд дійде протилежної думки).

Видається, що якщо вже законодавець закріпив юрисдикцію загальних судів у вирішенні питання про скасування арбітражного рішення, ухваленого в Україні, то саме цей суд у процедурі оскарження арбітражного рішення може висувати про «прийняте в межах його компетенції» рішення арбітражного суду без права сторони арбітражного розгляду надалі заявити заперечення стосовно компетенції в господарському суді.

Окремий комплекс проблем пов'язаний з визнанням принципу *res judicata* стосовно іноземних арбітражних рішень. Верховний Суд у постанові від 15.09.2021 у справі № 904/2267/20 виклав позицію про те, що наявність рішення іноземного міжнародного комерційного арбітражу, яким між сторонами вирішено спір з аналогічними позовними вимогами, але яке не пройшло процедуру визнання / надання дозволу на виконання в Україні, не є підставою для відмови у відкритті провадження або закриття господарським судом відкритого провадження у справі за аналогічним позовом [3].

Як ми вже зазначали раніше, зважаючи на те, що в остаточності арбітражного рішення може бути зацікавлена також сторона, проти якої воно ухвалене, у цьому випадку скоріше мова йде про недопущення звуженого тлумачення поняття «заінтересована особа» з ЦПК, якою може бути будь-яка сторона арбітражного розгляду.

Як бачимо, стосовно як рішень арбітражу в Україні, так і іноземного арбітражу господарський суд не має повноважень самостійно вирішувати всі питання, пов'язані з тим, чи має арбітражне рішення силу *res judicata* і відповідно преклюзивну дію для наступних проваджень. Його позиція зазнає впливу повноважень загального суду, тобто господарський суд має вторинну юрисдикцію у цих питаннях. Отже в тих випадках, коли у господарського суду відсутні підстави для висновку про преклюзивну дію арбітражного рішення, яке все ж є (тобто не скасоване, однак не визнане в Україні, якщо це іноземне арбітражне рішення), для господарського суду таке арбітражне рішення у господарському процесі як підстава для відмови у відкритті провадження або для закриття провадження юридично «відсутнє». В такому випадку юридична «відсутність» арбітражного рішення не перешкоджає заінтересованій стороні заявляти про залишення позову без розгляду з дотриманням встановленого для цього порядку (до першої заяви по суті спору). Процесуально не суперечливою за таких умов є поведінка відповідача, який одночасно просить суд закрити провадження у зв'язку з наявністю арбітражного рішення, а якщо суд не вбачає для цього підстав, наприклад, через те, що іноземне арбітражне рішення не пройшло процедуру визнання в Україні, то залишення позову без розгляду. Такий підхід не дозволить нівелювати остаточність вирішення суперечки арбітражним судом у господарському процесі і водночас стимулюватиме сторону, на користь якої ухвалене арбітражне рішення, до дій, спрямованих на його визнання або приведення до виконання або встановлення юридичної визначеності стосовно арбітражного рішення (адже залишення господарським судом позову без розгляду не перешкоджає повторному зверненню).

Як видно, питання існування і юридичного значення для господарського суду арбітражного рішення для свого з'ясування потребують дій сторін, їх з'ясування не становить обов'язок суду *ex officio*. Наявність остаточного арбітражного рішення, яке набуло значення *res judicata*, не є для суду, до якого подано ідентичний позов, питанням, яке становить публічний порядок. Схожим чином як і питання звернення до суду з позовом за наявності арбітражної угоди. Доречно у цьому контексті звернутись до думки В. Короля, який відзначає, що у законодавчій площині у статті 175 чинного ГПК України відсутня відповідна підстава для відмови у відкритті провадження у справі через наявність арбітражної угоди. Забезпечуючи дотримання вимог п. 2 ст. II Нью-Йоркської Конвенції та ч. 1 ст. 8 Закону

України «Про міжнародний комерційний арбітраж», господарський суд залишатиме позов без розгляду, якщо визнає, що арбітражна угода є дійсною, не втратила чинність та може бути виконана. Такі дії суду, за висновком В. Короля, матимуть правомірний характер за умови, передбаченої у п. 7 ч. 1 ст. 226 ГПК України, що від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору надійшли заперечення проти вирішення спору в господарському суді [4, с. 31].

Вартий уваги також інший важливий аспект забезпечення дії принципу *res judicata* стосовно арбітражних рішень у господарському процесі, особливо з огляду на існування описаної нами вище юрисдикції загальних судів у розгляді питань, пов'язаних з оскарженням арбітражних рішень, їх визнанням та наданням дозволу на примусове виконання, в межах чого має досліджуватись питання дійсності арбітражної угоди за наявності заперечень стосовно такої.

Так, Г. Цірат вбачає порушення принципу *res judicata* також у тих випадках, коли державний суд вже після арбітражного розгляду спору та ухвалення з цього спору арбітражного рішення, здійснює розгляд справ за позовом про визнання недійсною відповідної арбітражної угоди [5, с. 50]. Певною мірою на цю проблему звернув увагу у 2022 році Верховний Суд, який у справі за позовом, серед іншого, про визнання недійсним договору (в цілому, а не окремо арбітражного застереження), стосовно виконання якого вже мало місце чинне і визнане в Україні арбітражне рішення, відзначив, що «ухвалення рішення про задоволення позову та визнання недійсними оспорюваних договорів знівелює результати Арбітражного провадження Торгової палати м. Стокгольм, що відповідно до наведеної вище практики ЄСПЛ у справі "ЦЕНТР "УКРАСА" проти України" від 25.11.2021 (заява № 2836/10), а отже порушить принцип юридичної визначеності» (§ 5.66 постанови від 20.07.2022) [6].

Окремим аспектом остаточності арбітражного рішення, його значення для судових проваджень у державному суді та застосування принципу *res judicata* стосовно арбітражного рішення є аспект поглинання правовідносинами за рішенням юрисдикційного органу (суду чи арбітражу) спірних правовідносин, які існували між сторонами. У цьому питанні практика господарських судів України з 2015 року загалом стоїть на таких засадах: наявність судового рішення про задоволення вимог кредитора, яке боржник не виконав, не припиняє матеріальних правовідносин сторін, з яких виник спір. Детально про те, як цей підхід «дає тріщину» і не вписується в той напрямок, у якому розвивається процесуальне законодавство, вже йшлося у більш ранніх публікації [7, с. 311–312].

Показовою у зв'язку з накладенням цієї проблеми на арбітражні рішення є справа № 910/17566/17, яку у 2019 році розглянув Верховний Суд. У ній позивач звернувся з вимогою про стягнення інфляційних втрат та процентів за статтею 625 Цивільного кодексу України за час, протягом якого відповідач не виконував арбітражне рішення про стягнення суми боргу. Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду про те, що цей новий спір не охоплюється арбітражною угодою з таких підстав: спір, пов'язаний з порушенням контракту, вже був вирішений на користь позивача арбітражним рішенням і є вичерпаним, а тому виконання арбітражного застереження у даній справі неможливе. Залишимо поза межами нашого аналізу висновок про те, що виконання арбітражного застереження є неможливим через вичерпання його вже розглянутим спором. Ця теза про «одноразовість» і вичерпання арбітражної угоди є дискусійною, однак прямо не стосується нашого предмету. Важливо те, що апеляційний суд дійшов висновку, а Верховний Суд його в цьому підтримав, що «правовідносини у даній справі стосуються питання щодо невиконання саме судового рішення міжнародного арбітражу, яке визнано та прийнято для виконання на території України, в частині застосування положень статті 625 ЦК України, а тому арбітражне застереження у даному конкретному випадку не може бути застосоване, оскільки обставини стосуються особливостей виконання рішення міжнародного арбітражу відповідно до законодавства України» [8]. Цим висновком Верховний Суд визнав *transit in rem judicatam* (поглинання судовим рішенням на користь позивача матеріальних правовідносин, які становили чи могли і повинні були становити підставу позову): в цьому випадку йдеться про поглинання арбітражним

рішенням всіх спірних правовідносин, пов'язаних зі стягненням суми боргу. Адже виходить, що за висновком касаційної інстанції суми інфляційних втрат та проценти, які боржник зобов'язаний був би сплатити за період прострочення сплати боргу з ухваленням арбітражного рішення фактично трансформувались у суми інфляційних втрат і проценти за час невиконання арбітражного рішення, стягнення яких не є стягненням суми боргу за контрактом і тому не охоплюється арбітражною угодою.

Такі висновки суду касаційної інстанції роблять нагальною потребу їх узгодження з вже згаданою вище позицією 2015 року, від якої Верховний Суд не відступав і яка вказує на те, що рішення суду не змінює суті матеріальних правовідносин. Таке узгодження має привести або до того, що позиція 2015 року про незмінність судовим рішенням природи стягнаних сум буде застосовуватись послідовно, в тому числі у відносинах з виконання арбітражних рішень, або до того, що намічена вже тенденція до запровадження доктрини *transit in rem judicatam* ознаменується відходом від позиції 2015 року шляхом визнання, що, стягуючи певні суми, судові рішення змінює їх правову природу: надалі вони вже не є боргом за контрактом, сумою збитків тощо, а є сумою, стягнутою за судовим рішенням, несплата якої надалі пов'язана з наслідками, встановленими у законі, тобто без прив'язки до контракту, іншого правочину чи іншого юридичного факту, який слугував підставою для висунення вимог у суді.

Висновки. Здійснене дослідження дозволяє висувати, що у господарському судочинстві для забезпечення виконання обов'язку судів поважати остаточне арбітражне рішення і не допускати розгляд по суті позову, ідентичного до вже розглянутого в арбітражі, встановлені у процесуальному законі (ч. 1 статті 175 ГПК) заборони мають тлумачитись таким чином, щоб не допускати можливості стороною спору, стосовно якого є не скасоване арбітражне рішення, зловживати наслідками звернення до процедури примусового виконання (домогатися відмови суду). Для захисту інтересів відповідача, проти якого ухвалене арбітражне рішення або до якого арбітраж відмовив у позові, має бути забезпечена можливість визнання іноземного арбітражного рішення. Забезпеченню дотримання принципу *res judicata* стосовно арбітражних рішень у господарському судочинстві має також сприяти напрацювання сприятливої до арбітражу практики про неможливість окремого розгляду позовів про визнання недійсними арбітражних угод, в тому числі після ухваленого арбітражного рішення, а також усунення суперечностей у практиці стосовно природи арбітражного рішення, його впливу на правовідносини, стосовно яких воно ухвалене, з можливим послідовним прийняттям доктрини *transit in rem judicatam* про поглинання судовим чи арбітражним рішенням усіх спірних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень (підписана у Нью-Йорку 10 червня 1958 року). URL: https://icas.org.ua/wp-content/uploads/Text-of-UN-Convention_New-York-1958-4.pdf (дата звернення: 11.08.2023).
2. Кочин В. Визнання арбітражного рішення: правова природа, механізм та значення. *Збірник доповідей і статей до V Міжнародних арбітражних читань пам'яті академіка І. Г. Побірченка*. К, 2019. С. 88–93.
3. Верховний Суд, Касаційний господарський суд. Постанова від 15.09.2021, справа № 904/2267/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99647919> (дата звернення: 11.08.2023).
4. Король В. І. Концептуально-правові засади визнання і виконання іноземних арбітражних рішень щодо спорів із зовнішньоекономічних договірних правовідносин. *Збірник доповідей і статей до V Міжнародних арбітражних читань пам'яті академіка І. Г. Побірченка*. К, 2019. С. 24–31.
5. Цірат Г. Особливості застосування ст. II (3) Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р. у практиці українських судів. *Збірник доповідей і*

статей до V Міжнародних арбітражних читань пам'яті академіка І. Г. Побірченка. К, 2019. С. 46–54.

6. Верховний Суд, Касаційний господарський суд. Постанова від 20.07.2022, справа № 910/18439/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105504481> (дата звернення: 11.08.2023).

7. Пільков К. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304–313. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-11/72.

8. Верховний Суд, Касаційний господарський суд Постанова від 15.01.2019, справа № 910/17566/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79250052> (дата звернення: 11.08.2023).

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

МАТВЄЄВ С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальнотеоретичних
правових і соціально-гуманітарних
дисциплін
(Київський університет права
Національної академії наук України)

РОМАНОВА О. М.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальнотеоретичних
правових і соціально-гуманітарних
дисциплін
(Київський університет права
Національної академії наук України)

УДК 342.7:355.018

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.23>

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЖИТЛО В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ

У статті визначено особливості реалізації житлової політики України під час війни. Досліджено механізм найбільш прийнятних для України антикризових дій та рішень у житловій сфері під час військового конфлікту. Здійснено огляд основних векторів розвитку житлової політики України в умовах війни та в повоєнний період. Досліджено пріоритетні шляхи удосконалення житлової політики України, спрямовані на забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які втратили житло під час воєнних дій, військовослужбовців, малозабезпечених громадян тощо. Проаналізовано ситуацію в Україні щодо підтримки населення в забезпеченні доступу до житла. Досліджено масштаби втрат житлового фонду та інфраструктури, насамперед в регіонах, де відбувалися активні бойові дії. Визначено основні шляхи забезпечення доступу до тимчасового та постійного житла для населення, яке зазнало майнових втрат внаслідок війни.

З'ясовано, що найбільш вірогідним підходом до забезпечення населення тимчасовим житлом є застосування технологій швидкого будівництва, зокрема модульних будиночків. Виявлено, що перевагою такої практики перед двома попередніми є пристосованість житла для доволі довгого проживання і певна комфортність, що пов'язана із відокремленістю приміщення для кожної сім'ї та його оснащенням мінімально необхідними зручностями. Але, прогалиною підходу є його висока вартість.

Досліджено, що в переважній більшості населення має змогу вирішити житлове питання за допомогою недовготривалої оренди, але подальше продовження війни суттєво знизить їх спроможність. Визначено, низьку купівле-спроможність житла українцями внаслідок війни. Закцентовано увагу на великій ролі держави у вирішенні житлового питання постраждалим від воєнної

агресії рф. З'ясовано, що в основі відновлення житлового будівництва лежить проблема нестачі коштів, окрім того, наразі немає єдиного механізму відшкодування збитків, завданих державі, економіці та громадянам внаслідок російської агресії, що стосується житлової проблеми.

Ключові слова: житлова політика, воєнний стан, ВПО, військовослужбовці, компенсація, соціальна політика.

Matvieiev S. V., Romanova O. M. Practical aspects of realizing the right to housing in Ukraine during the full-scale invasion of the russian federation

The article defines the peculiarities of the implementation of the housing policy of Ukraine during the war. The mechanism of anti-crisis actions and solutions in the housing sector most acceptable for Ukraine during the military conflict was studied. An overview of the main vectors of the development of the housing policy of Ukraine during the war and in the post-war period was carried out. The priority ways of improving Ukraine's housing policy aimed at providing housing for internally displaced persons who lost their homes during hostilities, military personnel, low-income citizens, etc., were studied. The situation in Ukraine regarding the support of the population in providing access to housing was analyzed. The extent of the loss of housing stock and infrastructure was studied, primarily in regions where active hostilities took place. The main ways of ensuring access to temporary and permanent housing for the population that suffered property losses as a result of the war have been determined.

It was found that the most likely approach to providing the population with temporary housing is the use of rapid construction technologies, in particular modular houses. It was found that the advantage of this practice over the previous two is the adaptability of housing for a rather long stay and a certain comfort, which is associated with the separation of the premises for each family and its equipment with the minimum necessary amenities. But, the gap of the approach is its high cost.

It has been studied that in the vast majority of the population it is possible to solve the housing issue with the help of a short-term lease, but the further continuation of the war will significantly reduce their capacity. It was determined that Ukrainians have a low purchasing power of housing as a result of the war. Attention is focused on the great role of the state in solving the housing issue for victims of the Russian military aggression. It has been found that the problem of lack of funds is the basis of the restoration of housing construction, in addition, there is currently no single mechanism for reparation of damages caused to the state, economy and citizens as a result of russian aggression related to the housing problem.

Key words: housing policy, martial law, internally displaced persons, military, compensation, social policy.

Вступ. Починаючи з 24 лютого 2022 року збройна агресія російської федерації проти України набула повномасштабного характеру. Агресія рф стала фактором глобальних геополітичних потрясінь і викликів. Війна вже трагічно та надовго змінила життя та долі мільйонів людей в Україні. Вона об'єднала українське суспільство та світ в боротьбі за мир, за справедливість та свободу. Це – новий трагічний досвід та водночас нова актуальна реальність для українського суспільства.

Війна змушує оперативно розробляти антикризові та середньострокові плани розвитку нашої держави.

Серед пріоритетів та принципів соціального піклування – це, звісно, оборона усіх належних Україні територій. Проте, не менш важливий і інший фланг – це соціальний захист населення України, особливо тих громадян, кому найважче.

Соціальна справедливість виконує функцію соціального регулятора суспільства, оскільки єдність суспільства, його політична стабільність значною мірою залежать від взаємодії проявів справедливості.

Із метою забезпечення добробуту всіх громадян соціальна держава повинна регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу. Забезпечення прав і свобод людини та їх гарантії мають бути пріоритетними у діяльності усіх державних органів.

Постановка завдання. Метою статті, є виявлення особливостей реалізації житлової політики України під час війни.

Результати дослідження: Найбільш зніними роботами попередників можна назвати наукові праці Гнесь І. П., Головчак Г. В., Жидкової Т. В., Апатенко Т. М. та інші. Сучасні дослідження даної тематики представлені статтями Хожило І. І. – «Житлова політика як пріоритет розвитку територіальних громад України в умовах війни та післявоєнної відбудови» [1], Реут А. Г., Когатько Ю. Л. – «Житлова проблема в Україні на тлі війни» та інші [2].

Статус України як соціальної та правової держави задекларовано Конституцією держави. Стаття 1 Конституції України визначає, що Україна – соціальна держава, а стаття 3 – що держава забезпечує соціальну спрямованість економіки [3].

Забезпечення соціальної справедливості є запорукою побудови демократичного суспільства та свідченням добробуту суспільства.

Недосконалий зміст законодавства соціального характеру негативно позначається як на становищі кожної людини, так і суспільства в цілому та загострюється в умовах війни.

Серед основних проблемних сфер соціальних прав людини під час війни опинилися право на житло.

Стаття 47 Конституції України проголошує, що кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону [3].

Характерною рисою будь-якої війни є масштабні руйнування, пошкодження, у тому числі цивільних житлових будинків, та як наслідок, втрата або пошкодження житла значної частини населення. У 2014 після анексії Криму та окупації частини українських територій, а саме, Донецької та Луганської областей, влада вже стикнулася з проблемою ВПО та з питанням безпосереднього забезпечення житлом. На початку 2022 р. найбільша зареєстрована кількість внутрішньо переміщених осіб досягла 1.8 млн та становила близько 1,5 млн [4, 10].

За спільними оцінками Мінекономіки та Київської школи економіки (KSE), втрати житлового фонду на 2022 рік становили понад 32,2 тис. м² [5]. За оцінками Forbes вартість зруйнованих та пошкоджених житлових будинків тільки впродовж першого місяця війни становила понад \$20 млрд [6]. У будь-якому випадку, точний підрахунок наразі є неможливим, а кількість зруйнованих будинків збільшується кожного дня. Очевидним є те, що обсяг коштів, які виділяються, навіть на швидкий ремонт частково пошкоджених квартир та будинків є явно недостатнім.

Наразі не існує єдиного механізму, тому постраждалі громадяни мають діяти усіма наявними способами. По-перше, звернутися до поліції, яка зафіксує всі факти руйнувань та внесе справу в ЄРДР. По-друге, з відповідною заявою до місцевої адміністрації. Звісно, треба внести максимальну інформацію з фото та відео в «Дію».

Ще один варіант та гарантія на випадок майбутніх судових суперечок – це замовлення експертизи в спеціальних інститутах при Міністерстві юстиції.

Тому, забезпечення постраждалих житлом буде одним з ключових питань та викликів уряду України як у короткотерміновій перспективі, так і у післявоєнний період.

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» право ВПО на житло було проголошено серед прав ВПО [8, ст. 9].

Відповідно до постанови «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» № 332 від 20 березня 2022 р., якою було затверджено Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам та Порядок використання коштів державного бюджету для надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам [9].

Таким чином, українським законодавством передбачено, що допомогу на проживання можуть отримати всі переміщені особи з територіальних громад у районах бойових дій, тимчасово окупованих територій та територій в оточенні, які отримували адресну щомісячну допомогу згідно з Постановою № 505 станом на 1 березня, автоматично продовжують її отримувати.

З 1 серпня 2023 р. допомога призначається на шість місяців внутрішньо переміщеної особі, яка вперше звернулася за призначенням допомоги, та виплачується щомісяця внутрішньо переміщеної особі або уповноваженій особі на внутрішньо переміщену особу у випадку невіддатності отримувача або дитину [10].

Як кризове реагування було організовано пункти тимчасового проживання у школах, стадіонах, дитячих садках, гуртожитках, санаторіях тощо, важливу та головну роль відігравали та продовжують відігравати волонтерські та гуманітарні організації, центри. Тимчасове розміщення надавалося на безкоштовній основі або зі сплатою комунальних платежів і на різні періоди часу. Враховуючи продовження війни та масштаби руйнувань, необхідно розпочинати вирішення цього питання не тільки у кризовій ситуації, але й середньо та довгострокових перспективах.

Отже, для покращення критичної ситуації, яка склалася після початку повномасштабного вторгнення Росії, уряд України вже розробив та впровадив кілька нових механізмів.

Вагомим чинником, що сприятиме забезпеченню житлом громадян, є за-провадження пільгового кредитування. Окремі кроки в цьому напрямку вже реалізуються і стосуються передусім громадян, які постраждали від війни. Відповідно до наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, ВПО мають право на пільговий іпотечний кредит у тому випадку, якщо їхнє житло розташоване на території громад, де тривають бойові дії або які перебувають у тимчасовій окупації. З жовтня 2022 року стартувала державна програма кредитування житла під назвою Доступна іпотека. В її межах деякі категорії людей можуть купити оселю за пільговими умовами. Кредит на житло під 7% можуть отримати: ветерани війни та їхні сім'ї, ВПО.

19 квітня 2022 було прийнято Постанову КМУ «Деякі заходи формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб», якою затверджено Порядок формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання, обліку та надання такого житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, Порядок викупу, будівництва житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб та Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на викуп, будівництво житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. [4, 12].

Основними векторами вирішення житлового питання для ВПО та осіб, що втратили житло через бойові дії, є: самостійний та допомога держави (в т.ч. завдяки міжнародним допомогам від волонтерських, будівельних та ін. організацій, меценатів, пожертви тощо). На обох рівнях існують підходи, що дають змогу вирішити житлове питання тимчасово або остаточно [2, с. 127].

Серед поширених міжнародних практик із забезпечення населенню доступу до житла належить зведення тимчасових містечок, що потребує не тільки більших витрат часу (з урахуванням доставки / виготовлення), а часто й коштів, особливо якщо це не польові (військові) намети, а мобільні будинки із мінімальним набором зручностей [2, с. 127].

Перевагою такої практики перед двома попередніми є пристосованість житла для доволі довгого проживання і певна комфортність, що пов'язана із відокремленістю приміщення для кожної сім'ї та його оснащенням мінімально необхідними зручностями. Але,

знов-таки, «мінус» підходу – вартість його реалізації. Так, за даними Львівської обласної військової (державної) адміністрації, вартість кожного з будиночків становить близько 58,8 тис. \$ (або 1 720,9 тис. грн). За іншими даними, кожен модульний будиночок коштує 18 тис. євро.

Найбільш дорогою та самою тривалою практикою вирішення проблеми із доступом населення до житла є забезпечення постійним житлом. У країні, яка кожен місяць має витрачати значні кошти на ведення військовооборонних дій та вирішення нагальних соціально-гуманітарних проблем, відбудова втраченого житлового фонду стає дуже обтяжливою для державного бюджету та «пошкодженої» економіки. Ситуація в Україні є унікальною, оскільки багато країн заявили про готовність допомогти за власний рахунок відбудувати не тільки окремі інфраструктурні об'єкти, а й відновити цілі постраждалі міста або регіони [11].

Іншим шляхом вирішення житлових питань є переобладнання існуючих приміщень та наявного житлового фонду, різних фондів, структур, зокрема Фонду державного майна, що відбувається за рахунок дій місцевої влади, громадського сектору. Загальнодержавної політики з цього питання не напрацьовано, механізму передачі гуртожитків, нежитлових приміщень для переобладнання громадськими організаціями не розроблено, що інколи тягне за собою певну бюрократію та супротив місцевої влади.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (п. 2 (13) ст. 15) військові адміністрації мають надавати допомогу у ремонті та реконструкції житлових приміщень, у цій сфері до їхніх повноважень зокрема відноситься: організації за рахунок власних коштів і на пайових засадах будівництва, реконструкції і ремонту об'єктів комунального господарства та соціального призначення, житлових будинків, а також шляхів місцевого значення; виконання або делегування на конкурсній основі генеральній будівельній організації (підрядній організації) функцій замовника на будівництво, реконструкцію і ремонт житла, інших об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури комунальної власності [12].

Що стосується оренди, власності житлових приміщень, то законодавство України не зазнало змін під час війни. Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та Укази від 14 березня, 18 квітня, 17 травня 2022 року «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», які були затверджені Верховною Радою відповідними Законами України, не містять будь-яких обмежень права на житло, тобто, нікого не можна примусово позбавити житла, інакше як на підставі закону та за вироком суду.

Отже, найм житлових приміщень здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України, передача житла у найм на безоплатній основі Кодексом не встановлена.

З метою реалізації компенсаційного механізму орендодавцям 19 березня 2022 постановою КМУ було затверджено Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану. Компенсація пов'язана з безоплатним тимчасовим розміщенням тих ВПО, які під час воєнного стану перемістилися з території адміністративно-територіальної одиниці, на якій проводяться воєнні (бойові) дії та яка визначена в переліку, затвердженому розпорядженням КМУ від 6 березня 2022 р. № 204 «Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «ЄПідтримка». Розмір компенсації було затверджено у розмірі 14,77 гривні за добу на одну особу та збільшено до 30 грн з 1 жовтня 2022 р. Це безумовно позитивний крок на шляху вирішення проблеми забезпечення житлом та ефективний механізм стимулювання розвитку оренди житла, однак розмір компенсації навряд чи буде реально стимулювати орендодавців та власників до надання житла цій категорії осіб, адже мова йде про надання такого житла на безоплатній основі та мізерну компенсацію.

Одним з елементів стимулювання орендодавців надавати житло переміщеним особам могло бути скасування податку на прибуток або доходи для них за таке житло. Водночас, одним з ефективних кроків, яке обговорюється в українському суспільстві, могло би бути залучення іноземних партнерів, донорів, міжнародних організацій до фінансування

проживання постраждалих від збройної агресії Росії осіб у санаторно-курортних закладах України.

Незважаючи на відсутність статті Конституції, яка закріплює право кожного на житло у переліку тих, які може бути обмежено у період дії воєнного стану згідно з указом Президента «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р., деякі обмеження все ж такі можуть бути пов'язані з правом на житло. Так, обмеженню підлягає стаття 30 Конституції, яка закріплює недоторканність житла, стаття 41 щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, зокрема можливість примусового відчуження майна (п. 4 ст. 8), у разі потреби проводити огляд житла громадян (п. 7 ст. 8), встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан (п. 10 ст. 8), встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ (п. 17 ст. 8) тощо.

22.05.2023 р. набрав чинності Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», який визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, з дня набрання чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, тобто з 24 лютого 2022 р. [14].

Висновки. Отже, масштаб житлової проблеми змусили уряд України переглянути пріоритетність державних соціальних зобов'язань та взяти на себе більшу ініціативу у вирішенні питань щодо забезпечення доступу населення до житла. Проте певні темпи у реалізації заходів із забезпечення українців житлом пояснюється пріоритетністю вирішенням цілої купи питань воєнного часу. І перша з них – витрати на захист від ворога. Житлова політика України повинна комплексно підходити до вирішення питання відновлення житлового фонду та враховувати інтереси всіх громадян, і передусім тих, чие житло було зруйноване або пошкоджене в результаті бойових дій. Вирішення житлової проблеми має бути орієнтоване не лише на швидке розселення постраждалих, а й на якість самих будівель та нову якість життя населення України.

Список використаних джерел:

1. Хожило І. І. Житлова політика як пріоритет розвитку територіальних громад України в умовах війни та післявоєнної відбудови. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 1. С. 53-57.
2. Реут А. Г., Когатько Ю. Л. Житлова проблема в Україні на тлі війни 2022 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2022, № 3. С. 123-144.
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 21.08. 2023)
4. Моніка Смуш-Кулеша, Алла Федорова, Богдан Мойс. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. 2022. 61 с.
5. Київська школа економіки. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-infrastrukturi-dosyagla-84-8-mlrd/?fbclid=IwAR0oYtXQkzjMНnjQ5t0CQMJAyGo45HT1LFEtSZ120Y3y_-5OBij4g0-BRGA (дата звернення: 21.08.2023).

6. У Харкові внаслідок ворожих обстрілів зруйновано майже одну тисячу будівель. zn.ua. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-kharkovi-vnaslidok-vorozhikh-obstrilivzrujnovano-majzhe-odnu-tisjachu-budivel.html> (дата звернення: 21.08.2023).

7. Міністерство економіки URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=80cfdfeb-8ffb-453c-897d-cf28f575c646&title=ZbitkCherezPidrivKakhovskoiGes> (дата звернення: 21.08.2023).

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (*Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 1, ст. 1) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 22.08.2023).

9. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.08.2023).

10. ПОРЯДОК надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.08.2023).

11. Для кожної області створять спеціальні каталоги: це допоможе у відбудові, – Кирило Тимошенко. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/dlya-kozhnoyi-oblasti-stvoryat-spetsialnikatalogi-tse-dopomozhe_n1964511 (дата звернення: 21.08.2023).

12. Закон України Про правовий режим воєнного стану (*Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 28, ст.250). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.08.2023).

13. Роговий А. Вплив воєнного стану на формування та реалізацію житлової політики України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4(32). С. 121-132.

14. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 23.08.2023).

15. Пільгові кредити на житло для ВПО стануть ще доступнішими, – рішення Уряду URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pilgovi-krediti-na-zhitlo-dlya-vpo-stanut-shchedostupnishimi-rishennya-uryadu>. (дата звернення: 23.08.2023).

ПИЖОВА М. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
(Державний податковий університет)

ПИЖОВ О. М.,

доктор філософії за спеціальністю
«Право»,
проректор з науково-педагогічної роботи
та стратегічного розвитку
(Національний університет фізичного
виховання і спорту України)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.24>

СТИМУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ШЛЯХОМ ВСТАНОВЛЕННЯ «ОСОБЛИВОЇ НАДБАВКИ»: ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

У статті висвітлюється питання стимулювання державних службовців шляхом встановлення надбавки за виконання особливо важливої роботи. Розглянуто причини необхідності такого стимулювання, його основні характеристики, а також потенційні позитивні та негативні наслідки для системи державної служби. Зазначається, що сучасні складні економічні умови формують обставини, за яких оплата праці є центральним інститутом трудового права, юридичною гарантією прав працівників, а справедлива оплата праці є принципом справедливої держави та запорукою гідного рівня життя населення.

Автором акцентується увага на тому, що оскільки бюджети державних органів виконавчої влади вже неодноразово зазнавали секвесту питання встановлення/скасування надбавки за виконання особливо важливої роботи державних службовців, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ на практиці має контролюватися з метою недопущення зловживань і перевищення повноважень посадових осіб.

Подано наочне розмежування двох «надбавок за виконання особливо важливої роботи». Відстоюється думка, що припинити встановлення надбавки за виконання особливо важливої роботи фахівцям з питань реформ якимось окремих керівником державного органу є незаконним. Якщо така ситуація мала місце/буде мати місце – це свідчить про перевищення повноважень керівника державного органу і є підставою для звернення до суду за захистом порушеного права працівника/працівників державного органу.

Висвітлено питання щодо зміни істотних умов державної служби в частині умов (системи та розмірів) оплати праці або соціально-побутового забезпечення.

Зроблено висновок, що важливо правильно тлумачити норми права, які регулюють зазначені питання і не допускати зловживання зі сторони керівників державних органів. Для цього необхідним є чітке розуміння базових основ трудового права, особливо інституту оплати праці.

Ключові слова: державне регулювання, права, обов'язки, державний службовець, керівник, службова дисципліна, стимулювання, умови праці, оплата праці, винагорода, заохочення, професійна компетентність ефективна служба, особливі заслуги, особливо важлива робота, посада.

Pyzhova M. O., Pyzhov O. M. Incentivising civil servants by establishing a “special allowance”: practical issues

The article highlights the issue of incentivising civil servants by establishing a bonus for performing particularly important work. The reasons for the need for such incentives, their main characteristics, as well as potential positive and negative consequences for the civil service system are considered. It is noted that today's difficult economic conditions create circumstances in which remuneration is the central institution of labour law, a legal guarantee of employees' rights, and fair remuneration is a principle of a just state and a guarantee of a decent standard of living.

The author emphasises that since the budgets of state executive bodies have been repeatedly subjected to sequestration, the issue of establishing/cancelling a supplement for the performance of particularly important work of civil servants whose positions are those of reform specialists should be controlled in practice to prevent abuse and abuse of authority by officials.

A clear distinction is made between the two "allowances for performance of particularly important work". It is argued that it is illegal for a single head of a state body to stop the establishment of a supplement for particularly important work for reform specialists. If such a situation has occurred/will occur, this indicates an abuse of authority by the head of a state body and is the basis for applying to the court for protection of the violated right of the employee(s) of the state body.

The article also highlights the issue of changing the essential conditions of civil service in terms of conditions (system and amounts) of remuneration or social and welfare benefits.

The author concludes that it is important to correctly interpret the rules of law governing these issues and to prevent abuse by the heads of public authorities. This requires a clear understanding of the basic fundamentals of labour law, especially the institution of remuneration.

Key words: *state regulation, rights, duties, civil servant, manager, official discipline, incentives, working conditions, remuneration, remuneration, incentives, professional competence effective service, special merits, particularly important work, position.*

Вступ. Сьогодні Україна виборює своє право на існування, незалежність, відстоює своє місце на міжнародній арені, зокрема утверджуючи себе як європейську, сталу державу. Разом з цим відбувається і становлення принципово нової правової системи в середині держави. Водночас, економіка країни потерпає щоденно як від руйнувань, пошкоджень інфраструктури, виробництва, потужностей тощо, так і від втрати трудового потенціалу країни: зовнішніх міграцій, відтоку людського потенціалу. Ці моменти дуже ускладнюють тримання балансу між заохоченням працівників, зокрема державних службовців, з метою ефективної розбудови державної служби у цих складних сучасних умовах, та скороченням бюджетних асигнувань.

Постановка завдання. Важливо не допустити порушення прав державних службовців, підміни понять, зловживання керівників заради економії коштів, оскільки передусім права громадян, у тому числі трудові права, юридичні гарантії прав працівників – це царина, яка є фундаментом розвитку людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави. Тож, маємо за ціль проаналізувати і дослідити практичні питання стимулювання державних службовців шляхом встановлення «особливої надбавки».

Результати дослідження. Необхідно пам'ятати, що в статті 43 Конституції України визначено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. І держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю [1].

В умовах збройної агресії проти України особливо актуальним стає питання «заробити собі на життя працею», оскільки в період дії правового режиму воєнного стану однією з найголовніших завдань держави, окрім оборони країни, є збереження трудового потенціалу, забезпечення ефективної діяльності економіки в цих умовах. Спільною метою цих завдань є перемога та повосенна відбудова зруйнованої інфраструктури, житла, країни загалом [2].

Саме тому оплата праці – це не тільки категорія, яку пильно вивчають економісти, юристи, соціологи, політологи, а поняття, яким майже щодня оперують пересічні громадяни. Сучасні складні економічні умови формують обставини, за яких оплата праці є центральним інститутом трудового права, юридичною гарантією прав працівників, а справедлива оплата праці є принципом справедливої держави та запорукою гідного рівня життя населення. Тому і визначати та досліджувати оплату праці слід не лише як юридичну категорію, необхідно передовсім розуміти економічні та політичні підвалини цього процесу [3, с. 86].

Маємо за мету висвітлити деякі практичні питання щодо порушеної теми. Перше, на що хочемо звернути увагу на надбавку за виконання особливо важливої роботи для державних службовців, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ. Оскільки бюджети державних органів виконавчої влади вже неодноразово зазнавали секвесту, це питання набуває все більшої і більшої актуальності і необхідності правильного його тлумачення і однакового розуміння.

Так, відповідно до пункту 2 Положення про застосування стимулюючих виплат державним службовцям, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 15 (далі – Положення), керівники державної служби в державному органі мають право [4] встановлювати державним службовцям у межах економії фонду оплати праці додаткові стимулюючі виплати. Пунктом 3 Положення визначено, що до додаткових стимулюючих виплат державним службовцям належать надбавки: за інтенсивність праці та за виконання особливо важливої роботи. Пунктом 4 Положення визначено, що ці надбавки встановлюються державним службовцям у відсотках до посадового окладу згідно з наказом (розпорядженням) керівника державної служби в державному органі. Пунктами 5 та 6 Положення визначені критерії з урахуванням яких ці надбавки встановлюються державним службовцям.

Водночас у пункті 7 Положення Уряд визначає іншу за своєю природою та правовим регулюванням «надбавку за виконання особливо важливої роботи» та визначає, що надбавка за виконання особливо важливої роботи встановлюється згідно з додатком 1 до Положення державним службовцям, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ. Ця норма носить імперативний характер.

Тобто Кабінет Міністрів України у Положенні одними і тими ж словами «надбавка за виконання особливо важливої роботи» визначає, по суті, два явища, та фактично встановлює два види надбавки, які називаються «за виконання особливо важливої роботи».

Перша «надбавка за виконання особливо важливої роботи» може встановлюватися (пункт 2 Положення) керівником державної служби в державному органі усім державним службовцям у межах економії фонду оплати праці у відсотках до посадового окладу згідно з наказом (розпорядженням) керівника державної служби в державному органі (пункт 4 Положення) з урахуванням визначених критеріїв (пункти 5 та 6 Положення).

Друга «надбавка за виконання особливо важливої роботи», відповідно до пункту 7 Положення, встановлюється згідно з додатком 1 до Положення державним службовцям, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ, тобто відповідно до факту зайняття відповідної посади. Важливо додати, що у додатку 1 до Положення визначено розмір щомісячної надбавки за виконання особливо важливої роботи для фахівців з питань реформ із чіткими назвами цих посад та з чіткими цифрами в залежності від категорії посад.

Також пункт 7 Положення визначає, що розмір другої «надбавки за виконання особливо важливої роботи» зазначається в умовах проведення конкурсу та в оголошенні про проведення конкурсу на зайняття відповідної посади, які оприлюднюються на Єдиному порталі вакансій державної служби.

Окрім того, пунктом 7 Положення визначено, що надбавка за виконання особливо важливої роботи, передбачена абзацом першим цього пункту (друга «надбавка за виконання особливо важливої роботи»), яка встановлюється та виплачується державним службовцям, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ), виплачується в межах фондів заробітної плати, затверджених у кошторисах. Тобто цей абзац пункту 7 Положення зобов'язує керівника державної служби в державному органі передбачити у фондах заробітної плати, затверджених у кошторисах, відповідну «надбавку за виконання особливо важливої роботи» для державних службовців, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ.

Додатковим підтвердженням відмінностей двох «надбавок за виконання особливо важливої роботи» та їх чіткого розмежування є останній абзац пункту 7 Положення, а саме норма, яка забороняє встановлювати надбавки за інтенсивність праці та першу «за виконання особливо важливої роботи» державним службовцям, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ, та яким гарантовано встановлено другу «надбавку за виконання особливо важливої роботи».

Також, пунктом 9 Положення визначено, що у разі несвоєчасного виконання завдань, погіршення якості роботи надбавки скасовуються або їх розмір зменшується. Важливо констатувати, що дія та правова природа цього пункту не поширюється на другу «надбавку за виконання особливо важливої роботи». Цей пункт апелює правовими поняттями «скасовуються» та «зменшується», ці правові поняття логічно корелюють із правовими поняттями, які регулюють надбавки за інтенсивність праці та першу «за виконання особливо важливої роботи», а саме: «встановлення» їх керівником державної служби в державному органі (і відповідне скасування) та встановлення їх «у відсотках до посадового окладу» (і відповідне «зменшення» цього відсотка).

У таблиці подано наочне розмежування двох «надбавок за виконання особливо важливої роботи»:

Перша «надбавка за виконання особливо важливої роботи»	Друга «надбавка за виконання особливо важливої роботи»
не відображається в умовах проведення конкурсу та в оголошенні про проведення конкурсу на зайняття відповідної посади	ззначається в умовах проведення конкурсу та в оголошенні про проведення конкурсу на зайняття відповідної посади
може встановлюватися всім державним службовцям, крім державних службовців, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ	встановлена виключно державним службовцям, посади яких належать до посад фахівців з питань реформ
може встановлюватися керівником державної служби в державному органі у відсотках до посадового окладу	встановлена згідно з додатком 1 до Положення
встановлюється у межах економії фонду оплати праці	виплачується в межах фондів заробітної плати, затверджених у кошторисах
встановлюється відповідно до визначених критеріїв	виплачується відповідно до зайнятої посади, яка належить до посад фахівців з питань реформ
може бути скасована або зменшена	імперативно встановлена постановою КМУ

Однакова назва принципово різних надбавок призводить до певних питань на практиці, часто до неправильного розуміння сутті надбавки, характеру стимулювання працівників.

Враховуючи вищезазначене, ми переконанні, що припинити встановлення надбавки за виконання особливо важливої роботи фахівцям з питань реформ якимось окремим керівником державного органу є незаконним. Якщо така ситуація мала місце/буде мати місце – це свідчить про перевищення повноважень керівника державного органу і є підставою для звернення до суду за захистом порушеного права працівника/працівників державного органу.

Крім того, відразу з'являється необхідність висвітлення питання щодо зміни істотних умов державної служби в частині умов (системи та розмірів) оплати праці або соціально-побутового забезпечення.

Пунктом 3 частини третьої статті 43 Закону України «Про державну службу» визначено, що зміна умов (системи та розмірів) оплати праці або соціально-побутового забезпечення вважається зміною істотних умов державної служби [5].

Частиною четвертою статті 43 Закону України «Про державну службу» визначено, що про зміну істотних умов служби керівник державної служби письмово повідомляє державного службовця не пізніше як за 30 календарних днів до зміни істотних умов державної служби, крім випадків підвищення заробітної плати.

Для державних службовців умови (система та розміри) оплати праці та соціально-побутового забезпечення чітко визначаються положенням Закону України «Про державну службу» (розділом VI «Оплата праці, заохочення і соціальні гарантії»), низкою постанов Кабінету Міністрів України, зокрема постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 15 «Питання оплати праці працівників державних органів» та іншими.

Тобто, зміна умов (системи та розмірів) оплати праці або соціально-побутового забезпечення, як зміна істотних умов державної служби, може відбуватися виключно після набрання чинності актів законодавства про внесення змін, скасування або визнання такими, що втратили чинність актів, що регулюють і встановлюють діючі умови (систему та розміри) оплати праці або соціально-побутового забезпечення державної служби (Закон України «Про державну службу», постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 15 «Питання оплати праці працівників державних органів» та інші).

Окрім того, діюче законодавство України, зокрема Закон України «Про державну службу» та постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 15 «Питання оплати праці працівників державних органів», не наділяють керівника державної служби в державному органі повноваженнями на свій розсуд змінювати умови (систему та розміри) оплати праці або соціально-побутового забезпечення державних службовців в державному органі, що є гарантією рівних умов державної служби в різних державних органах.

Також маємо зазначити, що відповідно до частини п'ятої статті 50 Закону України «Про державну службу» скорочення бюджетних асигнувань не може бути підставою для зменшення посадових окладів та надбавок до них.

Висновки. Таким чином, питання оплати праці, заохочення, стимулювання працівників, зокрема державних службовців, порушуються досить часто, особливо в сучасних умовах, браку коштів. Важливо правильно тлумачити норми права, які регулюють зазначені питання і не допускати зловживання зі сторони керівників державних органів. Для цього необхідним є чітке розуміння базових основ трудового права, особливо інституту оплати праці. Інакше збільшиться число позовних заяв до суду працівників за захистом своїх трудових прав.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4303>
2. Пижова М. О. Особливості правового регулювання оплати праці працівників органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3/2023. С. 253-255. URL: http://lsej.org.ua/3_2023/59.pdf
3. Пижова М. О. Юридичні гарантії реалізації права працівників на справедливую оплату праці: Монографія: – Київ: Видавництво «наукова столиця», 2021. 376 с.
4. Положення про застосування стимулюючих виплат державним службовцям: постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 15 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2017-%D0%BF#n125>
5. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

ПОДОПРИГОРА В. В.,
аспірантка кафедри кримінально-
правових дисциплін та судочинства
(Сумський державний університет)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.25>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Стаття присвячена дослідженню поняття та основних ознак механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Зосереджується увага на тому, що незважаючи на існування великої кількості досліджень, присвячених правовому статусу дитини, а також забезпечення соціального захисту її прав та свобод, на сьогодні у вітчизняній науці відсутні спеціальні комплексні дослідження механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, як окремої найбільш вразливої в теперішніх умовах групи дітей.

Встановлено, що чинним законодавством України поняття механізму соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, – не визначено, тому, у межах дослідження на основі існуючих теоретичних підходів авторами було запропоновано власне визначення даного поняття. Так, під поняттям «механізмів соціального захисту осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах» варто розуміти сукупність законодавчо визначених методів та способів впливу уповноважених суб'єктів соціального захисту на суспільні відносини, які складаються в рамках реалізації останніми своїх повноважень, з метою гарантування прав, свобод та законних інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Натомість завданням даного механізму є створення належних умов для всебічного розвитку дитини, яка за тих чи інших обставин опинилась у складній життєвій ситуації і потребує допомоги зі сторони держави у захисті своїх прав та свобод, а також формування належного рівня правової культури та правосвідомості таких дітей та суспільства в цілому.

Крім того, в структурі механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, виокремлено три основні рівні: центральний, регіональний та місцевий.

Приділено увагу встановленню основних ознак механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Робиться висновок, що механізм соціального захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, насамперед передбачає реалізацію комплексу соціально-економічних, правових, організаційних та інших способів, що мають на меті запобігти порушенням прав та свобод даної категорії дітей, відновити їх порушені права або ж усунути наявні чи потенційні перешкоди у реалізації їх законних прав.

Ключові слова: механізми соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; правовий статус дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; права дитини; захист прав дітей; соціальний захист.

Podprihora V. V. Concepts and signs of social protection mechanisms for children in difficult life circumstances

The article is focused on examining the concept and key characteristics of social protection mechanisms for children facing difficult life circumstances in the context of the Ukraine. It highlights the absence of comprehensive studies within domestic science specifically addressing the mechanisms of social protection for this vulnerable group of children, despite numerous studies concerning the legal status and social protection of children's rights and freedoms.

In the absence of a precise definition of the mechanism of social protection for children facing difficult life circumstances in Ukrainian legislation, the authors propose their own definition based on existing theoretical approaches. According to their proposal, the concept of "mechanisms of social protection of persons in difficult life circumstances" refers to a set of legally defined methods and approaches utilized by authorized subjects of social protection to influence social relations. These mechanisms are established within the framework of the subjects' exercise of their powers with the primary goal of safeguarding the rights, freedoms, and legitimate interests of children facing difficult life circumstances. Additionally, these mechanisms aim to create suitable conditions for the comprehensive development of such children who require state assistance in protecting their rights and freedoms. Furthermore, the mechanisms also contribute to the development of an appropriate level of legal culture and legal awareness among both these children and society at large.

The article identifies three main levels in the structure of social protection mechanisms for children facing difficult life circumstances – central, regional, and local levels.

Based on theoretical analysis, the article highlights the key features of social protection mechanisms for children in difficult life circumstances.

The primary objective of the mechanism of social protection for children facing difficult life circumstances is to implement a comprehensive range of socio-economic, legal, organizational, and other methods. These methods are aimed at preventing violations of the rights and freedoms of this particular category of children, as well as restoring any violated rights and eliminating existing or potential barriers that may hinder the realization of their legal rights.

Key words: *social protection mechanisms for children in difficult life circumstances; legal status of children who are in difficult life circumstances; child rights; protection of children's rights; social protection.*

Вступ. Нестабільна економічна, політична та соціальна ситуація, що склалась в Україні сьогодні, вимагає проведення інституційних змін у системі органів державної влади, посилення ефективності прав, свобод людини та комплексного реформування системи соціального захисту. Повномаштабна війна оголила вразливі сторони існуючої системи захисту дітей в Україні щодо її спроможності захистити цю категорію у кризових та надзвичайних ситуаціях. Поточна державна політика у сфері захисту прав дітей має ряд характерних недоліків, які в першу чергу, пов'язані з несистемною, фрагментарною державною сімейною політикою, що формувалась до цього часу без урахування достовірних, всеохоплюючих, даних щодо наявності сімей з дітьми, які з тих чи інших причин перебувають у складних життєвих обставинах, а також оцінки ефективності надання їм соціальних послуг.

Відповідно до аналітичного звіту, підготованого Представництвом Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ МБО «Партнерство «Кожній дитині» лише за лютий-червень 2022 року, експертами було встановлено, що особливої уваги та турботи потребує 1051 дитина, які були визначені як такі, що проживають у сім'ях, які перебувають в складних життєвих обставинах; термінових та негайних дій щодо захисту потребують 126 дітей, батьки/законні

представники яких нехтують потребами дітей, є ризики щодо жорстокого поводження з ними [1].

Наслідки війни, з якими зіткнулась Україна, свідчать про вкрай неналежний рівень уваги органів державної влади до забезпечення прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах в умовах сьогодення, що призводить до фізичної та психологічної травми таких дітей, знищення сімейних та соціальних зв'язків, розвитку культури ненависті, викривленого сприйняття дитиною навколишнього світу, підміни ідеалів та в подальшому може відобразитись у поширенні безпритульності, дитячої злочинності, криміналізації суспільства в майбутньому.

Питанням правового статусу дитини, а також забезпечення соціального захисту їх прав та свобод були присвячені праці таких фахівців як О. С. Андреева, О. М. Бандурка, О. Г. Бондар, В. М. Гарашук, В. П. Захаров, Л. П. Коваленко, К. Б. Левченко, І. А. Петрова, С. Г. Стеценко, Ю. М. Фролов, Р. В. Шаповал та інших.

Зазначеними вченими сформовано велику кількість принципово важливих положень щодо соціального захисту прав дитини загалом. Втім, варто наголосити, що до цього часу у вітчизняній науці права соціального забезпечення відсутні спеціальні комплексні дослідження механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, як окремої найбільш вразливої в умовах сьогодення групи дітей, чим, зокрема, й обумовлена актуальність обраної теми.

Постановка завдань. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних положень та основних засад чинного законодавства України визначити поняття та ознаки механізмів соціального захисту дітей які перебувають у складних життєвих обставинах.

Результати дослідження. Традиційно переважна більшість дітей народжується, виховується, фізично та психологічно розвивається в сім'ї. Саме сім'я є одним із визначальних, фундаментальних інститутів суспільства, який забезпечує його впорядкованість та стабільність, закладаючи, при цьому, в кожне нове покоління найважливіші цінності. Саме у сім'ї дитина отримує свої перші знання про світ – елементарні правила поведінки в суспільстві, усталені норми міжособистісних та суспільних відносин, засвоюючи, таким чином, навички спілкування з людьми різного віку та вміння орієнтації в більших соціальних спільнотах. Сім'я є своєрідним визначальним підґрунтям світогляду дитини, її морально-етичних ідеалів, ціннісних орієнтацій та майбутніх моделей поведінки. Так, благополучна сім'я має неймовірно великі виховні можливості, натомість глибокі зміни в сім'ї або її розпад можуть стати головною причиною виникнення відхилень у соціалізації, вихованні, психологічному чи фізичному розвитку дитини. Такі явні або ж приховані проблеми у сім'ї не рідко є першопричиною збоїв у поведінці дитини, що може призвести до стану вразливості дитини. Вразливість – це стан, коли людина знаходиться в стані невідповідності та незахищеності перед зовнішніми впливами оточуючого середовища. Це також означає особливе сприйняття зовнішніх подій та явищ у суспільстві. У випадку, коли у членів родини відсутні внутрішні та зовнішні ресурси, і їм не надається підтримка спеціалістів, це може призвести до виникнення складних життєвих обставин. [2, с. 150; 3, с. 27]. У разі відсутності своєчасної кваліфікованої допомоги, за умов наявності психолого-педагогічних, соціально-економічних проблем у сім'ї, а також можливих проблем особистого біологічного характеру, така дитина набуває статусу дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини [4].

Держава в особі своїх органів, урядових та неурядових організацій зобов'язана створити для кожної дитини такі умови її життя та розвитку, за яких вона матиме можливість набувати, виявляти, реалізовувати та захищати свої права.

Варто зауважити, що дитина, яка перебуває у складних сімейних обставинах, належить до категорії дітей, що мають спеціальний правовий статус та потребують особливого захисту зі сторони держави. Наділення законодавцем даної групи дітей спеціальним правовим статусом дає змогу посадовим особам органів державної влади не тільки забезпечити вчасне реагування на ситуації, що загрожують життю і здоров'ю дітей, а й запобігти таким ситуаціям в майбутньому.

Державне регулювання захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, неможливе без аналізу теоретичних засад механізмів соціального захисту.

На сьогодні, чинним законодавством України поняття механізму соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, не визначено, тому, вважаємо за доцільне, дослідження даної правової категорії розпочати з аналізу існуючих наукових підходів до розуміння терміну «механізм».

Згідно з положеннями Словника української мови «Академічний тлумачний словник (1970–1980 р.р.)», поняття «механізм» означає внутрішню будову, систему чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище [5].

Варто погодитись, що в широкому значенні осмислення поняття «механізм» передбачає: 1) системність, узгодженість організації його елементів (компонентів); 2) складність його внутрішньої будови; 3) схильність до самоорганізації або зовнішнього управління; 4) здатність до динаміки, визначеного цілеспрямованого функціонування [6, с. 18].

На доктринальному рівні для прикладу Д. В. Позняк вважає, що механізм – це система, що служить для передачі та перетворення рухів, складається з ряду тіл або ланок, де рух одного або кількох тіл (провідних) спричиняє певні рухи інших тіл у системі. Це також може бути внутрішній пристрій або система, що складається з окремих елементів. У ширшому сенсі, механізм визначається як сукупність станів і процесів, які утворюють явище в різних сферах, таких як фізика, хімія, фізіологія, економіка, психологія та інші [7, с. 167]. Тоді як С. В. Рудницький трактує поняття «механізму» як широку, системну й цілісну категорію. Таким чином, автор вважає, що механізм – це складний пристрій, що являє собою систему ланок, у якому рух однієї чи декількох ланок викликає певні рухи інших ланок механізму, разом з тим, дії і зв'язки, на думку автора, є його конститутивною ознакою, причому важливе значення має саме повторюваність дій (принципова можливість для відповідного учасника чи учасників здійснювати подібні дії в майбутньому). Отже, С. В. Рудницький вбачає призначення механізму в перетворенні сигналів (потреб, інтересів, соціальних дій), що надходять на «вхід» механізму в результати на «виході» (дії, рішення, норми, інші соціальні дії) [8, с. 681].

Крім того, в науковій спільноті на сьогодні широко використовується така правова категорія як «механізм реалізації та захисту прав громадян», під яким, І. О. Ієрусалімова пропонує розуміти систему засобів, які є елементами, складовими впливу цієї галузі права на суспільні відносини та встановлювані її нормами гарантії реалізації цих прав [9, с. 91].

Натомість, Н. М. Оніщенко, пропонує механізм забезпечення прав і свобод особи описати як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загально-соціальних умов. Цей комплекс створює належні юридичні і фактичні умови для повноцінного здійснення прав і свобод людиною [10, с. 487]. Загалом якщо говорити про механізм захисту прав та свобод дитини, то варто зауважити, що в основному він дійсно відповідає визначенню, наведеному Н. М. Оніщенко. Разом з тим, для даного механізму характерним є наявність певної специфіки, що безпосередньо проявляється в його об'єкті. Оскільки дитина через свою фізичну, психологічну та розумову незрілість, на відміну від повнолітнього громадянина, потребує спеціальної охорони та піклування, у тому числі й належного правового захисту зі сторони держави як до, так і після народження.

У свою чергу, Н. В. Коломоєць, вказує на те, що механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні є складною універсальною системою, представленою взаємною єдністю суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, дії яких скоординовано у визначеному напрямку; єдністю відповідних засобів адміністративно-правового впливу та юридичних гарантій, які забезпечують реалізацію та захист прав дитини [11, с. 48].

Таким чином, беручи до уваги існуючі в правовій спільноті теоретичні напрацювання, вважаємо за можливе сформувати власне визначення поняття «механізмів соціального захисту осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах», під яким варто розуміти сукупність законодавчо визначених методів та способів впливу уповноважених суб'єктів соціального захисту на суспільні відносини, які складаються в рамках реалізації останніми своїх повноважень, з метою гарантування прав, свобод та законних інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Завданням даного механізму є створення належних умов для всебічного розвитку дитини, яка за тих чи інших обставин опинилась у складній життєвій ситуації і потребує допомоги зі сторони держави у захисті своїх прав та свобод, а також формування належного рівня правової культури та правосвідомості таких дітей та суспільства в цілому.

Варто зауважити, що механізм соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, за своїм змістом є похідним від механізму реалізації та захисту прав громадян, водночас, має свою власну структуру, ознаки та особливості як окреме правове явище адміністративного права.

Так, на нашу думку, говорячи про структуру механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, найбільш вдалим є поділ таких механізмів на рівні відповідно до рівнів влади, а саме: центральний, регіональний та місцевий рівні. Тобто, механізм соціального захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, складається з сукупності елементів, функціонування кожного з яких залучає в роботу інший. Водночас, сутність роботи механізму полягає в тому, що кожний з елементів у процесі своєї діяльності може й повинен залучати до реалізації своїх повноважень й інші елементи, не порушуючи при цьому загально визначений та встановлений баланс розподілу компетенції між уповноваженими органами вищезазначених рівнів.

Механізм соціального захисту дітей, які опинились в складних життєвих ситуаціях характеризується наступними ознаками:

1) до правових норм, що визначають умови та порядок застосування інструментів соціального захисту для гарантування та забезпечення прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, належать норми міжнародно-правових актів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та норми національного законодавства України;

2) захист прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що належать до групи осіб, які потребують особливого захисту зі сторони держави, потребує врахування міжнародних стандартів та основоположних принципів в рамках здійснення уповноваженими на те суб'єктами соціального захисту адміністративно-правового регулювання;

3) інституційна система соціального захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, сформована з національних суб'єктів загальної та спеціальної компетенції;

4) діяльність суб'єктів соціального захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється у чіткій взаємодії та передбачає спільну діяльність органів та структур щодо виявлення, взаємоінформування та організації надання допомоги;

5) збалансованість компетенційних складових структурних елементів механізму соціального захисту дітей, які опинились в складних життєвих ситуаціях;

6) суспільна корисність.

Висновки. Таким чином, механізм соціального захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, насамперед передбачає реалізацію комплексу соціально-економічних, правових, організаційних та інших способів, що мають на меті запобігти

порушенням прав та свобод даної категорії дітей, відновити їх порушені права або ж усунути наявні чи потенційні перешкоди у реалізації їх законних прав. Водночас, можна зробити висновок, що соціальний захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в діяльності уповноважених на те суб'єктів повинен бути спрямований на усунення причин таких обставин або мінімізацію їх впливу, надання різних видів соціальної допомоги й підтримки як безпосередньо дитині, так і її батькам, здійснення соціального виховання, налагодження взаємовідносин із соціальним оточенням та вчинення інших дій спрямованих на адаптацію поведінки й психоемоційного стану дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Список використаних джерел:

1. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf (дата звернення 31.07.2023).
2. Протас О. Л. Трансформація інституту сім'ї як чинник умов сімейного виховання. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2020. № 4. С. 136–153.
3. Пугач Л. Все починається з сім'ї. *Психолог*. 2008. № 6. С. 25–30.
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top> (дата звернення 31.07.2023).
5. Словник української мови «Академічний тлумачний словник» (1970 – 1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 31.07.2023).
6. Кривицький Ю. В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Юрій Віталійович Кривицький. Київ, 2010. 260 с.
7. Позняк Д. В. Рефлексивні механізми свідомості виборців як суб'єктів політичної взаємодії : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2004. 259 с.
8. Рудницький С. В. Категорія «механізм» та її гносеологічні можливості для опису явищ і процесів суспільно-політичного життя. *Держава і право*. 2011. Випуск 53. С. 683–687.
9. Ієрусалімова І.О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 288 с.
10. Оніщенко Н.М. Механізм забезпечення прав і свобод особи. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003–2011. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності, 2005. С. 487–488.
11. Коломоець Н. В. Механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Приватне і публічне право*. 2008. № 4. С. 45–49.

ЧЕРНОУС С. М.,

кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,
директорка центру проблем
імплементції європейського
соціального права
*(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*

ТИЩЕНКО О. В.,

доктор юридичних наук, професорка,
професорка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
*(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.26>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗУПИНЕННЯ ТА ЗУПИНЕННЯ ДІЇ ПОЛОЖЕНЬ КОЛЕКТИВНИХ УГОД ТА ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

У статті досліджуються нові для законодавства України про працю правові конструкції, які здійснюють вплив на перебіг колективного договору: зупинення та призупинення положень колективних договорів в умовах воєнного стану відповідно до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2021 р. № 2136-IX і зупинення та призупинення колективних угод, колективних договорів у післявоєнний час відповідно до Закону України «Про колективні угоди та договори» від 23.02.2023 р. № 2937-IX. Вказується на дефекти у правовому регулюванні відповідного кола суспільних відносин, які негативно позначаються на сприйнятті і розумінні змісту правових норм. Наголошується на тому, що використаний законодавцем підхід не відповідає вимогам законодавчої техніки, принципу правової визначеності та може негативно відбитися на практиці реалізації норм законодавства про працю. Визначаються спільні та відмінні ознаки зупинення та призупинення положень колективних угод та колективних договорів. Підтримується позиція про доцільність застосування єдиного понятійно-категоріального апарату та визнається раціональним використання терміну призупинення положень колективної угоди (колективного договору), який охоплюватиме відповідні правові конструкції.

Наголошується на проблемі правового регулювання зупинення положень колективного договору в умовах воєнного стану з огляду на дискусійність інтерпретації норми Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Робиться висновок про те, що законодавець надав можливість роботодавцю тільки ініціювати таке зупинення. Порядок, підстави, конкретні межі такого зупинення на рівні закону не визначено, що свідчить про наявність

прогалин у правовому регулюванні. Пропонується встановити на законодавчому рівні чітку процедуру зупинення та поновлення дії положень колективного договору або закріпити право сторін соціального діалогу урегульовувати відповідні питання на локальному рівні. Доводиться необхідність визначити на рівні закону підстави (критерії), за наявності яких може бути зупинено дію окремих положень колективного договору в умовах воєнного стану, а також правові засади механізму поновлення дії таких положень.

Ключові слова: колективна угода, колективний договір, призупинення дії положень колективної угоди (колективного договору), зупинення дії положень колективної угоди (колективного договору), підстави зупинення положень колективного договору, поновлення дії положень колективної угоди (колективного договору).

Chernous S. M., Tyshchenko O. V. Problems of legal regulation of suspension and interruption of the collective agreements and contracts provisions in the conditions of the martial law and the post-war time

The article examines new legal constructions for the labour legislation of Ukraine that influence the course of the collective agreement: suspension and interruption of the provisions of collective agreements under martial law by the Law of Ukraine "On the Organization of Labour Relations under martial law" dated March 15, 2021. No. 2136-IX and the suspension and interruption of collective agreements and collective contracts in the post-war period by the Law of Ukraine "On Collective Agreements and Contracts" dated February 23, 2023. No. 2937-IX. Defects in the legal regulation of the relevant circle of social relations are indicated, which negatively affect the perception and understanding of the content of legal norms. It is emphasized that the approach used by the legislator does not meet the requirements of the legislative technique, the principle of legal certainty, and may harm the practice of implementing labour legislation. Common and distinctive signs of provisions interruption and suspension of collective agreements and collective contracts are determined. The position on the expediency of using a single conceptual and categorical apparatus is supported and the use of the term suspension of the provisions of the collective agreement (collective contracts), which will cover the relevant legal constructions, is recognized as rational. The problem of legal regulation of the suspension of the provisions of the collective agreement in the conditions of martial law is emphasized given the debatable interpretation of the norm of the Law of Ukraine "On the organization of labour relations in conditions of martial law".

It is concluded that the legislator allowed the employer only to initiate such a stop. The procedure, grounds, and specific limits of such suspension are not defined at the legal level, which indicates the presence of gaps in legal regulation. It is proposed to establish at the legislative level a clear procedure for suspending and renewing the provisions of the collective agreement or to establish the right of the parties to the social dialogue to settle relevant issues at the local level. It is necessary to determine at the level of law the grounds (criteria), in the presence of which the effect of certain provisions of the collective agreement can be suspended in the conditions of martial law, as well as the legal basis of the mechanism for renewing the effect of such provisions.

Key words: collective agreement, collective contract, suspension of the provisions of the collective agreement (collective contracts), termination of the provisions of the collective agreement (collective contract), grounds for suspension of the provisions of the collective agreement, renewal of the provisions of the collective agreement (collective contract).

Вступ. Питання правового регулювання призупинення та зупинення дії угод (договорів) є відносно новим у законодавстві про працю України. Першим нормативним актом, у якому урегульовано відповідні відносини, став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2021р. № 2136-IX (далі – Закон № 2136-IX) [1]. У Законі № 2136-IX було закріплено норми, які дозволяють зупинити дію окремих положень колективного договору, визначають підстави для призупинення певних норм колективного договору та призупинити дію трудового договору. Якщо відносини щодо призупинення трудового договору були предметом наукових розвідок, то питання зупинення дії окремих положень колективних угод (колективних договорів) та призупинення їх дії є новим напрямком дослідження у доктрині трудового права України. Окремі наукові пошуки щодо призупинення та / чи зупинення дії положень колективного договору здійснювали такі науковці, як-от: В.Я. Бурак, Г.І. Чанишева, В.В. Яцишин. Зазначені відносини були предметом вивчення і авторів цієї статті, про що доповідалося на різних наукових заходах [2, с. 378-381].

Варто наголосити, що законодавець встановив можливість зупинення та призупинення дії положень колективних угод та договорів й у повоєнний період. Так, Законом України «Про колективні угоди та договори» від 23.02.2023р. № 2937-IX [3] (далі – Закон № 2937-IX) встановлено відповідні механізми. Зважаючи на те, що Закон № 2937-IX набуде чинності через шість місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, питання, що є предметом дослідження цієї статті, не втратять своєї актуальності і надалі.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб на підставі аналізу положень Закону № 2136-IX, Закону № 2937-IX, наукових розвідок українських правників дослідити проблеми правового регулювання призупинення та зупинення положень колективних угод (колективних договорів) в умовах воєнного стану та післявоєнний час, а також висловити конкретні пропозиції по їх розв'язанню.

Результати дослідження. У чинному законодавстві України, а саме у Законі № 2136-IX, нормотворець встановив дві правові конструкції, які здійснюють вплив на перебіг колективного договору. Перша з них застосована у статті 11 Закону № 2136-IX і встановлює можливість зупинення дії окремих положень колективного договору. Зазначено, що «на період воєнного стану дія окремих положень колективного договору може бути зупинена за ініціативою роботодавця». Друга з таких конструкцій використана у частині 2 статті 14 Закону № 2136-IX і легалізує *призупинення* дії певних положень колективного договору. Встановлено, що «на період дії воєнного стану призупиняється дія статті 44 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та відповідні норми колективних договорів». Тож, йдеться про тимчасове припинення дії норм колективного договору, які регулюють відносини щодо відрахування коштів підприємствами, установами, організаціями первинним профспілковим організаціям на культурно-масову, фізкультурну і оздоровчу роботу. Відповідно, зупинення та призупинення положень колективного договору мають як спільні, так і відмінні характеристики. Спільним є те, що і зупинення, і призупинення норм колективного договору: 1) передбачають припинення дії (обов'язку реалізації) окремих (певних) положень вказаного локального акту; 2) мають тимчасовий характер – період дії воєнного стану. Щодо відмінних ознак, зазначимо такі: 1) зупинення носить диспозитивний характер (може мати місце), призупинення – імперативний (дія норм колективного договору припиняється в обов'язковому порядку); 2) різні конструкції визначають неоднакові порядки їх застосування: призупинення відбулося автоматично, з набуттям чинності положень частини 2 статті 14 Закону № 2136-IX (з 24.03.2022р.), зупинення ж може бути реалізовано на умовах, встановлених у статті 11 Закону № 2136-IX (які будуть досліджені нами нижче); 3) змістовні межі призупинення визначені законом і стосуються норм, які регулюють відносини щодо відрахування коштів підприємствами, установами, організаціями первинним профспілковим організаціям на культурно-масову, фізкультурну і оздоровчу роботу, щодо зупинення – йдеться про окремі положення колективного договору, що визначаються на локальному рівні.

Варто зауважити, що у науковій літературі вже наголошувалося на проблемі понятійно-термінологічного характеру, в частині використання нормотворцем термінологічних словосполучень «зупинення окремих положень колективного договору» та «призупинення дії відповідних норм колективного договору». Професор Г.І. Чанишева слушно стверджує, що «в цьому випадку доречним було б використання терміну «призупинення», а не «зупинення» з огляду на доцільність застосування єдиного понятійно-категоріального апарату» [4, с. 22]. Поділяємо висловлену позицію й з огляду на змістовну характеристику вказаних явищ: і зупинення, і призупинення дії положень колективного договору носять тимчасовий (строковий) характер. Відповідно до Закону № 2136-IX таким є період воєнного стану. Тож, доцільним, на нашу думку, з метою забезпечення принципу правової визначеності, є використання терміну призупинення положень колективного договору, який би охоплював дві правові конструкції: 1) призупинення окремих положень колективного договору з ініціативи роботодавця та 2) призупинення певних положень колективного договору в інших випадках, визначених законом.

Зупинення та призупинення положень колективного договору у повоєнний період урегульовано Законом № 2937-IX. Вказаним актом встановлено можливість відповідних дій не тільки стосовно колективних договорів, але й угод. Зокрема, частина 5 статті 13 вказаного закону серед умов, що складають зміст колективної угоди передбачає «умови та порядок призупинення на певний строк дії окремих положень угоди, перелік форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), у разі настання яких дія окремих положень угоди зупиняється». Аналогічну норму встановлено й щодо змісту колективного договору у частині 2 статті 21 Закону № 2937-IX. На відміну від Закону № 2136-IX у Законі № 2937-IX нормотворцем закладено іншу (протилежну) змістовну складову понять призупинення та зупинення колективних угод (колективних договорів). Зокрема визначено, що дія окремих положень колективної угоди може бути *призупинена* сторонами за взаємною згодою на визначений ними строк у випадках і порядку, передбачених угодою (частина 1 статті 18 Закону № 2937-IX). Майже тотожну норму встановлено й відносно колективного договору, з такою відмінністю, як-то: *призупинення* може мати місце за «рішенням, прийнятим його сторонами за взаємною згодою» (частина 1 статті 26 Закону № 2937-IX). *Зупинення* ж може мати місце у разі настання форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), перелік яких зазначено в колективній угоді, на час їх дії. Рішення щодо зупинення дії таких положень колективної угоди приймає її сторона, для якої настали такі обставини, про що у тижневий строк вона повідомляє іншим сторонам/стороні та органу, що здійснив повідомну реєстрацію цієї угоди (частина 2 статті 18 Закону № 2937-IX). Аналогічну норму встановлено й щодо зупинення положень колективного договору у частині 2 статті 26 Закону № 2937-IX. Отже, порівняльний аналіз норм про призупинення та зупинення положень колективних угод (колективних договорів), встановлених Законом № 2937-IX дозволяє виокремити такі їх спільні та відмінні характеристики. Спільні: і зупинення, і призупинення норм колективних угод (колективних договорів) 1) регулюються переважно на договірних засадах; 2) передбачають припинення дії (обов'язку реалізації) окремих положень таких актів, а не всієї колективної угоди (колективного договору); 3) мають тимчасовий характер, а саме: призупинення – на визначений сторонами за взаємною згодою строк; зупинення – на час дії форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили); 4) характеризуються диспозитивними ознаками (можуть мати місце). Щодо відмінних ознак, такими, на наш погляд, є: призупинення характеризується тим, що: 1) підстави можуть бути будь-якими (визначальним є визнання їх достатніми сторонами колективної угоди (колективного договору)); 2) рішення про призупинення приймається за взаємною згодою сторін колективної угоди (колективного договору); 3) строк та порядок призупинення встановлюється угодою сторін колективної угоди (колективного договору). Зупинення вирізняється тим, що: 1) підставами є форс-мажорні обставини, визначені угодою сторін і об'єктивовані шляхом закріплення у колективній угоді (колективному договорі); 2) рішення про зупинення приймається в односторонньому порядку стороною колективної угоди

(колективного договору), для якої настали визначені форс-мажорні обставини; 3) тривалість (строк) визначається тривалістю форс-мажорних обставин.

Враховуючи вищевикладені міркування про необхідність забезпечення єдності термінології для позначення конструкцій, що впливають на перебіг колективних договорів (у розрізі Закону № 2937-ІХ і колективних угод), доцільним, на нашу думку, є використання терміну призупинення положень колективної угоди (колективного договору), який би охоплював дві правові конструкції: 1) призупинення окремих положень колективної угоди (колективного договору) за взаємною згодою сторін 2) призупинення окремих положень колективної угоди (колективного договору) в односторонньому порядку у разі настання форс-мажорних обставин.

Ще одним питанням, яке є дискусійним в умовах сьогодення, є проблема зупинення положень колективного договору в умовах воєнного стану відповідно до норм Закону № 2136-ІХ. Варто зауважити, що стосовно механізму призупинення дії положень колективного договору, особливих питань щодо підстав, порядку та меж його здійснення не виникає. Відносно ж зупинення окремих положень колективного договору – є ціла низка проблем теоретичного та практичного характеру, які потребують щонайменше прискіпливого аналізу.

Як вже зазначалося, відповідно до статті 11 Закону № 2136-ІХ на період воєнного стану дія окремих положень колективного договору може бути зупинена за ініціативою роботодавця. Фахівці Мінекономіки, коментуючи відповідні норми, вказують, що «... вважаємо, що з метою забезпечення захисту трудових прав працівників, роботодавцю доцільно перед прийняттям такого рішення провести відповідні консультації зі стороною працівників та поінформувати її про прийняте рішення» [5]. Як бачимо, коментаторами зроблено висновок, що роботодавець одноосібно приймає рішення щодо зупинення положень колективного договору. Що ж до його обов'язків стосовно сторони працівників (їх представників), то коло таких обов'язків досить обмежене: проведення консультації з іншою стороною та поінформування її про рішення, яке ним прийнято. Іншими словами, як впливає з викладеного підходу, трудовий колектив, як сторона колективного договору, або її представник – профспілка, чи інший уповноважений на представництво трудовим колективом орган, не може вплинути, крім застосування методу переконання, на прийняття відповідного одноосібного рішення роботодавцем. Вважаючи такий підхід дискусійним, одночасно можемо припустити, що аргументом на користь позиції, запропонованої фахівцями Мінекономіки є задекларована нормотворцем мета законопроекту «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», викладена у пояснювальній записці до нього, а саме: «врегулювання окремих питань трудових відносин між працівником та роботодавцем в умовах воєнного часу, враховуючи необхідність забезпечення збалансованості між скороченням видатків роботодавців на оплату відпусток, надурочних годин, годин роботи у святкові та вихідні дні тощо, та забезпеченням мінімально необхідних прав та гарантій працівників» (курсив – С.Ч., О.Т.) [6]. Тож, оскільки у колективному договорі, крім інших, можуть урегулюватися і відносини щодо гарантійних та компенсаційних виплат, а законодавець вбачає необхідність «забезпечення збалансованості між скороченням видатків роботодавців та забезпеченням мінімально необхідних прав та гарантій працівників» (останні, до речі, переважно встановлені у самому Законі № 2136-ІХ та КЗпП), то, дійсно, можна припустити, що саме роботодавець одноосібно і прийматиме рішення щодо зупинення окремих положень колективного договору, які встановлюють такі виплати. У науковій літературі висловлювалися міркування, які, хоч і містять критичний аналіз викладеного нововведення, все ж ґрунтуються на позиції про одноосібні повноваження роботодавця в частині зупинення окремих положень колективного договору. Так, В.Я. Бурак стверджує, що «роботодавцю надано право самостійно зупиняти окремі положення колективного договору, що суперечить природі договору, коли одна сторона без погодження з іншою може вносити зміни до договору, або припиняти дію окремих його положень. Мета таких нововведень – зекономити кошти роботодавця за рахунок зняття з нього обов'язку оплачувати простій, компенсувати затримки зарплат і робити відрахування профспілкам, полегшити роботодавцю можливості змінювати трудові

правовідносини в односторонньому порядку, обмежувати права працівників. І стратегічна мета – сприяти бізнесу, щоби він не зупинився і продовжував працювати» [7, с. 72].

Незважаючи на наведені доводи, які частково є переконливими, все ж, вважаємо вищевикладену позицію спірною. На нашу думку, норма статті 11 Закону № 2136-IX, може мати й іншу інтерпретацію. Допускаємо, що буквальне тлумачення наведеного положення Закону № 2136-IX дозволяє дійти висновку, що законодавцем було закріплено лише можливість роботодавця ініціювати зупинення окремих положень колективного договору. Тобто, роботодавець є лише ініціатором такого зупинення. Нормотворець міг чітко визначити право роботодавця зупинити дію відповідних положень колективного договору, як, наприклад, він це зробив, встановивши його право одноосібно приймати рішення щодо переведення на іншу роботу без згоди працівника, надання та обмеження тривалості відпусток тощо. Проте, законодавець використав іншу конструкцію, в якій ключовим елементом стала сама можливість зупиняти (тимчасово припиняти дію) окремих положень колективного договору, якої до прийняття Закону № 2136-IX законодавство України не знало. Додатковим аргументом щодо можливості пропонованої інтерпретації є використання конструкції, подібної до застосованої у статті 11 Закону № 2136-IX, у назвах (частково й у змісті) статей 38 та 39 КЗпП України: «Розірвання трудового договору, укладеного на невизначений строк, з ініціативи працівника» (стаття 38), «Розірвання строкового трудового договору з ініціативи працівника» (стаття 39). Те, що законодавець вказує на правомочного суб'єкта ініціативи не свідчить, про те, що такий суб'єкт самостійно припиняє дію договору. Законом визначено процедури, а в окремих випадках й умову (поважна причина для розірвання строкового трудового договору), за наявності якої роботодавець зобов'язаний припинити трудовий договір з ініціативи працівника. На нашу думку, питання щодо підстав, порядку, меж такого зупинення окремих положень колективного договору, а також суб'єкта (суб'єктів), який (-і) наділений (-і) таким правом, поновлення дії таких положень залишилися поза межами дії норм Закону № 2136-IX. Переконані, що зупинення визначених положень колективного договору має здійснюватися за угодою сторін колективного договору. Не випадково законодавець поклав на профспілки нові обов'язки, яких раніше не знало законодавство про працю України: «у межах своєї діяльності професійні спілки повинні максимально сприяти забезпеченню обороноздатності держави та забезпечувати громадський контроль за мінімальними трудовими гарантіями, передбаченими цим Законом» (частина 1 статті 14 Закону № 2136-IX). Тому, профспілки, при вирішенні питань щодо дії колективного договору, мають виходити із інтересів держави та суспільства у цілому, віддаючи перевагу саме їм. Подібну до викладеної позиції займають експерти ФПУ, які надають такі рекомендації: роботодавець має право виступити ініціатором зупинення окремих норм колективного договору, але не може прийняти рішення в односторонньому порядку. У рамках соціального діалогу профспілка може запропонувати роботодавцю прописати порядок реалізації зазначеної ініціативи в колективному договорі, зокрема шляхом включення положення, що з метою прийняття рішення щодо конкретних положень колективного договору, дія яких припиняється за ініціативою роботодавця, роботодавець проводить попередні консультації з профспілкою (усі домовленості мають бути оформлені протоколом та сторони обов'язково інформують про прийняте рішення працівників) [8].

Зазначимо, що у наукових розвідках вже наголошувалося на недоліках норми статті 11 Закону № 2136-IX. Так, В.В. Яцишин справедливо ставить питання щодо того, які саме «окремі положення» колективного договору може бути обмежено? Поділяємо думку науковця, який стверджує, що «у разі системного тлумачення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» можна дійти висновку, що, в першу чергу, під окремими положеннями колективного договору, що можуть бути зупинені на період воєнного стану (у разі їх відображення у колективному договорі) є наступні: 1) розірвання трудового договору за ініціативи роботодавця без попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації; 2) встановлення часу роботи та часу відпочинку; 3) особливості роботи у нічний час; 4) особливості залучення до роботи деяких категорій працівників;

5) оплата праці та гарантії оплати праці; 6) відпустки та особливості застосування законодавства про відпустки; 7) гарантії діяльності профспілкових організацій. Водночас, враховуючи те, що законодавцем у Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не встановлено чітких критеріїв зупинення положень колективного договору, то на практиці роботодавцем може бути зупинена дія будь-яких положень...» [9, с. 555-556]. Хочемо підкреслити й те, що відповідно до статті 7 Закону України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року № 3356-ХІІ [10], у колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин. Тож сумнівною є позиція, що роботодавцем одноосібно можуть зупинятися положення колективного договору, які містять зобов'язання профспілки (трудового колективу). Отже, єдиний висновок, який беззаперечно можна зробити, аналізуючи норму статті 11 Закону № 2136-ІХ, полягає у тому, що роботодавець не може ініціювати зупинення дії колективного договору у цілому, а лише його окремих положень. Однак, і цей висновок не ставить крапку у проблемі, що аналізується, адже виникає інше, логічне, на наш погляд, запитання. Якщо виходити з позиції, що в силу вищевказаної норми Закону № 2136-ІХ, роботодавець одноосібно може зупинити дію положень колективного договору, які містять його зобов'язання, то чи зобов'язана інша сторона такого договору виконувати взяті на себе? На нашу думку, з метою подолання правової невизначеності, про яку свідчить, зокрема, різна інтерпретація правової норми, законодавцем має бути встановлена чітка процедура зупинення та поновлення дії положень колективного договору або закріплено право сторін соціального діалогу урегульовувати відповідні питання на локальному рівні (наприклад, у колективному договорі).

Крім того, не вирішеним є питання підстав зупинення положень колективного договору. Йдеться про те, що термінологічне словосполучення «період воєнного стану» використовується у значенні строку, на який може бути зупинено окремі положення колективного договору. У системному зв'язку з положеннями статті 1 Закону № 2136-ІХ, воєнний стан може розглядатися як загальна умова, за наявності якої застосовується вказаний закон у цілому, але не може, на наш погляд, оцінюватися як безпосередня підстава такого зупинення. Натомість, законодавець не встановив таких підстав, отже, формально, роботодавець має можливість скористатися правом ініціювати вказане зупинення за наявності загальної умови – воєнного стану. Переконані, що такий підхід нормотворця має значні ризики «погіршення трудових прав працівників, що може бути невиправдано більшим аніж необхідність забезпечення діяльності підприємств, установ, організацій в умовах правового режиму воєнного стану» [9, с. 556]. На нашу думку, на рівні законодавства, зокрема, варто визначити підстави (критерії), за наявності яких може бути зупинено дію окремих положень колективного договору. Серед таких доцільно вказати: неможливість виконання зобов'язань за укладеним колективним договором, що викликана втратами/витратами, обумовленими, наприклад, знищенням або пошкодженням виробничих потужностей, повною або частковою релокацією потужностей, простоем, призупиненням трудових договорів тощо.

Слід наголосити ще на одному питанні, яке виникає у зв'язку із зупиненням чи-то призупиненням колективного договору, а саме, механізм поновлення (продовження?) дії положень колективного договору. Зазначене питання на сьогодні є неурегульованим на рівні Закону № 2136-ІХ, не згадується навіть таке явище, як поновлення дії відповідних положень колективного договору. Конструкції, використані у статтях 11 та 14 Закону № 2136-ІХ дозволяють визнавати, що тривалість і зупинення, і призупинення колективного договору обмежена тривалістю воєнного стану. Тож чи породжує закінчення (скасування) воєнного стану автоматичне поновлення дії положень колективних договорів які були зупинені чи призупинені? Суто теоретично, дотримуючись «букви закону», можна надати стверджувальну відповідь, однак, чи відповідатиме це реаліям та можливостям? В розрізі зазначеного, наведемо лише окремі показники, опубліковані у відкритих джерелах, які ставлять під сумнів перспективи «автоматичного» поновлення дії положень колективних договорів, що були зупинені чи призупинені. Так, за 2022 р. промислове виробництво України впало на 38%. А сума збитків

у промисловості і торгівлі оцінюється фахівцями Світового банку в 10,9 млрд доларів. При цьому потреби у відновленні для цих секторів на період до 2033 року складають 23,2 млрд дол. США. 80% із цієї суми – це прогнозовані витрати на відбудову і модернізацію виробничих приміщень, машин і обладнання, відновлення складських запасів [11]. За словами першого заступника міністра захисту довкілля та природних ресурсів Олександра Краснолуцького за понад 500 днів ведення війни на території України збитки, завдані довкіллю та екосистемам країни, становлять понад 2 трлн гривень. загальна сума розрахованих збитків внаслідок забруднення атмосферного повітря становить 29,2 млрд доларів, землі – 24,6 млрд доларів, водних ресурсів – 1,6 млрд доларів. Загалом в Україні знаходиться 527 тисяч тонн відходів від знищеної російської техніки, а також зафіксовано 55,9 тис. тонн викидів шкідливих речовин в атмосферу [12]. Сума прямих задокументованих збитків інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення Росії за підсумками червня оцінюється в \$150,5 млрд, впливає зі звіту KSE Institute [13]. Сума прямих збитків, завданих агропромислому комплексу України за рік повномасштабної війни, становить 8,7 мільярда доларів [14]. Тож, ураховуючи такі безпрецедентні фінансово-економічні втрати від війни, які вже мають місце, і яких, на превеликій жаль, продовжує зазнавати наша держава, а також колосальні суми, яких потребуватиме післявоєнна відбудова країни, щонайменше наївним буде припускати, що по закінченню (скасуванню) воєнного стану у роботодавців відразу знайдуться кошти та інші можливості для виконання своїх зобов'язань за колективними договорами. Виходячи з цього, вважаємо, що правові засади механізму поновлення дії положень колективних договорів мають бути урегульовані на рівні закону. Зокрема, щодо поновлення положень колективного договору, які були зупинені за ініціативою роботодавця, то воно (як і зупинення) має здійснюватися на договірних засадах за угодою сторін. Поновлення ж положень колективного договору, які були призупинені у зв'язку з призупиненням дії статті 44 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», має бути встановлено на рівні закону, з моменту поновлення дії вказаної норми закону, за наявності відповідних фінансових можливостей.

На відміну від Закону № 2136-IX у Законі № 2937-IX встановлено правові засади поновлення дії положень колективних угод (договорів). Механізм поновлення положень колективних угод (договорів) адекватний механізму зупинення та, відповідно, призупинення таких положень.

Висновок. Проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків і висловити наступні пропозиції:

1. У Законі № 2136-IX нормотворець встановив дві правові конструкції, які здійснюють вплив на перебіг колективного договору протягом дії воєнного стану: зупинення та призупинення положень колективних договорів. Ці правові конструкції мають як спільні, так і відмінні ознаки. У післявоєнний час має набути чинності Закон № 2937-IX, у якому також використані подібні правові конструкції з відмінним (у порівнянні із Законом № 2136-IX) змістовним навантаженням. Викладена ситуація негативно впливає на сприйняття і розуміння як змісту вказаних правових конструкцій, так і норм трудового права у цілому. Застосований законодавцем підхід не відповідає вимогам законодавчої техніки, принципу правової визначеності та може негативно відбитися на практиці реалізації норм законодавства про працю.

2. Поділяємо викладений у науковій літературі підхід про доцільність застосування єдиного понятійно-категоріального апарату в частині найменування конструкцій, які здійснюють вплив на перебіг колективного договору. У зв'язку з зазначеним, варто, на нашу думку, у Законі № 2136-IX використовувати термін призупинення положень колективного договору, який би охоплював дві правові конструкції: 1) призупинення окремих положень колективного договору з ініціативи роботодавця та 2) призупинення певних положень колективного договору в інших випадках, визначених законом. Виходячи з тих самих міркувань, у Законі № 2937-IX раціональним, на нашу думку, є використання терміну призупинення положень колективної угоди (колективного договору), який би охоплював дві правові конструкції: 1) призупинення окремих положень колективної угоди (колективного договору) за

взаємною згодою сторін 2) призупинення окремих положень колективної угоди (колективного договору) в односторонньому порядку у разі настання форс-мажорних обставин.

3. Щодо проблем правового регулювання зупинення положень колективного договору в умовах воєнного стану відповідно до норм Закону № 2136-ІХ, зазначимо, що можливість зупинення дії окремих положень колективного договору є унормованим вимушеним заходом, обумовленим воєнним станом, який потяг за собою значні обмеження трудових прав працівників. Вважаємо, що законодавець надав можливість роботодавцю саме (тільки) ініціювати таке зупинення. Порядок, підстави, конкретні межі такого зупинення нормотворець не визначив, що свідчить про наявність прогалин у правовому регулюванні відповідного кола суспільних відносин. З метою усунення правової невизначеності, яка має місце сьогодні у правовому регулюванні зупинення окремих положень колективного договору та недопущення різного тлумачення норми, що містить відповідну правову конструкцію, законодавець має внести відповідні зміни та доповнення до Закону № 2136-ІХ. На нашу думку, з метою подолання правової невизначеності, про яку свідчить, зокрема, різна інтерпретація правової норми, законодавцем має бути встановлена чітка процедура зупинення та поновлення дії положень колективного договору або закріплено право сторін соціального діалогу урегульовувати відповідні питання на локальному рівні (наприклад, у колективному договорі). Переконані, що зупинення визначених положень колективного договору має здійснюватися за угодою його сторін.

4. Невизначеним на рівні Закону № 2136-ІХ є питання підстав зупинення положень колективного договору. У системному зв'язку з положеннями статті 1 Закону № 2136-ІХ, воєнний стан може розглядатися як загальна умова, за наявності якої застосовується вказаний закон у цілому, але не може, на наш погляд, оцінюватися як безпосередня підстава такого зупинення. Переконані, що на рівні Закону № 2136-ІХ варто визначити підстави (критерії), за наявності яких може бути зупинено дію окремих положень колективного договору. Серед таких доцільно вказати: неможливість виконання зобов'язань за укладеним колективним договором, що викликана втратами/витратами, обумовленими, наприклад, знищенням або пошкодженням виробничих потужностей, повною або частковою релокацією потужностей, простоем, призупиненням трудових договорів тощо.

5. Неврегульованим на рівні Закону № 2136-ІХ є механізм поновлення (продовження?) дії положень колективного договору; не згадується навіть таке явище, а отже і відсутня відповідна термінологія. На нашу думку, правові засади механізму поновлення дії положень колективних договорів мають бути урегульовані на рівні закону. Зокрема, щодо поновлення положень колективного договору, які були зупинені за ініціативою роботодавця, то воно (як і зупинення) має здійснюватися на договірних засадах за угодою сторін. Поновлення ж положень колективного договору, які були призупинені у зв'язку з призупиненням дії статті 44 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», має бути встановлено на рівні закону, з моменту поновлення дії вказаної норми закону і, переконані, за наявності відповідних фінансових можливостей.

Вважаємо, що викладені висновки і пропозиції сприятимуть оптимізації правового регулювання призупинення та зупинення дії положень колективних угод та колективних договорів в умовах воєнного стану та післявоєнний час.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2021 р. № 2136-ІХ. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Черноус С.М., Тищенко О.В. Про проблеми удосконалення правового механізму вирішення колективних трудових спорів в колективних договорах та угодах в сучасних умовах. Актуальні питання розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (5 травня 2023 року): ел. збірник. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. 721 с.

3. Про колективні угоди та договори: Закон України від 23.02.2023р. № 2937-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-20#Text>
4. Чанишева Г.І. Деякі аспекти реалізації колективних трудових прав в умовах воєнного стану. Особливості реалізації прав у сфері праці та соціального захисту в умовах воєнного стану: Матеріали Круглого столу (12 травня 2022 р.). За заг. ред. д.ю.н., проф. П.Д. Пилипенка (голова), д.ю.н., проф. О.Г. Середи, д.ю.н., доц. Л.П. Амелічева (відпов. ред.). – Львів, Харків, Вінниця. 2022. С. 19-23.
5. Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL. <https://www.me.gov.ua>
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245389>
7. Бурак В.Я. Можливості соціального діалогу в умовах воєнного стану. Особливості реалізації прав у сфері праці та соціального захисту в умовах воєнного стану: Матеріали Круглого столу (12 травня 2022 р.). За заг. ред. д.ю.н., проф. П.Д. Пилипенка (голова), д.ю.н., проф. О.Г. Середи, д.ю.н., доц. Л.П. Амелічева (відпов. ред.). – Львів, Харків, Вінниця. 2022. С. 72-74.
8. Орловська І., Степаненко О. Рекомендації щодо практичної колективно-договірної роботи в умовах воєнного стану. URL. <https://www.fpsu.org.ua/259-sljajder-izbrannykh-novostej/24023-rekomendatsii-shchodo-praktychnoi-kolektyvno-dohovirnoi-roboty-v-umovakh-voiennoho-stanu.html>
9. Яцишин В.В. Деякі питання реалізації законодавчих норм щодо зупинення дії окремих положень колективного договору в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 554-557. URL. <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/19500>
10. Про колективні договори і угоди: Закон України від 1 липня 1993 року № 3356-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>
11. Тетяна Богдан. Фінансово-економічні наслідки війни. 31 березня 2023 року. URL. https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomiczni_naslidki.html
12. Війна з Росією: збитки докільню в Україні перевищили 2 трильйони гривень. URL. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3738398-vijna-z-rosieju-zbitki-dovkillu-v-ukraini-perevisili-2-triljoni-griven.html>
13. Прямі збитки від агресії РФ за час повномасштабної війни сягнули \$150 млрд – KSE Institute. URL. <https://interfax.com.ua/news/economic/926793.html>
14. «Аграрні» збитки України від повномасштабної війни перевищують 8 мільярдів доларів – KSE. URL. <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/19/699284/>

ЩЕРБИНА В. С.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України, заслужений
юрист України,
професор кафедри економічного права
та економічного судочинства
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

БОДНАР Т. В.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
професор кафедри цивільного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 346.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.27>

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ АУДИТУ
В ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВАХ (ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

В статті досліджуються окремі економіко-правові аспекти аудиту фінансової звітності та перевірки фінансово-господарської діяльності в господарських товариствах, що ґрунтуються на положеннях Законів України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про акціонерні товариства» та «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність».

Зазначається, що серйозні зміни в правовому регулюванні проведення перевірок фінансово-господарської діяльності господарських товариств торкнулися також компаній з управління активами, кооперативів, кредитних спілок, колективних сільськогосподарських підприємств, споживчих товариств, спілок та підпорядкованих їм підприємств тощо, із законодавства про які було виключено норми щодо ревізійної комісії (ревізора), а проведення перевірок фінансово-господарської діяльності цих суб'єктів, так само, як і господарських товариств, покладено на суб'єктів аудиторської діяльності.

Звертається увага на окремі недоліки Закону України «Про акціонерні товариства» (зокрема, що стосується повноважень аудиторського комітету ради директорів чи наглядової ради) та суперечності між нормами цього закону, Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та нормами Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» і на цій підставі робляться висновки про відсутність у суб'єктів аудиторської діяльності повноважень щодо перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання-господарських товариств, а також про кардинальну відмінність між аудитом фінансової звітності, який полягає в перевірці даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності, і контролем за фінансово-господарською діяльністю господарського товариства.

Запропоновано повернути в законодавство норми щодо ревізійної комісії (ревізора) як органу, уповноваженого проводити перевірку фінансово-господарської

діяльності господарських товариств та інших підприємств корпоративного типу, а також передбачити в господарському законодавстві обов'язкову ротацію аудиторів, що забезпечувало б незалежність зовнішнього суб'єкта аудиторської діяльності.

Показані орієнтовні економічні наслідки відмови від існування ревізійної комісії (ревізора) як органу, що здійснював контроль з фінансово-господарською діяльністю товариства, і покладення цієї перевірки на зовнішнього суб'єкта аудиторської діяльності.

Ключові слова: аудит, фінансова звітність, фінансово-господарська діяльність, ревізійна комісія (ревізор).

Shcherbyna V. S., Bodnar T. V. Some issues of performing the audit in business companies (economic and legal aspect)

The article examines separate economic and legal aspects of the audit of financial statements and verification of financial and economic activity in economic companies, which are based on the provisions of the Laws of Ukraine "On limited and additional liability companies", "On joint-stock companies" and "On the audit of financial statements and audit activity".

It is noted that serious changes in the legal regulation of audits of the financial and economic activities of economic companies also affected asset management companies, cooperatives, credit unions, collective agricultural enterprises, consumer societies, unions and their subordinate enterprises, etc., from the legislation of which the norms regarding auditing commission (auditor), and conducting audits of the financial and economic activities of these subjects, as well as business companies, is entrusted to the subjects of audit activity.

Attention is drawn to certain shortcomings of the Law of Ukraine "On Joint-Stock Companies" (in particular, regarding the powers of the audit committee of the board of directors or the supervisory board) and contradictions between the provisions of this law, the Law of Ukraine "On Limited and Additional Liability Companies" and the provisions of the Law of Ukraine "On audit of financial statements and audit activity" and on this basis, conclusions are drawn about the lack of powers of the subjects of audit activity to verify the financial and economic activity of economic entities-business companies, as well as about the fundamental difference between the audit of financial statements, which consists in the verification accounting data and financial reporting indicators, and control over the financial and economic activity of the business company.

It is proposed to return to the legislation the norms regarding the revision commission as a body authorized to audit the financial and economic activities of economic companies and other corporate-type enterprises, as well as to provide for mandatory rotation of auditors in the economic legislation, which would stimulate the independence of the external entity of the audit activity.

The approximate economic consequences of abandoning the existence of the audit commission (auditor) as a body that carried out control over the financial and economic activities of the company and assigning this verification to an external subject of audit activity are shown.

Key words: audit, financial reporting, financial and economic activity, revision commission.

Вступ. Як встановлено ч. 2 ст. 3 Закону України від 16 липня 1999 р. № 996-ХІV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку.

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан та результати діяльності підприємства (ч. 1 ст. 3 Закону).

У випадках, передбачених законом, фінансова звітність підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором.

Згідно з п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» обов'язковий аудит фінансової звітності – це аудит фінансової звітності (консолідованої фінансової звітності) суб'єктів господарювання (їх груп), утворень без статусу юридичної особи, які відповідно до законодавства зобов'язані оприлюднити або надати таку фінансову звітність (консолідовану фінансову звітність), користувачам фінансової звітності разом з аудиторським звітом, а також комбінованої (субконсолідованої) фінансової звітності банківських груп та небанківських фінансових груп, інших утворень, які відповідно до законодавства зобов'язані надати таку звітність разом зі звітом суб'єкта аудиторської діяльності, що проводиться суб'єктами аудиторської діяльності на підставах та в порядку, передбачених цим Законом.

Аналіз наукових джерел. Окремі аспекти нормативно-правового регулювання здійснення аудиту фінансової звітності та контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання розглядалися в працях таких авторів, як: Вінник О.М., Гевлич Л.Л., Горяєва О.С., Килівник К.М., Ментух Н.Ф., Попадинець Г.О., Томіна В.Ю., Рябцева Я.Г. та ін., однак зміни, що відбулися в законодавстві про господарські товариства та інших суб'єктів господарювання корпоративного типу, потребують більш глибокого дослідження цих видів діяльності.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні економічних та правових наслідків запровадження аудиту в господарських товариствах, виявленні проблем правового регулювання перевірки фінансово-господарської діяльності товариств та внесенні пропозицій щодо їх розв'язання.

Результати дослідження. З прийняттям Законів України від 6 лютого 2018 р. № 2275-VIII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [1] та від 27 липня 2022 р. № 2465-IX «Про акціонерні товариства» [2] відбулися серйозні зміни в правовому регулюванні проведення перевірок фінансово-господарської діяльності господарських товариств, щодо яких йдеться в зазначених законах. Водночас певні зміни торкнулися і компаній з управління активами, кооперативів, кредитних спілок, колективних сільськогосподарських підприємств, споживчих товариств, спілок та підпорядкованих їм підприємств тощо, із законодавства про які було виключено норми щодо ревізійної комісії (ревізора), а проведення перевірок фінансово-господарської діяльності цих суб'єктів, так само, як і господарських товариств, покладено на суб'єктів аудиторської діяльності.

Безумовно, позитивну роль у проведенні аудиту фінансової звітності акціонерного товариства має зіграти створення комітету з питань аудиту (аудиторського комітету) – ради директорів (при однорівневій структурі управління товариством) чи наглядової ради (при дворівневій структурі управління товариством), повноваження якого визначені не лише Законом України «Про акціонерні товариства», але і Законом України від 21 грудня 2012 р. № 2258-VIII «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [3].

Водночас не можна погодитися з положенням п. 1 ч. 2 ст. 79 Закону України «Про акціонерні товариства», яким встановлено, що до предмета відання комітету з питань аудиту щодо *зовнішнього суб'єкта аудиторської діяльності, залученого товариством* [курсив наш. – авт.], належить «надання акціонерам, наглядовій раді рекомендацій щодо ... призначення на посаду, перепризначення та звільнення з посади зовнішнього суб'єкта аудиторської діяльності...».

На наш погляд, це положення є наслідком часткового механічного відтворення норми п. 3 ч. 1 ст. 79 зазначеного закону щодо внутрішнього аудитора (керівника служби внутрішнього аудиту), оскільки насправді, згідно з ч. 4 ст. 29 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» за результатами конкурсу, що проводиться на підприємствах, які становлять суспільний інтерес, аудиторський комітет представляє обґрунтовані рекомендації щодо *призначення суб'єкта (суб'єктів) аудиторської діяльності для надання послуг* [курсив наш. – авт.] з обов'язкового аудиту фінансової звітності.

Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства» (втратив чинність) в ч. 1 ст. 75 встановлював, що річна фінансова звітність публічного акціонерного товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором (аудиторською фірмою), тоді як положення ч. 1 ст. 76 допускали можливість проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства ревізійною комісією (ревізором), а в разі її відсутності – аудитором (аудиторською фірмою).

Пунктом 5.1 Принципів корпоративного управління, затверджених Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 р. № 955 [4] передбачено, що контроль за фінансово-господарською діяльністю товариства здійснюється як через залучення незалежного зовнішнього аудитора (аудиторської фірми), так і через механізми внутрішнього контролю. При цьому система внутрішнього контролю товариства забезпечує здійснення стратегічного, оперативного та поточного контролю за його фінансово-господарською діяльністю. Зокрема, наглядова рада (через аудиторський комітет ради) забезпечує функціонування належної системи контролю, а також здійснення стратегічного контролю за фінансово-господарською діяльністю товариства; ревізійна комісія здійснює оперативний контроль за фінансово-господарською діяльністю товариства шляхом проведення планових та позапланових перевірок, а служба внутрішнього аудиту (внутрішній аудитор) здійснює поточний контроль за фінансово-господарською діяльністю товариства.

Закони України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про акціонерні товариства» та інші закони, що визначають правове становище підприємств корпоративного типу, взагалі не згадують про такий контролюючий орган, яким була ревізійна комісія (ревізор).

Оскільки Законом України «Про акціонерні товариства» розмежовуються такі поняття, як перевірка фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства за результатами фінансового року, що здійснюється суб'єктом аудиторської діяльності, якщо інше не передбачено статутом товариства (абз. 1 ч. 1 ст. 109 Закону), і річна фінансова звітність публічного акціонерного товариства, яка підлягає обов'язковій перевірці незалежним суб'єктом аудиторської діяльності (ч. 1 ст. 110 Закону), доцільно з'ясувати, в чому полягає різниця між перевіркою фінансової звітності і перевіркою фінансово-господарської діяльності товариства.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» аудит фінансової звітності це аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності ... з метою висловлення незалежної думки аудитора *про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам* [курсив наш. – авт.].

Такої аудиторської послуги як контроль за фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання, включаючи акціонерні товариства зазначений Закон не передбачає.

Якщо Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженим Наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73 [5] визначено, що включає в себе повний комплект фінансової звітності, то легальне визначення поняття «фінансово-господарська діяльність» та зміст перевірки фінансово-господарської діяльності в законодавстві відсутні.

Порівняння контролю за фінансово-господарською діяльністю виконавчого органу, який раніше проводився в господарських товариствах, з аудиторською перевіркою, свідчить про відсутність будь-яких спільних ознак між ними.

Натомість, відмінність між аудиторською перевіркою і контролем за фінансово-господарською діяльністю виконавчого органу товариства стосувалася: а) нормативно-правової основи здійснення зазначених перевірок; б) предмета відповідної перевірки; в) мети перевірки; г) ініціатора/ініціаторів перевірки; г) суб'єкта, чия діяльність перевірялася; д) суб'єкта, який здійснював перевірку; е) платного чи безоплатного проведення перевірки; є) документа, в якому відображалися результати перевірки.

Відсутність у законодавстві прямої вказівки на можливість утворення в господарських товариствах, кооперативах, кредитних спілках, колективних сільськогосподарських

підприємствах тощо ревізійної комісії (ревізора) зумовлює потребу у внесенні змін до чинного законодавства, які б передбачали право засновників (акціонерів, учасників, членів кооперативу) визначати форму контролю та нагляду за діяльністю виконавчого органу відповідного суб'єкта господарювання.

До прикладу, п. 8 ч. 2 ст. 30 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» відносить до повноважень загальних зборів цих товариств визначення форм контролю та нагляду за діяльністю виконавчого органу товариства, яким цілком може бути ревізійна комісія (ревізор).

Викладене стосується деяких правових аспектів запровадження незалежного зовнішнього аудиту в господарських товариствах.

Тепер щодо економічної сторони реалізації цього нововведення.

Звернемося до статистичних даних.

За даними Державної служби статистики України на 1 липня 2023 р. в Україні налічувалося 3 470 державних підприємств, 29 казенних підприємств, 14 070 комунальних підприємств, 2 спільних комунальних підприємства, 11 408 дочірніх підприємств, 622 іноземних підприємства, 3 374 підприємства об'єднань громадян, 1 091 підприємство споживчої кооперації, 343 – орендних, 24 – індивідуальних, 29 – сімейних та 1 664 спільних підприємств [6]. Крім того, на цю дату зареєстровано 49 921 фермерське господарство. Всі ці підприємства і фермерські господарства (всього понад 86 тисяч суб'єктів господарювання) планується перетворити в господарські товариства. І це без урахування суб'єктів господарювання, що були зареєстровані в АРК Крим та на тимчасово окупованих територіях.

Перетворення лише державних і комунальних підприємств в господарські товариства (очевидно, що це будуть приватні акціонерні товариства), засновниками яких будуть відповідно держава і територіальні громади, приведе до появи щонайменше 17 540 новоутворених товариств – потенційних клієнтів аудиторських фірм та аудиторів, які принесуть останнім чималі стабільні щорічні доходи, по-суті, за рахунок державних коштів і коштів територіальних громад.

Якщо додати до цієї кількості ще 420 господарських товариств, в яких є корпоративні права держави, то цифра буде досить вражаюча.

Проте самі по собі наведені цифри мало про що свідчать без з'ясування вартості аудиторських послуг.

Так, з а даними Міністерства фінансів України станом на 1 березня 2019 р. середня вартість винагороди за одним договором з надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес (а їх налічувалося 1 250) складала 143 377 гривень [7].

Отже, орієнтовно за середньої вартості обов'язкового аудиту фінансової звітності новоутворених товариств 60 000 грн. цим товариствам доведеться сплатити аудиторським фірмам та аудиторам більше 1 млрд. грн.

Зазначимо, що Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності, редакція 2015 року, які під державними підприємствами розуміють будь-яку корпоративну структуру, яка за національним законодавством є суб'єктом господарювання (підприємством), щодо якого держава виконує функцію власника (це визначення стосується також акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю), передбачають, що річна фінансова звітність державних підприємств повинна стати предметом незалежного зовнішнього аудиту на базі високих стандартів його якості. Специфічні процедури державного контролю не замінюють процедури незалежного зовнішнього аудиту.

Разом з тим, відповідно до п. 5.1.2. Принципів корпоративного управління публічне акціонерне товариство проводить, а приватному акціонерному товариству рекомендовано проводити щорічну аудиторську перевірку за участю зовнішнього аудитора, який призначається наглядовою радою або виконавчим органом товариства, якщо інше не передбачено статутом.

Оскільки в наведених положеннях принципів корпоративного управління не йдеться про обов'язковість проведення перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктами аудиторської діяльності, вважаємо за доцільне виключити цих суб'єктів з кола органів товариства (осіб), які можуть проводити зазначену перевірку.

Висновки. Проаналізувавши зміст норм Законів України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та «Про акціонерні товариства» і порівнявши їх з положеннями Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», доходимо висновків щодо:

1) відсутності у суб'єктів аудиторської діяльності повноважень стосовно перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання-господарських товариств;

2) кардинальної відмінності між аудитом фінансової звітності, який полягає в перевірці даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності, і контролем за фінансово-господарською діяльністю господарського товариства.

3 метою удосконалення порядку проведення перевірки фінансово-господарської діяльності господарських товариств та інших підприємств корпоративного типу вважаємо за доцільне повернути в законодавство норми щодо ревізійної комісії (ревізора) як органу, уповноваженого проводити таку перевірку.

У зв'язку з тим, що законодавство про господарські товариства не передбачає обов'язкової ротації аудиторів, про яку, як про одне із положень, покликаних стимулювати незалежність аудитора, йдеться в Принципах корпоративного управління G20/ОЕСР, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни як до зазначеного законодавства, так і до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність».

Список використаних джерел:

1. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення: 25.07.2023).

2. Про акціонерні товариства : Закон України від 27 липня 2022 р. № 2465-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення: 25.07.2023).

3. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21 грудня 2012 р. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (дата звернення: 25.07.2023).

4. Принципи корпоративного управління. Затв. рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 р. № 955. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr955863-14#Text> (дата звернення: 25.07.2023).

5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затв. Наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73 (дата звернення: 25.07.2023).

6. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. URL: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruNcqXODnW1Umb2A_xpCdVpBAV6zP6F15Ibra86hEMKW1wDnSEzTPQFX33nG55MNZ9uAuFqwfPIqdzcl_nzhXeIUqICYND2Z_sC3_grG2KUhJsRtBLzJq6bvXgX4BN9U4Q%3D%3D%3Fsign%3DHMg1DqjbqpRUSgc64ccTygtoFW-55IxBn2ooMLbME%3D&name=ks_opfg_0723_ue.xls&nosw=1

7. Аналіз регуляторного впливу до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про розмір внеску, що сплачується суб'єктами аудиторської діяльності на користь Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю». URL: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruM60KzfV6WNNvg7BdmX_k0acBpUOhpA7IZX8YPryMkuV7Yz3c7XCocVUN9oacN0UDdeVtpkloBe9tbt7kGkRUvCHKw4cfL6ci4s9IQPJ3XyQZkdtLFWVVSXscqR76k7vvOw%3D%3D%3Fsign%3DrCzw1oCmRm0CdfeEMKrkzDjSbFxsS1y4Cy4bYXilywk%3D&name=APB%20ред%20доопрц%2001.03.2019.docx&nosw=1

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ШАРАПОВА С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного
права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.28>

**СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ, ЗБЕРЕЖЕННЯ
ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ**

Статтю присвячено актуальним питанням правової охорони земель, їх збереження та відновлення в сучасних умовах. Виділені основні складові правової охорони земель: екологічна, економічна та інформаційна.

Наголошено на те, що правильно сформульовані та поставлені цілі та завдання охорони земель, а також розкриття змісту охорони земель через відповідні заходи, спрямовані на їх охорону, має суттєве значення та сприяє досягненню кінцевого результату, а саме механізму реалізації законодавства щодо охорони на збереження земельних ресурсів. У статті підкреслюється, що основним джерелом інформації щодо якісного стану навколишнього природного середовища, а також інформації про стан природних ресурсів, є екологічний моніторинг. Акцентовано увагу, що на сьогодні державна система моніторингу довкілля перебуває у стані суттєвого реформування та удосконалення правової бази щодо здійснення управлінської діяльності у зазначеній сфері. Підкреслено, що моніторинг є потужним засобом інформаційного забезпечення раціонального землекористування, охорони, збереження та відновлення земель.

Виділено, що однією з основних цілей охорони земель є забезпечення поліпшення та відновлення земель, що зазнали деградації або порушення, в тому числі в наслідок військових дій. У статті підкреслюється, що в умовах кризисного стану земельних та інших природних ресурсів, погіршення їх якості та зменшення кількості, нарізла необхідність належної уваги до питання збереження та відновлення земель. Зроблено висновок, що необхідно виділити ще одну мету та окреме завдання охорони земель – забезпечення поліпшення, відновлення та збереження земель, що зазнали деградації, забруднення, засмічення та інших негативних (шкідливих) впливів внаслідок воєнних дій.

Ключові слова: охорона, збереження, відновлення, моніторинг, землі, консервація, рекультивация.

Sharapova S. V. Modern legal problems of protection, conservation and restoration of lands

The article is devoted to topical issues of legal protection of lands, their preservation and restoration in modern conditions. The main components of the legal protection of land are highlighted: ecological, economic and informational.

It is emphasized that correctly formulated and set goals and tasks of land protection, as well as disclosure of the content of land protection through appropriate measures aimed at their protection, is of significant importance and contributes

to the achievement of the final result, namely the mechanism of implementation of legislation on the protection and preservation of land resources. The article emphasizes that the main source of information on the qualitative state of the natural environment, as well as information on the state of natural resources, is environmental monitoring. Attention was drawn to the fact that today the state system of environmental monitoring is in a state of significant reformation and improvement of the legal framework for management activities in the specified area. It is emphasized that monitoring is a powerful means of providing information on rational land use, protection, preservation and restoration of land.

It was emphasized that one of the main goals of land protection is to ensure the improvement and restoration of lands that have undergone degradation or violation, including as a result of military operations. The article emphasizes that in the conditions of the crisis state of land and other natural resources, the deterioration of their quality and decrease in quantity, it is necessary to pay due attention to the issue of land conservation and restoration. It was concluded that it is necessary to single out one more goal and task of land protection – ensuring the improvement, restoration and preservation of lands that have undergone degradation, pollution, clogging and other negative (harmful) impacts as a result of military actions.

Key words: *protection, conservation, restoration, monitoring, land, conservation, reclamation.*

Вступ. В умовах сьогодення, питання охорони, збереження, відновлення земель є насущними як ніколи. Нераціональне використання земельних ресурсів, погіршення якісного стану, зниження продуктивності земель, пошкодження земель внаслідок військових дій – все це негативно відображається на структурі та на якісному стані ґрунту, через те земля не може виконувати повноцінно свої функції як природного ресурсу, так і основного засобу виробництва. Відповідно до Земельного кодексу України, одним із принципів земельного законодавства виступає принцип забезпечення раціонального використання та охорони земель (ст. 5). Суть раціонального використання земель полягає в забезпеченні результативного використання земельних ресурсів з одночасним забезпеченням їх ефективної охорони. Отже, раціональне використання земель відноситься, насамперед, до завдань охорони земель і є одним із способів досягнення головної мети – їх збереження. Необхідно підкреслити, що достатня кількість наукових досліджень була присвячена питанню раціонального використання земель, проте, як відомо, досі законодавство не містить визначення зазначеного поняття.

Масштабний негативний вплив на якість ґрунту та зменшення земельних ресурсів країни поставило на головне місце одну з найактуальніших проблем земельного права – охорону землі, не менш важливим є питання збереження та відновлення земель. Окремі питання правового забезпечення охорони, збереження та відновлення земельних та інших природних ресурсів були предметом дослідження вчених-юристів, таких як П.Ф. Кулинич, Т.В. Лісової, І.І. Каракаша та інших вчених, які приділили увагу дослідженню зазначеного питання.

Постановка завдання. Головною метою статті є дослідження актуальних питань правової охорони земель, їх збереження та відновлення в сучасних умовах.

Результати дослідження. Найважливішими складовими охорони земель на сьогодні виступають екологічна, економічна та інформаційна, які потребують в першу чергу підтримки та належного правового регулювання. Екологічна складова охорони земель полягає у збереженні землі як головного компонента навколишнього природного середовища, яка виступає фундаментом для існування інших природних ресурсів та має екологічний взаємозв'язок з ними. Економічна складова охорони земель полягає у використанні землі як основного засобу виробництва у сільському та лісовому господарствах. Інформаційна складова

охорони земель стосується збору, обробки екологічної інформації та обґрунтованих висновків щодо стану якості та кількості земельних ресурсів, з метою своєчасного виявлення зміни стану земель та властивостей ґрунтів й прийняття відповідних рішень щодо їх охорони, збереження та відновлення.

Головною метою та завданням охорони земель, відповідно до Земельного кодексу України, є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель (ст. 163). Згідно ст. 164 Земельного кодексу України охорона земель включає: (а) обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування; (б) захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб; (в) захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, пересушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів; (г) збереження природних водно-болотних угідь; (ґ) попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів; (д) консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

Проте, виникає питання: чи достатньо цього змісту для охорони та збереження земель країни в сучасних умовах? Адже, правильно сформульовані та поставлені цілі та завдання охорони земель, а також розкриття змісту охорони земель через відповідні заходи, спрямовані на їх охорону, має суттєве значення та сприяє досягненню кінцевого результату, а саме механізму реалізації законодавства щодо охорони на збереження земельних ресурсів.

Відповідно до Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р, сучасний стан земельних ресурсів переважної частини України характеризується як напружений, а подекуди кризовий, з тенденцією до погіршення, що суттєво ускладнює соціально-економічний розвиток України та її регіонів і негативно впливає на ландшафтне та біологічне різноманіття, здоров'я й умови проживання населення [1].

Основна причина такого становища полягає в нераціональному використанні земельно-ресурсного потенціалу держави, погіршенні якісного стану та зниженні продуктивності земель, неврегульованості зміни характеру функціонування землі як засобу виробництва в умовах ринку, відсутності єдиної державної системи охорони земель. Як слушно підкреслюється в Концепції, оскільки охорона земель відповідно до земельного законодавства України є системою правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, тому їх обґрунтування (розроблення) та реалізація потребують комплексного підходу, який поєднує належне нормативно-правове, наукове, організаційне, інформаційне, матеріально-технічне та фінансове забезпечення [1].

Так, на здійснення заходів Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель планується розроблення та впровадження автоматизованої платформи для моніторингу земель і якості ґрунтів на всіх рівнях управління на основі сучасних цифрових процесів і технологій.

Державна комплексна система спостережень включена до складу системи заходів у галузі охорони земель передбачених Законом України «Про охорону земель. На базі даних державної комплексної системи спостережень (моніторинг земель та ґрунтів) формуються національний, регіональний та місцевий банки даних про стан земель і ґрунтів.

Необхідно підкреслити, що останнім часом відбуваються суттєві новації у державній системі екологічного моніторингу та моніторингу земель. Серйозним кроком щодо удосконалення функціонування системи моніторингу довкілля та моніторингу окремих природних ресурсів є прийняття Закону України від 20 березня 2023 року № 2973-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» (набрання чинності відбудеться пізніше) [2]. Норми зазначеного Закону спрямовані на регулювання відносин щодо інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень, забезпечення прозорості даних та обміну відповідною

інформацією щодо екологічного стану природних ресурсів, розроблення заходів щодо їх використання та охорони.

Важливим є те, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» започатковано реформування державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, а також системи моніторингу інших природних ресурсів. Таким чином, провідною задачею реформування державної системи екологічного моніторингу є створення ефективної державної системи моніторингу довкілля, що забезпечує інформаційні потреби управління в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Отже, моніторинг є потужним засобом інформаційного забезпечення раціонального землекористування, охорони, збереження та відновлення земель.

Однією з основних цілей охорони земель є забезпечення поліпшення та відновлення земель, що зазнали деградації або порушення. Актуальною та складною є проблема пошкодження земель та ґрунту в наслідок військових дій. Так, пошкодження ґрунту в результаті зазначених дій можуть бути механічними, фізичними та хімічними. При механічному пошкодженні деформується ґрунтовий покрив, що призводить до порушення структури ґрунтів під час пересування військової техніки, руху військ, будівництва захисних споруд, розмінування територій. Наслідком цього впливу є ущільнення, заболочування, засмічення території продуктами бойової діяльності. **Хімічний вплив** змінює природні фізико-хімічні параметри ґрунтового покриття, зростає концентрація токсико-хімічних речовин, можуть утворюватися різноманітні локальні ландшафтно-геохімічні аномалії. Відтак ці землі не можна використовувати в довгостроковій перспективі. В свою чергу **фізичний вплив** передбачає зміну фізичних параметрів ґрунту внаслідок застосування зброї та військової техніки [3].

Відновлення порушених земель здійснюється шляхом рекультивациі, проте, на даний час правовий механізм рекультивациі земель потребує вдосконалення. Як слушно зауважує Т.В. Лісова, рекультивациа є дієвим комплексом заходів відновлення як стану порушених земель, так і якісного стану малопродуктивних земель. Чинне земельне законодавство, що регулює відносини з проведення цієї процедури, потребує внесення відповідних змін. У цій сфері необхідним є посилення як ролі економічних важелів, так і юридичної відповідальності [4, с. 299].

З метою збереження та відновлення найбільш пошкоджених та забруднених земель найліпшим варіантом є **консервациа землі**, яка зазнала катастрофічних пошкоджень. В умовах сьогоdnішнього кризового стану земель роль консервациі як одного з головних заходів їх відновлення є надзвичайно важливою, адже її проведення не лише забезпечить виведення з обробітку деградованих і малопродуктивних земель, а й сприятиме формуванню їх стійкості до деградації в майбутньому [4, с. 314].

Консервациа земель здійснюється шляхом припинення чи обмеження їх господарського використання на визначений термін та залуження, заліснення або ренатуралізації (ст.172 Земельного кодексу України). Консервациа земель здійснюється незалежно від того, у якій формі власності знаходиться земельна ділянка. У разі, якщо землі знаходяться в державній або комунальній власності, то консервациа здійснюється за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, що здійснюють розпорядження земельними ділянками державної та комунальної власності. У разі перебування земельної ділянки у приватній власності, консервациа здійснюється за заявою власника такої земельної ділянки до суб'єкта господарювання, що є виконавцем робіт із землеустрою. Утім, власники земельних ділянок, за ініціативи яких повинна здійснюватися консервациа земель, не зацікавлені в її здійсненні, їх головною метою є використання землі, її обробка та отримання прибутку.

Отже, в умовах кризисного стану земельних та інших природних ресурсів, погіршення їх якості та зменшення кількості, назріла необхідність належної уваги до питання збереження та відновлення земель.

Система заходів у галузі охорони земель, яка визначена законом України «Про охорону земель», на нашу думку не є повною, ефективною та не відповідає сучасним вимогам та завданням державного управління. Вважаємо, що вже постала потреба у розробці та прийнятті спеціального Закону України «Про збереження земель». Необхідно підкреслити, що поняття «збереження» не можна зводити лише до недопущення погіршення якісних властивостей земель. В цьому випадку важливим є також збереження кількісних показників, а саме це збереження земель сільськогосподарського та лісгосподарського призначення, земель природно-заповідного фонду, земель оздоровчого призначення, що мають природні та унікальні лікувальні властивості та ін. Природні ресурси не безмежні, тому турбота щодо їх збереження та відновлення повинна мати постійний характер [5, с. 259].

Висновки. Заходи щодо охорони земель повинні бути спрямовані не тільки як закріплено в статті 162 Земельного кодексу України, на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісгосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісгосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, а й мати чітко виділену направленість – збереження та відновлення земель. Крім цього, особлива увага повинна приділятися відновленню та збереженню земель, які пошкоджені в наслідок воєнних дій. Отже, на законодавчому рівні необхідно виділити та закріпити самостійне завдання та мету охорони земель – забезпечення поліпшення, відновлення та збереження земель, що зазнали деградації, забруднення, засмічення та інших негативних (шкідливих) впливів внаслідок воєнних дій.

Список використаних джерел:

1. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.08.2023).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: Закон України від 20 березня 2023 року № 2973-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text> (дата звернення: 26.08.2023).
3. Чи можна вилікувати ґрунт від війни – відповіді на найпоширеніші запитання. Режим доступу: <https://kurkul.com/spetsproekty/1423-chi-mojna-vilikuvati-grunt-vid-viyni--vidprovidi-na-nauposhirenishi-zapitannya>, вільний. – Назва з екрана.
4. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.
5. Шарапова С.В. збереження земель лісгосподарського призначення та лісів України: окремі аспекти правового регулювання. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 259–263.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****БАРЧУК А. Б.,**аспірантка кафедри загальноправових
дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.29>**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД
ПРЕДСТАВНИКІВ І ПРЕДСТАВНИЦЬ ЛГБТ+ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ**

У статті піднята проблематика забезпечення прав представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні. Звернута увага на важливість забезпечення прав і свобод уразливих груп населення, до яких віднесені представники і представниці ЛГБТ+ спільноти. Наголошено, що сприяти у подоланні ситуації, що склалася відносно представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні може ефективна державна політика та чітке окреслення системи суб'єктів владних повноважень за цим напрямом. Метою статті визначено розкриття суб'єктів забезпечення прав і свобод представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні та визначення перспектив удосконалення їхньої діяльності таких суб'єктів. З'ясовано, що сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність можуть охоплюватись поняттям «інші ознаки» в антидискримінаційному законодавстві. Водночас, відсутність конкретизації цих ознак негативним чином позначається на захисті прав і свобод осіб, які зазнають за такими ознаками проявів дискримінації. Нерівність у реалізації прав і свобод для таких осіб може проявлятися у багатьох аспектах, що ставить представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні в уразливе становище.

Підкреслено, що забезпечення прав і свобод представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні залежить не лише від законодавства, а й від ефективності роботи суб'єктів щодо запобігання і протидії дискримінації. Запропоновано класифікувати суб'єктів забезпечення прав і свобод представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні за різними критеріями.

Залежно від характеру їхніх повноважень, запропоновано поділ на: загальні, правоохоронні, спеціальні та громадські. За правовим статусом на: державні (органи влади), муніципальні (органи місцевого самоврядування) та громадські. Запропоновані кроки для поліпшення ситуації із забезпеченням прав представників і представниць ЛГБТ+ спільноти такими суб'єктами в Україні.

Ключові слова: суб'єкт, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, права і свободи, недискримінація, забезпечення, діяльність.

Barchuk A. B. On the problem of determining the subjects of ensuring the rights and freedoms of representatives of the LGBT+ community in Ukraine

The article raises the issue of ensuring the rights of representatives of the LGBT+ community in Ukraine. Attention is drawn to the importance of ensuring the rights and freedoms of vulnerable groups, including representatives of the LGBT+ community. The author emphasizes that an effective public policy and a clear

delineation of the system of public authorities in this area can help to overcome the situation with regard to representatives of the LGBT+ community in Ukraine. The purpose of the article is to identify the entities responsible for ensuring the rights and freedoms of representatives of the LGBT+ community in Ukraine and to determine the prospects for improving their activities. The article shows that sexual orientation and gender identity may be covered by the concept of «other grounds» in anti-discrimination legislation. At the same time, the lack of specification of these characteristics has a negative impact on the protection of the rights and freedoms of persons who are subjected to discrimination on these grounds. Inequality in the exercise of rights and freedoms for such persons can manifest itself in many aspects, which puts representatives of the LGBT+ community in Ukraine in a vulnerable position. It is emphasized that ensuring the rights and freedoms of representatives of the LGBT+ community in Ukraine depends not only on legislation, but also on the effectiveness of the work of actors in preventing and combating discrimination. The author proposes to classify the subjects of ensuring the rights and freedoms of representatives of the LGBT+ community in Ukraine according to various criteria. Depending on the nature of their powers, it is proposed to divide them into: general, law enforcement, special and public. By legal status into: state (governmental), municipal (local self-government) and public. The author suggests steps to improve the situation with ensuring the rights of representatives of the LGBT+ community by such entities in Ukraine.

***Key words:** subject, sexual orientation, gender identity, rights and freedoms, non-discrimination, provision, activity.*

Постановка проблеми. Сьогодні одним із найголовніших завдань в Україні залишається розбудова демократичного суспільства, заснованого на принципі рівності усіх його членів. В умовах протидії збройній агресії, соціально-економічних потрясінь та поширення дезінформації, слідування демократичним принципам державотворення набуває невідкладної актуальності. Саме з цієї причини у статті 21 Конституції України проголошено вільність і рівність усіх людей у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1].

Також у національному законодавстві знайшов закріплення принцип заборони дискримінації (недискримінації) за тими чи іншими захищеними ознаками. Разом із тим, складно не погодитись з тим, що в Україні досі спостерігаються випадки прямої і непрямой дискримінації, найбільш уразливими щодо яких є вразливі групи населення. Нагадаємо, що згідно статті 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII, до вразливих груп населення належать особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників [2].

Серед таких груп, потрібно виокремити представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні з огляду на недостатнє правове врегулювання їхнього статусу в нашій державі. Через це вони зазнають різноманітних утисків і порушень у реалізації законних прав і свобод. З іншого боку, сприяти у подоланні ситуації, що склалася відносно представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні може ефективна державна політика та чітке окреслення системи суб'єктів владних повноважень за цим напрямом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий доробок вітчизняних правників присвячений, головним чином, проблемам подолання дискримінації як комплексному явищу. З.П. Равлінко досліджувала заборону дискримінації у загальнотеоретичному аспекті. О.-М.І. Бачинська розкрила у своїй роботі принцип недискримінації та механізми його реалізації. І.В. Янковець присвятила увагу інституційному механізму подолання дискримінації в Україні. За критерій наукового пошуку науковці часто обирають ті або інші «захищені ознаки». Так, дослідження Н.В. Сербин розкриває правове регулювання недопущення дискримінації у сфері праці за трудовим законодавством України. С.С. Кругова, вивчала

конституційно-правове забезпечення гендерної рівності в Україні. У свою чергу, предметом дослідження Д.В. Світовенко стали форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України.

Поряд із цим, наявність проблем щодо забезпечення прав і свобод представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні, спонукають до подальшого розроблення і вирішення питань, пов'язаних із подоланням дискримінації зазначених категорій осіб.

Мета статті полягає у розкритті суб'єктів забезпечення прав і свобод представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні та визначенні перспектив удосконалення їхньої діяльності.

Результати дослідження. Антидискримінаційне законодавство України представлене широким масивом нормативно-правових актів, щоправда лише у частині з таких документів йдеться про забезпечення рівності прав і свобод для представників і представниць ЛГБТ+ спільноти.

Так, у титульному Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI, дискримінацією визнається ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [3].

З дефініції дискримінації випливає, що сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність можуть охоплюватись поняттям «інші ознаки». Водночас, відсутність конкретизації цих ознак негативним чином позначається на захисті прав і свобод осіб, які зазнають відносно них проявів дискримінації.

З іншого боку, можна навести позитивні приклади. Так, у статті 2-1 Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII, закріплено заборону будь-якої дискримінації у сфері праці щодо: «... гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації»[4]. Так само Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179, визначають обов'язком поліцейського виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на: «...сексуальну орієнтацію або іншу ознаку, не допускати дискримінації в будь-якій формі» [5]. Втім, ситуація з етичними правилами (кодексами поведінки) для інших категорій державних службовців не є тотожною, адже сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність не виділяються з-поміж інших ознак, що ставить представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в уразливе становище.

Як відмічає Д. Завгородня, нерівність у реалізації прав і свобод для таких осіб може проявлятися у наступному: а) гомосексуальні пари обмежені в реалізації низки прав порівняно з тими, хто перебуває у юридично врегульованих гетеросексуальних стосунках; б) проблеми при успадкуванні майна в разі смерті чи загибелі ЛГБТ+ партнера/-ки; в) нерівність, пов'язана з невизнанням гомосексуальних пар сім'єю, – відсутність права не свідчити проти членів сім'ї; г) якщо при проходженні військової служби, хтось із пари пропав/ла безвісти або потрапив/ла у полон, партнер/ка не може клопотатися перед органами державної влади про розшук, отримувати інформацію про полон, звертатися до суду про визнання особи безвісти відсутньою; г) при виїзді військовослужбовця/иці за кордон для проходження лікування супровід партнерки/а також неможливий [6].

Багато в чому забезпечення прав і свобод представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні залежить не лише від внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, а й від ефективності роботи суб'єктів щодо запобігання і протидії дискримінації. Але як національне законодавство, так і державна політика недостатнім чином зосереджені на захисті прав таких осіб.

Повертаючись до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», варто вказати про суб'єктів, наділених повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації, закріплених у статті 9. До таких суб'єктів належать: 1) Верховна Рада України; 2) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 3) Кабінет Міністрів України; 4) інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування; 5) громадські організації, фізичні та юридичні особи [3]. Звичайно, завдання перерахованих суб'єктів не обмежені захистом прав і свобод ЛГБТ+ спільноти, а стосуються їх повноважень щодо запобігання та протидії дискримінації у цілому.

У публікації Української Гельсінської спілки з прав людини наголошується, що сьогодні державні органи продовжують свою роботу, за виключенням зон активного ведення бойових дій. У разі порушення прав представників ЛГБТ+ спільноти таким особам пропонується звертатися з відповідними заявами до правоохоронних органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини чи відповідних представництв Уповноваженого в регіонах. Крім того, вказано про роботу громадських організацій, що надають як правову допомогу, так і займаються документуванням воєнних злочинів [7].

Говорячи про наведену в Законі класифікацію більш просто, суб'єктів можна розрізнити залежно від їхнього правового статусу, поділяючи на: державні (органи влади), муніципальні (органи місцевого самоврядування) та громадські (громадські організації). Також, ми вважаємо за доцільне внести до системи суб'єктів забезпечення прав і свобод представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні органи судової влади (система національного судочинства та рішення Європейського суду з прав людини).

З іншого боку, класифікувати суб'єктів можна залежно від характеру їхніх повноважень, поділивши на: загальні – загальний контроль і нагляд (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Омбудсмен), правоохоронні – захист прав і свобод (Національна поліція, Державне бюро розслідувань, прокуратура), спеціальні – реалізація окремих прав і свобод (Міністерство юстиції, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я тощо), громадські – сприяння у реалізації прав і свобод (органи місцевого самоврядування, громадські організації та спілки).

Спираючись на викладене, ми вважаємо за необхідне зупинитися на наступних кроках для поліпшення ситуації із забезпеченням прав представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні:

По-перше, необхідно визнати і закріпити на законодавчому рівні захищеною ознакою «гендерну ідентичність та сексуальну орієнтацію», забезпечивши внесення змін і доповнень до чинних актів законодавчого і підзаконного рівнів.

По-друге, у відомчих нормативних актах необхідно конкретизувати положення про недискримінацію представників і представниць ЛГБТ+ спільноти.

По-третє, завдання і функції суб'єктів запобігання і протидії дискримінації в Україні необхідно конкретизувати, шляхом врахування у відповідних документах, положень про забезпечення прав представників і представниць ЛГБТ+ спільноти.

Чому зазначені особи потребують захисту з боку держави та її органів ми зазначали на початку нашого дослідження. Поряд із цим, потрібно врахувати ризики і загрози, які істотно зростають в період воєнного стану. Для представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні не є достатніми зусилля інститутів громадянського суспільства. Навпаки саме у цей період держава має консолідувати свої зусилля на забезпеченні рівності громадян у реалізації своїх прав і свобод.

Тут варто погодитись із Б.О. Логвиненком у тому, що в основі підвищення рівня професійної правової культури має лежати не тільки збільшення рівня правосвідомості та правозастосування в межах конкретної держави, а й звернення до міжнародного законодавства щодо стандартів відповідної діяльності [8, с. 124]. Якщо цитований вище науковець писав про діяльність поліції, ми вважаємо підвищення правової культури необхідним для усіх суб'єктів владних повноважень. Тобто, покращення ефективності суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення прав представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні

має відбуватися через підвищення рівня професійної правової культури з урахуванням європейського досвіду.

Висновки. Ведучі мову про рівність прав громадян ми говоримо не лише про законодавчі положення, а про реальну можливість для їх реалізації. Досягнути проголошеної рівності неможливо без визначеної системи суб'єктів владних повноважень щодо запобігання і протидії дискримінації. Водночас, враховуючи множинність проявів дискримінації, діяльність відповідних суб'єктів вимагає оптимізації та уточнення. Значною мірою це стосується створення передумов для належного забезпечення прав представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні. Зміна і підвищення рівня професійної правової свідомості посадових осіб на усіх рівнях також вбачається важливим аспектом. Загалом, рівність у правах і свободах для кожної особи є основоположним напрямом розвитку України як європейської демократичної держави, за що вона досі продовжує боротьбу з агресором.

Подальші наукові розвідки будуть присвячені удосконаленню правового статусу представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n2301> (дата звернення 14.08.2023).
2. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 24.08.2023).
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 24.08.2023).
4. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 25.08.2023).
5. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських МВС України: Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> (дата звернення 25.08.2023).
6. Завгородня Д. Системна дискримінація ЛГБТ+ людей в Україні: зріз 2023 року. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/identichnosti/lgbtika/systemna-dyskryminatsiya-lgbt-lyudey-v-ukraini-zriz-2023-roku.html> (дата звернення 25.08.2023).
7. Забезпечення прав ЛГБТ+ спільноти в умовах збройного конфлікту. [helsinki.org.ua](https://www.helsinki.org.ua). URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/zabezpechennia-prav-lhbt-spilnoty-v-umovakh-zbroynoho-konfliktu/> (дата звернення 25.08.2023).
8. Логвиненко Б.О. Окремі аспекти підвищення рівня професійної правової культури поліцейських. Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (6 вересня 2022 року м. Одеса). м. Одеса. – Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022. 132 с. С. 122–125. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-257-2-31>.

БОНДАРЕНКО О. С.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри кримінально-
правових дисциплін та судочинства
(Сумський державний університет)

КУЛІШ А. М.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)

МИРГОРОД В. В.,

кандидат юридичних наук,
старша викладачка кафедри
адміністративного, господарського
права, фінансово-економічної безпеки
(Сумський державний університет)

УДК 342.9.07, 342.9.07, 34.07

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.30>

ЗАКОНОМІРНОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ І РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ¹

Стаття присвячена важливій та актуальній темі – характеристиці закономірностей модернізації і реформування правоохоронних органів у контексті ефективного забезпечення економічної безпеки, особливо в умовах воєнного стану. Зокрема, у статті стверджується, що існує декілька загальних орієнтирів, які можуть послужити основою для розуміння процесу реформування правоохоронних органів. Першим закономірним кроком є необхідність зміцнення правової бази. Це означає, що реформи повинні базуватись на прийнятті нових законів та нормативних актів, які регулюють діяльність правоохоронних органів. Важливими напрямками можуть бути впровадження антикорупційного законодавства, законів про фінансову дисципліну та митні правила. Однак автори наголошують, що конкретні заходи та стратегії реформ будуть залежати від внутрішніх та зовнішніх факторів, а також від потреб і можливостей країни.

Стверджується, що підвищення професійного рівня працівників є важливою передумовою успішного реформування правоохоронних органів у контексті економічної безпеки країни. Важливим напрямом також, безперечно, є впровадження міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів.

Акцентується, що забезпечення економічної безпеки вимагає співпраці та координації між різними правоохоронними органами, а також з іншими відомствами і організаціями. Особливу увагу зосереджено на тому, що реформи

---

¹ Робота виконана в рамках проекту № 55.15.02-22/24.3Ф-01 за темою «Концептуальні засади реформування системи правоохоронних органів в сучасних умовах трансформації нагляду і контролю щодо забезпечення економічної безпеки України».

можуть бути спрямовані на забезпечення незалежності правоохоронних органів від політичного впливу та корупції. Доведено, що забезпечення економічної безпеки вимагає використання сучасних технологій для виявлення, аналізу та розслідування економічних кримінальних правопорушень.

Зазначається, що закономірності реформування правоохоронних органів у контексті забезпечення економічної безпеки держави можуть варіюватися залежно від конкретних умов, політичних, соціальних і економічних чинників, а також від рівня розвитку країни. Зокрема, навіть в Україні у період до повномасштабного вторгнення мали місце одні тенденції, в умовах воєнного стану вони трансформувалися. Так, в умовах війни в Україні, реформування правоохоронних органів для забезпечення економічної безпеки держави набуває особливого значення, оскільки є важливою складовою для сталого розвитку держави та захисту інтересів її громадян і бізнесу.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, правоохоронні органи, реформування правоохоронних органів, воєнний стан

Bondarenko O. S., Kulish A. M., Myrhorod V. V. Patterns of modernization and reform of law enforcement agencies in the context of effective economic security provision

The article is dedicated to an important and timely topic – the characterization of patterns in modernizing and reforming law enforcement agencies in the context of effectively ensuring economic security, especially in times of a state of war. The article asserts that there are several general guidelines that can serve as a basis for understanding the process of reforming law enforcement agencies. The first fundamental step is the necessity of strengthening the legal framework. This means that reforms should be based on the adoption of new laws and regulations that govern the activities of law enforcement agencies. Important directions may include the implementation of anti-corruption legislation, laws on financial discipline, and customs regulations. However, the authors emphasize that specific reform measures and strategies will depend on internal and external factors, as well as the country's needs and capabilities.

The article emphasizes that raising the professional level of law enforcement personnel is a crucial prerequisite for the successful reform of law enforcement agencies in the context of a country's economic security. Another important direction, without a doubt, is the implementation of international standards for the activities of law enforcement agencies. The article highlights that ensuring economic security requires cooperation and coordination between different law enforcement agencies, as well as with other departments and organizations. Particular attention is focused on the fact that reforms may aim to ensure the independence of law enforcement agencies from political influence and corruption. The article proves that ensuring economic security necessitates the use of modern technologies for detecting, analyzing, and investigating economic criminal offenses.

It is noted that the patterns of reforming law enforcement agencies in the context of ensuring a country's economic security can vary depending on specific conditions, political, social, and economic factors, as well as the country's level of development. Even in Ukraine, prior to full-scale invasion, certain trends were present, but they transformed in the conditions of a state of war. Therefore, in Ukraine, reforming law enforcement agencies to ensure the country's economic security becomes particularly crucial as it is a vital component for sustainable development and protection of the interests of its citizens and businesses.

Keywords: national security, economic security, law enforcement, law enforcement reform, martial law.

Вступ. Стан економічної безпеки держави відіграє ключову роль у забезпеченні економічного суверенітету і національної безпеки, стабільності та сталого розвитку суспільства [1, с. 36]. Оцінюючи економічну безпеку як важливу складову міжнародної та національної безпеки, слід відзначити, що більшість проблем, що виникають на міжнародному рівні, пов'язані з економікою. Економічна сфера має великий вплив на життя населення та може створювати загрози національній безпеці. Загалом, рівень життя держави залежить від успішного виконання державних програм, спрямованих на забезпечення необхідного рівня життя населення [2, с. 35].

Правоохоронні органи є важливим елементом забезпечення економічної безпеки та стабільності держави. Тому багато країн світу приділяють значну увагу вдосконаленню організації та діяльності правоохоронних органів. Правоохоронна діяльність вважається традиційною формою використання державою своїх повноважень для виявлення, санкціонування та покарання порушень правових норм. Правоохоронні органи є символом присутності держави в нашому повсякденному житті і свідчать про її здатність втрутитися та захистити нас, коли це потрібно [3, с. 127].

Постановка завдання. Метою статті є характеристика закономірностей модернізації і реформування правоохоронних органів у контексті ефективного забезпечення економічної безпеки, особливо в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Закономірності реформування правоохоронних органів в контексті забезпечення економічної безпеки можуть бути використані як загальні орієнтири для розуміння процесу їх реформування. Конкретні заходи та стратегії реформ будуть залежати від конкретних внутрішніх та зовнішніх факторів, а також від потреб і можливостей країни. Закономірності реформування правоохоронних органів в контексті забезпечення економічної безпеки України можуть включати кілька аспектів.

Насамперед, першим закономірним кроком будь-яких реформ в правовій державі є зміцнення правової бази. Реформи правоохоронних органів зазвичай передбачають укріплення правової бази, шляхом прийняття нових законів і нормативних актів, які регулюють їх діяльність. Це може включати прийняття антикорупційного законодавства, законів про фінансову дисципліну, митних правил тощо.

На нашу думку, ключовим етапом для реформування системи правоохоронних органів був 2008 рік, коли було ухвалено рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». Адже, саме в ньому вперше було відображено усвідомлене розуміння, що сучасна модель правоохоронної системи в Україні не відповідає зростаючим потребам суспільства та міжнародним демократичним стандартам у цій сфері. Це може стати перешкодою для подальшого розвитку правових відносин у економічній, соціально-політичній та інших сферах суспільства та держави, а також для формування повноцінного громадянського суспільства року [4].

Традиційний метод реформування правоохоронних органів, який полягав у простому скороченні їх апарату, сьогодні не є ефективним. Натомість потрібен системно-функціональний підхід, що дозволить вдосконалити роботу правоохоронних органів шляхом оптимізації їхніх завдань та функцій, структури, чисельності, фінансового, матеріально-технічного, організаційно-правового та кадрового забезпечення.

У останні роки правоохоронні органи в Україні отримали більше повноважень та функцій, які раніше не були притаманні органам кримінальної юстиції. Це призвело до прийняття численних законів, які регулюють їхню діяльність. Однак, не зважаючи на це, все ж не відбулося повноцінної реформи. Більше того, були створенні самостійні правоохоронні структури, чії функції дублюють одна одну, що призводить до «нездорової» конкуренції між ними [5].

Важливим аспектом законодавчого утвердження важливості реформування правоохоронних органів став указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини

сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки», згідно з яким закріплюється, що зміни в системі органів правопорядку мають бути комплексними і стосуватися всіх аспектів їх функціонування: від підготовки та добору високопрофесійних співробітників на службу до забезпечення ефективності функціонування системи з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема, підзвітності та прозорості. Корупційні та інші ризики слід надалі мінімізувати, у тому числі шляхом посилення механізмів демократичного цивільного контролю за процесом прийняття рішень. Водночас загальна мета реформування органів правопорядку – удосконалити їхні ціннісні орієнтири, організаційну культуру, структуру управління, законодавче регулювання, зокрема з урахуванням потреб правозастосовної практики [6].

Наступною важливою закономірністю, безперечно, є підвищення професійного рівня працівників правоохоронних органів. Реформування правоохоронних органів часто передбачає підвищення професійного рівня працівників правоохоронних органів. Це може включати покращення системи підготовки та навчання, впровадження нових стандартів поведінки та етики, а також забезпечення доступу до сучасного обладнання та технологій.

Важливим напрямом, безперечно, є впровадження міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів. Як влучно зауважує, В. Гавриленко у загальному вигляді, міжнародно-правові стандарти у сфері національних правоохоронних систем охоплюють два основних аспекти. По-перше, це правила організації самої правоохоронної діяльності, які передбачені в міжнародному праві. По-друге, вони включають правила організації та діяльності кожного державного органу, пов'язаного з правоохоронною діяльністю.

Міжнародно-правові акти закріплюють основні принципи, форми і методи функціонування національних правоохоронних систем та розробляють стандарти і еталони гарантій прав і свобод людини і громадянина. З метою дотримання цих стандартів, держави, включаючи Україну, зобов'язані визнавати міжнародно-правові акти, ратифікувати їх і втілювати їх положення у своєму внутрішньодержавному законодавстві [7, с. 399].

Третя закономірність – це розвиток співпраці та координації. Ефективне забезпечення економічної безпеки вимагає співпраці та координації між різними правоохоронними органами, а також з іншими відомствами і організаціями. Реформи можуть спрямовуватися на покращення механізмів обміну інформацією, спільних розслідувань, створення спеціалізованих підрозділів для боротьби з економічною злочинністю, а також підвищення ефективності співпраці з міжнародними партнерами. Переконавшись, що важливо забезпечити визначення меж, напрямів взаємодії правоохоронних органів між собою на законодавчому рівні, а також конкретизувати повноваження суб'єктів [8]. Зокрема, взаємодія має відбуватися на основі чітких принципів, стандартів. Тому, необхідно розробити спільні накази та інструкції для забезпечення злагодженої співпраці. Також треба зауважити, що діяльність того чи іншого правоохоронного органу передбачає процесуальні, тактичні та методичні риси щодо реалізації повноважень. Деякі з цих предметів можуть бути більш ефективними у практиці конкретного правоохоронного органу. З цієї причини спільні координаційні зустрічі дозволяють обмінюватися історіями успіху та досвідом певних недоліків, щоб запобігти їх повторенню [8].

Четвертий закономірний крок – це забезпечення незалежності та недоторканості. Реформи можуть бути спрямовані на забезпечення незалежності правоохоронних органів від політичного впливу та корупції. Це може включати зміни в процедурах призначення керівних посадових осіб, створення механізмів зовнішнього контролю та незалежних органів, які здійснюють моніторинг діяльності правоохоронних органів. Важливим також є залучення незалежних громадських експертів до процесу добору керівників правоохоронних органів, а також створення належних сприятливих умов для реалізації громадського нагляду та контролю за діяльністю правоохоронних органів. У зв'язку з цим, навіть в умовах, воєнного стану, важливо зберігати гласність та публічність щодо тих аспектів діяльності правоохоронних органів, які можуть бути «відкритими» в умовах економічної загрози та небезпеки для національних інтересів України.

Ще однією закономірністю є використання сучасних технологій. Забезпечення економічної безпеки вимагає використання сучасних технологій для виявлення, аналізу та розслідування економічних кримінальних правопорушень. Реформи можуть передбачати впровадження нових інформаційних систем, кібербезпекових заходів, засобів моніторингу та аналітики даних, що допомагають забезпечувати ефективність та швидкість реакції на економічні загрози. Наприклад, С. Князев та М. Грібов зауважують, що нині дуже популярними є програми, які дозволяють дистанційно керувати смартфонами. Це включає загальнодоступні засоби батьківського контролю, а також шкідливе програмне забезпечення, що надає повний доступ до мікрофонів, камер та інформації на пристрої. Кримінальні елементи активно використовують такі засоби для здійснення своїх злочинних намірів. У свою чергу, окремі правоохоронні органи не має права використовувати такі програми для виконання своїх завдань правоохоронної діяльності, оскільки це є незаконним. Використання таких програм фактично становить втручання у приватне спілкування, і воно може бути порівняне з розшуковими діями, які можуть проводитися лише за дозволом слідчого судді. Такі дії мають бути обмежені, щоб забезпечити захист приватності громадян. Для сумісності з правом, використання таких засобів повинно підпадати під суворий нагляд та дотримання закону, щоб забезпечити належний баланс між правоохоронною діяльністю і захистом особистих прав і свобод людей [9, с. 16].

Закономірності реформування правоохоронних органів у контексті забезпечення економічної безпеки держави можуть варіюватися залежно від конкретних умов, політичних, соціальних і економічних чинників, а також від рівня розвитку країни. Зокрема, навіть в Україні у період до повномасштабного вторгнення мали місце одні тенденції, в умовах воєнного стану вони трансформувалися. Так, в умовах війни в Україні, реформування правоохоронних органів для забезпечення економічної безпеки держави набуває особливого значення, оскільки є важливою складовою для сталого розвитку держави та захисту інтересів її громадян і бізнесу.

По-перше, важливим стає мобілізація ресурсів. Адже, у військовому конфлікті важливо мобілізувати всі можливі ресурси для забезпечення економічної безпеки. Правоохоронні органи можуть реформуватися з метою підвищення мобільності та готовності до дій у воєнних умовах. Це може включати реорганізацію структури, зміцнення військової складової, розвиток спеціалізованих підрозділів для боротьби з економічною злочинністю в умовах воєнного стану.

По-друге, координація зі збройними силами. У військовому конфлікті важлива взаємодія між правоохоронними органами та збройними силами. Реформи можуть спрямовуватися на покращення механізмів співпраці, обміну інформацією та координації дій. Це може включати спільне планування та проведення операцій, об'єднання розвідувальних зусиль, а також взаємне надання підтримки в умовах зростаючої економічної загрози.

По-третє, підвищення антитерористичних заходів. В умовах воєнного стану злочинні елементи та терористичні організації можуть активізувати свою діяльність з метою фінансування військових операцій. Реформи можуть бути спрямовані на зміцнення системи контролю фінансових операцій, засобів попередження відмивання грошей, розкриття фінансових мереж та припинення незаконного фінансування тероризму.

По-четверте, утвердження заходів кібербезпеки. В умовах воєнного стану кібератаки на державні інфраструктури та економічні системи можуть бути особливо шкідливими. Реформи можуть включати зміцнення кібербезпеки та розробку заходів для запобігання кіберзлочинності. Це може охоплювати підвищення кваліфікації кадрів, розвиток інформаційно-аналітичних підрозділів, створення механізмів виявлення та розслідування кібератак.

По-п'яте, як демонструє досвід України, надзвичайно важливим заходом є залучення міжнародної підтримки. У воєнний період міжнародна підтримка може відігравати важливу роль у забезпеченні економічної безпеки. Реформи можуть спрямовуватися на покращення співпраці з міжнародними партнерами, обмін досвідом та технологіями, а також залучення міжнародних ресурсів для боротьби з економічною злочинністю та загрозами.

Ці закономірності можуть слугувати орієнтиром при реформуванні правоохоронних органів у контексті забезпечення економічної безпеки держави в умовах повномасштабного вторгнення в Україні. Крім того, в період повоєнного відновлення прогнозовано певні реформаційні процеси будуть зупинені, а деякі навпаки відновлені.

Висновки. Реформування правоохоронних органів важливо у будь-яких умовах. Конкретні заходи та стратегії реформ будуть залежати від особливостей кожної країни і її потреб. Так, в умовах воєнного стану реформування правоохоронних органів має пряий вплив на економічну безпеку країни. Реформування правоохоронних органів є важливим, оскільки вони є першим ланцюжком захисту економічної безпеки країни. Їхні дії та ефективність впливають на створення сприятливих умов для економічного розвитку, притоку інвестицій та забезпечення стабільності в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Єфремова К. В., Пасат М. О., Чижов Д. А. Проблеми забезпечення економічної безпеки України та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 34–37. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/5>
2. Куриліна О. В. Сучасний аспект забезпечення економічної безпеки України. *Організаційні та правові засади забезпечення економічної безпеки держави в контексті європейської інтеграції*: зб. матер. і тез наук.-прак. Конф. (Київ, 27 травня 2015 року). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2015. С. 35–38.
3. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
4. Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лют. 2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009525-08#Text> (дата звернення: 27.07.2023).
5. Проект Концепції реформування правоохоронних органів України (система кримінальної юстиції). URL: <http://www.ukrprison.org.ua/index.php?id=1285058160> (дата звернення: 27.07.2023).
6. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : указ Президента України № 273/2023 від 11 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 27.07.2023).
7. Гавриленко В. В. Міжнародно-правові стандарти як методологічна основа для створення та удосконалення національних правоохоронних систем. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С. 395–401. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.73>
8. Bondarenko O., Utkina M., Reznik O., Dumchikov M. Mechanisms for interaction of law enforcement agencies in the field of countering money laundering. *Journal of Money Laundering Control*. 2023. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JMLC-01-2023-0006>
9. Князєв С. М., Грібов М. Л. Правове регулювання використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів* : матер. міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 14–17.

ГОЛОДНИК Ю. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції
(Державний податковий університет
України)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.31>

ПУБЛІЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються ключові концептуальні позиції щодо ролі публічного контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні. Важливу роль у демократичній трансформації відносин між посадовими і службовими особами правоохоронних органів відіграє публічний контроль, що здійснюється у різноманітних формах, широким колом уповноважених законодавством суб'єктів, які здійснюють публічний контроль відповідно до встановлених законом процедур, в межах якого здійснюється громадський та державний контроль, метою якого є недопущення порушення суб'єктивних прав особи, своєчасне забезпечення охорони та захисту прав та законних інтересів громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб. На підставі доктринальних думок та чинного законодавства висвітлюються розуміння поняття «публічний контроль». Наголошується, що публічний контроль за діяльністю правоохоронних органів, діяльність яких за період становлення незалежності зазнала суттєвих змін, займає чільне місце в діяльності правоохоронних органів. Здійснюючи повсякденно правоохоронну та правозастосовну діяльність правоохоронні органи постійно перебувають у полі зору громадян, їх об'єднань суспільства і держави, а здійснений контроль за їх діяльністю виступає дієвим засобом впливу на їх діяльність, зобов'язує їхніх посадових та службових осіб діяти відкрито і прозоро, керуватися принципами верховенства права і законності, слугує публічним та приватним інтересам.

Висвітлюються основні положення щодо здійснення громадського та державного контролю за діяльністю правоохоронних органів. На цій підставі проаналізовано наукові думки та вітчизняне законодавство. Акцентується увага на суб'єктах здійснення громадського та державного контролю. Звертається увага, що відсутність законодавчого визначення поняття громадський та публічний контроль породжує численні й неоднозначні дискусії з приводу здійснення публічного контролю за діяльністю правоохоронних органів та надано авторське визначення поняття «публічний контроль за діяльністю правоохоронних органів».

Ключові слова: правоохоронні органи, законодавство, громадкість, суспільство, публічний контроль, нагляд, верховенство права.

Holodnyk Yu. M. Public control over the activities of law enforcement agencies in Ukraine

The article examines key conceptual positions regarding the role of public control over the activities of law enforcement agencies in Ukraine. An important role in the democratic transformation of relations between officials and officials of law enforcement bodies is played by public control, which is carried out in various forms by a wide range of subjects authorized by law, who carry out public

control in accordance with the procedures established by law, within which public and state control is carried out. the purpose of which is to prevent the violation of the subjective rights of a person, timely protection and protection of the rights and legitimate interests of citizens, rights and legitimate interests of legal entities. On the basis of doctrinal opinions and current legislation, the understanding of the concept of «public control» is highlighted. It is emphasized that public control over the activities of law enforcement agencies, whose activities have undergone significant changes during the period of independence, occupies a prominent place in the activities of law enforcement agencies. Carrying out everyday law enforcement and law enforcement activities, law enforcement agencies are constantly in the field of view of citizens, their associations, society and the state, and the control over their activities acts as an effective means of influencing their activities, obliges their officials and officials to act openly and transparently, to be guided by the principles of the rule of law and legality, serves public and private interests.

The main provisions regarding the implementation of public and state control over the activities of law enforcement agencies are highlighted. On this basis, scientific opinions and national legislation were analyzed. Attention is focused on subjects of public and state control. Attention is drawn to the fact that the lack of a legislative definition of the concept of public and public control gives rise to numerous and ambiguous discussions about the exercise of public control over the activities of law enforcement agencies, and the author's definition of the concept of «public control over the activities of law enforcement agencies» is provided.

Key words: law enforcement agencies, legislation, public, society, public control, supervision, rule of law.

Вступ. З того часу, коли Україна, як незалежна держава ступила на шлях самостійного розвитку, у ній відбуваються докорінні зміни у функціонуванні інститутів публічного контролю. Широке коло правових особливостей регулювання контрольної діяльності органами публічної влади в усіх сферах суспільного життя потребує нових поглядів, оцінки їх наукової і практичної діяльності [1, с. 176]. Наведена теза в повній мірі стосується й публічного контролю за діяльністю правоохоронних органів, діяльність яких за період становлення незалежності зазнала суттєвих змін, де публічний контроль та нагляд займає чільне місце в діяльності правоохоронних органів. Здійснюючи повсякденно правоохоронну та правозастосовну діяльність правоохоронні органи постійно перебувають у полі зору громадян, їх об'єднань, суспільства і держави, а здійснений уповноваженими суб'єктами, контроль виступає дієвим засобом впливу на правоохоронні органи, їхніх посадових та службових осіб, спонукає правоохоронні органи діяти відкрито і прозоро, керуватися основними законодавчими принципами у своїй діяльності, слугує публічним та приватним інтересам.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей впливу публічного контролю на діяльність правоохоронних органів та їхніх посадових і службових осіб та його роль у забезпеченні принципів верховенство права та законності правоохоронними органами України.

Результати дослідження. В юридичній енциклопедії термін «публічний» розкривається через словосполучення «публічна влада» (суспільно-політична влада, народовладдя) та «публічне право» (система правових норм, якими регулюються суспільні відносини у сфері публічної влади) [2, с. 196–198]. Саме тому, французькі дослідники Р. Давіда, К. ЖофFRE Спіноза зазначають, що публічний контроль є обов'язковою умовою формування громадянського суспільства, а тому нагляд громадян за діями влади є запорукою її ефективності та результативності. На їх думку зміст поняття публічного контролю доцільно вкладати такі елементи та норми, які регулюють стосунки між людьми у сфері їх права на здійснення нагляду за діяльністю соціальних інститутів [3, с. 64].

Наведені думки вказують, що в сучасних умовах діяльність правоохоронних органів є неможливою без здійснення публічного контролю, який виступає певною домовленістю між державою, її державними органами та громадянським суспільством, які взяли взаємні суспільні зобов'язання. Це пов'язане із тим, що «вічне й невинне бажання дедалі більшої та більшої влади, бажання, яке припиняється лише зі смертю» свідчить, що влада, зокрема політична, яку отримує будь-який індивід, природно та поступово набуває безмежного характеру [4, с. 7].

На важливість здійснення публічного контролю звертається увага в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, який вказує, що у сферах національної безпеки і оборони здійснюється цивільний контроль, громадський нагляд та контроль, який здійснюється: Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, судовий контроль [5].

Як бачимо, законодавець в межах цього закону, по-перше, розмежував на два самостійних види контролю, цивільний контроль від громадського нагляду, та власне на державний контроль, по-друге здійснив класифікацію контролю. Водночас, вказані в законі види контролю охоплюються публічним контролем.

З цього приводу є слушною позиція італійського науковця Р. Претто, який наголосив на тому, що публічний контроль розглядається у співвідношенні з проблемою громадського зобов'язку, який має зводитися до забезпечення публічності діяльності відповідних гілок державної влади. Важливу роль публічний контроль відіграє у нагляді за діяльністю законодавчої влади, яка має гарантувати громадянам не лише справедливий розгляд справ у судах, а й відкритість і прозорість формування та реалізації законодавчих ініціатив. Одним словом, влада має бути постійно підзвітною перед своїми громадянами, в цьому і є сутність публічного контролю [6, с. 27].

До цього варто додати, що в науці адміністративного права найбільш часто пропонуються такі класифікації контролю: а) залежно від суб'єкта, що здійснює контроль в системі державного управління, виділяють такі види контролю: 1) парламентський; 2) президентський; 3) урядовий; 4) контроль з боку державних органів виконавчої влади; 5) контроль з боку місцевих органів виконавчої влади; 6) контроль з боку органів судової влади; 7) контроль з боку органів місцевого самоврядування; 8) громадський контроль [7, с. 526].

Фактично, здійснена науковцями класифікація видів здійснення контролю, відображена вказані в Законі України «Про національну безпеку України».

Варто звернути увагу, що в юридичній науці існують різні думки стосовно поняття «публічний контроль» із боку суб'єктів його здійснення. Зокрема, С. Стеценко класифікує контроль на два основних види – державний і громадський [8, с. 193]. Схожої думки дотримується А. Буханевич, який ключовим елементом публічного контролю розглядає участь громадськості [9, с. 18]. В. Кравчук серед видів публічного контролю виділяє державний контроль; громадський контроль; муніципальний контроль; міжнародний контроль [10, с. 212].

Враховуючи, що до сектору безпеки і оборони входять правоохоронні органи, законодавець Законом України «Про національну безпеку України» надав можливість здійснювати різні види публічного контролю за діяльністю правоохоронних органів.

Поміж різного виду здійснення контролю в системі органів публічної влади України здійснюється громадський контроль та громадський нагляд. Основою громадського контролю виступає достовірна й об'єктивна інформація про діяльність органів публічної влади та інших суб'єктів публічної влади та господарювання, що стосується ефективності управління, формування та використання суспільних ресурсів/цінностей, яка розглядається в контексті законності, достовірності, доцільності та результативності [11, с. 45].

Громадський контроль на думку О. Курила та О. Світличного, є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством та державою [12, с. 206]. Здійснюючи дослідження громадського контролю над діяльністю Національної поліції України, як одного із правоохоронних органів, на думку О. Поклад,

громадський контроль – це визначена законом діяльність представників громадськості (як індивідуальних, так і колективних суб'єктів), спрямована на перевірку (спостереження, нагляд) законності виконання завдань підрозділами Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави [13, с. 143]. О. Музичук, суб'єктів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні класифікує як організаційний зв'язок з підконтрольним об'єктом, за допомогою якого їх об'єднати у три групи: зовнішні; внутрішні; комплексні. За предметом контролю діяльність суб'єктів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів також об'єднує їх у три групи [14, с. 96–97].

Що стосується громадського нагляду за діяльністю правоохоронних органів, то для прикладу, Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI, надає право: громадським об'єднанням звертатися у порядку, визначеному законом, до органів публічної влади, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами; одержувати у порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень [15].

Ураховуючи відсутність законодавчого визначення поняття «громадський контроль», «громадський контроль за діяльністю правоохоронного органу» та неоднорідність поглядів науковців щодо здійснення громадського контролю, слід звернути увагу, занадочкі акти, що регулюють діяльність правоохоронних органів визначають порядок та процедуру здійснення громадського контролю. Для прикладу, розділ VIII Закону України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII (статті 86–90-1) розкриває порядок та процедуру здійснення громадського контролю, а також особливості його здійснення громадського контролю під час дії воєнного стану [16]. З приводу здійснення такого виду контролю В. Василенко зауважує, що «його реалізація відбувається ситуативно, по волі суб'єкта, метою якого є забезпечення, захист або відновлення порушених прав та законних інтересів безпосередньо поліцією або третіми особами; незважаючи на широкий зміст досліджуваного виду контролю, форми його реалізації є усіченими. Однією з основних є отримання публічної інформації від Національної поліції з відповідних питань. Специфічною формою контролю є звернення до суду з метою оскарження управлінсько-владних дій посадових осіб [17, с. 30–31].

Висловлена думка також стосується й інших правоохоронних органів, разом з тим, поряд із здійсненням громадського контролю, здійснюється і державний контроль за діяльністю правоохоронних органів. З приводу державного контролю В. Авер'янов стверджував, що контроль – це вид державної діяльності, спрямований на забезпечення подальшого розвитку суспільства. Він є одним із найважливіших каналів отримання об'єктивної інформації про суспільство загалом, політичні, економічні та соціальні процеси, що відбуваються в державі, та діяльність її органів [18, с. 135].

Одним із об'єднуючих видів державного та громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів є парламентський контроль. Який на слушну думку О. Майданник охоплює всі основні сфери життєдіяльності суспільства і держави, стратегічні напрямки діяльності всіх органів державної влади [19, с. 24].

Парламентський контроль за діяльністю правоохоронних органів може здійснюватися як Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та їх захист, так і при здійсненні комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого віднесено питання забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за діяльністю органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення та розвідувальних органів, передбачених Законом України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР, заходів з метою гарантування неухильного і безумовного дотримання цими органами вимог Конституції України щодо забезпечення національної безпеки, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина [20]. Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України

дев'ятого скликання» від 29.08.2019 р. № 19-IX, у ВРУ діє Комітет з питань правоохоронної діяльності, до видання якого, зокрема відноситься стратегія функціонування правоохоронної системи України, здійснення контролю за діяльністю органів прокуратури, поліції, Національної гвардії, прикордонної служби, Державного бюро розслідувань та інших правоохоронних органів [21].

Що стосується Президентського контролю за діяльністю правоохоронних органів, О. Музичук пропонує визначити його як один із видів державного контролю, що здійснюється Президентом України як безпосередньо під час реалізації ним нормотворчих та установчих повноважень, так і за допомогою спеціально утворених ним органів (підрозділів, служб) з перевірки дотримання правоохоронними органами чинного законодавства, якості виконання покладених на них завдань, функцій та обов'язків, реалізації наданих повноважень [22, 160–161].

Чинне законодавство надає широкі повноваження щодо здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів Президенту України. На контрольні повноваження Президента України, об'єктом яких є правоохоронні органи України, наприклад, вказують норми Закону України «Про національну безпеку України» [5], відповідно до положень якого керівництво у сферах національної безпеки і оборони відповідно до Конституції України здійснює Президент України, який може здійснювати контроль особисто, а також через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України, відповідно до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР, функціями Ради національної безпеки і оборони України є координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час, а також в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [23].

Важливе місце серед органів державної виконавчої влади, які наділені повноваженнями щодо здійснення державного контролю за діяльністю правоохоронних органів, посідає Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади, який згідно ст. 7 Закону України «Про національну безпеку України», відповідно до статей 113, 116, 117 Конституції і законів України здійснює контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони, звітує з цих питань перед Президентом України і Верховною Радою України, забезпечує цивільний контроль за діяльністю Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших органів виконавчої влади, які входять до сектору безпеки і оборони України, а також центральні органи виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні утворені відповідно до законів України правоохоронні органи [5]. Таким правоохоронним органом є Бюро економічної безпеки України, яке відповідно до положень Закону України «Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 р. № 1150-IX, є центральним орган виконавчої влади, виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України, а Директор Бюро економічної безпеки України щороку, не пізніше 1 березня, звітує перед Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України про діяльність Бюро економічної безпеки України за попередній календарний рік [24].

Судовий контроль за діяльністю правоохоронних органів є одним із видів державного контролю, метою якого є своєчасне забезпечення охорони та захисту прав та законних інтересів громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб, у разі оспорюваних та порушення суб'єктивних прав особи. Судовий контроль може здійснюватися судами загальної юрисдикції під час адміністративних, кримінальних, цивільних та господарських справ, а також під час розгляду справ за адміністративні правопорушення. Наприклад, під час розгляду адміністративних справ, предметом яких є управлінські правовідносини у різних сферах, суд приймає рішення про законність або незаконність того чи іншого управлінського акта, а в ряді випадків поновлює законність з моменту прийняття ним рішення. Суд у цьому випадку виконує функцію органу державного управління. Судові рішення або скасовують,

або змінюють незаконні акти органів виконавчої влади (їх посадових осіб), або ж не визнають юридичної сили за такими, що суперечать закону [25, с. 49].

На важливість судового контролю вказується в Рішенні Конституційного Суду України № 16-рп/2009 у справі № 1-17/200930, зазначено, що судовий контроль за правомірністю порушення кримінальної справи є дієвою гарантією прав і свобод людини і громадянина, що забезпечує реалізацію права особи на судовий захист та не допускає зловживань з боку посадових та службових осіб правоохоронних органів [26].

Отже, відсутність законодавчого визначення поняття громадський та публічний контроль породжує численні й неоднозначні дискусії з приводу здійснення публічного контролю за діяльністю правоохоронних органів.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна дійти висновку, що публічний контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні здійснюється у різноманітних формах, широким колом уповноважених суб'єктів, які здійснюють публічний контроль відповідно до встановлених законом процедур, в межах якого здійснюється громадський та державний контроль, метою якого є недопущення порушення суб'єктивних прав особи, своєчасне забезпечення охорони та захисту прав та законних інтересів громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Під публічним контролем за діяльністю правоохоронних органів слід розуміти визначену систему організаційно-правових форм забезпечення прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, що виражається у здійсненні суб'єктами контролю комплексу дій, процедур, заходів, з метою встановлення визначених законодавством порушень посадовими і службовими особами правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування: Монографія/ О.П. Світличний. Донецьк: Державне видавництво «Донбас», 2011. 410 с.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. Енцикл.», 2003. Т. 5: П-С. 398 с.
3. Давид Р., Жоффре-Спиноза К. Основные правовые системы современности. М., 1999. 611 с.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ. Дух і літера, 2000. 609 с.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
6. Буханевич А. Публічний контроль у контексті сучасних дослідницьких підходів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 1. С. 25–32.
7. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
8. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. 3-є вид., перероб. та доп. Київ: Атіка, 2011. 624 с.
9. Буханевич А.І. Публічний контроль за діяльністю органів державної влади: теоретико-методологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. держ. упр. К., 2010. 22 с.
10. Кравчук В.М. Публічний контроль у державі. *Юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 210–215.
11. Обушна Н. Публічний аудит як модернізаційний механізм державного управління в Україні. *Державне управління: теорія та практика*. 2015. № 1. С. 41–48.
12. Курило В.І., Світличний О.П. Сучасна парадигма діяльності органів публічної влади у сфері контролю за використанням та охороною земельних ресурсів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Право». 2012. Вип.173. Ч. 2. С. 198–207.

13. Поклад О.В. Поняття та зміст громадського контролю за діяльністю поліції України. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 139–145.
14. Музичук О.М. Особливості громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні. «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави»: матеріали наук.-практ. конф. (Харків. 10 квітня 2012 р.)/МВС України, Харк. нац. Ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2012. С. 96–98.
15. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
16. Про національну поліцію: Закон України від 02.07. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
17. Василенко В.М. Адміністративно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю Національної поліції: автореф. дис. ... док. юрид. наук. Харков, 2021. 42 с.
18. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. За заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ, 2003. 384 с.
19. Майданник О. О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук. К., 2008. 39 с.
20. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.
21. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 р. № 19-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст.147.
22. Музичук О.М. Президентський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2 (65). С. 156–162.
23. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 35. Ст. 237.
24. Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.
25. Арато Є., Коен Д. Відродження, занепад і реконструкція громадянського суспільства. *Політична думка*. 1996. № 1. С. 68–79.
26. Справа № 1-17/200930: Рішення Конституційного Суду України від 30.06.2009 р. № 16-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>

МЕРДЕНОВ Ю. В.,
аспірант кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.32>

ПРІОРИТЕТНІ ВЕКТОРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена визначенню пріоритетних векторів професійної підготовки поліцейських в сучасних умовах. Сучасність вимагає підготовку висококваліфікованих поліцейських, для чого потрібно посилити увагу до деяких аспектів навчання поліцейських, в першу чергу, у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, які належать до сфери управління МВС України. В статті доводиться, що для перевірки професійних знань, вмінь та навичок передбачена законодавством атестація у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту (хоча і скасована на період воєнного стану та протягом одного року після його припинення або скасування) не в повному обсязі може відображати опанування професійними компетентностями. Тому пропонується здійснювати атестацію поліцейських у формі, визначеній закладом освіти, зокрема у формі поліцейського квесту, який зарекомендував себе в якості дієвої та комплексної перевірки результатів навчання. Також в статті приділяється увага начальним дисциплінам, які потребують посиленого вивчення в умовах війни, зокрема тактики та тактичної медицини. Також наголошується на важливості ознайомлення поліцейських під час навчання із сучасними видами озброєння, новітніми технологіями, які допомагають у діяльності правоохоронних органів. Окрема увага приділяється важливості опанування англійською мовою на рівні вільного спілкування та наводяться переваги цього. Крім цього в статті доводиться, що посилена психологічна підготовка поліцейських є запорукою по-перше, їх психічного здоров'я, а по-друге, є надзвичайно важливою під час виконання ними своїх професійних обов'язків та надання допомоги населенню. Також наголошується на формуванні у поліцейських розуміння щодо необхідності звернення за психологічною допомогою до спеціалістів та руйнування у них шкідливих упереджень з цього питання.

Ключові слова: кадрова політика, Національна поліція, професійна підготовка поліцейських, вищі навчальні заклади зі специфічними умовами навчання, психологічна підготовка.

Merdenov Yu. V. Priority vectors of professional training of police officers in modern conditions

The article is devoted to the definition of priority vectors of professional training of police officers in modern conditions. Modernity requires the training of highly qualified police officers, for which it is necessary to increase attention to some aspects of police training, first of all, in higher educational institutions with specific training conditions that belong to the sphere of administration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The article proves that the attestation in the form of a unified state qualification exam provided for by legislation to check professional knowledge, abilities and skills (although canceled during the period of martial law and within one

year after its termination or cancellation) can't fully reflect the mastery of professional competencies. Therefore, it is proposed to carry out the attestation of police officers in the form determined by the educational institution, in particular in the form of a police quest, which has proven itself as an effective and comprehensive test of training results. Also, the article pays attention to academic disciplines that require increased study in the conditions of war, in particular, tactics and tactical medicine. It is also emphasized the importance of familiarizing police officers during training with modern types of weapons, the latest technologies that help in the activities of law enforcement agencies. Particular attention is paid to the importance of mastering the English language at the level of fluent communication and its advantages are indicated. In addition, the article proves that enhanced psychological training of police officers is a guarantee, firstly, of their mental health, and secondly, it is extremely important when they perform their professional duties and provide assistance to the population. It is also emphasized on the formation of policemen's understanding of the need to seek psychological help from specialists and the destruction of their harmful prejudices on this issue.

Key words: *personnel policy, National Police, professional training of police officers, higher educational institutions with specific training conditions, psychological training.*

Вступ. Сьогодні вимагає від України висококваліфікованих кадрів в усіх сферах суспільного життя. Національна поліція на рівні з іншими силами безпеки та оборони виконує надзвичайно важливу місію щодо відсічі збройної агресії російської федерації та забезпечення функціонування українського суспільства. Поліцейські, як і інші працівники сил безпеки та оборони, іноді працюють на межі людських можливостей. Такі умови вимагають від людини неабияких ресурсів, особливо при врахуванні тривалості знаходження в такому стресовому стані. Звичайно, робота в поліції апріорі пов'язана з підвищеним ризиком, тому при прийнятті на службу в поліцію претенденти перевіряються за різними критеріями щодо можливості нести «всі тяготи служби». Тобто ще на етапі відбору претендентів вступити до лав поліції розпочинається процес здійснення кадрової політики.

Кадрова політика в Національній поліції України є складовим елементом державної кадрової політики. Управління людським потенціалом становить основну сутність кадрової політики в Національній поліції України, котра спрямована, по-перше, на формування власне кадрового потенціалу й забезпечення потреби у підготовці висококваліфікованого персоналу; по-друге, на ефективному розподілі сил та засобів у структурних підрозділах Національної поліції України; по-третє, на ефективне та раціональне використання працівників [1, 155]. Таким чином, одним із завдань кадрової політики є забезпечення Національної поліції професіоналами необхідної якості та кількості. Становлення професіонала розпочинається з якісного навчання, тому питання професійної підготовки поліцейських є надзвичайно важливим.

Важливість та актуальність питань, пов'язаних з професійною підготовкою працівників Національної поліції, підкреслює увага значної кількості науковців, які розглядали ці питання в своїх наукових доробках. До таких науковців відносяться, зокрема, О. Бандурка, В. Бесчастний, І. Голосніченко, С. Гусаров, А. Комзюк, З. Кісіль, Я. Кондратьєв, В. Петков, Д. Швець, С. Ярмиш, С. Яровий та ряд інших дослідників. Зазначеними науковцями був внесений значний вклад у дослідженні проблемних аспектів підготовки поліцейських, але часи змінюються, тож ця тема потребує оновлення та актуалізації.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення пріоритетних векторів професійної підготовки поліцейських в умовах сучасних викликів, які стоять перед Україною.

Результати дослідження. Наразі Українська держава перебуває у надзвичайно напруженому стані, коли всі сили та засоби спрямовані на збереженні суверенності країни та

відсічі військовій агресії РФ. В таких умовах найважливішим ресурсом є кадровий потенціал, навчання якого вимагає значної уваги. Ми повністю погоджуємося з думкою, що нинішні реалії висувають нові вимоги до сучасного правоохоронця, як прогресивного правника, і завданням вищої школи є підготовка конкурентоспроможних фахівців, здатних не тільки творчо мислити та приймати правильні рішення в тій чи іншій правовій ситуації, але й, безумовно, формувати саму його особистість як людини, професіонала, патріота держави та її представника, уповноваженого служити власному народові. Для виконання цього важливого завдання необхідно концептуально змінювати застарілу модель підготовки фахівця-поліцейського у закладах вищої освіти, акцентуючи увагу на методологічних підходах та принципах формування і розвитку його особистості [2, 141]. І хоча заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання не є єдиним форматом підготовки поліцейських, втім саме такі заклади є провідними у формуванні офіцерського корпусу Національної поліції.

Підготовка сучасних поліцейських потребує комплексного підходу, який включає надання не лише знань у сфері професійної діяльності, а й виховання майбутнього правоохоронця в високими духовними цінностями та моральними якостями. Для досягнення цієї мети під час професійної підготовки поліцейських важливо акцентувати увагу на наступних аспектах.

Українські реалії свідчать про важливість розвитку у поліцейських навички критичного мислення, яка дозволяє приймати нестандартні та креативні рішення. На наш погляд, наявність цієї навички є життєво необхідною, адже поліцейські доволі часто потрапляють у різноманітні ситуації, де потрібно діяти швидко і результативно, при цьому обов'язково в рамках закону. При цьому, надзвичайно важливо вміти правильно комунікувати з людьми. Тому у випускників вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання вміння швидко приймати правильні рішення та вміння спілкуватися з населенням обов'язково підлягають перевірці під час державної атестації.

Сучасна освіта в Україні надає перевагу тестуванню як формі контролю здобутих знань. Але у навчанні поліцейських така форма контролю не повинна переважати, а в обов'язковому порядку поєднуватися із іншими формами, які передбачають демонстрацію вміння реагувати на ту чи іншу ситуацію. Втім, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 497 «Про атестацію здобувачів ступеня фахової передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту» атестація курсантів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, а саме здобувачів ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» та другому (магістерському) рівнях за спеціальністю 081 «Право» здійснюється у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту. У травні 2023 року до зазначеної постанови були внесені зміни, відповідно до яких у період воєнного стану та протягом одного року після його припинення або скасування атестація для деяких категорій здобувачів вищої освіти, в тому числі і поліцейських, здійснюється без проведення єдиного державного кваліфікаційного іспиту у формі, визначеній закладом освіти [3]. На наш погляд, скасування атестації у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту повинно бути не лише в зазначених умовах, а й взагалі. Специфіка роботи в поліції вимагає не лише теоретичних знань, а й вміння діяти в практичних ситуаціях. Для перевірки навичок тактичної підготовки та медицини, комунікації та стресостійкості жодні тести не підходять. Доволі розповсюдженою ситуацією є те, що особа може теоретично розказати, як би вона діяла в тій чи іншій ситуації, але на практиці губиться і допускає помилки, які в реальному житті можуть бути фатальними.

Однією із найбільш ефективною формою атестації випускників вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання є поліцейський квест. До речі, перші таку форму перевірки здобутих знань спробували на собі патрульні поліцейські, успішним закінченням навчання яких було саме складання «сценаріїв», тобто відпрацювання на практиці реальних кейсів, де вони демонстрували юридичні знання у поєднанні з тактикою дій у тій чи іншій ситуації. І непоодинокими були випадки, коли особа, яка доволі успішно проходила

поточний контроль у формі щоденних квізів з навчальних дисциплін, не проходила підсумковий контроль у вигляді сценарію.

Поліцейський квест вже активно використовується у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання під час проведення практичних занять, під час захисту проходження практики та стажування, проведення атестації. Перевага поліцейського квесту під час проведення атестації полягає в тому, що таким чином перевіряється готовність курсантів та слухачів університету виконувати в реальних умовах майбутньої професійної діяльності свої функціональні обов'язки, які неможливо оцінити методом стандартизованого екзамену [4]. Поліцейський квест є навчальним прийомом, що моделює різні аспекти професійної діяльності поліції, і забезпечує умови для комплексного використання набутих здобувачами вищої освіти знань з предмета професійної діяльності, удосконалення загальних та професійних якостей, а також більш повне оволодіння дисциплінами професійного спрямування [5]. На наш погляд, поліцейський квест має значні переваги щодо перевірки здобутих під час навчання компетентностей, оскільки дозволяє курсантам проявити не тільки свої теоретичні знання, а й продемонструвати вміння та навички, в тому числі і навички комунікації з населенням.

З урахуванням зазначеного пропонується внести зміни до п.1.2 постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 497 такого змісту: «Установити, що атестація здобувачів ступеня фахової вищої освіти здійснюється без проведення єдиного державного кваліфікаційного іспиту у формі, визначеній закладом освіти, для здобувачів ступеня вищої освіти у вищих закладах із специфічними умовами навчання, які є поліцейськими». Можливо, для інших категорій здобувачів, зокрема які є військовослужбовцями та рятувальниками, також доречно скасувати проведення єдиного державного кваліфікаційного іспиту, але це тема окремого дослідження.

Виклики, які стоять перед Україною, вимагають посиленого вивчення тактики, тактичної медицини, вивчення різних видів озброєння, нових технологій, які можуть використовуватися в поліції. Наразі поліцейські залучаються до активних бойових дій у складі штурмових бригад, зведених загонів, тощо, тож ці навички є життєво необхідними кожному поліцейському. Зокрема, актуальним на сьогодні є навчання поліцейських використанню безпілотних літальних апаратів. Ця ідея з'явилася ще декілька років тому, коли досвід США щодо використання дронів у правоохоронній діяльності продемонстрував свою дієвість. Українські науковці також дотримуються думки, що використання «безпілотників» є перспективним напрямом в роботі поліції. Вони виокремлюють такі можливості використання дронів правоохоронними структурами: запобігання терористичним актам; операції по боротьбі з організованою злочинністю; операції із затримання злочинців і розшуку зниклих людей; обстеження місця злочину; профілактичне відеоспостереження; контроль масових заходів і акцій протесту; забезпечення VIP-зустрічей, зустрічі на найвищому рівні; підтримка оперативного зв'язку; запобігання нелегальній імміграції і контрабанді; спостереження за наземними і морськими лініями регулярних перевезень та транспортними потоками, аналіз причин ДТП; відстеження викрадених автомобілів; боротьба з морськими піратами; запобігання браконьєрству, незаконній розробці надр і вирубці лісів тощо [6, 108]. З розвитком сучасних технологій можливості використання безпілотних літальних апаратів ще більше розширюються. Так, вже існують такі апарати, які використовують технологію розпізнання обличчя для відслідковування особи в режимі реального часу, що є дуже корисним для, наприклад, виявлення зниклої в натовпі дитини, або інших осіб, які розшуковуються поліцією [7]. Втім, війна внесла свої корективи, і наразі безпілотні літальні апарати використовуються у бойовій роботі, пов'язаній з відсічною військовою агресією РФ. З урахуванням залучення поліцейських до захисту держави, навчання їх керуванню такими апаратами повинно здійснюватися під час професійної підготовки. Зрозуміло, на сьогоднішній день можливості цього обмежені через низку факторів: нормативно-правових, фінансових, навіть з точки доцільності та пріоритетності. Але за можливості потрібно здійснювати таке навчання.

Ще одним із чинників, який зумовлює перегляд підходів до навчання поліцейських, є прагнення України стати членом Євросоюзу та НАТО, що також вимагає від поліцейських додаткових навичок. Зокрема, щодо мови міжнародного спілкування. Наразі у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, де навчаються поліцейські, передбачено вивчення англійської мови, але її обсяг є недостатнім для опанування вільним володінням. З урахуванням того, що поліцейські вже залучаються до міжнародних навчань та стажувань, важливо, щоб всі офіцери мали рівень володіння англійської мови не нижче B2, що сприятиме ще більш активному залученню до різних міжнародних проєктів, зокрема спільних навчань. Оволодіння англійською мовою дозволить значно розширити можливості поліцейських у сфері міжнародного співробітництва. Крім того, знання англійської суттєво збільшить можливості OSINT, оскільки багато інформації про потенційних злочинців, кримінальні групи, методи злочинів та інша необхідна інформація в мережі Інтернет може бути опублікована англійською мовою. Таким чином, знання англійської дозволить поліцейським ефективніше здійснювати пошукову діяльність та дослідження в Інтернеті. І загалом знання англійської мови може бути важливим інструментом для поліцейських, що допоможе їм більш ефективно виконувати свої обов'язки та сприятиме співпраці на міжнародному рівні.

Також важливим вектором навчання сучасних поліцейських має стати приділення більшої уваги до розвитку психологічної підготовки поліцейських. Наявність професійних знань та вмінь повинні поєднуватися із готовністю поліцейського діяти в екстремальних умовах. Стресові ситуації завжди були характерними для роботи в поліції, а сьогодні досягли свого максимуму. Тому вбачається надзвичайно важливим посилити психологічну складову професійної підготовки поліцейських. Тут потрібно зосередитися на декількох напрямках. По-перше, поліцейський повинен розвивати в собі стресостійкість, бути готовим до значних психологічних навантажень та вміти застосовувати практики психологічного розвантаження. Як зазначають фахівці, розвиваючи психологічну стійкість поліцейські повинні спрямувати свої зусилля на: розуміння власних цінностей і сенсу; розвиток толерантності до невизначеності, щоб будь-які неочікувані ситуації стали для них звичними; розвиток здібності приймати ситуацію, тобто розуміти, що людина не все може контролювати; розвиток вміння планувати, розставляти пріоритети і швидко змінювати плани в умовах швидкоплинності і непередбачуваності подій; здібність працювати у колективі; вміння регулювати емоції; здібність бути «тут і тепер», який дозволяє переносити значні і тривалі навантаження [8, 163].

По-друге, увага повинна приділятися вмінню надавати елементарну психологічну допомогу населенню: заспокоїти, допомогти зупинити панічні атаки, підтримати, тощо. За специфікою своєї роботи поліцейські завжди працюють з людьми, які опинилися в стресовій ситуації. І не завжди поліцейські знають, як правильно спілкуватися, які фрази використовувати, щоб допомогти, а не ще більше загострити ситуацію. Особливо це є актуальним під час війни. Поліцейські одні із перших опиняються поряд з людьми, яких спіткало горе, тому вміти надавати психологічну підтримку повинні вміти не лише поліцейські-психологи, а й представники всіх інших підрозділів поліції.

Ще один важливий аспект, на якому варто зупинитися окремо. Не секрет, що, на жаль, значна кількість поліцейських отримує посттравматичний стресовий розлад людини. Як правило, це відбувається тоді, коли особа пережила реальну або потенційну загрозу життю чи стала свідком психотравмуючих подій, тобто ситуацій, які є небезпечними не лише для життя, а і для здоров'я людини, що можуть супроводжуватися відчуттям безсилля, страху, жахливими картинками (воєнні чи бойові дії, терористичні акти, вбивства, сексуальне чи фізичне насилля, ДТП, стихійні лиха) [9, 181]. І якщо це характерно для мирного часу, то в умовах війни кількість таких ситуацій значно збільшується. Проблема полягає в тому, що не всі поліцейські з таким синдром звертаються за психологічною допомогою. Варто зазначити, що наразі в Україні в цьому аспекті існують значні прогалини щодо організації на державному рівні реабілітації, в тому числі і психологічної, для сил оборони та безпеки, які

беруть участь у бойових діях. Це надзвичайно важлива проблема, який потребує уваги держави з метою найскорішого вирішення, але в рамках нашого дослідження звертаємо увагу на відсутність культури звернення до психологів взагалі. Тому під час підготовки поліцейських важливо формувати культуру довіри до психологів, пояснювати важливість та користь своєчасного звернення не тільки для конкретної особи, а й для його близьких та оточуючих.

Висновки. Звичайно, в рамках однієї статті комплексно дослідити питання щодо професійної підготовки поліцейських не представляється можливим, оскільки це надзвичайно широке питання, яке потребує подальших наукових доробок. На наш погляд, умови повномасштабної війни та прагнення України стати членом Євросоюзу та НАТО виокремлюють наступні пріоритетні вектори професійної підготовки поліцейських в сучасних умовах: відмова від проведення єдиного державного кваліфікаційного іспиту у формі не тільки тимчасово, а й на постійній основі, натомість здійснення атестації курсантів та магістрів вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які є поліцейськими, у формі поліцейського квесту. Важливо посилити вивчення англійської мови, тактики, тактичної медицини, передбачити вивчення різних видів озброєння та сучасних технологій, що можуть використовуватися в діяльності правоохоронних органів. Також під час навчання потрібно приділяти значну увагу психологічній підготовці поліцейських, з метою формування вмінь та навиків надавати собі та іншим психологічну допомогу.

Список використаних джерел:

1. Швець Д.В., Кісіль З.Р., Католик Г.В. До проблеми визначення напрямів та завдань кадрової політики в органах та підрозділах Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 152-157.
2. Параметри якості вищої освіти офіцерів національної поліції за умов імперативу людиномірних сенсів (теорія і практика). Монографія / Колектив авторів. 2023. 440 с.
3. Про атестацію здобувачів ступеня фахової передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 трав. 2021 р. № 497. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2021-%D0%BF#n49> (дата звернення: 26.07.2023).
4. Положення про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти в Одеському державному університеті внутрішніх справ: наказ Одеського державного університету внутрішніх справ від 31 бер. 2023 № 109. URL: <http://surl.li/jodno> (дата звернення: 26.07.2023).
5. Положення про застосування поліцейського квесту в освітньому процесі ХНУВС: наказ Харківського національного університету внутрішніх справ від 28.08.2021 № 657. URL: https://univd.edu.ua/files/generaldocs/regulations_on_the_use_of_the_police_quest.pdf (дата звернення: 26.07.2023).
6. Мовчан А. В., Мовчан М.А. Використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 104-110.
7. Melkumyan A., Mkrtchyan K. Real Time Facial Recognition and Tracking System Using Drones. 2023 IEEE 20th Consumer Communications & Networking Conference. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/10059664> (дата звернення: 27.07.2023).
8. Доценко В.В. Розвиток психологічної стійкості поліцейських в умовах військової агресії. *Проблеми сучасної поліцейстики* : тези доп. наук.-практ. конф., 20 квіт. 2022 р.) : МВС України, Хар-ків. нац. ун-т внут. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 160-164.
9. Сокурченко В.В. Особливості психологічної підготовки поліцейських до забезпечення публічної безпеки в умовах антитерористичної операції. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. наук. пр. конф., 31 трав. 2019 р.) : МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків: ХНУВС, 2019. С. 181-182.

РУДИК В. Я.,
аспірант юридичного факультету
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 342.922:378(477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.33>

ПОВНОВАЖЕННЯ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛADOVA АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

В статті з'ясовані повноваження закладу вищої освіти, як складової адміністративно-правового статусу на сучасному етапі розвитку України. Доведено, що це система адміністративних обов'язків та наданих загальним, профільним і спеціальним законодавством з метою їх виконання адміністративних прав, стосовно виконання ліцензійних (акредитаційних) вимог, виховання та якісного навчання здобувачів вищої освіти. Категорія «повноваження» є конституційним. Для публічного органу, без його теоретично опису та законодавчого закріплення суб'єкти публічної адміністрації, які здійснюють адміністративно-правове забезпечення вищої освіти не можуть виконувати свої завдання (функції). В адміністративному праві, повноваження складаються з адміністративних обов'язків та наданих щодо їх виконання адміністративних прав суб'єктів публічної адміністрації. Зроблено висновок, що в цьому контексті вони нерозривно пов'язана з принципом законності у публічному адмініструванні. Це означає, що суб'єкти публічної адміністрації, які здійснюють забезпечення освітнього процесу мають діяти у суворій відповідності до прямо наданих їм законодавством адміністративних прав. Профільний та спеціальний освітні закони використовують категорію повноваження, як провідну. Десятки норм права законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» випасні завдяки їй. В діючому законодавстві повноваження закладу вищої освіти розкриті не безпосередньо, а через повноваження певних публічних структур – Міністерства освіти і науки України, Національного агентства якості вищої освіти, та повноважень посадових осіб – засновника, ректора, декана, завідувача кафедри та науково-педагогічних працівників. Ключовими повноваженнями щодо адміністративно-правового забезпечення вищої освіти наділяють засновник та керівник закладу вищої освіти, а найбільш широкими науково-педагогічні працівники.

Ключові слова: адміністративні права, адміністративно-правовий статус, акредитація, забезпечення, завдання, заклад вищої освіти, компетенція, ліцензування, якість.

Rudyk V. Ya. Authority of the institution of higher education in Ukraine as a component of the administrative and legal status

The article clarifies the authority of the institution of higher education as a component of the administrative and legal status at the current stage of development of Ukraine. It has been proven that this is a system of administrative duties and administrative rights provided by general, specialized, and special legislation for the purpose of their implementation, in relation to the fulfillment of licensing (accreditation) requirements, education and quality training of higher education seekers. The category of "authority" is constitutional. For a public body, without its theoretical description and legislative consolidation, the subjects of public

administration, which provide administrative and legal support for higher education, cannot perform their tasks (functions). In administrative law, powers consist of administrative duties and administrative rights granted to subjects of public administration in relation to their performance. It was concluded that in this context they are inextricably linked with the principle of legality in public administration. This means that the subjects of public administration, which ensure the educational process, must act in strict accordance with the administrative rights directly granted to them by the law. Profile and special education laws use the category of authority as the leading one. Dozens of legal norms of the Laws of Ukraine "On Education" and "On Higher Education" were adopted thanks to her. In the current legislation, the powers of a higher education institution are disclosed not directly, but through the powers of certain public structures – the Ministry of Education and Science of Ukraine, the National Agency for the Quality of Higher Education, and the powers of officials – the founder, rector, dean, head of the department and scientific and pedagogical workers. The founder and head of the institution of higher education have the key powers regarding the administrative and legal provision of higher education, and scientific and pedagogical workers have the broadest powers.

Key words: *administrative rights, accreditation, administrative and legal status, competence, institution of higher education, licensing, quality, software, task.*

Актуальність дослідження. Публічне адміністрування пронизує всю публічну матерію суспільства. Провідне місце воно займає у сфері адміністративно-правового забезпечення освіти, зокрема вищої. Адже українське суспільство не може фундаментальні питання формування майбутньої еліти держави залишати виключно у сфері приватних інтересів. Саме тому на відміну від більшості інших вагомих сфер публічного адміністрування, заклади вищої освіти проходять не тільки ліцензування спеціальностей, але й акредитацію освітніх програм.

Однією з найбільш вагомих категорій здійснює цього є повноваження суб'єктів публічної адміністрації освітньої діяльності. Як у найбільш концентрованому та системному виді можуть характеризуватися повноваженнями закладу вищої освіти. На сучасному етапі розвитку нашої держави, вища освіта в цілому, та категорія повноважень закладів вищої освіти, зокрема, проходить період свого подальшого удосконалення на засадах цінностей і інструментів стандартів Європейського союзу. Саме вирішення певних теоретичних та практичних викликів у цій сфері буде присвячена аналізована стаття.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Наукову проблематику адміністративно-правового статусу вищого навчального закладу в певних контекстах аналізували вчені-адміністративісти, Р. Щокін [1] та О. Яра [2]. Крім того, до теоретичних чинників аналізованої проблематики зверталась В. Галунко, В. Курило, В. Фелик [3], Ю. Фролов [4], та ін. Проте, безпосередньо зазначені вчені повноваження закладу вищої освіти в Україні, як складової адміністративно-правового статусу в умовах в умовах сьогодення, як юридичну категорію не аналізували.

Формулювання цілей статті. *Мета статті* полягає в тому щоб на основі аналізу теорії адміністративного права, енциклопедичних знань та діючого законодавства сформулювати поняття та розкрити зміст інституту повноваження закладу вищої освіти в Україні, як складової адміністративно-правового статусу.

Виклад основних положень. Згідно з тлумачним словником української мови «повноваження» – це право, надане кому-небудь для здійснення чогось. Права, надані особі або підприємству органами влади [5]. З погляду теорії права адміністративні повноваження – це взаємопов'язані (об'єднані) адміністративні обов'язки та права суб'єкта публічної адміністрації (адміністративного органу), надані йому законним чином і необхідні для досягнення поставлених перед ним завдань. Адміністративні повноваження класифікують за низкою

критеріїв. Так, залежно від завдання, на виконання якого будуть спрямовані повноваження, їх можна розділити на контрольні, координаційні, сервісні, юрисдикційні, регулятивні, інформаційні тощо. Залежно від місця органу публічного адміністрування, якому належать повноваження, у державній адміністрації їх можна розділити на повноваження вищого органу виконавчої влади, повноваження центральних органів виконавчої влади, повноваження місцевих органів виконавчої влади, повноваження інших державних органів, повноваження органів місцевого самоврядування. За критерієм належності повноваження можна розділити на власні (надані безпосередньо суб'єктом публічного адміністрування) та делеговані (отримані від іншого суб'єкта публічного адміністрування) [1].

Слова «повноваження» є шанованим в Конституції України, воно в ній зустрічається сто чотирнадцять раз. Для нашого аналізу найбільш слушними є його наступні контексти, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [6].

Також Закон України «Про освіту» належну частину своїх норм розкриває завдяки слову «повноваження». Воно у зострічається в ньому вісімдесят рази. Зокрема, щодо визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів публічного адміністрування закладом освіти. Так, керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень: організовує діяльність закладу освіти; вирішує питання фінансово-господарської діяльності закладу освіти; призначає на посаду та звільняє з посади працівників, визначає їх функціональні обов'язки; забезпечує організацію освітнього процесу та здійснення контролю за виконанням освітніх програм; забезпечує функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти; забезпечує умови для здійснення дієвого та відкритого громадського контролю за діяльністю закладу освіти; сприяє та створює умови для діяльності органів самоврядування закладу освіти; сприяє здоровому способу життя здобувачів освіти та працівників закладу освіти; забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування) [7].

Закон України 17 лютого 2022 р. № 2073-IX «Про адміністративну процедуру», окремим абзацом виділяє дискреційне повноваження, як повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано [8]. В цьому аспекті слід підкреслити широкую законодавчу дискретність, яка надає профільний та спеціальний закони закладу вищої освіти по виконання визначених спеціальним законом мети та завдань. Виходячи з засад, що діяльність закладу вищої освіти провадиться на принципах: автономії та самоврядування; розмежування прав, повноважень і відповідальності засновника (засновників), державних органів та органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належить заклад вищої освіти, органів управління закладу вищої освіти та його структурних підрозділів [7].

В цілому законодавець надає повноваження закладу вищої освіти не безпосередньо, а через певні публічні структури та посадові особи. Так, Закон України «Про вищу освіту» розвиває повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки у взаємодії з закладами вищої освіти в наступних аспектах: розробляє стратегію та програми розвитку вищої освіти і подає їх на затвердження Кабінету Міністрів України; бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері вищої освіти, науки, підготовки фахівців з вищою освітою; забезпечує функціонування Єдиної державної електронної бази з питань освіти; затверджує форми документів про вищу освіту; здійснює ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти та заходи державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог ліцензійних умов; встановлює порядок атестації педагогічних працівників закладів вищої освіти для присвоєння їм кваліфікаційних категорій і педагогічних звань у порядку,

встановленому законодавством; розробляє та затверджує стандарти вищої освіти за погодженням із Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, оприлюднює їх на своєму офіційному веб-сайті. Визначає повноваження засновника (засновників) закладу вищої освіти та формує відсилочну норму права, що заклад вищої освіти, діє на підставі власного статуту, який в обов'язковому порядку повинен містити повноваження органів управління закладу вищої освіти [9].

Наприклад, згідно з Статутом Національного університету біоресурсів і природокористування України ректор у межах своїх повноважень ректор: організовує діяльність Університету; вирішує питання фінансово-господарської діяльності Університету, затверджує його структуру і штатний розпис; видає накази і розпорядження, дає обов'язкові для виконання всіма учасниками освітнього процесу і структурними підрозділами Університету доручення; відповідає за результати діяльності Університету перед Міністерством освіти і науки України; є розпорядником майна і коштів; забезпечує виконання фінансового плану (кошторису), укладає та підписує договори (контракти) з юридичними і фізичними особами; формує контингент осіб, які навчаються в Університеті; підписує та видає документи про освіту; відраховує та поновлює на навчання здобувачів вищої освіти за погодженням з органами студентського самоврядування та первинними профспілковими організаціями осіб, які навчаються (якщо дана особа є членом профспілки), на підставах, установлених законодавством України; приймає на посаду та звільняє з посади працівників; призначає на конкурсній основі керівників відокремлених підрозділів – закладів освіти та інших працівників; забезпечує охорону праці, дотримання законності та порядку; визначає функціональні обов'язки працівників; створює робочі й дорадчі органи; формує склад ректорату та ін. [10].

Висновки. Отже, вище наведені теоретичні, доктринальні та законодавчі положення дають можливість сформулювати певні узагальнення щодо юридичної природи повноваження закладу вищої освіти в Україні, як складової його адміністративно-правового статусу:

– категорія «повноваження» є конституційною для публічного органу, без його теоретично опису та законодавчого закріплення суб'єкти публічної адміністрації не можуть здійснювати свої функції, цьому контексті вона нерозривно пов'язана з принципом законності, у відповідності до якого мають діяти всі суб'єкти публічної адміністрації;

– в адміністративному праві, повноваження складаються з адміністративних обов'язків та наданих щодо їх виконання адміністративних прав суб'єктів публічної адміністрації;

– профільний та спеціальний освітні закони використовують категорію повноваження, як провідну, десятки їх норм випасні завдяки їй;

– в діючому законодавстві повноваження закладу вищої освіти розкриті не безпосередньо, а через повноваження певних публічних структур – Міністерства освіти і науки України, Національного агентства якості вищої освіти та повноваження посадових осіб – засновника, ректора, декана, завідувача кафедри та науково-педагогічних працівників;

– ключовими повноваженнями щодо адміністративно-правового забезпечення вищої освіти наділяють засновник та керівник закладу вищої освіти та науково-педагогічні працівники.

Отже, повноваження закладу вищої освіти в Україні, як складова адміністративно-правового статусу – це система адміністративних обов'язків та наданих законодавством з метою їх виконання адміністративних прав з метою виконання ліцензійних (акредитаційних) вимог з метою виховання та якісного навчання здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Щокін Р. Публічне адміністрування у галузі освіти України Київ, автореф. дис. докр. юрид. наук. Київ, 2019. 36 с.
2. Яра О. Адміністративно-правове забезпечення вищої юридичної освіти в Україні: автореф. дис. докр. юрид. наук. Київ, 2021. 36 с.
3. Галуцько та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

4. Фролов Ю. Сутність і структура адміністративно-правового статусу вищих навчальних закладів. Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2014. № 7. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/09/7_2014.pdf#page=142
5. Повноваження. Словник української мови: в 11 томах. Том 6. 1975. С. 684. <http://sum.in.ua/s/povnovazhenja>
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141
7. Про освіту. Закон України 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. ст. 380.
8. Про адміністративну процедуру. Закон України 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. *Верховна Рада України*. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
9. Про вищу освіту. Закон України 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38, ст. 2004. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
10. Статут Національного університету біоресурсів і природокористування України. Затверджено Наказом Міністра освіти і науки України 2 травня 2018р. № 443. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u18/statut_nubip_ukrayini.pdf

ТЕРНУЩАК М. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та процесу, фінансового, інформаційного
права

(Державний вищий навчальний
заклад «Ужгородський національний
університет»)

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.34>

СПЕЦИФІКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ

У статті, крізь призму аналізу положень Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших нормативно-правових актів, досліджено особливості адміністративної відповідальності окремих категорій осіб.

Розкрито та систематизовано специфіку адміністративної відповідальності окремих категорій осіб, як неповнолітні, військовослужбовці та інших прирівняних осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів при вчиненні адміністративних правопорушень, іноземці та особи без громадянства, посадові особи, власники (співвласники) транспортних засобів, юридичні особи.

Констатовано дискусійність норм, які регламентують виключну судову підвідомчість у справах про адміністративні правопорушення вчиненні неповнолітніми. Обумовлено доцільність внесення змін нормативного характеру щодо адміністративної підвідомчості справ про адміністративні правопорушення вчиненні неповнолітніми, у разі застосування до них заходів впливу.

Резюмовано, двоякий зміст адміністративної відповідальності військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів. З однієї сторони, встановлено спеціальний порядок, що регламентований в дисциплінарних статутах, з іншої, законодавчо закріплено сфери та конкретні склади правопорушень за вчинення яких передбачено загальний порядок. При вчиненні військових адміністративних правопорушень, з метою відмежування адміністративної від кримінальної відповідальності, законодавець спрямовує до кваліфікуючих ознак військових правопорушень таких як: військовий стан, особливий період, бойова обстановка, тяжкі наслідки та інших.

Проаналізовано особливості нормативного регулювання притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, специфіка, правовий статус, неповнолітні, військовослужбовці, іноземці та особи без громадянства, посадові особи, юридичні особи.

Ternushchak M. M. Specifics of administrative liability of certain categories of persons

In the article, through the prism of analysis of the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and other regulatory legal acts, the author examines the peculiarities of administrative liability of certain categories of persons.

The author reveals and systematizes the specifics of administrative liability of certain categories of persons, such as minors, military personnel and other equated persons who are subject to disciplinary statutes in case of committing administrative

offenses, foreigners and stateless persons, officials, owners (co-owners) of vehicles, and legal entities.

The author notes that the provisions regulating exclusive judicial jurisdiction in cases of administrative offenses committed by minors are controversial. Therefore, the author determines the expediency of introducing regulatory changes regarding the possibility of administrative jurisdiction over cases of administrative offenses committed by minors, in case of application of measures of influence to them.

The author summarizes the twofold content of administrative liability of servicemen and other persons subject to disciplinary statutes. On the one hand, there is a special procedure regulated by disciplinary statutes, and on the other hand, the scope and specific elements of offenses for which the general procedure is provided for are legally established. In the case of military administrative offenses, in order to distinguish administrative from criminal liability, the legislator refers to the qualifying features of military offenses, such as martial law, special period, combat situation, grave consequences and others.

The author analyzes the peculiarities of regulatory framework for bringing legal entities to administrative liability.

Key words: *administrative liability, specificity, legal status, minors, military personnel, foreigners and stateless persons, officials, legal entities.*

Вступ. Норми адміністративно-деліктного законодавства визначають суб'єкта адміністративного правопорушення, як осудну особу яка на момент вчинення адміністративного проступку досягла шістнадцятирічного віку. При цьому, глава друга Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 13–16) та ряд інших статей 184, 279-1–279-8 конкретизують особливості адміністративної відповідальності окремих категорій осіб, що обумовлює спеціальні правила та процедури здійснення деліктного провадження.

Між тим, такі особливості адміністративної відповідальності певних категорій осіб, зокрема військовослужбовців, регламентують і спеціальний порядок притягнення до відповідальності та умови кваліфікації справ про адміністративні правопорушення.

Відтак, аналіз специфіки та особливостей адміністративної відповідальності певних категорій осіб, є актуальним з позиції подальшого напрацювання удосконалення деліктного законодавства.

Постановка завдання. В межах відповідного дослідження ставимо за мету та вважаємо доцільним розкрити та систематизувати специфіку адміністративної відповідальності певних категорій осіб в розрізі аналізу чинного адміністративно-деліктного законодавства.

Результати дослідження. Адміністративно-деліктне законодавство регламентуючи засади та порядок притягнення до адміністративної відповідальності, зокрема у положеннях гл. 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, визначає специфіку відповідальності певних (окремих) категорій осіб, таких як неповнолітні, військовослужбовці та інших прирівняних осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів при вчиненні адміністративних правопорушень, іноземці та особи без громадянства, посадові особи, власники (співвласники) транспортних засобів та юридичні особи. Відповідна специфіка полягає у регламентації особливих правил стосовно вищезазначених категорій осіб, що впливає із їх правового статусу.

Розглянемо особливості адміністративної відповідальності певних (окремих) категорій осіб в послідовності визначеною в ст. 13–16 КУпАП.

Почнемо з особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб. Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлено, що до неповнолітніх в основному застосовуються заходи впливу такі як, зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого, попередження, догана або сувора догана, передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному

або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання. Відповідне нормативне положення обумовлене віком неповнолітнього, що є пом'якшуючою обставиною адміністративної відповідальності. Як виняток, законодавцем передбачено можливість накладення адміністративних стягнень на неповнолітніх на загальних підставах при вчиненні таких правопорушень як незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах, дрібне викрадення чужого майна, жорстоке поводження з тваринами, правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, дрібне хуліганство, булінг (цькування) учасника освітнього процесу та інших [1].

При вчиненні адміністративних правопорушень неповнолітніми у віці від 14 до 16 років до адміністративної відповідальності притягуються батьки або особи, які їх замінюють шляхом накладення на них штрафу, а також при вчиненні неповнолітніми кримінальних правопорушень у віці з якого не передбачено настання кримінальної відповідальності [1]. Прикладом виступає кваліфікація по ч. 3, 4 ст. 184 (Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей) КУпАП.

Порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення вчиненими неповнолітніми у віці від 16 до 18 років обумовлений виключно судовою підвідомчістю таких справ щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення [1; 2]. Показання неповнолітніх осіб, за розсудом суду, надаються в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей.

Крім того, неповнолітні у віці від 16 років можуть бути притягнутими до адміністративної відповідальності за порушення митних правил [3].

В умовах гуманізації законодавства про відповідальність, в тому числі щодо неповнолітніх, та розробки нового проекту КУпАП, дискусійними виступають норми які регламентують виключну судову підвідомчість у справах про адміністративні правопорушення. Як відомо до адміністративної відповідальності неповнолітні притягуються у віці від 16 років з особливостями описаними вище. На наш погляд, у новій редакції КУпАП доцільно визначити можливість адміністративної підвідомчості таких справ, у разі застосування до них заходів впливу.

Особливістю адміністративної відповідальності посадових осіб є вчинення правопорушень при виконанні ними службових обов'язків у різних сферах таких як, недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління (незаконне використання найменування та ознак належності до Національної поліції України, Бюро економічної безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, самоуправство, перешкоджання уповноваженим особам податкових органів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування у проведенні перевірок), державного і громадського порядку (мобінг (цькування) працівника, здійснення суб'єктом господарювання господарської діяльності без декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства у сфері пожежної безпеки), природи (порушення правил використання земель, порушення вимог щодо охорони надр, незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур), здоров'я населення (порушення правил щодо карантину людей, порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення) [1].

По-суті, законодавець у положеннях КУпАП щодо відповідальності посадових осіб обмежується конструкцією «недодержанні встановлених правил у сферах...», що не містить особливостей процедурного змісту. Натомість, звертаючись до санкцій складів адміністративних правопорушень де суб'єктом також можуть виступати посадові особи, констатуємо вищий розмір штрафу відносно загального суб'єкта що застосовується до них.

При вчиненні адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху шляхом фіксації в автоматичному режимі спеціальними технічними

засобами з функціями фото- і кінозйомки, відеозапису, засобами фото- і кінозйомки, відеозапису до адміністративної відповідальності притягаються власники (співвласники) транспортних засобів (фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб чи належний користувач транспортного засобу. В свою чергу, при реєстрації транспортного засобу за межами території України при подальшій законодавчій забороні державної реєстрації в Україні за вчинення аналогічних правопорушень до адміністративної відповідальності притягаються особа, що ввезла транспортний засіб на територію України [1].

За правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що зафіксовані в автоматичному режимі спеціальними технічними засобами з функціями фото і кінозйомки, відеозапису, засобами фото і кінозйомки, відеозапису передбачено сплату 50% від визначеної суми штрафу протягом 10 банківських днів, що вважається повним виконанням адміністративного стягнення [1].

Надалі КУпАП виділяє таку спеціальну категорію правопорушників як військовослужбовці та інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів. Відносно цієї категорії законодавством визначено ряд особливостей адміністративної відповідальності.

По-перше, притягнення до адміністративної відповідальності відповідної категорії осіб відбувається за умовами та порядком врегульованим дисциплінарними статутами такими як, Дисциплінарний статут Збройних Сил України, Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України, Дисциплінарний статут служби цивільного захисту (військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти під час проходження зборів, особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейські [4; 5; 6].

По-друге, військовослужбовці та інші особи (вказані вище) також притягуються до адміністративної відповідальності на загальних умовах (застосовуються адміністративні стягнення за винятком громадських робіт, виправних робіт, адміністративного арешту) при порушенні правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невиконання заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію. За порушення правил дорожнього руху військовослужбовцями строкової служби, а саме водіями транспортних засобів Збройних Сил України, інших військових формувань, Державної спеціальної служби транспорту та при вчиненні військових адміністративних правопорушень, штраф як адміністративне стягнення не застосовується, а сформовані матеріали справи передаються уповноваженим органам для притягнення до дисциплінарної відповідальності за відомчими статутами [1].

По-третє, у разі вчинення військових адміністративних правопорушень військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти під час проходження зборів притягуються до адміністративної відповідальності тільки за умов, якщо відповідне правопорушення не тягне за собою кримінальну відповідальність. При кваліфікації, в першу чергу, враховуються кваліфікуючі ознаки, а саме тяжкі наслідки, істотна шкода, особливий період, бойова обстановка та інші [1].

По-четверте, до військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів під час проходження зборів за вчинення військових адміністративних правопорушень, поряд із попередженням та штрафом, може бути застосовано особливий вид адміністративного стягнення – арешт з утриманням на гауптвахті строком до 15 діб. Однак цей вид стягнення заборонено застосовувати до жінок-військовослужбовців [1].

Отже, нормативно закріплено, що адміністративна відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за своєю природою є двояка. З однієї сторони, передбачено спеціальний порядок в дисциплінарних статутах, що прирівнює адміністративну відповідальність до відомчої, а по факту до дисциплінарної, що передбачає проведення службового розтеження. З іншої, законодавець закріплює сфери та конкретні склади правопорушень за вчинення яких передбачено загальний порядок. Щодо вчинення, власне військових правопорушень, то тут законодавець з метою відмежування адміністративної від кримінальної відповідальності спрямовує до кваліфікуючих ознак військових правопорушень в цілому таких як: військовий стан, особливий період, бойова обстановка, тяжкі наслідки і. т. д.

Між тим, в умовах воєнного стану, спостерігаємо тенденції посилення адміністративної відповідальності цієї категорії осіб. Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці», внесено зміни до КУпАП щодо збільшення строку арешту на гауптвахті до 15 діб, підвищено рівень санкцій за вчинення військових адміністративних правопорушень (гл. 13-Б) [7].

За умовами чинного законодавства іноземці та особи без громадянства, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах як і громадяни України. Проте щодо вчинення адміністративних правопорушень, що грубо порушують правопорядок до іноземців та осіб без громадянства може застосовуватися особливий вид стягнення – адміністративне (примусове) видворення [1]. Крім того іноземці та особи без громадянства можуть підлягати примусовому поверненню в країну походження або третю країну, у разі порушення охорони громадського порядку [8].

Виключно іноземці та особи без громадянства притягуються до адміністративної відповідальності за проживання без документів на право проживання в Україні, за недійсними документами або документами, термін дії яких закінчився, працевлаштування без відповідного дозволу на це, якщо необхідність такого дозволу передбачено законодавством України, недодержання встановленого порядку пересування і зміни місця проживання, ухилення від виїзду з України після закінчення відповідного терміну перебування, неприбуття без поважних причин до визначеного місця навчання або працевлаштування після в'їзду в Україну у визначений строк, порушення правил транзитного проїзду через територію України [1]. Виняток по вищезазначеній ситуації становить намір отримати притулок чи бути визнаними в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту [9].

Проблематика відповідальності юридичних осіб за адміністративні правопорушення є доволі актуальною та дискусійною з огляду на зміст відповідного поняття та фрагментарне регулювання у нормах законодавства, враховуючи перелік сфер господарської діяльності щодо застосування фінансово-штрафних санкцій.

Кодексом про адміністративні правопорушення передбачено, що до відповідальності притягується керівник юридичної особи, за яким зареєстровано транспортний засіб у разі вчинення правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованого в автоматичному режимі або за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису). Враховуючи характер вищезазначеного положення та специфіку розгляду цієї категорії справ, юридична особа притягується до адміністративної відповідальності шляхом накладення до неї адміністративного стягнення у вигляді штрафу.

Нормативно передбачена можливість застосування до юридичних осіб за порушення ними законодавства і у інших сферах штрафу як адміністративного стягнення. Однак, законодавство про адміністративні правопорушення має прогалину щодо визначення загальних правил та процедур саме адміністративної відповідальності юридичних осіб, без чого неможливо забезпечити належний захист цих осіб від неправомірного притягнення до відповідальності [10].

На противагу Кодексу про адміністративні правопорушення у положеннях Господарського кодексу України визначено загальні правила для відповідальності юридичних осіб, які в даному нормативно правовому акті називають адміністративно-господарською відповідальністю (санкціями). Відповідний термін вживається в зазначеному кодексі не тільки щодо санкцій та відповідальності суб'єктів господарювання, а й щодо відносин, які становлять предмет його регулювання [11].

Сфери господарювання які передбачають адміністративну та іншу відповідальність юридичних осіб визначені у законодавчих актах, якими врегульовано процедура надання документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності. Закон України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» встановлює вичерпний перелік відповідних документів у різних сферах [12].

Наведемо окремі приклади. Так згідно Закону України «Про ветеринарну медицину» від 25.06.1992 р. № 2498-ХІІ за правопорушення в галузі ветеринарної медицини на фізичних, юридичних осіб та суб'єктів підприємницької діяльності, чия діяльність пов'язана з вихованням (розведенням) тварин, виробництвом та обігом об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, а також з наданням послуг лабораторної діагностики та веденням ветеринарної практики, накладається штраф. Законами України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. та «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-ІІІ встановлено, що при вчиненні суб'єктами господарювання недобросовісної конкуренції, тягне за собою накладення штрафу у розмірі до п'яти відсотків доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єкта господарювання за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16.05.1995 р. № 162/95-ВР визначив відповідальність, в тому числі адміністративну, юридичних осіб за порушення законодавства про виключну (морську) економічну зону України, зокрема за незаконну промислову діяльність, незаконну експлуатацію природних ресурсів та інших правопорушень. Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» від 14.10.1994 р. № 208/94-ВР передбачає відповідальність юридичних і фізичних осіб – підприємців (суб'єктів містобудування) за правопорушення у сфері містобудівної діяльності. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. № 4004-ХІІ встановлює адміністративну відповідальність до підприємств, підприємців, установ, організацій фінансово-штрафні санкції за порушення санітарного законодавства.

Висновки. Таким чином, нормативне закріплення специфіки адміністративної відповідальності окремих категорій осіб, розкриває особливості здійснення деліктного провадження відповідно до спеціального статусу осіб визначених у ст. 13–16 КУпАП.

Безумовно, що деліктне законодавство потребує оновлення, враховуючи невирішеність питання щодо розмежування адміністративних правопорушень та проступків, що наразі є синонімічними поняттями, які породжують суперечки з підвідомчістю справ. Також, у рамках дерадянізації законодавства про адміністративну відповідальність, КУпАП необхідно замінити новою редакцією, що відповідає б західним стандартам.

Відповідна ситуація впливає і на кодифіковане закріплення загальних засад та уніфікацію процесу притягнення до відповідальності юридичних осіб. Фрагментарні положення щодо притягнення керівника юридичної особи до адміністративної відповідальності та монополізм штрафу як основного стягнення, що застосовується до юридичної особи дуже обмежено розкривають зміст інституту юридичної особи як повноцінного суб'єкта адміністративної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

2. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 04.01.1995 р. № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
3. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст.552.
4. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст.197.
5. Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України від 05.03.2009 р. № 1068-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 29. Ст.398.
6. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України від 22.02.2006 р. № 3460-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 29. Ст.245.
7. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text>
8. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст.179.
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16. Ст.146.
10. А.Т. Комзюк, Є.А. Липій. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: деякі проблеми правового регулювання. *Право і безпека*. 2017. № 2 (65). С. 34-38.
11. Ю.Ю. Пустовіт, О.В. Запотоцька, В.О. Тімашов. Сьогодення адміністративної відповідальності юридичних осіб. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2020 р., № 3 (69). С. 82-86.
12. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19.05.2011 р. № 3392-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 47. Ст.532.

ШОВКОПЛЯС О. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 352/354

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.35>

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ

У статті детально проаналізовано, вивчено й досліджено сучасний стан адміністративно-правового регулювання сфери охорони здоров'я в Україні та закордоном. Висвітлено проблемні питання теоретичного та правового характеру даної царини, вказано напрямок шляхів вирішення зазначених питань, при цьому удосконалюючи національну нормативно-правову базу та систематизуючи теоретичні аспекти механізму адміністративно-правового регулювання сфери охорони здоров'я в Україні.

Визначено класифікацію державних систем охорони здоров'я світу, таких як: організовані державою і фінансуються за рахунок податків; ті, що мають системи соціального страхування; та ринково-орієнтовані системи, у них держава відіграє підлеглу роль (така система у нинішній час діє й в Україні).

Також, досліджено та розкрито теоретичні питання механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, проаналізовано праці вчених та представлено авторське визначення дефініції останнього. Так, під механізмом адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я розуміється сукупність засобів адміністративно-правового характеру, дія яких спрямована на врегулювання суспільних відносин у сфері охорони здоров'я, уповноваженими суб'єктами з метою виконання функцій держави, задля забезпечення прав, свобод та законний інтересів громадян та суспільства у цілому.

У дослідженні визначено й складові елементи механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, до яких можна віднести: безпосередньо правові принципи, на яких базується вся система елементів в даній сфері; адміністративно-правові норми, що ґрунтуються на зазначених вище принципах та врегульовують правовідносини у сфері охорони здоров'я; безпосередньо самі адміністративно-правові відносини у досліджуваній сфері; акти застосування й тлумачення норм права; акти реалізації норм права, як процес застосування на практиці приписів адміністративно-правових норм суб'єктами адміністративного права; самі суб'єкти, які вступають в адміністративно-правові відносини в сфері охорони здоров'я; та форми і методи адміністративного-права.

А також у статті розкрито принципи системи охорони здоров'я в Україні та Німеччині, й показано структуру такої системи, а саме визначено суб'єктів, які виконують управлінські функції у даній сфері.

Ключові слова: система охорони здоров'я, адміністративно-правове регулювання, механізм адміністративно-правового регулювання, суб'єкти системи охорони здоров'я, принципи охорони здоров'я.

Shovkoplias O. V. Peculiarities of administrative and legal regulation of health care in Ukraine and abroad

The article analyses, studies and researches the current state of administrative and legal regulation of health care in Ukraine and abroad. Problematic issues of a theoretical and legal nature in this field are highlighted, the direction of ways to solve these issues is indicated, while improving the national regulatory and legal framework and systematizing the theoretical aspects of the health care administrative and legal regulation mechanism in Ukraine.

The classification of state health care systems in the world is determined, such as: organized by the state and financed by taxes; those with social insurance systems; and market-oriented systems, in which the state plays a subordinate role (such a system is currently operating in Ukraine as well).

Also, the theoretical issues of the mechanism of health care administrative and legal regulation are investigated and revealed, the works of scientists are analysed and the author's definition of the latter is presented. Thus, the health care administrative and legal regulation mechanism is understood as a set of means of an administrative and legal nature, the action of which is aimed at regulating social relations in health care, by authorized subjects for the purpose of performing the functions of the state, in order to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and society as a whole.

The research also identifies the constituent elements of the health care administrative and legal regulation mechanism, which include: directly legal principles on which the entire system of elements in this field is based; administrative and legal norms based on the above-mentioned principles and regulating legal relations in the field of health care; directly the administrative and legal relations in the researched area; acts of application and interpretation of legal norms; acts of implementation of legal norms, as a process of practical application of prescriptions of administrative and legal norms by subjects of administrative law; the subjects themselves who enter into administrative and legal relations in the field of health care; as well as forms and methods of administrative law.

Also, the article reveals the principles of the health care system in Ukraine and Germany, and shows the structure of such a system, namely the entities that perform managerial functions in this area.

Key words: *health care system, administrative and legal regulation, administrative and legal regulation mechanism, health care system subjects, principles of health care.*

Вступ. Сфера охорони здоров'я є однією з основних невід'ємних царин нормального функціонування держави та суспільства у цілому. Саме цьому, правове регулювання сфери охорони здоров'я було й залишається надзвичайно актуальною темою дослідження для багатьох вітчизняних й закордонних учених. За всіх часів вивчення проблемних питань адміністративно-правового регулювання даної царини було обумовлено багатьма факторами, й основним з них є реформування системи охорони здоров'я. Очевидно, що під час такого реформування у нашій країні було опрацьовано позитивний та негативний досвід іноземних країн, та ґрунтуючись на ньому вже було запроваджено певні форми та методи правового регулювання сучасної сфери охорони здоров'я в Україні, які діють у теперішній час.

Виходячи з багаторічного досвіду та розвитку медичної сфери можна впевнено стверджувати, що актуальність постійного вивчення й удосконалення сфери охорони здоров'я з кожним роком тільки зростає. Міжнародне співтовариство постійно покращує механізми правового регулювання суспільних відносин сфери охорони здоров'я як на внутрішньодержавному так і на міжнародному рівнях, й Україна не є виключенням у цьому питанні, намагаючись вдосконалити дану сферу й збільшити ефективність її функціонування.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз, вивчення й дослідження сучасного стану адміністративно-правового регулювання сфери охорони здоров'я в Україні та закордоном, висвітлення проблемних питань правового характеру даної царини та розробка шляхів вирішення таких питань, удосконалюючи при цьому національну нормативно-правову базу та систематизуючи теоретичні аспекти механізму адміністративно-правового регулювання сфери охорони здоров'я в Україні.

Результати дослідження. Під час нашого дослідження було опрацьовано велику кількість наукових праць. Ми брали до уваги загальні та профільні доробки багатьох учених, в тому числі адміністративістів, таких як: С. С. Алексєєв, Д. Є. Андрєєва, О. Бандурка, Ю. П. Битяк, М. В. Буроменський, І. П. Голосніченко, М. В. Грищенко, І. А. Дьомін, М. І. Мельник, С. Г. Стеценко, О. В. Трещук тощо. Проте, з урахуванням того, що у сфері правового регулювання охорони здоров'я постійно відбуваються зміни та трансформації, тому й виникає нагальна необхідність новітніх наукових досліджень саме механізму правового регулювання. Адже, останній включає в себе багатоманітні фактори забезпечення ефективного врегулювання та охорони суспільних відносин в певній сфері.

Очевидним є те, що кожна сфера правового регулювання має свої особливості, й сфера охорони здоров'я не є виключенням. А задля її ефективного функціонування існує нагальна необхідність у вивченні, ретельному аналізі й глибокому дослідженні останньої. При цьому, важливим є дослідження даної сфери й у інших державах, в урахуванням того, що існує можливість переймання позитивного досвіду й уникнення певних проблемних питань, які впливають на результативність.

Важливо зазначити, що якщо ми подивимося на системи охорони здоров'я різних країн, то виявимо, що їх можна умовно поділити на три категорії: 1) існують державні системи охорони здоров'я, які організовані державою і фінансуються за рахунок податків. Це, наприклад, у Великобританії та Швеції. У цих країнах усі операції, лікування та ліки оплачуються з державного бюджету. Є лише доплата за деякі процедури. Держава у цих країнах також організовує постачання лікарень та оздоровчих центрів; 2) інші країни мають системи соціального страхування. У них медичне обслуговування в основному фінансує соціальне страхування, тобто лікарняні каси. У свою чергу, компанії та працівники платять внески у лікарняні каси – як це відбувається, наприклад, у Німеччині. На відміну від державних систем охорони здоров'я, приватні та державні постачальники працюють пліч-о-пліч. Вони самі організовують охорону здоров'я в законодавчо визначених рамках, це так званий принцип самоврядування; та 3) існують ринково-орієнтовані системи, у них держава відіграє підлеглу роль. Організація та контроль сфери охорони здоров'я є завданнями приватних суб'єктів. Майже все також і фінансується приватно, є приватні страхові компанії, або громадяни самостійно оплачують лікування. Вони також повинні самостійно забезпечувати свої витрати на проживання, якщо вони відсутні на роботі протягом тривалого часу через хворобу – при цьому заробітна плата не продовжує виплачуватись. Так відбувається, наприклад, у США [1] та також в Україні, де система охорони здоров'я є ринково-орієнтованою.

Перш за все, важливо дослідити й розкрити теоретичні питання, які стосуються адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я. Так, для досконалого вивчення такого складного інституту як механізм адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я необхідно з'ясувати його підгрунття.

Для початку важливо дослідити загальне значення та сутність механізму правового регулювання. Наприклад, С. С. Алексєєв зазначав, що елементи правового регулювання поєднуються у відповідний механізм. При цьому, останній визначається ним як взята у єдності вся сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини. Таким чином, поняття механізму охоплює дві сторони правового регулювання. По-перше, це забезпечення за допомогою сукупності правових засобів правового впливу на суспільні відносини і, отже, забезпечення ефективності правового впливу. У цьому аспекті проблема має своїм предметом механізм забезпечення ефективності

правового регулювання. По-друге, це внутрішня будова механізму, його окремі елементи (частини), взяті у співвідношенні [2, с. 125–126].

Взагалі в юридичній літературі сформувався широкий та вузький підхід до розуміння механізму правового регулювання. Більшість науковців схильні до широкого підходу і розглядають механізм правового регулювання як систему, або сукупність засобів, за допомогою яких впорядковуються суспільні відносини. Безумовно системний та інструментальний підходи в даному випадку є домінуючими щодо аналізу зазначеної категорії. Інструментальний підхід до розуміння механізму правового регулювання дозволяє розглянути дану категорію через сукупність засобів впливу, а в основі системного підходу лежить розгляд об'єктів як систем, які орієнтують дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на вияв в ньому багатоманітних типів зв'язків і зведення їх в єдину теоретичну картину [3, с. 13].

Що стосується механізму адміністративно-правового регулювання, то в юридичній літературі зміст останнього розкривається перш за все, як система (сукупність) адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюються правове регулювання суспільних відносин у сфері дії норм адміністративного права, котрі впливають на суспільні відносини, організовуючи їх в відповідності з задачами держави і суспільства. Деякі вчені, аналізуючи зміст механізму адміністративно-правового регулювання, розкривають його, як сукупність адміністративно-правових засобів за допомогою яких справляється вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади, з допомогою яких здійснюється правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління [4].

В свою чергу С. Г. Стеценко дає таке визначення механізму адміністративно-правового регулювання, як сукупності правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [5, с. 62–67]. При цьому, кожний механізм – це високоорганізована система, а будь-яка система має свою структуру. Система характеризується єдністю елементів, що перебувають у певних зв'язках і відносинах між собою, характеризують сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовні явище. А структуру розглядають як визначений склад компонентів (елементів) об'єкта [6, с. 219].

Під час дослідження ми дійшли висновку, що до складових елементів механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я можна віднести: безпосередньо правові принципи, на яких базується вся система елементів в даній сфері; адміністративно-правові норми, що ґрунтуються на зазначених вище принципах та врегульовують правовідносини у сфері охорони здоров'я; безпосередньо самі адміністративно-правові відносини у досліджуваній сфері; акти застосування й тлумачення норм права; акти реалізації норм права, як процес застосування на практиці приписів адміністративно-правових норм суб'єктами адміністративного права; самі суб'єкти, які вступають в адміністративно-правові відносини в сфері охорони здоров'я; форми та методи адміністративного-права.

По-перше, якщо говорити про основні галузеві принципи охорони здоров'я в Україні, то відповідно із чинним національним законодавством це є: 1) визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України; 2) дотримання прав і свобод людини і громадянина в сфері охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій; 3) гуманістична спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами, підвищений медико-соціальний захист найбільш вразливих верств населення; 4) рівноправність громадян, демократизм і загальнодоступність медичної і реабілітаційної допомоги та інших послуг в сфері охорони здоров'я; 5) відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально-технічна і фінансова забезпеченість; 6) орієнтація на сучасні стандарти здоров'я, медичної та реабілітаційної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом в сфері охорони здоров'я; 7) попереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний, екологічний, медичний та реабілітаційний підхід до охорони здоров'я; 8) багатоканальність економіки охорони здоров'я і багатоканальність її фінансування, поєднання державних гарантій

з монополізацією та заохоченням підприємництва і конкуренції; та 9) децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів та самостійності працівників охорони здоров'я на правовій і договірній основі [7]. Для порівняння, якщо говорити про галузеві принципи на яких базується система охорони здоров'я Німеччини, то їх загалом п'ять: 1) обов'язкове страхування, яке було запроваджене у 2007 році; 2) фінансування за рахунок внесків, який розраховується в індивідуальному порядку; 3) солідарний принцип, тобто всі спільно несуть витрати, незалежно від фактичних витрат кожного індивідуального суб'єкта; 4) принцип вигоди у натуральній формі, тобто медична допомога та ліки отримуються суб'єктом без жодних фінансових платежів; та 5) принцип самоврядування, що полягає у спільному самоуправлінні застрахованих осіб, лікарів, лікарень та інших суб'єктів, які є учасниками правових відносин у сфері охорони здоров'я у Німеччині.

Та якщо говорити більш конкретно про суб'єктів системи охорони здоров'я, які здійснюють управлінську діяльність й які є теж одним з елементів механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, то у Німеччині така система є досить складною та її можна розділити на три рівні: 1) встановлення рамок за допомогою урядових інструкцій: Федеральний уряд, землі та муніципалітети відповідно до федеральної структури Німеччини; 2) формування охорони здоров'я через самоврядування з його інститутами та асоціаціями; та 3) конкретне забезпечення лікарняними касами, лікарями, найрізноманітнішими медичними професіями, лікарнями та аптеками, інтереси яких представляють асоціації [1]. Для порівняння, відповідно із Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» в нашій країні реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я забезпечують: 1) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я; 2) інші центральні органи виконавчої влади, які реалізують державну політику у сферах санітарного та епідемічного благополуччя населення, контролю якості та безпеки лікарських засобів, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань; а також 3) реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я в адміністративно-територіальних одиницях України здійснюють Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації [7] й також можна віднести органи місцевого самоврядування.

При цьому, зазначимо, що метою механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я в Україні, ми визначаємо, ефективне та стабільне забезпечення функціонування сфери охорони здоров'я за допомогою встановлених правових способів та засобів, шляхом гарантування й дотримання прав, свобод та законних інтересів громадян у даній галузі, уповноваженими на це суб'єктами, на підставі відповідних норм адміністративного права.

Зауважимо, що методи як способи та засоби адміністративно-правового регулювання можуть бути визначені складовими структурного блоку, враховуючи позначення механізму адміністративно-правового регулювання сукупністю правових засобів. Але тоді значення має не тільки шлях досягнення мети, але і форма як зовнішнє вираження адміністративно-правового регулювання [8, с. 276].

Висновки. Отже, зміст адміністративно-правового регулювання розкривається через його механізм, який є поняттям, похідним від механізму правового регулювання, що здійснюється на нормах, закріплених у законах чи підзаконних адміністративно-правових актах. При цьому, саме на законодавчому рівні поняття механізму адміністративно-правового регулювання не визначено [9, с. 61]. Саме цьому, у результаті дослідження ми пропонуємо авторське визначення поняття механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, та визначаємо його як сукупність засобів адміністративно-правового характеру, дія яких спрямована на врегулювання суспільних відносин у сфері охорони здоров'я, уповноваженими суб'єктами з метою виконання функцій держави, задля забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян та суспільства у цілому.

Також необхідно зауважити, що у нинішній час, з урахуванням нещодавно проведеної реформи сфери охорони здоров'я, складної епідемічної ситуації у світі та інших факторів,

які ускладнюють ефективне врегулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері, вважаємо за необхідне підкреслити нагальну необхідність удосконалення чинного законодавства у сфері охорони здоров'я та приведення його у відповідність новим реаліям сьогодення. Й спираючись на аналіз адміністративно-правового регулювання інших країн світу, вважаємо за необхідне запровадити в Україні та покласти у основу деякі принципи функціонування системи охорони здоров'я Німеччини, наприклад, такі як принцип самоврядування та обов'язкового страхування.

Список використаних джерел:

1. Лаутербах Карл Німецька система охорони здоров'я. Потужна. Безпечна. Надійна. URL: https://www.bundesgesundheitsministerium.de/fileadmin/user_upload/210x280_BMG_Das-deutsche-Gesundheitssystem_2022_UK_Broschuere_barr.pdf (дата звернення: 11.08.2023).
2. Андреев А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 125-128.
3. Тарахонич Т. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. № 50. С. 12-18.
4. Онишук О. Механізм адміністративно-правового запобігання та протидії корупції. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3210/Mekhanizm%20administratyvno%20pravovoho_%20Onyshchuk%20_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 11.08.2023).
5. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навчальний посібник Київ : Атіка, 2008. 624 с.
6. Колодій А. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ. Юрінком Інтер. 2004. 336 с.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
8. Моргунов О. Поняття та механізм адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування сфер фізичної культури і спорту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 274-277.
9. Розгон О. Механізм адміністративно-правового регулювання малої приватизації в Україні: поняття, ознаки та зміст. *Форум права*. 2019. № 54(1). С. 60-68.

ШОВКУН Ю. І.,

кандидат юридичних наук,
докторант відділу організації
освітньо-наукової підготовки
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.36>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ОБМЕЖЕНЬ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В РОЗБУДОВІ ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті наголошено на необхідності утвердження певних вимог і правил: добору кандидатів на посади публічних службовців; проходження публічної служби, а також встановлення обмежень із метою утвердження доброчесності в професійній діяльності та зменшення рівня правопорушень.

Метою статті визначено необхідність окреслення значення забезпечення дотримання обмежень під час проходження публічної служби. Останні поділено на три групи: 1) обмеження, які висуваються до кандидатів на посади публічної служби; 2) обмеження передбачені антикорупційним законодавством; 3) обмеження передбачені правилами професійної етики.

Зазначено, що дотримання вимог і обмежень, які висуваються до кандидатів на посади публічної служби є важливим не тільки з точки зору професіоналізму, а і – національної безпеки. Забезпечення антикорупційних обмежень мають подвійне значення, оскільки з одного боку вони використовуються як інструмент запобігання та попередження адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, що позитивно позначається на рівні законності дій публічних службовців і їх доброчесності, а з іншого – знижує рівень корупції в сфері публічної служби, нівелюючи можливість її дестабілізації. Встановлення обмежень, передбачених правилами професійної етики здійснюється для забезпечення двох основних моментів: по-перше, доброчесного та кваліфікованого виконання публічними службовцями покладених на них обов'язків; по-друге, попередження та недопущення у публічного службовця бажання змінити вектор власних інтересів з публічного на приватний, у тому числі на шкоду інтересам держав та суспільству.

Зроблено висновок про значення забезпечення дотримання обмежень під час проходження публічної служби, яке полягає у наступних проявах: 1) вони мають антикорупційну спрямованість, превентивної дії, оскільки їх встановлення призводить до попередження вчинення корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень; 2) сприяють утвердженню національної безпеки; 3) зміцнюють інститут публічної служби; 4) гарантують об'єктивну реалізацію принципу законності, зокрема за рахунок доброчесності публічних службовців.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, обмеження, вступ на публічну службу, антикорупційні обмеження, морально-етичні правила, національна безпека, запобігання та протидія корупції.

Shovkun Yu. I. Ensuring compliance with restrictions during public service in the development of the public service institute of Ukraine

The article emphasizes the need to approve certain requirements and rules: selection of candidates for the positions of public servants; completion of public service, as well as the establishment of restrictions in order to establish integrity in professional activity and reduce the level of offenses.

The purpose of the article is to outline the importance of ensuring compliance with restrictions during public service. The latter are divided into three groups: 1) restrictions placed on candidates for public service positions; 2) restrictions are stipulated by anti-corruption legislation; 3) restrictions are provided by the rules of professional ethics. It is noted that compliance with the requirements and restrictions imposed on candidates for public service positions is important not only from the point of view of professionalism, but also from the point of view of national security. Ensuring anti-corruption restrictions have a double meaning, since on the one hand they are used as a tool for the prevention and prevention of administrative offenses related to corruption, which positively affects the level of legality of actions of public officials and their integrity, and on the other hand – reduces the level of corruption in the sphere of public administration services that eliminate the possibility of its destabilization. The establishment of restrictions provided for by the rules of professional ethics is carried out to ensure two main points: first, the honest and qualified performance of the duties assigned to them by public servants; secondly, warning and preventing the desire of a public servant to change the vector of his own interests from public to private, including to the detriment of the interests of states and society.

A conclusion was made about the importance of ensuring compliance with restrictions during public service, which consists in the following manifestations: 1) they have an anti-corruption orientation, preventive action, since their establishment leads to the prevention of the commission of corruption and corruption-related offenses; 2) contribute to the establishment of national security; 3) strengthen the institution of public service; 4) guarantee the objective implementation of the principle of legality, in particular at the expense of the integrity of public officials.

Key words: *public service, restrictions, entry into public service, anti-corruption restrictions, moral and ethical rules, national security, prevention and counteraction of corruption.*

Вступ. Встановлення обмежень під час проходження публічної служби є обов'язковою умовою формування та позитивної динаміки національного інституту публічної служби. Останній за своєю суттю є ефемерним явищем, у той час, коли його функціонування забезпечується громадянами держави, в тому числі публічними службовцями. Вони як представники цих органів, є своєрідним відображенням реального стану та прогресу зазначеного інституту, що має стратегічно важливе значення для роботи держави та державного апарату. В результаті чого прослідковується тісний взаємозв'язок між кадровим потенціалом публічних службовців і функціонуванням країни, здійсненням нею зовнішньої та внутрішньої політики. Зазначене свідчить про необхідність утвердження певних вимог і правил: добору кандидатів на посади публічних службовців; проходження публічної служби, а також встановлення обмежень із метою утвердження доброчесності в професійній діяльності та зменшення рівня правопорушень.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення значення забезпечення дотримання обмежень під час проходження публічної служби в розбудові інституту публічної служби України, що обумовлює необхідність наступних завдань: проведення диференціації вказаних обмежень і визначення ролі кожного з них, а також консолідація отриманих положень у цілісному ґрунтовному висновку.

Результати дослідження. Множинність і різноплановий характер обмежень, що встановлюються під час проходження публічної служби, вважаємо за можливе встановити значення їх забезпечення, шляхом застосування методу індукції. Використання даного методу дозволить окреслити значення окремих груп обмежень (близьких за своєю сутністю) та зробити об'єктивний висновок про роль забезпечення дотримання обмежень під час проходження публічної служби. Для виконання окресленої мети, здійснимо умовний поділ вказаних обмежень на три групи: 1) обмеження, які висуваються до кандидатів на посади публічної служби; 2) обмеження передбачені антикорупційним законодавством; 3) обмеження передбачені правилами професійної етики.

Обмеженнями, що застосовуються до кандидатів на посади публічної служби є: наявність громадянства, освіти, стажу та досвіду роботи, а також: знання та вільне володіння державною мовою, відповідність професійним і кваліфікаційним вимогам, відсутність судимості. В науковій літературі акцент мети встановлення подібних вимог і обмежень зміщується у бік формування фахового персоналу в органах державної влади та місцевого самоврядування. Т. Ю. Витко зауважує, що розширення вимог «до кандидатів при вступі на державну службу шляхом конкурсного відбору, задекларував необхідність залучення на службу професіоналів, які повинні ефективно виконувати завдання і функції державних органів» [1, с. 44]. На важливості якісного добору публічних службовців, у тому числі в контексті європеїзації наголошує і О. І. Компанець [2, с. 105]. Д. В. Приймаченко та Д. Д. Приймаченко розглядаючи сучасний стан і перспективи законодавчого регулювання вступу на службу в митні органи, доходять висновку, що «запровадження системи вимог до осіб, які претендують на вступ на державну службу в митні органи, є критерієм оцінювання їхньої професійної компетентності – тобто здатності посадової особи митного органу в межах повноважень, визначених згідно з посадою, застосовувати специфічні знання, умінні та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання завдань і функцій» [3, с. 74]. У той же час, обмеження, які висуваються до кандидатів на посади публічної служби встановлюються не тільки з метою недопущення до публічної служби осіб, які не мають необхідної кваліфікації, а також можуть зашкодити інтересам держави. Наприклад, прийняття на публічну службу особи без громадянства збільшує імовірність шпигунства з її боку (ст. 114 Кримінального кодексу України [4]), оскільки таку особу, на відміну від громадянина, набагато легше завербувати.

Отже, дотримання вимог і обмежень, які висуваються до кандидатів на посади публічної служби є важливим не тільки з точки зору професіоналізму, а і – національної безпеки. Це стає можливим завдяки проведенню конкурсу, оцінюванню кандидата, тобто перевірки поданих ним документів і визначення рівня його кваліфікації, шляхом проходження тестування та співбесіди [5, с. 205]. Згідно з приписами ч. 1 ст. 27 Закону України «Про державну службу» [6] такий конкурс проводиться спеціальними комісіями, склад і порядок роботи яких залежить від категорії посади публічної служби.

Обмеження передбачені антикорупційним законодавством стосуються використання службових повноважень та/або становища, сумісництва (суміщення), роботи близьких осіб і недопущення конфлікту інтересів. Переважно, вони всі спрямовані на доброчесне виконання публічними службовцями своїх професійних обов'язків в інтересах держави та суспільства, а не в своїх власних інтересах. Т. О. Коломєць розглядає такі обмеження як своєрідні інструменти «зорієнтовані на усунення передумов для використання переваг публічної служби особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, задля реалізації та захисту приватних інтересів своїх або ж близьких осіб» [7, с. 85]. О. П. Хамходера сукупність таких обмежень називає першим рубіжем запобігання та протидії корупції, який за своїм характером є превентивним, оскільки «його безпосередньою метою є не притягнення до кримінальної відповідальності, а запобігання виникненню передумов корупції (протиправному зв'язку із приватними особами, матеріальній чи моральній залежності публічного службовця тощо), зменшення латентності корупційних діянь і сприяння виявленню їхніх ознак у поведінці та житті посадовців» [8, с. 427–428].

Дійсно, антикорупційні обмеження в першу чергу встановлюються для недопущення корупційних проявів з боку публічних службовців та поширення корупції в інституті публічної служби. Відмітимо, що вони як превентивні інструменти довели свою ефективність, про що свідчать наступні статистичні дані: в 2021 році Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) склало 937 протоколів про адміністративні правопорушення, пов’язані з корупцією [9], а в 2022 році – 72 [10], тобто кількість вказаних категорій правопорушень зменшилась у 13 разів. Окрім того, антикорупційні обмеження покликані нівелювати спроби реалізації приватного, а не державного інтересу публічних службовців, який по-суті є тригером розповсюдження корупції [11, с. 171].

Значення антикорупційних обмежень важко применшити як у теоретичній, так і практичній площині, зокрема О. М. Шимон, який присвятив своє монографічне дослідження таким обмеженням і заборонам як засобам запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаним з корупцією запропонував їх авторське визначення як: «сукупності нормативно закріплених правил максимально допустимої форми поведінки державних службовців, а також встановлених правових меж у варіантах реалізації державними службовцями свого статусу» [12, с. 65], а також правил про утримання ними від будь-яких форм поведінки, що мають корупційну складову з метою запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаних із корупцією. Очевидно, що антикорупційні обмеження встановлюються для недопущення відповідних адміністративних правопорушень, як правило, шляхом запобігання вчиненню протиправних діянь публічними службовцями. В той же час, необхідно підкреслити, що в сфері публічної служби вони розглядаються дещо ширше, адже потенційно призводять до: зниження рівня корупції, яке дає змогу «зміцнити законність публічної служби і гарантувати її здійснення виключно задля досягнення пріоритету публічних інтересів над приватними» [13, с. 3].

Важливо розуміти, що дотримання антикорупційних обмежень має велике значення для стабільного розвитку інституту публічної служби, в той час, коли відступ навіть від одного з них може призвести до поступової руйнації. Цей деструктивний процес у своєму дослідженні описує О. О. Польна, яка наголошує, що робота близьких осіб, в органах і установах публічної служби призводить до концентрації цих осіб і значно спрощує, принаймні на психо-емоційному рівні, узгодження корупційних змов за для використання публічних благ в особистих інтересах, «що неприпустимо, адже спотворює мету існування держави та призводить до того, що публічні ресурси (певного органу публічної служби, його структурної одиниці) використовуються неналежним чином, і тому в конкретному випадку відбувається незадоволення публічного інтересу» [14, с. 69].

Як і у випадку дотримання обмежень, які висуваються до кандидатів на посади публічної служби, забезпечення антикорупційних обмежень мають подвійне значення, оскільки з одного боку вони використовуються як інструмент запобігання та попередження адміністративних правопорушень, пов’язаних із корупцією, що позитивно позначається на рівні законності дій публічних службовців і їх доброчесності, а з іншого – знижує рівень корупції в сфері публічної служби, нівелюючи можливість її дестабілізації.

У ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» [15] вказаного закону прямо зазначено, що громадськість (громадські об’єднання, їх представники та громадяни) здійснюють діяльність щодо запобігання корупції, шляхом виявлення корупційних фактів і повідомлень про них уповноваженим органам (НАЗК, органам Національної поліції України, керівникам відповідних органів тощо), проведення інформаційно-аналітичної діяльності та громадської антикорупційної експертизи правових актів.

Основні обмеження передбачені правилами професійної етики закріплені в Розділі VI Закону України «Про запобігання корупції» [15], при цьому більшість із них як от політична нейтральність, компетентність або конфіденційність, знайшли своє відображення в Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування затверджених наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158 [16], кодексах і правилах етичної поведінки

окремих державних органів (Правила етичної поведінки поліцейських затверджені наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179 [17], Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів [18], Кодекс етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції [19], Правила професійної етики працівників Державного бюро розслідувань затверджені наказом Державного бюро розслідувань України від 16.01.2021 № 30 [20], Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України [21]).

В узагальненому вигляді морально-етичні правила поведінки втілюють засади доброчесності виконання публічними службовцями своїх службових обов'язків як у робочих стосунках, так і поза їх межами. Вони зобов'язують публічних службовців: поводити себе чемно та професійно з керівництвом, колегами та громадянами; точно та якісно виконувати законні накази; не розголошувати конфіденційну інформацію тощо. В сукупності вони позитивно впливають на підвищення виконавської дисципліни в державному органі чи органі місцевого самоврядування, запобігає виникненню бажання у публічного службовця реалізовувати свої власні, а не публічні інтереси, що сприяє ефективності інституту публічної служби [22, с. 158]. Як слушно зауважує Т. О. Лебедева «такого роду обмеження об'єктивно пов'язані з необхідністю підтримання належного рівня службових відносин, реалізацією цілей і завдань державної служби» [23, с. 117].

Таким чином встановлення обмежень, передбачених правилами професійної етики здійснюється для забезпечення двох основних моментів: по-перше, доброчесного та кваліфікованого виконання публічними службовцями покладених на них обов'язків; по-друге, попередження та недопущення у публічного службовця бажання змінити вектор власних інтересів з публічного на приватний, у тому числі на шкоду інтересам держав та суспільству.

Висновки. Підсумовуючи все зазначене, можемо зробити висновок щодо значення забезпечення дотримання обмежень під час проходження публічної служби, полягає у наступних проявах: 1) вони мають антикорупційну спрямованість, превентивної дії, оскільки їх встановлення призводить до попередження вчинення корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень; 2) сприяють утвердженню національної безпеки; 3) зміцнюють інститут публічної служби; 4) гарантують об'єктивну реалізацію принципу законності, зокрема за рахунок доброчесності публічних службовців.

Список використаних джерел:

1. Витко Т. Ю. Державний службовець в умовах реформування державного управління в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 3. С. 39-47.
2. Компанець О. І. Удосконалення управління персоналом органів виконавчої влади в Україні. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022. № 2 (76). DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.17> (дата звернення 25.05.2023).
3. Приймаченко Д. В., Приймаченко Д. Д. Правове регулювання вступу на державну службу в митні органи України: сучасний стан та перспективи. *Правова позиція*. 2020. № 1 (26). С. 68-76. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-1.14> (дата звернення 25.05.2023).
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 27.05.2023).
5. Негара Р. В. Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика: дис. ... докт. філософії: 081 – Право. Одеса, 2021. 300 с.
6. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 06.06.2023).
7. Коломоець Т. О. «Антикорупційні» обмеження для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: реалії використання «фільтру» правової визначеності в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми вітчизняної*

юриспруденції. 2019. № 5. С. 84-89. DOI: <https://doi.org/10.15421/391963> (дата звернення 10.06.2023).

8. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. В. Галуцько, П. В. Діхтієвський, О. В. Кузьменко [та ін.]; за заг. ред. В. В. Галуцька, О. М. Правоторової. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

9. 182 перевірки високопосадовців на конфлікт інтересів: результати роботи НАЗК за напрямом дотримання законодавства про конфлікт інтересів та інших обмежень за 2021 рік / Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/182-perevirky-vysokoposadovtsiv-na-konflikt-interesiv-rezultaty-roboty-nazk-za-napryamom-dotrymannya-zakonodavstva-pro-konflikt-interesiv-ta-inshyh-obmezhen-za-2021-rik/> (дата звернення 17.06.2023).

10. Три роки НАЗК 2.0: попередження конфлікту інтересів у топ-посадовців, виявлення колаборантів та нові IT-інструменти/ Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/try-roky-nazk-2-0-poperedzhennya-konfliktu-interesiv-u-top-posadovtsiv-vuyavlennya-kolaborantiv-ta-novi-it-instrumenty/> (дата звернення 17.06.2023).

11. Червякова О. Б. Антикорупційні стандарти державної служби. *Актуальні питання реалізації нового Закону України «Про державну службу»*: тези доп. всеукр. форуму вчених-адміністративістів, (м. Запоріжжя, 21 квітня 2016 року). Запоріжжя, 2016. С. 171-173.

12. Шимон О. М. Обмеження та заборони як засоби запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, у діяльності державних службовців в Україні: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 201 с.

13. Лупу А. К. Адміністративно-правове забезпечення дотримання антикорупційних обмежень в публічній службі: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль, 2021. 23 с.

14. Польна О. О. Антикорупційне значення адміністративно-правового обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 2 (35). С. 63–73. DOI:10.37566/2707-6849-2021-2(35)-6.

15. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20230331#Text> (дата звернення 24.06.2023).

16. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення 27.06.2023).

17. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> (дата звернення 30.06.2023).

18. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звернення 30.06.2023).

19. Кодекс етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 17.05.2019 № 1382 / Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/rishennya-vid-17-05-2019-1382-pro-zatverdzhennya-kodeksu-etychnoyi-povedinky-pratsivnykiv-natsionalnogo-agentstva-z-pytan-zapobigannya-koruptsiyi/> (дата звернення 30.06.2023).

20. Про введення в дію Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 16.01.2021 № 30 / Офіційний веб-сайт

Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF> (дата звернення 30.06.2023).

21. Про затвердження Кодексу професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України: наказ Національного антикорупційного бюро України від 01.09.2016 № 242 / *Верховна Рада України*. URL: https://nabu.gov.ua/site/assets/files/28645/pakaz_242.pdf (дата звернення 01.07.2023).

22. Карпунець А. С. Зарубіжний досвід організації та функціонування інституту державної служби. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2016. № 3 (55). С. 15-161.

23. Лебедева Т. О. Антикорупційні обмеження державних службовців: поняття та зміст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 35. Т. 1. С. 115-118.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ВОЛКОВ С. В.,

аспірант відділу дослідження проблем
кримінально-виконавчого права
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.37>

ПРИНЦИПИ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

У статті проаналізовано принципи гуманітарної допомоги. Автор розглянув документи національного законодавства, результати партнерства Альянсу Основного стандарту надання гуманітарної допомоги проекту «Сфера», групи URD та Інституту дослідження конфліктів і гуманітарної діяльності (ІЕСАН), документи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Автор зазначив, що кримінологічне дослідження злочинності в царині гуманітарної допомоги передбачає ретельне вивчення принципових положень в означеному напрямку. Констатовано, що в національному законодавстві чітко не визначено принципи гуманітарної допомоги.

Автор зазначив, що головний мотив надання гуманітарної допомоги як діяльності – врятувати життя, полегшити чи попередити страждання та забезпечення права людини на гідне життя. З цього мотиву формуються принципи гуманітарної допомоги.

Автор підтримує ініціативу розробників проекту «Сфера» щодо розділення принципових положень на групи стосовно якості і стосовно підзвітності. Спільними принципами у статті визначено такі: гуманності (фундаментальний), незалежності, єдності та універсальності. У статті зазначено про те, що Міжнародне гуманітарне право акцентує увагу на нейтралітет, у той час Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця акцент робить на нейтральності, що обумовлено самою ідеєю цього руху. В налагодженні гуманітарної допомоги під час збройних конфліктів варто цьому приділити особливу увагу. Спільними є принципи неупередженості, незалежності. Потребують додаткового розроблення принципи інклюзивності, недискримінації.

Перспективою подальшого розроблення заявленої теми визначено кримінологічний аналіз відповідності надання, розподілу, використання гуманітарної допомоги цим принципам і міри їх реалізації в організаціях, які опікуються гуманітарною допомогою в реаліях українського сьогодення, інтегрування принципів гуманітарної допомоги з професійною етикою надавачів, отримувачів і бенефіціаріїв гуманітарної допомоги.

Ключові слова: кримінологічний аналіз, принцип, міжнародне гуманітарне право, гуманітарна допомога, стандарт надання гуманітарної допомоги.

Volkov S. V. Principles of humanitarian aid

The article analyzes the principles of humanitarian aid. The author considered the documents of national legislation, the results of the partnership of the Alliance of the Basic Standard of Humanitarian Aid to the "Sphere" project, the URD group and the Institute for the Study of Conflicts and Humanitarian Activities (IECAH), documents of the International Red Cross and Red Crescent Movement.

The author noted that the criminological study of crime in the field of humanitarian aid involves a thorough study of the principles in this direction. It was established that the principles of humanitarian aid are not clearly defined in the national legislation.

The author noted that the main motive of humanitarian aid as an activity is to save lives, alleviate or prevent suffering and ensure the human right to a dignified life. The principles of humanitarian aid are formed from this motive.

The author supports the initiative of the developers of the Sphere project to divide the principles into groups related to quality and accountability. The following common principles are defined in the article: humanity (fundamental), independence, unity and universality. The article states that International Humanitarian Law emphasizes the principle of neutrality, while the International Red Cross and Red Crescent Movement emphasizes neutrality, which is due to the very idea of this movement. In establishing humanitarian aid during armed conflicts, special attention should be paid to this. The principles of impartiality and independence are common. The principles of inclusiveness and non-discrimination require additional development.

The prospect of further development of the stated topic is defined as a criminological analysis of compliance with these principles and the degree of their implementation in non-governmental organizations that take care of humanitarian aid in the realities of the Ukrainian present, integration of the principles of humanitarian aid with the professional ethics of providers and beneficiaries of humanitarian aid.

Key words: *criminological analysis, principle, international humanitarian law, humanitarian aid, standard of humanitarian aid.*

Вступ. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну призвело до значної гуманітарної кризи, процесні процеси і наслідки якої відчуються в усій цивілізованій Європі. В контексті цієї глобальної проблеми актуальним видається дослідження принципів надання гуманітарної допомоги. В реаліях сьогодення синтезування принципових положень в організації, наданні, отриманні, розподілі і використанні гуманітарної допомоги сприятиме утвердженню демократичних цінностей, верховенства права задля всебічного забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Це, у свою чергу, сприятиме не лише захисту соціальних інтересів, але передусім допоможе Україні у відновленні і зміцненні стійкості.

Постановка завдання: проаналізувати принципи надання гуманітарної допомоги через призму національного законодавства, Основного стандарту надання гуманітарної допомоги, результатів партнерства Альянсу Основного стандарту надання гуманітарної допомоги проекту «Сфера», групи URD та Інституту дослідження конфліктів і гуманітарної діяльності (IECAH), Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Результати дослідження. Кримінологічне дослідження злочинності в царині надання гуманітарної допомоги передбачає ретельне вивчення принципових положень в означеному напрямку. Вивчення матеріалів дослідження [1; 2; 10] засвідчило, що об'єднувальним системоутворювальним принципом гуманітарної допомоги визначено принцип гуманності та гуманітарного обов'язку. Принцип гуманності як такий є основоположним в Міжнародному гуманітарному праві, по суті означає необхідність вимоги гуманного ставлення до осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у збройному конфлікті [12]. Поділяємо висновки багатofакторного аналізу поняття гуманності, зроблені П. Ковальовим. У частині

ототоження цього терміну автор наголосив на єдності з явищем людяності, любові, уваги до людини, поваги особистості, доброго ставлення до всього живого, коли людина визнається головною цінністю і на неї покладається як наслідок так само висока міра відповідальності [5]. Саме аспект відповідальності як необхідного компонента гуманності в значенні людяності у контексті принципів гуманітарної допомоги, на наш погляд, набуває особливого значення.

Законом України «Про гуманітарну допомогу» категорія «принцип» згадується один раз у статті 10 у контексті порядку надання Україною гуманітарної допомоги іншим державам, зокрема, «керуючись гуманними принципами» [4]. Гуманність, загальновідомо, є одним з базисів права, означає визнання цінності людського життя, права людини на щастя, захист, безпеку, розуміння і розвиток здібностей. Головний мотив гуманітарної допомоги як діяльності – врятувати життя, полегшити чи попередити страждання та забезпечення права людини на гідне життя.

Хоча згідно з чинним національним законодавством гуманітарна допомога може бути складником благодійництва, у разі якщо не суперечить статті 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [3], однак в цьому Законі так само не конкретизовано принципів положення.

Спираючись на основоположний принцип гуманності, Гуманітарною Хартією конкретизовано правові засади принципів забезпечення захисту для забезпечення права на життя з гідністю, права на отримання гуманітарної допомоги, права на захист, права на безпеку [2]. Цей блок прав визначає категорію якості гуманітарної допомоги. Друга категорія – підзвітності гуманітарної допомоги – передбачає забезпечення відповідності цілям, забезпеченню балансу змісту, витрат і цінової політики на товари, які можуть бути віднесені до груп гуманітарної допомоги. Підзвітність осіб, які надають, отримують, розподіляють гуманітарну допомогу, передбачає дотримання принципу прозорості і публічності (залученість різних груп до прийняття рішень), що сприятиме підвищенню ефективності управління, оцінювання результатів, відповідне внесення змін за потребою для кращого задоволення нагальних потреб людей – набувачів гуманітарної допомоги. У цьому ключі вкрай актуальним для України є створення умов, коли важливе не лише розмежування на бенефіціаріїв і жертв, а творення когорти суб'єктів, учасників обігу гуманітарної допомоги. Це сприятиме поступальному відновленню і зміцненню стійкості в місцях, де гуманітарна криза набула ознак довготривалості. Внаслідок цього зростають потреби, збільшується потреба дотримання принципу інклюзивності гуманітарної допомоги, що для України є новим. Відповідно до звіту Генерального секретаря ООН «Порядок денний для людства», визначено, що принцип інклюзивності має переслідувати такі алгоритми гуманітарного реагування, щоб сприяти зниженню обсягів переміщення людей, забезпечити підтримку біженців і мігрантів, подолати прогалини в освіті, не допустити сексуальне і гендерне насилля [6].

У цьому аспекті гуманітарна допомога супроводжується обов'язком іншої сторони конфлікту не перешкоджати і не відмовляти наданню такої допомоги, спрямованої на порятунок життя.

Основний стандарт надання гуманітарної допомоги, сформований в результаті проєкту «Сфера», групи URD та Інституту дослідження конфліктів і гуманітарної діяльності (ІЕСАН) визначає принципи гуманітарної діяльності: гуманність, неупередженість, незалежність, нейтралітет. Ці принципи реалізуються через зобов'язання, критерії якості, основні дії, обов'язки організації з надання достатнього харчування, води, одягу, житла, медичного огляду [2].

Основний стандарт надання гуманітарної допомоги визначає дев'ять зобов'язань і відповідні критерії якості [2]. На підставі їх вивчення можемо виокремити низку принципів, а саме: актуальності і відповідності потребам тих громадян і осіб, які постраждали від надзвичайних ситуацій або конфліктів. Цей принцип ще ототожнюється з поняттям безсторонності, перетинається із принципом недискримінації, згідно з яким ніхто не може отримати відмову в гуманітарній допомозі за підставою віку, статі, раси, кольору шкіри, етнічної

приналежності, сексуальної орієнтації, мови, релігії, віросповідання, інвалідності, стану здоров'я, політичних чи інших переконань, національного, соціального походження.

Наступний принцип своєчасності та ефективності надання гуманітарної допомоги, що виражається в підтримці людини у її прагненні зберегти і захистити свою гідність, апріорним є цільове призначення будь-якої гуманітарної допомоги (адресність – ознака відповідно до національного законодавства).

Принцип прозорості передбачає безвідмовний розгляд скарг учасників обігу гуманітарної допомоги і автоматизацію права на апеляцію.

Принцип всебічності і координованості об'єднує зобов'язання «громадяни й особи, які постраждали від надзвичайних ситуацій або конфліктів, завдяки гуманітарній діяльності захищені від негативних наслідків, більш підготовлені, стійкі, менш уразливі (зобов'язання 3), знають свої права та обізнані щодо допомоги, на яку мають право, а також мають доступ до інформації та беруть участь у прийнятті важливих для них рішень (зобов'язання 4), отримують скоординовану всебічну допомогу (зобов'язання 6)» [2].

Варто зазначити, що аналітичний звіт проблемних питань у сфері здійснення гуманітарної допомоги в Україні команди урядово-громадської ініціативи «Разом проти корупції» саме акцентує увагу на принципах прозорості, всебічності і координованості [1]. Під час збройного конфлікту, що призвело до гуманітарної кризи в Україні, має діяти окрема правова норма задля забезпечення прав осіб, які не беруть участі в такому конфлікті [7; 9; 10]. Зокрема, Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них 1977 року покладають зобов'язання на сторони міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. Принципи, які визначаються контекстно міжнародного гуманітарного права апріорно визначають значущість загальної недоторканності цивільного населення: принцип розмежування між цивільним населенням і комбатантами, цивільними об'єктами і військовими; принцип пропорційності у використанні військової сили і заходів безпеки при нападі; принцип невикористання зброї невибіркової дії або зброї, яка завдає людям надмірні каліцтва, спричиняє страждання; принцип неупередженості допомоги постраждалим [7]. Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця визначає сім принципів своєї діяльності: гуманності, неупередженості, нейтральності, незалежності, добровільності, єдності та універсальності [10]. Принцип єдності по суті поглинає принцип прозорості і відкритості, містить елементи недискримінації. Принцип універсальності поглинає ідею колективної відповідальності, своєчасності і ефективності.

Таблиця 1

Принципи гуманітарної допомоги

Гуманності	
Стосовно якості:	Стосовно підзвітності, організації, здійснення, зворотного зв'язку
Неупередженості	Прозорості, відкритості, публічності
Нейтралітету	Добровільності
Незалежності	
Актуальності, відповідності потребам тих, хто такої допомоги потребує	Всебічності і координованості
Безсторонності, адресності, недискримінації	Своєчасності та ефективності
Інклюзивності	Нейтральності
Єдності та універсальності	

В таблиці 1 пропонуємо авторську візуалізацію узгодження принципів гуманітарної допомоги на підставі огляду національного законодавства, Основного стандарту надання гуманітарної допомоги проекту «Сфера», Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Висновки. Отже, матеріали з обраної проблематики засвідчили, що на теперішній час немає завершеної позиції щодо виокремлення принципів надання гуманітарної допомоги. Це призводить до різночитань як трактування суті, так і організаційних, технологічних аспектів власне самої гуманітарної допомоги. У цьому закладено системний характер причин і чинників поширення злочинності в царині гуманітарної допомоги, зростання корупційних ризиків. Неточність, розпорошеність трактувань суті і принципів надання гуманітарної допомоги часто слугує причиною появи нових схем відмивання коштів, отриманих незаконним шляхом, поширення прихованих політичних впливів, маніпулювання суспільною свідомістю.

Підтримуємо ініціативу розробників проєкту «Сфера» щодо розділення принципових положень на групи стосовно якості і стосовно підзвітності. Спільними принципами визначено такі: гуманності (фундаментальний), незалежності, єдності та універсальності. Міжнародне гуманітарне право акцентує увагу на принципі нейтралітету. У той час Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця акцент робить на нейтральності, що обумовлено самою ідеєю цього руху. В налагодженні гуманітарної допомоги під час збройних конфліктів варто цьому приділити особливу увагу. Спільними також є принципи неупередженості, незалежності, недискримінації. Потребують додаткового розроблення принцип недискримінації, принцип інклюзивності, який презентовано в Основному стандарті надання гуманітарної допомоги проєкту «Сфера».

Перспективно подальшого розроблення заявленої теми вбачається кримінологічний аналіз відповідності цим принципам і міри їх реалізації в організаціях, які опікуються обігом гуманітарної допомоги в реаліях українського сьогодення, інтегрування принципів гуманітарної допомоги з професійною етикою надавачів, отримувачів, бенефіціаріїв гуманітарної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний звіт. Проблемні питання у сфері здійснення гуманітарної допомоги в Україні. Сформовано командою урядово-громадської ініціативи «Разом проти корупції» станом на 26 червня 2018 року. Київ, 2018. 43 с.
2. Гуманітарна Хартія і мінімальні стандарти при наданні гуманітарної допомоги. Проєкт «Сфера». The Sphere Project Copyright@The Sphere Project 2011. URL : <http://spherestandards.org/>
3. Закон України Про благодійну діяльність та благодійні організації. Документ 5073-VI, чинний, поточна редакція від 11.12.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
4. Закон України Про гуманітарну допомогу. Документ 1192-XIV, чинний, поточна редакція від 31.03.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>
5. Ковальов П. Латентна гуманність. Гуманність – що це таке? Довговічність модних понять. 12.02.2022. URL : <https://freestyle.in.ua/latentna-gumannist-gumannist-shho-ce-take-dovgovichnist-modnix-ponyat/>
6. Коротко про ООН. Надання гуманітарної допомоги. 2021. URL : <https://web.archive.org/web/20110707192230/http://www.un.org>
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни Женева, 12 серпня 1949 року. Документ 995_154. Редакція від 08.02.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
8. Механізми надання державою гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану (станом на 01 червня 2022 року). Київ : Національне агентство з питань запобігання корупції, 2022. 75 с.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8#Text

10. Основоположні принципи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Короткі відомості МКЧХ. Женева, 2020. 8 с.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 5.03.2022 № 202 «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2022-%D0%BF#Text>

12. Яковлев А. Міжнародне гуманітарне право та документування злочинів під час збройного конфлікту. Вебінар 08.04.2022. URL : <https://advokatpost.com/mizhnarodne-humanitarne-pravo-ta-dokumentuvannia-zlochyniv-pid-chas-zbrojnoho-konfliktu-advokat-iakovliev/#:~:text>

ГРАДЕЦЬКА Н. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних
та правових дисциплін
(Київський інститут Національної
гвардії України)

УДК 344.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.38>

ПРОТИДІЯ ВОЄННИМ ЗЛОЧИНАМ ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМОК КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В роботі зроблено спробу визначити заходи протидії воєнним злочинам. Зазначається, що вітчизняна кримінологія не приділяла достатньої уваги вивченню злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, що передбачені міжнародним правом та Кримінальним кодексом України (Розділ XX (ст. 436–447)). Проблематика протидії воєнним злочинами є відносно новою для кримінологів, а перед кримінологічною наукою стоїть завдання щодо вироблення відповідного комплексу профілактичних та запобіжних заходів протидії воєнним злочинам.

Звернено увагу на відсутність в юридичній науці універсального визначення поняття «воєнний злочин», але з урахуванням ознак, що притаманні цим протиправним діям, запропоновано варіант його дефініції.

У системі заходів протидії злочинності виділяють наступні рівні: загально-соціальні та спеціально-кримінологічні. Визначено, що під загально-соціальними заходами протидії воєнним злочинам слід розуміти комплекс політичних, ідеологічних, соціально-економічних, морально-психологічних та правових заходів. Підкреслюється, що їх вплив має бути спрямований на зниження інтенсивності протистояння конфлікуючих сторін та нейтралізацію детермінантів збройного конфлікту, і особлива роль в цьому належить превентивній дипломатії.

Загально-соціальне запобігання тісно взаємопов'язане із спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності. Визначається, що специфіка спеціально-кримінологічних заходів попередження воєнних злочинів вбачається, перш за все, у зменшенні ймовірності того, що комбатантом буде порушено норми міжнародного гуманітарного права, у мінімізації жертв серед цивільних осіб у процесі застосування озброєння та військової техніки, а також у здійсненні ефективного розслідування та кримінального переслідування винних осіб.

Протидія міжнародним, і зокрема, воєнним злочинам має здійснюватися комплексно, тобто являти собою систему заходів, пріоритетними з яких мають стати заходи запобіжного, профілактичного характеру.

Ключові слова: протидія, воєнний злочин, детермінанти, комбатант, збройний конфлікт.

Gradeckaja N. M. War crimes prevention as a relevant area of criminological research

The article analyses measures of war crimes preventions.

It is noted that domestic criminology did not pay enough attention to the study of crimes against peace, security of mankind and international law and order, provided for by international law and the Criminal Code of Ukraine. The problem

of war crimes prevention is relatively new for criminologists, and the criminological science faces the task of developing an appropriate set of measures to prevent war crimes.

Attention is drawn to the lack of a universal definition of the concept of "war crime" in legal science, but taking into account the signs inherent in these unlawful acts, a version of its definition is proposed.

In the system of war crimes prevention measures the following levels are distinguished: general-social and specially-criminological. It is determined that under the general social measures of war crimes prevention should be understood a complex of political, ideological, socio-economic, moral-psychological and legal measures.

It is emphasized that their influence should be aimed at reducing the intensity of confrontation between conflicting parties and neutralizing the determinants of armed conflict, and a special role in this belongs to preventive diplomacy.

General social prevention is closely interrelated with special criminological crime prevention. It is determined that the specificity of special criminological measures to prevent war crimes is seen, first of all, in reducing the likelihood that the combatant will violate the norms of international humanitarian law, in minimizing casualties among civilians in the process of using weapons and military equipment, as well as in effective investigation and criminal prosecution of perpetrators.

Prevention international, and in particular, war crimes should be carried out in a comprehensive manner, that is, it should be a system of measures, the priority of which should be preventive measures.

Key words: *prevention, war crime, determinants, combatant, armed conflict.*

Вступ. В сучасному глобалізованому світі, незважаючи на величезну кількість міжнародних документів та інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення миру, все ще спалахують збройні конфлікти, мають місце посягання на території інших держав, вбивства цивільного населення, знищення цивільної інфраструктури. Перед світовою спільнотою постала актуальна потреба в об'єднанні зусиль з метою ефективної протидії злочинам міжнародного характеру, зокрема воєнним злочинам. Воєнні злочини – це серйозні порушення принципів міжнародного гуманітарного права, які встановлюють обмеження щодо способів ведення війни та містяться у Гаазьких конвенціях, Женевських конвенціях та додаткових протоколах, а також у Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

Окрім теоретичні аспекти воєнних злочинів досліджували в своїх працях вітчизняні вчені, зокрема: В. М. Боровенко, О. М. Броневицька, Н. В. Дрьоміна, Н. А. Зелінська, І. О. Колотуха, С. П. Кучевська, Ю. К. Кучеренко, А. А. Маєвська, В. О. Миронова, В. О. Навроцький, М. В. Піддубна, В. П. Попович, В. М. Репецький, М. І. Хавронюк. Проте, воєнні злочини не були самостійним об'єктом кримінологічних досліджень і на необхідному теоретичному рівні не було розроблено кримінологічну модель протидії цим діянням. Отже, проблематика протидії воєнним злочинами є відносно новою, а перед кримінологічною наукою стоїть завдання щодо вироблення ефективного комплексу заходів протидії воєнним злочинам.

Постановка завдання. Метою статті є визначення заходів протидії воєнним злочинам.

Результати дослідження. У зв'язку з військовою агресією РФ на території України міжнародні організації фіксують велику кількість порушень міжнародного права в галузі прав людини та міжнародного гуманітарного права. Так, міжнародна правозахисна організація Human Rights Watch (HRW) активно документує порушення прав людини та правил ведення війни в Україні. Звіти HRW включають свідчення тортур, насильства, грабежів, обстрілів цивільних об'єктів та маршрутів евакуації мирних жителів, незаконне переміщення та депортацію дітей, використання заборонених боєприпасів та інших воєнних злочинів [1].

Воєнні злочини характеризуються певною сукупністю ознак: 1) дії, що складають об'єктивну сторону воєнних злочинів, вчиняються під час збройного конфлікту і є пов'язані з ним; 2) вчинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права; 3) такі дії як правило вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази; 4) об'єктом посягання є особи, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права (чи їх права); 5) дані злочини завжди вчиняються умисно або із грубої необережності.

На даний час в міжнародному праві фахівцями не вироблено загальноприйнятого поняття «воєнний злочин», але визначивши ознаки, притаманні воєнним злочинам, можемо сформулювати їх поняття наступним чином: воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [2, с. 120–125].

Питання протидії злочинам є предметом кримінологічної науки. Проте, вітчизняна кримінологія, як комплексна міжгалузєва наука, не приділяла достатньої уваги вивченню злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Це може бути пов'язано щонайменше з такими причинами: по-перше, Кримінальний кодекс України не використовує поняття «воєнний злочин» та, незважаючи на спільний родовий об'єкт цих діянь, передбачає відповідальність за їх вчинення у двох різних розділах: в Розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» та в Розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України. По-друге, протягом 23 років незалежності України нам вдалось уникати військових конфліктів. Та, нарешті, по-третє, КК України 1960 року не виділяв міжнародні злочини в окрему Главу Особливої частини. Замість того міжнародні злочини, в тому числі й воєнні, були передбачені в Главі I «Злочини проти держави» та Главі XI «Військові злочини» Особливої частини КК України 1960 року [3, с. 96–101].

Таким чином, проблематика протидії воєнним злочинами є відносно новою для кримінологів, а перед кримінологічною наукою стоїть завдання щодо вироблення відповідного комплексу профілактичних та запобіжних заходів протидії воєнним злочинам.

Протидія міжнародним, і зокрема, воєнним злочинам має здійснюватися комплексно, тобто являти собою систему заходів, пріоритетними з яких мають стати заходи запобіжного, профілактичного характеру.

У системі заходів протидії злочинності виділяють наступні рівні: загально-соціальні та спеціально-кримінологічні. Зважаючи на те, що воєнні злочини – це діяння, скоєні лише під час чи у зв'язку з збройним конфліктом, то позитивним результатом від загально-соціальних заходів слід вважати попередження самих конфліктів шляхом пошуку ненасильницького вирішення протиріч між конфліктуючими сторонами та стабілізацію відносин. Серед таких заходів можна виділити наступні: політичні, ідеологічні, соціально-економічні, морально-психологічні, правові.

Як свідчить історичний досвід, чинниками збройних конфліктів частіше за все є протиріччя політичного характеру, коли зіткнення відбуваються через боротьбу за владу. Метою політичних заходів має стати політична стабільність – це стан співвідношення соціальних груп і політичних сил, який забезпечує сталий розвиток суспільства, що може бути досягнуто шляхом консенсусу і компромісів, рівноваги і співробітництва між різними інтересами соціальних груп і політичних сил. Для забезпечення політичної стабільності також доцільно створити механізми контролю та прозорості політичного процесу. Заходи політичного характеру охоплюють підтримку демократичних інститутів; визнання, забезпечення прав меншин (наприклад, національних чи релігійних); підтримку багатопартійності; проведення чесних, прозорих виборів до органів влади; усунення від влади її скомпрометованих

представників; активізацію діалогу між партіями з протилежними політичними поглядами. Політичні заходи мають призвести до відновлення довіри в суспільстві до чинного політичного режиму.

Серед загально-соціальних заходів в попередженні збройних конфліктів важливу роль відіграють ідеологічні заходи, що покликані формувати у членів суспільства морально-етичну свідомість на базі загальнолюдських цінностей, налагодження міжконфесійного, міжнаціонального та загальнополітичного діалогу, створення в суспільстві атмосфери толерантності, терпимості та спільного безконфліктного співіснування різноманітних етнічних, расових та релігійних груп.

Сенс економічних заходів полягає у ліквідації економічних детермінант збройних конфліктів, таких як: економічна нерівність, несправедливий розподіл ресурсів, протиріччя між потребами членів суспільства, бідність, соціальне розшарування.

Реалізація гарантій рівного доступу до правосуддя всіх верств суспільства, неухильне дотримання принципу законності – це очікувані результати від заходів правового характеру. Міжнародне співтовариство приділяє значну увагу проблематиці права на доступ до правосуддя: у результаті правотворчої діяльності таких міжнародних організацій як Генеральна Асамблея ООН, Європейський суд з прав людини, Комітет Міністрів Ради Європи було розроблено більшість міжнародних стандартів права на доступ до правосуддя.

Однак, першорядна роль серед загально-соціальних заходів полягає в попередженні збройних конфліктів, а отже і воєнних злочинів, належить превентивній дипломатії. Превентивна дипломатія – дії спрямовані на недопущення перетворення існуючих суперечок у конфлікт та на локалізацію масштабів конфліктів в разі їх виникнення, на зниження рівня напруженості до невоєнного протистояння, повернення до політичного, переговорного процесу. Превентивна дипломатія – вид миротворчої діяльності, який пов'язується з такими діями, як заохочення до миру і його підтримання, вимагає реалізації заходів, спрямованих на встановлення взаємної довіри. Превентивна дипломатія реалізується в наступних діях: збір інформації про потенційний конфлікт в економічній, соціальній та політичній сферах, висловлення стурбованості міжнародного співтовариства, сприяння атмосфері довіри та пошуку компромісу між сторонами конфлікту, скорочення актів насильства, примирення, посередництва та арбітраж, створення демілітаризованих зон, які допомагають зменшенню напруженості. Крім того, превентивна дипломатія використовує такі заходи, як моніторинг прав людини, усунення корінних причин конфліктів, поліпшення управління, досягнення більш високого рівня соціального та економічного добробуту. В сучасних реаліях виникає багато перешкод в результативній діяльності превентивної дипломатії, таких як: відсутність координації, велике коло суб'єктів, недосконалість системи фінансування, нехтуваннями особливостями конкретних регіонів, які потребують скорішого вирішення конфліктних питань [4, с. 163–167].

Таким чином, попереджувальний потенціал загально-соціальних заходів в протидії воєнним злочинам спрямований на зниження інтенсивності протистояння конфліктуючих сторін та нейтралізацію детермінантів збройного конфлікту. Реалізація загально-соціальних заходів призводить до усунення детермінантів збройних конфліктів, зокрема: зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження моральних цінностей в ньому, додержання демократичних засад тощо.

Загально-соціальні заходи взаємопов'язані із спеціально-кримінологічними. Під спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням потрібно розуміти соціальний процес, в основу якого покладені спеціальні методи, прийоми, знання та навички регулювання соціальних відносин з метою ліквідації в середині них тих негативних моментів, які можуть спричинити вчинення кримінальних правопорушень [5].

Специфіка спеціально-криминологічних заходів попередження воєнних злочинів вбачається, перш за все, у зменшенні ймовірності того, що комбатантом буде порушено норми міжнародного гуманітарного права, у мінімізації жертв серед цивільних осіб у процесі застосування озброєння та військової техніки, а також у здійсненні ефективного розслідування та кримінального переслідування винних осіб.

Наявність в військових колективах установок на можливість порушення норм міжнародного гуманітарного права та скоєння воєнних злочинів, є обставиною, яку слід піддати запобіжному впливу.

В екстремальних умовах бойових дій відбувається трансформація соціальних норм та моральних установок людини. Під час збройних конфліктів знецінюється людське життя, звичним стає застосування зброї, ліквідація об'єктів інфраструктури, тобто знищення об'єктів, необхідних для життєдіяльності, а навіть і виживання людини. Поведінка, що зазвичай вважається девіантною, стає для учасників збройного конфлікту поведінкою прийнятною, оскільки відповідає нормам, прийнятим у відповідних формуваннях. Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що одним із чинників скоєння воєнних злочинів є мімікрія як наслідок тиску групи на особу. Тому серед спеціально-криминологічних заходів протидії воєнним злочинам ключовим має стати якісна правова підготовка військовослужбовців та їх командирів в галузі міжнародного гуманітарного права. У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі питання основних обов'язків командира із забезпечення норм міжнародного гуманітарного права висвітлено досить докладно. З огляду на зміст такої літератури, у комбатантів слід сформувати ставлення щодо неухильного дотримання законів та звичаїв війни як до безумовної цінності. Отже, при навчанні потенційних комбатантів необхідно акцентувати увагу на співвідношенні оперативного, бойового завдання із завданням дотримання норм міжнародного гуманітарного права і як їх слід дотримуватись в умовах збройного конфлікту. Слушним буде і розширення криминологічної поінформованості військовослужбовців про випадки вчинення воєнних злочинів та юридичні наслідки для винних.

Значущим аспектом запобіжної діяльності є безпосередня робота командира з особовим складом, особливо з військовослужбовцями схильними до девіацій. Очевидно, що в умовах збройного конфлікту виконання цієї роботи практично неможливе. Тому, з метою виявлення осіб з потенційно девіантною поведінкою (кримінальним минулим або з відповідними агресивними нахилами), командирам слід заздалегідь ознайомитися з особовими справами військовослужбовців для посилення контролю за їх поведінкою в умовах бойових дій.

Непоодинокі випадки неправомірних дій комбатантів часто визначаються і наказами військового керівництва, здійснюються за їхньою мовчазною згодою або в результаті лояльного ставлення до будь-яких порушень норм права. Необхідно враховувати той факт, що офіцери самі часто вчиняють кримінальні правопорушення щодо своїх підлеглих військовослужбовців та цивільного населення. Беручи до уваги цю обставину, їхні керівники також повинні мати завдання виявити «важких військовослужбовців» серед офіцерів. Відтак, аналіз особистісних якостей підлеглих є очевидним пріоритетом і повинен бути системним напрямом в діяльності командира з протидії воєнним злочинам.

Як зазначалося раніше, перебування особи в умовах збройного конфлікту супроводжується комплексним негативним впливом на її психічний стан. Під час перебування в бойовій обстановці військовослужбовець зазнає комплексного впливу таких чинників: загроза життю, страх болю та страх фізичної й психічної травматизації; психоемоційна напруженість унаслідок втрати товаришів по зброї та необхідності вбивати ворога; відсутність можливості задоволення необхідних фізіологічних потреб (дефіцит води та повноцінного харчування, порушення режиму сну, невідповідність санітарних норм гігієнічним нормативам); специфічність бойової обстановки (велика швидкість та непередбачуваність розвитку подій, новизна, невизначеність, раптовість); не завжди звичні особливості клімату та місцевого рельєфу (рівень вологості повітря, рівень сонячної активності, температурний режим, недостатня кількість кисню в повітрі та ін.) [6, с. 61–62]. Все зазначене не може не впливати на психічний стан комбатантів та детермінує злочину поведінку. У зв'язку з цим, особливого

значення набувають індивідуальні заходи профілактики воєнних злочинів, пов'язані з нівелюванням впливу вищевказаних стрес-факторів, а також виявлення та подальша нейтралізація джерел криміногенного впливу на конкретну особу, які сприяють формуванню девіантної поведінки.

Індивідуальне запобігання воєнним злочинам полягає у вивченні, діагностуванні, оцінці та, по можливості, нейтралізації обставин, що мають чи можуть мати криміногенний характер, у поведінці чи найближчому оточенні конкретного військовослужбовця. Із психологічного аспекту індивідуальне запобігання пов'язано із необхідністю створення спеціальних психограм на конкретну особу та її подальшого порівняння із моделями оптимального набору різних за ступенем криміногенності рис, необхідних для ймовірного вчинення злочину за певних умов. Це дозволить військовим психологам здійснити прогноз поведінки конкретного солдата чи офіцера [7, с. 19]. Із педагогічної позиції цей запобіжний напрям охоплює виховний процес, що має здійснювати командир, військовий начальник із конкретними представниками так званої групи ризику найбільш психічно нестійких солдат, а також проведення із ними відповідної корекційної роботи [8, с. 196].

Наступним заходом протидії воєнним злочинам має стати забезпечення безпеки об'єктів, що охороняються міжнародним гуманітарним правом при використанні сучасних озброєнь та зразків військової техніки. Нівелювати чинник скоєння воєнних злочинів, які пов'язані з використанням нових зразків військової техніки (авіації, в тому числі безпілотної) можуть лише точний розрахунок, використання максимально можливих джерел інформації про розташування цивільних об'єктів та цивільних осіб, відповідальне ставлення самих військовослужбовців та їх командирів.

Варто відзначити, що попередження воєнних злочинів в лавах збройних сил конкретної країни є реальним і потенційно вирішальним завданням проти аналогічних діянь неофіційних збройних формувань чи приватних воєнних компаній. Збройні сили є самостійною закритою спільнотою, що функціонує на єдиній правовій основі, має єдину матеріально-технічну базу, єдиний порядок діяльності та єдину мету, і це створює сприятливі умови попередження злочинності військовослужбовців. Стимулювання лідерів неофіційних збройних формувань до ведення бойових дій з дотриманням норм міжнародного гуманітарного права має також стати перспективним заходом в протидії воєнним злочинам. В реалізації цієї діяльності, очевидно, першорядна роль належить представникам світового співтовариства, громадським та міжнародним організаціям. Необхідно наполегливо орієнтувати військовослужбовців всіх видів збройних формувань на те, що пріоритет у будь-якій військовій операції має бути відданий дотриманню норм міжнародного гуманітарного права, і за наявності найменшої ймовірності завдання шкоди охоронюваним міжнародним гуманітарним правом особам, інтересам громадян та цивільним об'єктам, слід дотримуватись заборони застосування зброї, яка не дає можливості провести різницю між цивільними та військовими цілями.

Дієвим заходом з протидії воєнним злочинам є постійне вдосконалення національного законодавства, включаючи керівництва та настанови для збройних сил щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

Здійснення правосуддя у справах про воєнні злочини є невід'ємною частиною діяльності з протидії воєнним злочинам. Наявність можливості притягнення до відповідальності за порушення законів та звичаїв ведення війни має стримуючий потенціал.

Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додатковий протокол I до них від 8 червня 1977 року зобов'язують держави криміналізувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права в національному законодавстві. Україна виконує цю вимогу насамперед шляхом внесення до Кримінального кодексу України статті 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Крім того, держави повинні переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачуваних у вчиненні серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи передавати таких осіб державі, готовій здійснити таке переслідування. Іншими словами, на воєнні злочини (як і на інші види міжнародних злочинів), відповідно до Женевських

конвенцій, поширюється принцип універсальної юрисдикції. Він полягає в тому, що будь-яка держава може притягнути особу, винну в скоєнні воєнних злочинів, до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце скоєння злочину та громадянство суб'єкта злочину чи його жертви.

У минулому притягнення до відповідальності воєнних злочинців на міжнародному рівні здійснювалось у межах діяльності Нюрнберзького та Токійського міжнародних трибуналів, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, а також низки «гібридних» судових установ (Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати судів Камбоджі тощо). Наразі юрисдикцію щодо воєнних злочинів має Міжнародний кримінальний суд [9].

Щодо правосуддя, як комплексу спеціальних заходів протидії воєнним злочинам, то слід зауважити, що міжнародне кримінальне правосуддя та внутрішньодержавне правосуддя у справах про воєнні злочини не виключають один одного. Отже, вдосконалення національного та міжнародного кримінального законодавства про відповідальність за воєнні злочини здійснюватиме подальший вагомий запобіжний вплив.

Висновки. Воєнні злочини, спричинені збройними конфліктами, викликають занепокоєння міжнародної спільноти. Це підтверджується тим, що провідні держави світу прагнуть створити міжнародно-правові механізми, які б дозволили їм ефективно протидіяти воєнним злочинам. Проте, ця проблематика залишається малодослідженою. Для України питання протидії воєнним злочинам є особливо актуальним.

З огляду на те, що воєнні злочини можуть бути скоєні тільки в умовах збройного конфлікту, то загально-соціальні заходи, перш за все, повинні усунути детермінанти виникнення самих збройних конфліктів. До загально-соціальних заходів протидії воєнним злочинам слід віднести: політичні, ідеологічні, соціально-економічні, морально-психологічні, правові.

Специфіка спеціально-кримінологічних заходів попередження воєнних злочинів полягає, перш за все, у зменшенні ймовірності того, що комбатантом буде порушено норми міжнародного гуманітарного права, у мінімізації жертв серед цивільних осіб у процесі застосування озброєння та військової техніки, а також у здійсненні ефективного розслідування та кримінального переслідування винних осіб. Найважливішим аспектом діяльності протидії воєнним злочинам є формування у комбатантів непримирного ставлення до порушення законів та звичаїв війни.

Список використаних джерел:

1. Звіт «Human Rights Watch» URL: <https://www.holosameryky.com/a/zvit-prava-liudyny-human-rights-watch/6915258.html> (дата звернення 23.08.2023).
2. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.
3. Піддубна М. В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40 (2). С. 98–101.
4. Перевалова Л. І. Превентивна дипломатія ООН як інструмент попередження конфліктних ситуацій. *Право та інноваційне суспільство*. 2023. № 2 (17). С. 163–167.
5. Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2020. С. 162.
6. Психолого-корекційний практикум травм війни : навч. посіб. / Сулятицький І. та ін. Львів, 2019. 396 с.
7. Пузиревський Є. Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 21 с.
8. Колодяжний М. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 196.
9. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція. *Zmina* : веб-сайт. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykciya>. (дата звернення 24.08.2023).

КОНДРАТІШИНА В. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та процесу
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)

УДК 343.97.022(477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.39>

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В УКРАЇНІ

У даній статті здійснено аналіз теоретичних підходів, що стосуються змісту насильницьких злочинів, які вчиняються в Україні, а також запропоновані авторські науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на удосконалення правового механізму з означених питань.

Зокрема, на підставі отриманих результатів дослідження доктринальних джерел з означеної проблематики, встановлено, що досі на науковому рівні немає одностайності щодо змісту поняття «насильницькі злочини», що, у свою чергу, виступає однією з детермінант, що обумовлює наявність слідчо-судових помилок з питань кваліфікації зазначених кримінальних правопорушень, а також нерідко приводить до винесення неправомірних рішень з цього приводу. Більш того, як показало вивчення судової практики, навіть на рівні відповідних Пленумів Верховного Суду України та роз'яснень спеціалізованих судів вказане питання немає однозначного тлумачення, що актуалізує необхідність розробки його науковцями, а також більш розширеного роз'яснення поняття «насильницькі злочини» у науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України.

У даній статті також встановлено, що однією з обставин, яка породжує різноманітні наукові підходи щодо змісту вказаних кримінальних правопорушень, є недотримання окремими ученими усталених принципів права та нормотворчої діяльності, а також схоластичне розуміння ними змісту принципу верховенства права, який знайшов своє відображення у статті 8 Конституції України.

Крім цього, деякі науковці допускають при тлумаченні поняття «насильницькі злочини» так званий дуалізм, тобто вчиняють спроби з'ясування його змісту через різні правові системи, які існують у світі, що є нелогічним з огляду ідеології та юридичної природи закріплення їх у виді кримінальних правопорушень у відповідних країнах, які відносяться до інших правових систем. Так, англоамериканська система права, передбачаючи так званий судовий прецедент, при оцінці суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з насильством, не враховує у сьогоденні динаміки видозмін, що пов'язані з генезою розвитку поняття «насильницькі злочини», а тому у цій науковій статті доведено висновок про те, що більш ефективною при кваліфікації зазначених кримінальних правопорушень є континентальна система права, яка є базовою основою для України.

Враховуючи отримані результати дослідження, у статті запропоновано авторський варіант поняття «насильницькі злочини», який, без сумніву, збагатить теорію права та створить перспективні напрями для удосконалення правових норм, що стосуються даного питання.

Ключові слова: насильницький злочин, принципи права, нормотворча діяльність, судова практика, доктринальні підходи, кваліфікація злочинів, кримінологічна характеристика злочинів.

Kondratishyna V. V. Concept and general characteristics of violent crimes committed in Ukraine

This article conducts an analysis of theoretical approaches related to the content of violent crimes committed in Ukraine. The article also proposes authorial scientifically substantiated suggestions aimed at improving the legal mechanism concerning these matters.

In particular, based on the obtained results of research from doctrinal sources on this issue, it is established that there is still no consensus on the content of the term "violent crimes" at the scientific level. This lack of consensus contributes to investigative and judicial errors in the qualification of these criminal offenses and often leads to unjust decisions in this regard.

Furthermore, as evidenced by the study of judicial practice, even at the level of relevant Plenums of the Supreme Court of Ukraine and explanations of specialized courts, there is no unequivocal interpretation of this question. This highlights the necessity for scholars to develop a more comprehensive explanation of the term "violent crimes" in scientific-practical commentaries on the Criminal Code of Ukraine.

This article also determines that one of the circumstances leading to various scientific approaches regarding the content of these criminal offenses is the disregard of established principles of law and normative activities by certain scholars. Additionally, their scholastic understanding of the principle of the supremacy of law, as reflected in Article 8 of the Constitution of Ukraine, further complicates matters.

Moreover, some scholars employ a dualistic approach in interpreting the term "violent crimes," attempting to elucidate its content through various legal systems worldwide. This approach appears illogical considering the ideologies and legal nature of categorizing these offenses within the legal frameworks of different countries. For instance, the Anglo-American legal system, with its reliance on judicial precedent, does not account for the contemporary dynamics and changes associated with the evolution of the concept of "violent crimes." Consequently, this article concludes that the continental legal system, which serves as the foundational basis for Ukraine, proves more effective in qualifying these criminal offenses.

Considering the acquired research results, this article introduces an original interpretation of the term "violent crimes," which undoubtedly enriches legal theory and establishes promising directions for refining legal norms related to this matter.

Key words: *violent crime, principles of law, normative activity, judicial practice, doctrinal approaches, crime qualification, criminological characteristics of crimes.*

Вступ. Як показує практика, системний характер злочинності обумовлює необхідність її вивчення з урахуванням кримінально-правової характеристики та структурних елементів складу правопорушень, які є підставою кримінальної відповідальності. При цьому, важливим є той факт, що маючи єдину соціально-правову природу, у зовнішніх проявах всі види кримінальних правопорушень різняться поміж собою [1, с. 65]. Саме тому особливості загальнокримінальної насильницької злочинності, як, власне, й у інших кримінальних правопорушеннях, визначаються специфічними ознаками, включаючи ознаки складу злочину, а також властивостями цих суспільно-небезпечних діянь (ознаками особи злочинця, спрямованістю злочинної діяльності, сферами злочинних проявів тощо).

Важливим у зв'язку з цим, є й такий прикладний момент, як дослідження насильницької злочинності з урахуванням поділу її на види, що дозволяє, зокрема: конкретизувати вивчення багатьох аспектів прояву цього виду загальнокримінальної насильницької злочинності, у тому числі скласти розширену кримінологічну характеристику її окремих видів; сутність і значення поділу насильницької злочинності на види, тобто їх класифікації, дозволяє отримати поглиблені знання про її об'єкти, а також про способи та інші важливі елементи механізму вчинення цих кримінальних правопорушень; хоча будь яка класифікація за своїм

характером є суб'єктивною, проте вона здійснюється на об'єктивній основі та детермінована сутнісними ознаками складу конкретних загальнокримінальних насильницьких злочинів; поділ даного виду злочинності на класи необхідний також для вирішення практичних завдань у правозастосовчій діяльності, а також при організації запобігання загальнокримінальній насильницькій злочинності [2, с. 35-38].

З огляду цього, зазначена наукова стаття є актуальною та такою, що має теоретичне та практичне значення.

Постановка завдання. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно та предметно проблемами насильницької злочинності займаються такі учені: Ю.В. Байлін, В.І. Борисов, А.А. Вознюк, П.А. Воробей, Н.О. Гудорова, О.О. Дудоров, В.К. Гришук, О.М. Ігнатов, О.О. Кваша, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, А.В. Савченко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші.

Поряд з цим, події на Сході України, які мають місце з 2014 року, відкрита військова агресія російської федерації проти нашої держави, яка розпочалася 24 лютого 2022 року та триває по теперішній час, обумовлює необхідність по новому підійти до з'ясування змісту поняття «насильницькі злочини» з урахуванням тих видів насильства, які застосовує агресор щодо українського народу та нації в цілому. Саме зазначена обставина й стала вирішальною при виборі теми даної наукової статті.

Результати дослідження. Якщо узагальнити існуючі в науці та правозастосовчій практиці підходи, то слід констатувати, що основним критерієм оцінки поняття «насильницькі злочини» виступають ті практичні проблеми, що стосуються правильної їх кваліфікації як на всіх рівнях його пізнання (законодавчому, науковому, судовому тощо). Саме тому, прикладними завданнями, які вирішуються при класифікації загальнокримінальної насильницької злочинності, як видається, є: а) визначення специфічних кримінологічно значущих ознак, які відрізняють її від інших видів злочинності, а також дають можливість виокремити окремо взяті її види; б) визначення чіткого кола суспільно небезпечних і караних діянь, що належать до даної категорії кримінальних правопорушень.

Виходячи з цього, деякі науковці до основних специфічних та інтегруючих ознак, які виступають критеріями поділу та віднесення насильницьких злочинів до загальнокримінальних, відносять насильство як спосіб їх вчинення. Саме тому, на їх думку, насильницький спосіб вчинення даної категорії кримінальних правопорушень визначає характер та ступінь їх суспільної небезпечності, а також специфіку особистості злочинця та зміст і спрямованість заходів кримінологічного характеру [1, с. 66].

Поряд з цим, звертає на себе увагу і той факт, що хоча терміни «насильницькі злочини», «насильницька злочинність», «кримінальне правопорушення насильницького характеру» тощо, досить активно розробляються на науковому рівні, до сьогодні єдиної позиції учених з цих питань немає, що актуалізує теоретичне і практичне значення даного дослідження [3, с. 63]. Так, кримінологи розуміють насильницькі злочини як умисні кримінально-карані діяння, що посягають на фізичні блага (наприклад, на життя і здоров'я) особи та вчиняються проти її волі шляхом фізичного або психічного насильства, відносячи до таких наступні кримінальні правопорушення: умисні вбивства, умисні тілесні ушкодження, поєднані з насильством хуліганство, зґвалтування, побої і катування, доведення до самогубства, погроза вчинити вбивство тощо [4].

У свою чергу, інші науковці вважають, що насильницькі злочини – це сукупність кримінальних правопорушень, вчинених шляхом застосування фізичної сили або погрози її застосування, метою якої є позбавлення життя або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілому, його фізичній свободі та тілесній недоторканності [1, с. 67]. Натомість, В.В. Голина, поняття «тяжких насильницьких злочинів», виділяє в окрему категорію, яка охоплює умисне вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування та хуліганство [5, с. 27-29].

Крім цього, деякі дослідники виокремлюють корисно-насильницькі злочини в якості самостійного виду кримінальних правопорушень (грабіж, поєднаний з насильством; розбій; вимагання тощо) [6, с. 20-21].

Як показали результати вивчення наукової літератури, є й учені, які, зазначені вище кримінальні правопорушення (грабіж, розбій, бандитизм тощо) відносять до загальнокримінальних корисливих злочинів. При цьому, їх позиція ґрунтується на тому, що хоча вибір агресивного засобу свідчить про агресивні ознаки і тенденції розвитку особистості злочинця, фізичне та вербальне насильство, що здійснюється з корисливих мотивів, є засобом задоволення їх життєвих індивідуально важливих з їх точки зору потреб [7, с. 265-266].

Виходячи з проведеного аналізу доктринальних джерел, можна погодитися з позицією тих науковців, зокрема, О.М. Ігнатова, які доводять у своїх роботах доцільність віднесення таких кримінальних правопорушень, як: грабіж, поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я особи (ст. 186 КК України); розбій (ст. 187 КК) та вимагання (ст. 189 КК), до групи насильницьких злочинів, оскільки, на їх переконання, саме насильство є домінуючою сутнісною ознакою даних суспільно небезпечних діянь [1, с. 68].

Поряд з цим, варто констатувати, що відсутність єдності позицій науковців відносно визначення змісту поняття «насильство», породжує не тільки і не стільки теоретичні, скільки прикладні проблеми у правозастосувальній діяльності з означених питань. У той самий час, об'єднує всіх дослідників той факт, що саме пов'язаність злочину з насильством, яке застосовується при його вчиненні, є підставою віднесення його до групи насильницьких кримінальних правопорушень [8].

Саме з цих міркувань, у спеціальній науковій літературі за критерієм його зовнішнього прояву, виокремлюється дві форми протиправного насильства: фізичне та психічне. При цьому, до фізичного насильства відноситься: а) застосування винною особою мускульної сили до тіла потерпілого [9]; б) вплив на фізичну сферу людини, тобто на її тілесну недоторканість [10]; в) застосування фізичної сили до іншої людини [11, с. 13]; г) вплив на тканини людини [12, с. 8]; г) вплив на організм людини [13, с. 11] та інші [1].

Знову ж таки, на науковому рівні досі не досягнуто єдності щодо розуміння поняття «психічне насильство». Зокрема, у доктринальних джерелах можна

зустріти наступні теоретичні підходи з означеної проблематики, а саме: ототожнення даного виду насильства з погрозою, метою якої є залякування потерпілого (наведення страху на нього) [14]; ототожнення цього ж насильства з погрозою заподіяння виключно тільки фізичної шкоди особі [15]; дане насильство ототожнюють з примушуванням та спонуканням жертви злочину до вчинення задуманих винною особою дій [16, с. 78-79]; ототожнення вказаного насильства з погрозою знищенням або ушкодженням майна, поширенням відомостей, що ганьблять потерпілого або його близьких [17, с. 87]; розширене тлумачення деякими науковцями даного виду насильства – від знущань, погроз, психічного тиску до повного руйнування особистості [18, с. 157-164]; ототожнення цього насильства з впливом на психіку людини інформаційним або неінформаційним шляхом [19, с. 7]; інші наукові позиції зазначеної тематики дослідження (зокрема, О.М. Ігнатов) доводить у своїх роботах, що на наш погляд, при визначенні поняття «насильницький злочин», доцільно виходити саме з кримінально-правового розуміння цього терміна, враховуючи, що як органи дізнання, досудового розслідування, прокурор, так і суд керуються при розгляді кримінального провадження принципом законності, зміст якого зазначений в ч. 2 ст. 19 Конституції України та передбачає, що у своїй діяльності вони мають діяти у спосіб визначений Конституцією та законами України. Враховуючи, що будь яка диспозиція КК є законом, у правозастосовчій практиці й мають застосовуватися ознаки насильства, які передбачені у законі про кримінальну відповідальність [1, с. 71].

З такою позицією варто погодитись, враховуючи, що об'єктивна сторона будь якого кримінального правопорушення передбачає наявність таких ознак як: суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність); суспільно небезпечні наслідки; причинний зв'язок між першою і другою ознакою та інші кваліфікуючі або факультативні ознаки даного елемента складу злочину (час, спосіб, місце, обстановка, знаряддя (засоби) вчинення даного правопорушення), пріоритетне місце серед яких займає спосіб вчинення насильства, який проявляється у тих формах і видах, мова про які ведеться у науковій літературі та судовій практиці [20].

Поряд з цим, варто зазначити, що як вказані вище та інші наукові підходи, без сумніву, мають і прикладний характер та використовуються законодавцем при удосконаленні чинного КК України та відповідних норм, що стосуються загальнокримінального насильства [21].

Прикладом такого застосування наукових розробок можна назвати законодавчі підходи, які закріплені у відповідних статтях КК України та стосуються досліджуваної проблематики. Мова, у першу чергу, ведеться про використання у нормах даного Кодексу таких термінів як: «насильницькі дії», «фізичне насильство», «психічне насильство», «насильство» тощо, а також терміни, що пов'язані з характеристикою зазначених суспільно небезпечних діянь («мордування», «тероризування», «катування», «напад» тощо).

Крім цього, законодавець вживає у КК й терміни, що мають пряме відношення до суспільно небезпечних наслідків насильства («нанесення тілесних ушкоджень», «припинення гідності», «вчиненого з особливою жорстокістю», «вчинене способом особливого мучення», «заподіяння смерті», «шляхом завдання фізичних страждань», та ін.). При цьому варто зауважити, що у даному Кодексі для означення способу насильства використовуються різні синонімічні терміни, а саме: «з погрозою застосування такого насильства» (ч. 2 ст. 186 КК України); «поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень» (ч. 4 ст. 187 КК); «з погрозою насильства пошкодження чи знищення майна потерпілого або його близьких родичів» (ч. 1 ст. 189 КК) та інші.

Як видається, такий законодавчий підхід не тільки створює проблеми для правозастосовців та суддів при застосуванні визначених у КК термінів, що характеризують види насильств [22] та обумовлюють їх тлумачення на рівні пленумів Верховного суду або узагальненої практики спеціалізованих судів [23], а також обумовлюють численні звернення громадян України до Європейського Суду з прав людини [24], які не є джерелами законодавства (ст. 3 КК), хоча й створюють судові прецеденти по однотипних кримінальних провадженнях, тобто мають таку саму силу як і теоретичні розробки науковців, не вирішуючи натомість конкретну кримінально-правову проблему. Про її наявність у свій час зауважував І.М. Даньшин, підкреслюючи при цьому, що однакове визначення поняття насильницької злочинності необхідне як для упорядкування судової практики, так і для поточного державного статистичного обліку [25] з означених питань [26].

У цілому, якщо узагальнити закріплені у чинному КК України законодавчі підходи, що стосуються визначення поняття «насильство», а також врахувати судову практику та позиції науковців з цієї тематики дослідження, то можна у зв'язку з цим погодитися О.М. Ігнатовим, який запропонував за способом вчинення даного кримінального правопорушення класифікувати його на два види: а) фізичне (енергетичне) насильство; б) психічне (інформаційне) [1, с. 73].

Зокрема, виходячи з того, що організм як біологічний субстрат людини складається з окремих приватних структур – органів, тканин і тканинних елементів, об'єднаних у єдине ціле, на його думку, предметом впливу при фізичному насильстві є структурні елементи організму людини (органи і тканини, їхні фізіологічні функції) – у цьому, власне, і проявляється сутність фізичного (енергетичного) насильства [1, с. 73]. Посягання на життєві функції (властивості) організму людини полягає в енергетичному впливі на обмін речовин та енергії організму з навколишнім середовищем та інші фізіологічні функції [1, с. 73]. У свою чергу, О.М. Ігнатов сутність психічного (інформаційного) кримінально караного насильства виводить із змісту та природи психіки людини, обґрунтовуючи це тим, що будучи продуктом життєдіяльності певної особи, психіка, опосередковано виконує функції орієнтації та керування нею. При цьому юридично важливим критерієм оцінки психіки є людська свідомість (ст.ст. 23–25 КК України) [1, с. 74].

Висновок. У цілому, якщо виходити з отриманих результатів вивчення наукової літератури та судової практики, то можна вивести наступне визначення поняття «загальнокримінальної насильницької злочинності», а саме – це: *такий вид умисних суспільно небезпечних та караних діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, що посягають на визначені*

в законі об'єкти правової охорони, та вчиняються шляхом завдання фізичної (енергетичної) та психічної (інформаційної) шкоди, або створюють реальні умови для завдання такої шкоди.

Список використаних джерел:

1. Ігнатів О.М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія. Харків: Діа Плюс, 2013. 650 с.
2. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
3. Кримінальна відповідальність за катування в Україні та зарубіжних країнах: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. А.В. Савченка. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 240 с.
4. Кримінологія: Особлива частина: навч. посіб. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман; за ред. І. М. Даньшина; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 1999. С. 87; Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Видавець Паливода А. В., 2008. С. 123-128; Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: в 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007. С. 73.
5. Голіна В. В. Попередження насильницьких злочинів проти життя, здоров'я особи. Харків: Рубікон, 1997. 52 с.
6. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків.: Право, 2011. 440 с.
7. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю [Текст]: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Нац. ун-т внутр. справ. Харків: б.в., 2001. 414 с.
8. Ігнатів О. Кримінальне насильство: окремі питання. *Право України*. 2005. № 3. С. 67-71.
9. Сердюк П.П. Проблема визначення поняття насильства у кримінальному праві ФРН, Швейцарії і Голландії. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 4. С. 228-232.
10. Пасічник В.Л., І.В. Бойко. Визначення критеріїв оцінки діяльності слідчих і в цілому підрозділів слідчих за системою вагомих показників. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1999. № 2. С. 185-186.
11. Кримінологія: Особлива частина: навч. посіб. навч. посіб. для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / за ред. І. М. Даньшина. Харків: Право, 1999. 232 с.
12. Крижна Л.В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Людмила Володимирівна Крижна; Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2000. 19 с. укр.
13. Крамченкова В.О. Порушення внутрішньосімейних відносин з розвитком співзалежності при наркопатології в сім'ї і способи їх психокорекції: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.04 / Крамченкова Віра Олександрівна; Харківська медична академія післядипломної освіти. Харків, 2007. 19 с.
14. Литвинов О. М. Віктимізація у структурі механізму протидії злочинності. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 137-141.
15. Кубарев І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: б. в., 2007. 18 с.
16. Зелінський А.Ф. Кримінологія: навч. посіб. Харків: Рубікон, 2000. 240 с.
17. Джужа О.М. Курс кримінології. Особлива частина: підручник: у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком-Інтер, 2001. 480 с.
18. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: дисертація на здобуття наукового ступеня док-

тора юридичних наук: 12.00.12 / Гарасимів Тарас Зеновійович. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 460 с.

19. Сердюк П.П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Павло Павлович Сердюк. Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2005. 20 с.

20. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>

21. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6>

22. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>

23. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О. П. Горох]; За заг. ред. А. А. Музики. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 915 с.

24. Справа Давидова та інших проти України / Харківська правозахисна група. Харків: Права людини, 2011 р. 184 с.; Справа «Саргсян та інші проти України» від 09.01.2020 (Заява № 54012/07 та 2 інші заяви). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f27#Text

25. Про офіційну статистику: Закон України від 16.08.2022 № 2524-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#n350>

26. Даньшин І.М. Проблеми детермінації злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 2. С. 116.

ПАНАІД І. В.,
аспірант кафедри кримінально-правової
політики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.35

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.40>

БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ

В статті продовжено висвітлення проблематики об'єкта кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Традиційно в науці кримінального права безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення вважаються ті конкретні суспільні відносини, які за рішенням законодавця перебувають під охороною кримінального закону та яким заподіюється чи створюється реальна загроза заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням, що підпадає під ознаки певного складу. Такі суспільні відносини перебувають в межах родового об'єкта кримінального правопорушення і становлять його частину. Однак, на думку автора, вищевикладене традиційне розуміння безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення не в повній мірі відповідає призначенню норми кримінального закону, яка передбачає відповідальність за незаконне збагачення згідно зі ст.368-5 КК України. Тому викладений в статті підхід до окреслення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення за такою нормою запропоновано автором виходячи з оцінки її ролі як завершального рубежу протидії корупційним злочинам з урахуванням положень статті 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року. Це дає можливість спів віднести теоретичні обґрунтування об'єкту кримінального правопорушення незаконне збагачення з реалізацією правоохоронними органами своїх функцій по боротьбі з корупційними злочинами. Практична реалізація даної норми, тобто досудове розслідування і судове провадження за відповідним кримінальним правопорушенням в межах безпосереднього об'єкта незаконного збагачення за ст.368-5 КК України може виявити дійсне джерело набутих незаконним шляхом активів, що потребуватиме перекваліфікації діяння особи. Однак, можливість перекваліфікації ні в якому разі не свідчить про звуження охоронної функції даної норми щодо безпосереднього об'єкта кримінально-правової охорони. Адже латентність конкретного не лише корупційного злочинного діяння за наявності визначених законом підстав матиме наслідком кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Відповідно безпосередній об'єкт незаконного збагачення охоплює безпосередні об'єкти всіх злочинів публічного сектору з КК України, учинення яких може принести для спеціального суб'єкта незаконне збільшення майнових активів. Отже, на переконання автора, ця норма має розглядатись як ефективний чинник боротьби з корупційною злочинністю в Україні не лише в межах родового об'єкту кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини Кримінального кодексу України.

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності, безпосередній об'єкт, суспільні відносини.

Panaid I. V. The immediate object of illegal enrichment

The article continues to address the issues related to criminal offenses in the sphere of official and professional activities associated with the provision of public services. Traditionally in criminal law, the direct object of a criminal offense is considered to be specific social relations that are protected by criminal law and to which actual harm or a real threat of harm caused by a criminal offense falling under specific criteria is inflicted or created according to legislative decisions. These social relations fall within the scope of the general object of the criminal offense and constitute a part of it. However, in the author's opinion, the aforementioned traditional understanding of the direct object of a criminal offense does not fully correspond to the purpose of the criminal law norm that stipulates liability for unlawful enrichment under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine.

Therefore, the approach presented in the article for delineating the direct object of a criminal offense under this norm is proposed by the author based on an assessment of its role as a concluding frontier in countering corrupt crimes, taking into account the provisions of Article 20 of the United Nations Convention against Corruption dated October 31, 2003. This allows for the theoretical substantiation of the object of the criminal offense of unlawful enrichment with the enforcement agencies exercising their functions in combating corrupt crimes.

The practical implementation of this norm, namely the pre-trial investigation and judicial proceedings related to the corresponding criminal offense within the direct object of illegal enrichment under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine, may reveal the actual source of unlawfully acquired assets, requiring a requalification of the individual's actions. However, the possibility of requalification in no way signifies a narrowing of the protective function of this norm regarding the direct object of criminal legal protection. As the latent nature of specific not only corrupt criminal actions, but actions with defined legal bases, will result in criminal liability for unlawful enrichment.

Accordingly, in the author's conviction, this norm should be considered as an effective factor in combating corruption-related crimes in Ukraine, not only within the scope of the general object of criminal offenses stipulated in Section XVII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *crimes in the field of official activities, immediate object, social relations.*

Вступ. З часу запровадження зміст норми, що передбачає відповідальність за незаконне збагачення, зазнав чималої кількості змін. Такі зміни поступово трансформували призначення цієї норми від фактичної протидії лише злочинним діянням, що раніше визнавалися одержанням хабара, до завершального рубежу боротьби з корупційними кримінальними правопорушеннями. Тому, з огляду на розташування законодавцем норми про незаконне збагачення в розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, потребує оцінки співвідношення родового та безпосереднього об'єкта даного кримінального правопорушення. Дослідженням кримінально-правових проблем незаконного збагачення займалися такі вчені як О.О. Дудоров, В.М. Борков, Л.П. Брич, В.М. Киричко, М.В. Кочеров, В.Н. Кубальський, М.І. Мельник, Д.Г. Михайленко, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк та інші. Проте, дослідження окремих аспектів норми про незаконне збагачення не є достатнім для визначення її правової природи та розуміння призначення, у тому числі відокремлення від суміжних злочинів в правозастосуванні. Отже, комплексне дослідження складу даного кримінального правопорушення є передумовою належного застосування норми кримінального закону про незаконне збагачення в діяльності правоохоронних та судових органів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст.368-5 КК України.

Результати дослідження. Загальновідомо, що в теорії кримінального права, виходячи із співвідношення філософських категорій «загальне», «особливе», «окреме», співвідношення родового й основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення розглядається як відношення цілого і частини. Відповідно основний безпосередній об'єкт становить частину родового (видового) об'єкта кримінального правопорушення, що не виходить за їх межі [1, р. 265].

Однак, злочини в публічній сфері службової діяльності можуть порушувати й інші об'єкти, наприклад, завдавати моральної шкоди громадянам, порушувати права та інтереси як громадян, так і юридичних осіб, відносини власності, тощо. Отже, поряд із безпосереднім обов'язковим об'єктом можливе (чи обов'язкове) існування додаткового факультативного (чи обов'язкового) об'єкта. Адже службовий злочин не обмежується виключно порушенням порядку здійснення повноважень службовою особою, яка використовує своє службове становище для того, щоб посягнути на інші суспільні відносини.

У науці безпосередні об'єкти службових злочинів (кримінальних правопорушень) визначаються по-різному. Одні вчені висловлювали думку щодо їх поділу за функціональною ознакою, тому безпосередні об'єкти розглядали як окремі види державної дисципліни. Інші в основі визначення безпосереднього об'єкта посадового злочину вбачали «конкретні умови правильної роботи державного апарату». Також пропонувалося розглядати безпосередній обов'язковий об'єкт злочинів у сфері службової діяльності як певний аспект встановленого порядку здійснення своїх повноважень службовими особами. Зокрема, виконання повноважень лише в інтересах служби, обов'язок службової особи здійснювати свої повноваження лише в межах своєї компетенції, визначеної законодавством, обов'язок добросовісно виконувати свої повноваження.

Серед вітчизняних вчених теж немає єдиного підходу до визначення безпосереднього об'єкта злочинів у сфері службової діяльності. Так, В.І. Тютюгін таким вважає суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, в окремих юридичних особах публічного чи приватного права [2, с. 476; 3, с. 783]. Іншу думку висловлюють М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, які беруть за основу функціональну ознаку і безпосереднім об'єктом злочинів у сфері службової діяльності вважають правильну (нормальну) діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих організацій, установ, підприємств (незалежно від форм власності), зміст якої визначається законодавством [4, с. 1142].

Викладене вище є необхідною передумовою визначення безпосереднього об'єкта незаконного збагачення.

Д.І. Крупко під таким об'єктом розуміє суспільні відносини, які забезпечують авторитет, порядок здійснення державної служби, цілі та завдання установ і організацій публічного й приватного сектора, встановлений (нормативно закріплений) порядок їх функціонування [5, с. 753]. О.П. Денєга основним безпосереднім об'єктом незаконного збагачення вважає неупередженість, сумлінність та добросовісність при виконанні своїх обов'язків осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [6, с. 47-48]. Як суспільні відносини, що виникають у зв'язку та під час здійснення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування правомірної (законної) діяльності, тобто в межах і відповідно до нормативно-правових актів, розглядають безпосередній об'єкт незаконного збагачення О.І. Гузоватий, О.О. Титаренко [7, с. 101]. Основним безпосереднім об'єктом складу злочину незаконне збагачення за ст.368-2 Кримінального кодексу України Ясінь І.М. вважає суспільні відносини, які визначають порядок діяльності особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування щодо законності набуття активів у власність [8, с. 65]. Схожу думку, але вже щодо безпосереднього об'єкта незаконного збагачення за ст.368-5 КК України висловлює Б.Г. Безгинський, який

пропонує вважати таким законну діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо законності набуття у власність передбачених кримінальним законодавством активів [9, с. 73]. На думку Л.П. Брич таким є правильна, тобто така, що відповідає вимогам законодавства України діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій [4, с. 1180]. О.О. Дудоров вважає, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок службової діяльності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємствах, установах, організаціях [10, с. 472].

Незважаючи на значну кількість змін та редакцій викладення норми про незаконне збагачення, вона є новелою у вітчизняному кримінальному законі, що вказує на необхідність більш глибокого аналізу безпосереднього обов'язкового об'єкту такого кримінального правопорушення. Для цього доцільно розглянути об'єкт незаконного збагачення з точки зору мети включення даної норми у кримінальний закон. Як відомо, така норма була ухвалена для виконання міжнародних зобов'язань України із запровадження кримінальної відповідальності відповідно до ратифікованої державою Конвенції ООН проти корупції, стаття 20 якої визнає злочином значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи, що вона не може раціонально обґрунтувати [11]. За змістом викладеного, саме умисне незаконне збільшення матеріальних активів становить суспільну небезпеку, а отже проти цього спрямована дія як вказаної норми Конвенції, так і відповідної норми вітчизняного кримінального закону. На думку Д.Г. Михайленка, призначенням норми про незаконне збагачення в механізмі кримінально-правової боротьби (протидії) корупційним злочинам є встановлення додаткового бар'єру з метою охорони суспільних відносин від корупційних кримінально протиправних злочинних посягань шляхом притягнення до кримінальної відповідальності (призначення покарання) за вчинені в минулому суспільно небезпечні діяння, які залишилися латентними, але результати скоєння яких виявилися в необґрунтованому збільшенні матеріальних активів спеціального суб'єкта – відповідної посадової особи органу державної влади чи місцевого самоврядування [12, с. 253]. Такий підхід до сутнісного розуміння незаконного збагачення видається більш переконливим і прагматичним з точки зору правозастосування. Адже це дозволяє сприймати об'єкт незаконного збагачення як суспільні відносини, що підлягають захисту від будь-яких, а не лише корупційних кримінальних правопорушень в публічній сфері наслідком чого є незаконне збільшення майнових активів спеціального суб'єкта. При цьому варто звернути увагу на намір (мету) законодавця обмежити дію цієї норми, яка покликана охороняти найбільш значимі суспільні відносини через визначення виключного переліку учасників таких відносин, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до пункту 1 ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції» [13]. Саме цим можливо пояснити віднесення такого кримінального правопорушення до категорії тяжких злочинів, адже саме по собі збільшення активів не може бути настільки суспільно небезпечним.

Отже, варто підтримати думку Д.Г. Михайленка щодо віднесення норми про незаконне збагачення до елементу завершального рубежу кримінально-правової боротьби (протидії) корупційним злочинам публічного сектору, що пов'язані з порушенням уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування особами, визначеними в пункті 1 ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції», найбільш значимих функцій держави або місцевого самоврядування. Тому основний безпосередній об'єкт незаконного збагачення необхідно розглядати виходячи за межі родового об'єкта корупційних злочинів, який охороняється нормами розділу XVII Особливої частини КК України [14], оскільки він охоплює об'єкти всіх кримінальних правопорушень публічного сектору згідно КК України, учинення яких може принести для спеціального суб'єкта незаконне збільшення майнових (матеріальних) активів, виявлення яких, при латентності конкретного не лише корупційного діяння, може бути підставою кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

З огляду на вищевикладене, вбачається необхідним конкретизувати суспільні відносини, на охорону яких спрямована дія норми кримінального закону щодо незаконного збагачення, кримінально протиправне завдання шкоди яким в минулому, яке не було виявлено через його латентність, може бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення спеціального суб'єкта – особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування визначену згідно з пунктом 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». До них належать такі, що станом на 21 серпня 2023 року перебувають під захистом відповідних норм Кримінального закону України суспільні відносини щодо:

– особистої свободи (волі) людини, що становлять безпосередній об'єкт кримінального правопорушення торгівля людьми за ст.149 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [5, с. 83];

– нормального розвитку і виховання неповнолітніх дітей, зокрема згідно порядку усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян, що становлять безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.169 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [5, с. 140];

– авторського права та суміжних прав, прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію, що становлять безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.ст.176, 177 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.3 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [5, с. 121, 124];

– відносин власності, що становлять безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.189 КК України, додатковим обов'язковим об'єктом за якою є відносини у сфері безпеки життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканності потерпілих, а додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [15, с. 177];

– відносин власності, що становлять безпосередній об'єкт кримінального правопорушення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем за ст.191 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [16, с. 214];

– державного регулювання переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України і внесення до бюджету мита та інших платежів, що становить безпосередній об'єкт злочину за ст.ст.201, 201-1 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 яких може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [5, с. 190; 16, с. 209];

– належного розподілу та використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що становить безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.201-2 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [17, с. 101];

– належної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що становить безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.205-1 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень;

– вільного здійснення законної господарської діяльності, що становить безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.206 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.3 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [15, с. 221];

– належного переходу прав на майно юридичної особи, у тому числі на акції, паї, частки її засновників, учасників, акціонерів, що становить безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.206-2 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.3 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень;

- належного використання бюджетних коштів службовою особою, що становить безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.210 КК України [5, с. 193];
- розподілу та перерозподілу бюджетних коштів, що використовуються для забезпечення завдань і функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що становить безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.211 КК України [17, с. 109];
- добросовісної конкуренції між суб'єктами господарювання, що становить безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.229 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.3 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [5, с. 225];
- охорони та використання надр, зокрема дотримання правил охорони або використання надр, видобування корисних копалин, видобування, збут, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину, що становить основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.ст.240, 240-1 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.3 яких може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень;
- охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу, що становить основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.248 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [15, с. 292];
- забезпечення особи, суспільства і держави від діяльності злочинних організацій, що становить основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.256 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [15, с. 307];
- забезпечення особи, суспільства і держави від проявів тероризму, що становить основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.ст.258-1, 258-4 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 яких може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень;
- належного доступу до вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів, що становить основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.262 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень;
- належного поводження та зберігання об'єктів історичної та культурної цінності, що становить основний безпосередній об'єкт злочину за ст.298-1 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.3 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [15, с. 407];
- принципів суспільної моралі у сфері статевих стосунків, що становить основний безпосередній об'єкт злочину за ст.303 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [16, с. 193];
- обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів з метою захисту здоров'я населення, що становить основний безпосередній об'єкт злочинів за ст.ст.308, 312 КК України, додатковим обов'язковим об'єктом за якими є відносини власності, а додатковим факультативним об'єктом за ч.2 яких може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [16, с. 199, 202];
- використання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, з метою захисту здоров'я населення, що становить основний безпосередній об'єкт злочину за ст.313 КК України, додатковим обов'язковим об'єктом за якою є відносини власності, а додатковим факультативним об'єктом за ч.2 може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [16, с. 203];
- обігу лікарських засобів з метою захисту здоров'я населення, що становить основний безпосередній об'єкт злочину за ст.321-1 КК України, додатковим факультативним об'єктом

за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [16, с. 208];

– охорони суверенітету України, цілісності і недоторканності її кордонів, що становить основний безпосередній об'єкт злочину за ст.ст.332, 332-1 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [5, с. 420];

– належної діяльності правоохоронного органу, судового експерта, працівника органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, державного діяча, що становить основний безпосередній об'єкт злочину за ст.ст.343, 344 КК України, додатковим факультативним об'єктом за ч.2 яких може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [15, с. 495, 497];

– видання владних (управлінських) актів з дотриманням інтересів служби, що становить основний безпосередній об'єкт злочинів за ст.ст.364, 368, 369-2 КК України;

– порядку користування військовим майном, що становить основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ст.410 КК України, додатковим обов'язковим об'єктом за якою є відносини власності, а додатковим факультативним об'єктом за ч.2 якої може бути встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень [5, с. 549, 18, с. 214].

Висновки. Таким чином, хоча розглянуте кримінальне правопорушення і є корупційним та розміщене в розділі XVII Особливої частини КК України, проте фактично норма кримінального закону про відповідальність за незаконне збагачення охороняє суспільні відносини не лише від корупційних, а й інших кримінально протиправних посягань, пов'язаних з можливістю отримання неправомірної вигоди, вчинених службовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави і місцевого самоврядування, які визначені в пункті 1 ч.1 ст.ст.3 Закону України «Про запобігання корупції». Завдяки латентності такі кримінальні правопорушення не завжди виявляються спеціальними уповноваженими органами держави і в такому разі саме розглядувана норма кримінального закону покликана забезпечити реалізацію принципу невідворотності покарання. Вищенаведене дозволяє дійти висновку, що безпосередній об'єкт кримінального правопорушення незаконне збагачення є ширшим ніж родовий об'єкт правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України і охоплює, у тому числі, такі родові об'єкти, що становлять суспільні відносини щодо:

– особистої волі, честі та гідності особи (ст.149 КК України);

– конституційних прав та свобод людини і громадянина (ст.ст.169, 176, 177 КК України);

– власності, що охороняються кримінальним законом (ст.ст.189, 191 КК України);

– господарської діяльності (ст.ст.201, 201-1, 201-2, 205-1, 206, 206-2, 210, 211, 229 КК України);

– охорони довкілля, збереження у природній багатоманітності, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, охорони нормального екологічного стану біосфери (ст.ст.240, 240-1, 248 КК України);

– громадської (загальної) безпеки (ст.ст.256, 258-1, 258-4, 262 КК України);

– громадського порядку та моральності (ст.ст.298-1, 303 КК України);

– забезпечення здоров'я населення (ст.ст.308, 312, 313, 321-1 КК України);

– обороноздатності України, її незалежності, територіальної цілісності та недоторканності (ст.ст. 332, 332-1 КК України);

– авторитету та нормальної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів (ст.ст.343, 344);

– службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст.ст.364, 368, 368-5, 369-2 КК України);

– проходження служби різними категоріями військовослужбовців у процесі їх службової та бойової діяльності (ст.410 КК України).

Список використаних джерел:

1. Panov, M.I., Kharytonov, S.O., Haltsova, V.V. (2021). Object of criminal offence: Modern interpretations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28 (№ 4), p. 262-269.
2. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право. 2010. 608 с.
3. Тацій В. Я., Пшонка В. П., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. – 5-те вид., допов. / за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Право. 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.
4. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор». 2019. 1384 с.
5. Алієва О.М., Білаш О.В., Бабій А.П. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. Вид. 8-е, перероб. та доп. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Харків : Одиссей. 2012. 904 с.
6. Денега О.П. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за об'єктом. *Форум права*. 2015. № 3. С. 45-50.
7. Гузоватий О.І., Титаренко О.О. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2018. 260 с.
8. Ясінь І. М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України : дис...канд. юр. наук : 12.00.08. Львів 2017. 236 с.
9. Безгинський Б. Г. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні : дис...канд. юр. наук : 12.00.08. Київ 2022. 195 с.
10. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : «Елтон-2». 2012. Т. 2. 704 с.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. (дата звернення: 10.07.2023).
12. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2017. 582 с.
13. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII / *Верховна Рада України* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення 21.08.2023)
14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 21.08.2023).
15. Сухонос В.В., Білоконь Р.М., Сухонос В.В. (мол.). Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. В.В. Сухоноса. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга». 2020. 672 с.
16. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та особлива частини (у схематичних діаграмах) : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури». 2015. 312 с.
17. Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П., Бабій А.Ю. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник. Чернівці. 2022. 319 с.
18. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право. 2018. 328 с.

ТКАЧЕНКО П. І.,

член Асоціації правників України, член
комітету з військового права, військової
юстиції та захисту прав ветеранів
Асоціації правників України,
аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет
внутрішніх справ Міністерства
внутрішніх справ України)

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.41>

НЕСТАТУТНІ ВЗАЄМВІДНОСИНИ МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

В умовах дії правового режиму – воєнного стану нагальним постає високий рівень обороноздатності війська. Належний рівень обороноздатності в першу чергу забезпечується кількісними показниками особового складу та ефективністю виконуваних ними завдань. Так, в останні роки стрімко набирає ріст військова злочинність, зокрема за 2022 рік зафіксовано рекордну кількість злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби. Найбільш поширеним військовим кримінальним правопорушенням безумовно лишається самовільне залишення військової частини або місця служби, яке не лише негативно впливає на рівень обороноздатності, а й знижує рівень довіри населення до представників армії, псує престижність професії захисника Вітчизни, породжує зневажливе ставлення інших солдат до закону.

Актуальні проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби крізь призму кримінально-правової та кримінологічної науки досліджують на протязі тривалого часу, як вітчизняними вченими-юристами, так і закордонними. При цьому проблема все ж таки лишається актуальною та потребує детального її вивчення із дослідженням окремих, не значних елементів, які мають місце в кримінологічній характеристиці вказаного злочину.

Так, серед визначених детермінантів самовільного залишення військової частини або місця служби можливо виявити такі, що пов'язані безпосередньо із замовчуванням та приховуванням фактів нестатутних відносин, що на нашу думку і постає передумовою до вчинення військовослужбовцями злочину, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України. Нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, в народі т. зв. «дідівщина» існують ще за часів радянської армії. Саме так, перша згадка про нестатутні відносини з'явилась ще у 1919 році. Проблематика знаходить своє місце й до тепер в лавах реформованих Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, вищих військових навчальних закладах та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України. Психологи стверджують, що нестатутні взаємовідносини дедалі частіше стають причиною самогубств військовослужбовців.

Водночас на нашу думку, нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих являються детермінантом самовільного залишення військової частини або місця служби.

Ключові слова: *військові злочини, самовільне залишення військової частини, нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями, діdivщина, детермінанти, криміногенні чинники, кримінологічна характеристика.*

Tkachenko P. I. Non-statutory relationships between servicemen as a determinant of voluntary leaving a military unit or place of service

In the conditions of the legal regime – martial law – a high level of defense capability of the army becomes urgent. The appropriate level of defense capability is primarily ensured by the quantitative indicators of the personnel and the effectiveness of the tasks performed by them. Thus, in recent years, military crime has been growing rapidly, in particular, in 2022, a record number of crimes against the established order of military service was recorded. Arbitrarily leaving a military unit or a place of service remains the most common military criminal offense, which not only negatively affects the level of defense capability, but also lowers the level of trust of the population in the representatives of the army, spoils the prestige of the profession of the defender of the Motherland, and gives rise to contemptuous attitude of other soldiers to the law.

Current problems of voluntary abandonment of a military unit or place of service through the prism of criminal law and criminological science have been studied for a long time by both domestic and foreign legal scholars. At the same time, the problem still remains relevant and requires a detailed study of it with the study of separate, insignificant elements that take place in the criminological characteristics of the specified crime.

Thus, among the identified determinants of voluntary leaving a military unit or place of service, it is possible to identify those directly related to the default and concealment of the facts of non-statutory relations, which, in our opinion, is a prerequisite for servicemen to commit the crime provided for in Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine. Non-statutory relations between servicemen in the absence of subordinate relations, in the people the so-called "hazing" has existed since the time of the Soviet army. That's right, the first mention of non-statutory relations appeared back in 1919. The problem still finds its place in the ranks of the reformed Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, higher military educational institutions and other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine. Psychologists claim that non-statutory relationships are increasingly becoming the cause of suicides of military personnel. At the same time, in our opinion, non-statutory relations between servicemen in the absence of subordinate relations are a determinant of voluntary leaving a military unit or place of service.

Key words: *war crimes, voluntary desertion of a military unit, non-statutory relationships between servicemen, hazing, determinants, criminogenic factors, criminological characteristics.*

«Погані наслідки злочинів живуть набагато довше,
ніж самі злочини, і, подібно примарам вбитих,
завжди слідуєть по п'ятах за лиходієм»¹
В. Скотт

¹ Скотт В. Единбургская темница / В. Скотт – «Алгоритм», 1818 – (Рассказы трактирщика).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню детермінації злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби та кримінально-правовому і кримінологічному дослідженню військових кримінальних правопорушень приділили увагу у свої працях такі видатні вчені, як О. М. Артеменко, Г. М. Анісімов, В. П. Бондаєвський, В. О. Бугаєв, П. Г. Висоцький, М. Б. Головка, А. В. Градецький, О. В. Дуйловський, М. І. Карпенко, М. Г. Колодяжний, М. І. Мельник, М. І. Панов, М. М. Сенько, Г. П. Серeda, О. С. Ткачук, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, С. А. Шалгунова, В. А. Шершенькова, О. О. Шкута та ін. Проте зазначені напрацювання обійшли увагою саме дослідження проблеми нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих, як детермінанта самовільного залишення військової частини або місця служби.

Постановка завдання. Метою статті є визначення детермінантів самовільного залишення військової частини або місця служби, зокрема на макрорівні та мікрорівні, класифікація на додаткові підгрупи за характером сталості окремі детермінанти, що панують на мікрорівні вказаного злочину. Виокремлення нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих, як детермінанта самовільного залишення військової частини або місця служби, надання кримінологічної та соціальної характеристики даному факту, викладення існування фактів «дідівщини» в практичній площині та її вплив на військовослужбовців. Обґрунтування детермінації вказаним фактом самовільне залишення військової частини або місця служби із посиланням на практичні відомості, зокрема судової практики.

Результати дослідження. Причини злочинності в юридичній науці досліджуються на протязі багатьох століть як соціально-психологічні явища, що породжують, створюють передумови та відтворюють протиправну діяльність. Злочинність – це негативне явище, яке руйнує принципи законності, правопорядку та правосвідомості в суспільстві при цьому різко негативно впливаючи на вразливі верстви населення, зокрема такі, що знаходять себе, як особистість в процесі протиправної діяльності тим самим сприймаючи це за самореалізацію. Злочинність поширюється у світі набираючи значних обертів, втягнутими у злочинну діяльність стають неповнолітні, жінки, підприємці, державні службовці, правоохоронці та інші. Не виключенням є й військовослужбовці, які захищаючи суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність постали на злочинний шлях в процесі несення або проходження військової служби.

Водночас причини та умови військової злочинності досліджуються на протязі тривалого часу, проте цій категорії протиправної діяльності приділяється менше уваги, внаслідок чого проблема лишається не вирішеною та потребує детального її розгляду з точки зору кримінально-правової науки. При цьому варто враховувати, що причинність військової злочинності суттєво не відрізняється від причин протиправної діяльності у сучасному суспільстві, проте має свої особливості та певні відмінності за рахунок специфіки сфери професійної діяльності.

Самовільне залишення військової частини або місця служби являє собою злочин, який є найпоширенішим і водночас найнебезпечнішим з огляду на його наслідки, які впливають на обороноздатність окремо взятого військового підрозділу. Крім того, вказане кримінальне правопорушення негативно впливає на правосвідомість інших військовослужбовців, підриває становлений мікроклімат, спонукає до зневажливого відношення солдат до закону, тощо. Злочин, передбачений ст. 407 Кримінального кодексу України (далі – КК України) набув поширеності за рахунок детермінантів, які складають сукупність причин та умов вчинення такого. Відповідно до чинників, які панують на макрорівні та мікрорівні самовільне залишення військової частини або місця служби поширюється дедалі більше та відрізняється найбільшими показниками від іншої частки злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби. Водночас вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах особливого періоду або воєнного стану становить підвищений рівень суспільної небезпеки та є загрозою національній безпеці.

Таким чином, враховуючи вищевикладене нагальною необхідністю постає дослідження детермінантів самовільного залишення військової частини або місця служби, а також виокремлення та охарактеризування чинників, які мають сталий характер тим самим створюють умови до вчинення військовослужбовцями військового кримінального правопорушення.

Серед наукових праць вчених-юристів мають місце різноманітні підходи до класифікації детермінантів, одним із таких є дроблення на групи, причини та умови кожної з яких відповідають певному життєвому шляху особи злочинця-військовослужбовця. В свою чергу М. І. Карпенко виділяє причини та умови, пов'язані із допризовним періодом, тобто проходженням строкової служби, чи несенням військової служби за контрактом; детермінанти, пов'язані з умовами військової служби, та виключно військові детермінанти [1, с. 193].

Перед вивченням окремо взятої причини вчинення злочину, вважаємо за доцільне викласти причини та умови, що панують на макро-, мікро- рівнях. Саме так, М. Г. Колодязний запропонував наступний розподіл причин та умов на макрорівні, охарактеризувавши їх різноманітними. Окрім цього, детермінанти вказаної групи включають різні за характером сфери життя й суспільні відносини: соціальні, економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні та ін. На сучасному етапі реформування Збройних Сил України особливо значущими серед них можна виділити такі: 1) глибока соціально-економічна й фінансова криза у державі, наслідки якої безпосередньо стосуються недостатнього бюджетного асигнування Міністерства оборони України, соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей [2, с. 48; 3, с. 65; 4, с. 20]; 2) дисбаланс соціальної функції держави, внаслідок чого збережені надмірні пільги і привілеї військових не відповідають суттєвому скороченню реального державного фінансування Збройних Сил України [5, с. 19]; 3) штучне гальмування законодавчого процесу щодо нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців, через що втрачається престижність професії захисника Вітчизни, наявність прогалин та колізій в чинному законодавстві, що викликає суперечності та розбіжності; 4) моральний занепад українського суспільства; 5) аномія та беззаконня, що процвітають у багатьох сферах життя, природно виявляються й у середовищі військових; 6) прорахунки й непослідовність реформи Збройних Сил України та ін. Причини цього рівня також були підсумовані у Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України», затверджених постановою Верховної Ради України від 5 липня 2012 р. Зокрема, в них наголошується на тому, що: а) недостатні обсяги бюджетного фінансування потреб оборони (не перевищує 1% валового внутрішнього продукту) не забезпечують підтримання оборонного потенціалу на належному рівні; б) неефективно використовуються ресурси, що виділяються для підтримання бойової готовності і боєздатності військових формувань; в) здійснюються зволікання із звільненням Міністерства оборони України від виконання невластивих йому функцій, є недосконалим використання земель оборони та вивільнення у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України військових містечок; г) недоліки кадрової політики призводять до зростання плінності офіцерського складу, неукомплектованості первинних офіцерських посад і як наслідок – до зниження професіоналізму військових кадрів; д) прояви корупції у Збройних Силах України, у тому числі серед вищого командного та начальницького складу, призводять до руйнівних наслідків військової сфери; е) відсутність необхідних соціальних і фінансово-економічних умов призводить до неефективності заходів щодо переведення військових формувань на комплектування за контрактом [6] та інше [1, с. 195].

Водночас варто зауважити, що вищеперераховані категорії знаходили своє місце у 2012 році, в той час як 2022 рік показав всю міць та потужність нашого війська. Згодом лівова частка проблем перелічених парламентськими слуханнями була вирішена шляхом певних нововведень, реформацій, тощо. При цьому проблематика поширення військової злочинності не стала від цього значно меншою, а навпаки мала тенденції до збільшення.

До детермінантів, які панують на мікрорівні можливо віднести, зокрема психологічні проблеми; психічні відхилення; природна концентрація нереалізованих молодих людей; наявність осіб з числа спецконтингенту або таких, які мали проблеми із законом; присутність осіб із деформованою правосвідомістю; низький рівень культурного розвитку та освіченості; десоціалізований, дисфункційний характер військово-соціального середовища; незадовільна соціальна зрілість окремих військовослужбовців; незадовільна робота з особовим складом, зокрема профілактична; замовчування та приховування фактів нестатутних відносин; низький рівень організації побуту військовослужбовців; наявність традиційної для чоловічого колективу «кругової поруки», що заважає інформуванню про вчинені злочини компетентні органи та посадові особи; факти нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості [1, с. 195]. Водночас детермінанти, що притаманні мікрорівню можливо додатково поділити на дві підгрупи за класифікацією мінливості та сталості адже причини та умови, які носять сталий характер у військовому середовищі, потребують негайного викорінення та подальшої профілактики з метою недопущення їх проявам.

Таким чином до детермінантів, яким притаманний мінливий характер можливо віднести: а) психологічні проблеми; б) психічні відхилення; в) наявність осіб з числа спецконтингенту або таких, які мали проблеми із законом; г) присутність осіб із деформованою правосвідомістю; г) десоціалізований, дисфункційний характер військово-соціального середовища; д) незадовільна соціальна зрілість окремих військовослужбовців; е) незадовільна робота з особовим складом, зокрема профілактична.

Поряд з цим детермінантами, що мають сталий характер є: природна концентрація нереалізованих молодих людей; низький рівень культурного розвитку та освіченості; замовчування та приховування фактів нестатутних відносин; низький рівень організації побуту військовослужбовців; наявність традиційної для чоловічого колективу «кругової поруки», що заважає інформуванню про вчинені злочини компетентні органи та посадові особи; факти нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Отже, виходячи з вищевикладеного можливо зробити попередні висновки, а саме характер окремо взятого детермінанту потребує детального вивчення, зокрема із орієнтуванням на сучасні виклики та орієнтири армії, в той же час причини, які носять сталий характер, на нашу думку є деструктивними, оскільки такі в більшості свого існування укорінюються та продукують поширення злочинності. Серед таких можливо виділити нестатутні взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, в народі так звана «дідівщина», яка має сталий характер, ба більше є традицією в армійському середовищі.

Нестатутні відносини у військових колективах беруть свої витoki за часів існування радянської армії. Так, перша згадка про нестатутні відносини з'явилась у 1919 році, де троє військовослужбовців останнього року служби, дозволили собі вчинити побої по відношенню до молодшого солдата, що призвело до загибелі останнього. Причиною бійки постала відмова молодого бійця виконувати роботу, яка була покладена на військовослужбовців останнього року служби. За законами тих часів винні в смерті солдата були розстріляні.

Саме з тих часів зародилась так звана «дідівщина», яка і по сьогодні знаходить своє місце в лавах Збройних Сил України, Національної гвардії України та інших військових формуваннях утворених відповідно до законів України. Вказане негативне явище полягає в побудові неофіційних, ієрархічних систем стосунків в яких сторонами найчастіше виступають військовослужбовці першого та останнього року служби але не виключенням є й офіцерський склад, який також знає, а й іноді користується «дідівщиною» задля власного спрощення виконання службових обов'язків, із перекладанням таких на військовослужбовців останнього року службу, переважно сержантський та старшинський склад.

Щодо практичної площини цього негативного явища, то здебільшого останнє проявляється у формі приниження людської гідності, знущання, нанесення тілесних ушкоджень, цькування, тощо. Між тим варто зауважити, що чинне кримінальне законодавство,

статтею 406, передбачає відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, де основним безпосереднім об'єктом вказаного злочину визначається порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, які не знаходяться у відносинах підлеглості, при цьому додатковим обов'язковим об'єктом є честь і гідність людини, додатковим факультативним його об'єктом можуть бути життя і здоров'я людини або інші суспільні цінності [7, с. 102].

Водночас, переважна більшість правознавців та психологів вважають, що саме «дідівщина» постає однією із основних причин самовільних залишень військових частин або місць служби військовослужбовцями строкової служби та самогубств.

Нестатутні відносини – це гостре протистояння закону і беззаконню, обов'язку, честі і безчестя. Тому проблема нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями продовжує залишатися гострою, дискредитуючи статутний порядок і військові формування в очах народу України. З метою якнайшвидшого викорінення і зменшення до мінімуму нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями, ця робота офіцерського складу в будь-якому військовому колективі повинна будуватися перш за все на основі ідейного виховання, роз'яснення і впровадження в життя і побут воїнів принципів моралі і вимог статутів Збройних Сил України [8, с. 51].

«Дідівщина», як детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби перш за все полягає у «помсті» військовослужбовців, які раніше пережили знущання. Це є проявом стереотипу: «Так чинили зі мною, так і я чинитиму з іншими». Другий підхід полягає у давній «негативній армійській традиції». Адже, за словами Вольтера, «люди ніколи не відчують мук совісті від вчинків, які стали звичаєм» [9, с. 275]. Серед негативних наслідків, які спричинені фактами порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості є не лише втечі військовослужбовців, які стали жертвами цього прояву, а й самокалічення, самогубства, умисні вбивства вчинені в стані сильного душевного хвилювання, тощо.

Серед іншого, Р. В. Комісарчук досліджуючи версії щодо причин, мотивів, мети самовільного залишення військової частини або місця служби, найбільш типовими визначає саме такі, що пов'язані із застосуванням до військовослужбовця нестатутних відносин, як з боку товаришів по службі, так і з боку осіб офіцерського складу, із огляду на переважання у військовому середовищі відносин «дідівщини» [10, с. 350].

Крім того, розглядаючи порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, як причину та сталий детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби вважаємо за доцільне викласти обставини, вивчених, окремо взятих кримінальних проваджень за 2019–2023 рр.

Так, в Одеській області, будучи військовослужбовцем військово-морських сил Збройних Сил України (*старший матрос_1*), знаходячись в спальному приміщенні казарми, вжив спиртні напої. Відтак, (*старший матрос_1*) усвідомлюючи протиправний характер своїх дій їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, вчинив порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, прагнучи продемонструвати свою уявну перевагу, утвердити власний авторитет у військовому колективі, у проміжок часу з 01 год. 00 хв. до 04 год. 00 хв.: перебуваючи у спальному приміщенні наніс (*матросу_6*) не менше 70 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, не менше 40 ударів в область живота, 10 ударів в область правої та лівої ключиці та не менше 3 ударів коліном правої ноги в область голови, наніс (*матросу_8*) не менше 45 ударів правою рукою в область грудної клітини та живіт, 5 ударів ліктем правої руки в область лівого підребер'я, наніс (*матросу_11*) 4 удари кулаками обох рук в область грудної клітини, 1 удар правою рукою та 1 удар ліктем правої руки в ліву сторону грудної клітини (в область серця), 3 удари долонями обох рук по обличчю, наніс (*матросу_12*) 8 ударів кулаками обох рук в область центру грудної клітини, 3 удари кулаками обох рук в ліву сторону грудної клітини по ребрам, 1 удар долонею лівої руки по правій стороні обличчя, наніс (*матросу_7*) не менше 10 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, 1 удар

долонею правої руки в ліву сторону обличчя, 1 удар правою ногою в ліву сторону грудної клітини по ребрам, наніс (*матросу_9*) 10 ударів кулаком правої руки в область грудної клітини, 8 ударів долонею правої руки по лівій стороні обличчя, 2 удари правою ногою по голові в ділянку затылку, наніс (*матросу_10*) 10 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, 10 ударів долонями обох рук по обличчю, 1 удар правою ногою в ліву сторону грудної клітини по ребрам, що заподіяло кожному вище зазначеному потерпілому фізичний біль, моральні страждання та тілесні ушкодження [11].

У Дніпропетровській області, в приміщенні казарми військової частини між (*солдатом_6*) та (*солдатами_7, 8, 4*) виник конфлікт, пов'язаний з проходженням військової служби та виконанням службових обов'язків, пов'язаних з прибиранням визначеної раніше території. В ході вказаного конфлікту між (*солдатом_6*) та (*солдатом_4*) відбулась сутичка, в яку втрутились (*солдат_7*) та (*солдат_8*). В подальшому, (*солдат_6*), перебуваючи на третьому поверсі приміщення казарми військової частини, діючи умисно, тобто усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, переслідуючи умисел, направлений на спричинення тяжких тілесних ушкоджень (*солдату_4*), а також прагнучи продемонструвати (*солдату_4*) свою уявну перевагу над ним та фізичну силу, тим самим утвердивши власний авторитет в ході виниклого конфлікту, на ґрунті неприязних відносин, які склались між потерпілим і підозрюваним раніше, цього ж дня, а також з метою досягнення злочинного результату – помститися (*солдату_4*) за конфлікт, який виник у них раніше, намагався завдати останньому не менше двох ударів гострою стороною металевої частини канцелярських ножиць, які тримав у правій руці. У результаті вказаних дій (*солдату_6*) вдалося нанести один удар в область грудної клітини (*солдату_4*), чим спричинено останньому тілесні ушкодження у вигляді проникаючого колото-різаного поранення грудної клітини праворуч, яке розпочинається раною практично по середній лінії проєкції 3-го міжребір'я. За своїм характером вказане тілесне ушкодження відноситься до тяжких тілесних ушкоджень, як небезпечне для життя в момент їх заподіяння, тобто вказаними вище діями (*солдата_6*) спричинено тяжкі наслідки. Вказаними вище діями (*солдат_6*) завдав (*солдату_4*) умисне тяжке тілесне ушкодження, а саме умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, та порушив при цьому статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось у вчиненні іншого насильства, що спричинило тяжкі наслідки [12].

В Києві, обвинувачений (*солдат_4*), будучи військовослужбовцем строкової служби, перебуваючи у приміщенні комендантської роти військової частини, вступив у конфлікт із (*солдатом_5*), причиною якого стало зауваження останнього щодо не бажання та відмови допомагати йому у прибиранні приміщень комендантської роти військової частини, після чого, перемістившись до ліжок особового складу у розташуванні казарми, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно-небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, використавши як привід для застосування фізичного насильства зауваження (*солдата_5*) висловлені щодо (*солдата_4*), останній з метою демонстрації вдоволеної переваги та самоствердження за рахунок інших осіб, за відсутності відносин підлеглості, наніс два удари кулаком правої руки (*солдату_5*) в область лівої ділянки нижньої щелепи обличчя, заподіявши останньому середньої тяжкості тілесні ушкодження, чим вчинив порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що заподіяло середньої тяжкості тілесні ушкодження [13].

Факти порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості мають місце не лише в розташуваннях військових частини, батальйонів та не лише серед військовослужбовців строкової або контрактної служби, не виключенням є й вищі військові навчальні заклади, де злочинцями є курсанти-військовослужбовці. Так, в Одесі, (*курсант_4*), будучи військовослужбовцем військової служби та проходячи її на посаді курсанта 3 навчального курсу факультету підготовки спеціалістів матеріально-технічного забезпечення військової академії, діючи умисно,

усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, перебуваючи у кімнаті казарми військової академії, бажаючи продемонструвати свою уявну перевагу та фізичну силу над (*курсантом_б*), та утвердити свій власний авторитет у військовому колективі, порушив статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, наніс три удари кулаком правої руки в область голови (*курсанту_б*), чим заподіяв останньому легкі тілесні ушкодження у вигляді гематоми повік лівого ока [14].

У Донецькій області (*солдат_5*) обвинувачується у тому, що він, проходячи військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період знаходячись на бойових позиціях взводного опорного пункту, під час словесної перепалки з рядовим (*солдатом_4*), діючи з прямим умислом, в умовах воєнного стану, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння та бажаючи продемонструвати свою фізичну перевагу над рядовим (*солдатом_4*) і не перебуваючи з ним у відносинах підлеглості, задля підвищення власного авторитету, наніс останньому кулаком своєї правої руки один удар в область брови лівого ока, чим завдав рядовому легкі тілесні ушкодження у вигляді садна в області лівої брови [15].

У Закарпатській області (*солдат_4*), будучи військовослужбовцем строкової служби відділу прикордонної служби, перебуваючи в спальному приміщенні, діючи умисно, з мотивів явної не поваги до товариша по службі (*солдата_б*), із погрозою застосування психологічного та фізичного насильства, висловив вимогу останньому прати свій особистий одяг, після чого через особисту недисциплінованість, діючи умисно, протиправно, всупереч інтересам військової служби, усвідомлюючи суспільно небезпечні наслідки своїх дій та бажаючи їх настання, з метою показати свою уявну зверхність та неповагу над (*солдатом_б*), при цьому демонструючи явну зневагу до нього, грубо порушуючи внутрішній розпорядок, наніс останньому чотири удари правою рукою в область грудей, після чого наніс один удар кулаком правої руки в область селезінки потерпілого та три удари кулаком в область плеча, завдавши йому фізичного болю та морального страждання. Крім цього, в інший день, (*солдат_4*), знаходячись в тому ж спальному приміщенні, повторно, умисно наніс (*солдату_б*) один удар правою ногою в область тулуба, один удар долонею правої руки в область обличчя, один удар ногою в область паху, один удар правим ліктем в ліве плече, три удари правою ногою в область живота, один удар лівою ногою в область живота та один удар правою ногою в область таза [16].

Зважаючи на вищенаведені, резонансні факти проявів порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості можливо стверджувати, що в частинах, де переважають кількісні випадки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України наявна «дідівщина» в окремих підрозділах частини. Оскільки, додатковим факультативним об'єктом злочину, передбаченого ст. 406 КК України визначено життя і здоров'я людини або інші суспільні цінності то можливо дійти висновку, що посягання на такі спричиняють не лише тілесні ушкодження, а й психологічні проблеми та психічні відхилення, які були визначені вище, як детермінанти мікрорівня, набути в процесі несення або проходження військової служби.

У військовослужбовців, які не в змозі за певних обставин повідомити офіцерів про фактичні прояви «дідівщини», під впливом психологічного утиску, формуються психічні відхилення, які можуть стати та стають передумовою до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

П. Г. Висоцький з цього приводу зазначає, що політичні й управлінські детермінанти меншою мірою впливають на динаміку самовільного залишення військової частини або місця служби, при цьому не варто забувати, що й досі в армії існує «дідівщина» – армійські деструктивні традиції та звички, що передаються від призову до призову та базуються на приниженні честі та гідності новоприбулих військовослужбовців старшими за віком, вислугою чи службовим становищем. Вчений вважає, що чим поширеніша «дідівщина» в армії, тим більший ризик вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби [17, с. 89].

Актуалізуючи проведені криминологічне дослідження щодо детермінації самовільного залишення військової частини або місця служби наводимо кількісні показники військової злочинності. Саме так у 2014 році на фоні резонансних подій в державі відчутно змінюється рівень військової злочинності порівняно з попередніми роками. Так, у 2014 році всього обліковано 4045 військових кримінальних правопорушень, з яких 1810 самовільних залишень військової частини або місця служби, при цьому у 2013 році органами військової прокуратури обліковано всього 341 військове кримінальне правопорушення, з яких 23 самовільних залишень військової частини або місць служби.

Так, дедалі ширшою була реформація війська тим більше сягали показники злочинності, згодом у 2015 році органами прокуратури обліковано 6083 військових злочини, з яких 3916 зареєстровано, за ст. 407 КК України. Найнижчий показник військової злочинності було зафіксовано у 2019 році, де правоохоронцями було обліковано 11 військових кримінальних правопорушень, з яких 9 самовільних залишень військової частини або місця служби.

На фоні введення в дію правового режиму – воєнного стану, а разом з цим загострення суспільно-політичної та економічної обстановки в країні, у 2022 році органами військової юстиції обліковано 13766 військових злочинів, з яких 6183 самовільних залишень військових частин або місць служби.

Таким чином, з огляду на статистичні показники існує нагальна потреба в глобальних криминологічних та кримінально-правових дослідженнях щодо окремо взятих детермінантів мікрорівня з метою подальшого виокремлення концепції ефективних заходів запобігання з орієнтуванням на систему детермінант вказаного злочину.

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладене можливо стверджувати, що на сучасному етапі становлення Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, в умовах правового режиму – воєнного стану нагальною потребою є високий рівень обороноздатності підрозділів вказаних формувань. Серед явищ, які продукують зниження рівня обороноздатності є військова злочинність, зокрема самовільне залишення військової частини або місця служби, як найпоширеніший та особливо небезпечний військовий злочин, який потребує детального дослідження з точки зору кримінально-правової науки. Серед детермінантів на макрорівні вказаного кримінального правопорушення можливо виділити факти нестатутних відносин, «дідівщини», а разом з цим замовчування та приховування останніх.

Встановлено, що деякі детермінанти, що притаманні мікрорівню можливо додатково класифікувати на дві підгрупи, а саме за характером сталості. Таким чином до детермінантів, яким притаманний мінливий характер включаємо психологічні проблеми; психічні відхилення; наявність осіб з числа спецконтингенту або таких, які мали проблеми із законом; присутність осіб із деформованою правосвідомістю; десоціалізований, дисфункційний характер військово-соціального середовища; незадовільна соціальна зрілість окремих військовослужбовців; незадовільна робота з особовим складом, зокрема профілактична. Водночас до детермінантів, які мають сталий характер відносимо природну концентрацію нереалізованих молодих людей; низький рівень культурного розвитку та освіченості; замовчування та приховування фактів нестатутних відносин; низький рівень організації побуту військовослужбовців; наявність традиційної для чоловічого колективу «кругової поруки», що заважає інформуванню про вчинені злочини компетентні органи та посадові особи; факти нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Щодо практичної площини такого негативного явища, як нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, то здебільшого останнє проявляється у формі приниження людської гідності, знущання, нанесення тілесних ушкоджень, цькування, тощо. Дане діяння є криміналізованим та передбачене ст. 406 Кримінального кодексу України, водночас основним безпосереднім об'єктом останнього є порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, які не знаходяться у відносинах підлеглості, при

цьому додатковим обов'язковим об'єктом є честь і гідність людини, а додатковим факультативним його об'єктом можуть бути життя і здоров'я людини. Встановлено, що «дідівщина» в більшості випадків проявляється саме у формі приниження людської гідності, знуцання, нанесення тілесних ушкоджень, а оскільки в умовах військової частини де панує беззаконня та правовий нігілізм, окремі військовослужбовці, які стали жертвами цього негативного явища не в змозі звернутись до компетентних посадових осіб та вирішують втекти від психологічних та фізичних загроз особистому здоров'ю. Таким чином, вчиняючи самовільне залишення військової частини або місця служби.

Нестатутні відносини – це гостре протистояння закону і беззаконню, обов'язку, честі і безчестя. Саме тому, питання нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості має бути додатково дослідженим крізь призму кримінологічних аспектів. На сьогоднішній день актуальні проблеми «дідівщини», як детермінанта самовільного залишення військової частини або місця служби потребують подальших досліджень із порівняльно-кримінологічним аналізом співвідношення вказаних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Колодяжний М. Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 191–197.
2. Чмишенко С. М. Соціальний захист військовослужбовців. *Фінанси України*. 2005. № 11. С. 46–51.
3. Орленко С. Людина зі зброєю. Незахищений захист. Законодавчі недоліки у сфері соціального захисту військовослужбовців та ветеранів Збройних Сил. *Віче*. 2005. № 2. С. 62–65.
4. Щербінін О. Удосконалення законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців: сучасний стан та перспективи. *Право військової сфери*. 2007. № 1. С. 19–21.
5. Прудов Ю. О. Фінансово-правові засади соціальних гарантій військовослужбовців в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 22 с.
6. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : Постанова Верховної Ради України від 5 липня 2012 р. № 5086-VI. *Урядовий кур'єр*. 2012.
7. Ткаченко П. І. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Грааль науки*. 2021. № 8. С. 101–107.
8. Карпенко М. І. Причини і запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців. *Юридична наука*. 2012. № 11. С. 42–55.
9. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2009. 288 с.
10. Комісарчук Р. В. Особливості розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: Юридична література, 2018. С. 345–350.
11. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 1 липня 2019 року, судова справа № 1-кп/504/581/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83485864>. (Дата звернення: 08.04.2023).
12. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 29 червня 2022 року, судова справа № 1-кп/183/591/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104984991>. (Дата звернення: 08.04.2023).
13. Вирок Солом'янського районного суду міста Києва від 28 листопада 2022 року, судова справа № 1-кп/760/1191/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107562159>. (Дата звернення: 08.04.2023).

14. Вирок Малиновського районного суду міста Одеси від 9 грудня 2022 року, судова справа № 1-кп/521/933/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/107912398>. (Дата звернення: 08.04.2023).

15. Вирок Дружківського міського суду Донецької області 23 лютого 2023 року, судова справа № 1-кп/229/656/2023. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/109165096>. (Дата звернення: 08.04.2023).

16. Вирок Перечинського районного суду Закарпатської області від 9 березня 2023 року, судова справа № 1-кп/304/120/2023. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/109453221>. (Дата звернення: 08.04.2023).

17. Висоцький П. Г. Динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби в період 2013–2019 рр. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2020. № 12. С. 86–91.

ТРИНЬОВА Я. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
академік Української академії наук,
адвокат, професор
(Академія Державної пенітенціарної
служби)

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.42>

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ

В статті розглядаються два матеріально-правові інститути, які регламентують звільнення особи від покарання та його відбування за хворобою.

Йдеться про положення кримінального та кримінально-виконавчого кодексів. Аналізуючи судову практику щодо звільнення від покарання та його відбування за хворобою, зроблено висновок про її невідповідність, в непоодиноких випадках, позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Також трапляються випадки використання судовими органами застарілих нормативно-правових актів, які також не відповідають сучасним тенденціям в кримінально-правовій юстиції та суперечать рішенням ЄСПЛ. Позиція сторони обвинувачення в таких справах також залишається суто формальною і через це протиправною, такою, що порушує закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Подібна позиція судових та правоохоронних органів призводить до задоволення ЄСПЛ вимог заявників, зобов'язує Україну виплачувати їм компенсаційні виплати, які зневоднюють і без того слабкий, в умовах війни, бюджет держави. Крім цього негативно впливають на імідж України в міжнародних відносинах.

В статті надані альтернативні пропозиції виходу з подібної ситуації. Перший варіант – є більш простим технічно, але потребує зміни правосвідомості сучасного правозастосовця, що може значно ускладнити його. Йдеться про практичне застосування позиції ЄСПЛ стороною обвинувачення, пенітенціарною службою та судовими органами, без внесення змін в чинне законодавство.

Другий варіант складніший через необхідність його формального закріплення, що потребуватиме внесення змін до чинного законодавства, зокрема до ч. 2 ст. 84 КК, скасування застарілої Постанови ВСУ.

Певним вирішенням поставленої проблеми може стати набуття чинності новим КК в найближчій час, однак для ефективного застосування навіть його положень, необхідно змінити правосвідомість сучасних правозастосовців, відійшовши від радянських стандартів.

В наведеному дослідженні, використано як загальнонаукові (емпіричний, описовий), загальнологічні (аналіз та синтез, абстрагування) методи пізнання так і спеціально-юридичні: конкретно-соціологічного дослідження, що ввібрав в себе використання спеціальних прийомів таких як аналіз документів та офіційних повідомлень, вивчення судової практики; метод контент-аналізу тощо.

Ключові слова: звільнення від покарання, звільнення від відбування від покарання, звільнення за хворобою, засуджений, ув'язнений, хвороба, ЄСПЛ.

Trynyova Ya. O. Problems of observing the rights of convicts when exempted from punishment and its serving due to illness

The article examines two material-legal institutes that regulate the release of a person from punishment and its serving due to illness.

It is about the provisions of the criminal and criminal executive codes. Analyzing the judicial practice regarding exemption from punishment and serving it due to illness, a conclusion was made about its inconsistency, in rare cases, with the position of the European Court of Human Rights (ECHR). There are also cases of judicial authorities using outdated normative legal acts, which also do not correspond to modern trends in criminal justice and contradict the decisions of the ECHR. The position of the prosecution in such cases also remains purely formal and therefore illegal, violating the law of Ukraine "On the execution of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights." Such a position of judicial and law enforcement authorities leads to the ECHR satisfying the demands of the applicants, obliges Ukraine to pay them compensation payments, which dehydrate the already weak state budget in the conditions of war. In addition, they negatively affect the image of Ukraine in international relations.

The article provides alternative proposals for getting out of a similar situation. The first option is technically simpler, but requires a change in the legal awareness of a modern law enforcer, which can significantly complicate it. It is about the practical application of the position of the ECHR by the prosecution, the penitentiary service and judicial authorities, without making changes to the current legislation.

The second option is more difficult due to the need for its formal consolidation, which will require amendments to the current legislation, in particular to Part 2 of Article 84 of the Criminal Code, the cancellation of the outdated Resolution of the Supreme Court of Ukraine.

A certain solution to the problem may be the entry into force of the new Criminal Code in the near future, however, in order to effectively apply even its provisions, it is necessary to change the legal awareness of modern law enforcers, moving away from Soviet standards.

In the given study, both general scientific (empirical, descriptive), general logical (analysis, abstraction) methods of cognition were used, as well as special legal methods: concrete sociological research, which incorporated the use of special techniques such as the analysis of documents and official messages, the study judicial practice; method of content analysis, etc.

Key words: *exemption from punishment, exemption from serving a sentence, exemption due to illness, convict, prisoner, illness, ECHR.*

Звільнення від покарання та його відбування за хворобою є два окремих кримінально-правових та кримінально-виконавчих інститути. Матеріально-правові підстави та умови такого звільнення передбачені у ч. 1 (психічна хвороба) та ч. 2 (соматична хвороба) ст. 84 КК України.

За кримінально виконавчим кодексом, главою 23, регламентується порядок припинення та звільнення лише щодо одного інституту – звільнення від відбування покарання, адже в разі звільнення від покарання (не від його подальшого відбування), особа не направляється для відбування покарання в установи виконання покарання, оскільки вид і міра покарання взагалі не формулюються у вирозі суду.

В законодавстві України передбачений перелік хвороб, які є підставою звільнення, адже вони перешкоджають призначенню покарання та подальшому його відбуванню. В разі наявності такої хвороби у засудженого (психічної чи соматичної), втрачається здатність покарання досягнути своїх цілей. Адже психіка засудженого, змінена хворобою

особистість засудженого, не здатна засвоїти уроки, що містить в собі покарання. Враховуючи термінальність стану засудженого (як правило час смерті визначається в межах 6 місяців), який хворіє, особливості надання йому медичної допомоги, дотримання його прав людини на повагу до його гідності, приватного життя, яке включає право на належну медичну допомогу, спілкування з рідними та близькими, а також мінімальні ризики соціальної небезпеки засудженого, законодавством України передбачена можливість звільнення такої особи від подальшого відбування покарання (як правило йдеться про покарання у виді позбавлення волі).

Разом із тим на практиці трапляються непоодинокі випадки відмови засудженому у такому праві.

Метою статті є аналіз відповідної судової практики та надання рекомендацій щодо її гармонізації із європейськими стандартами дотримання прав засуджених та відповідності практиці Європейського суду з прав людини.

Враховуючи поставлену мету, основними методами, які були використані в цьому дослідженні були як загальнонаукові так і спеціально-юридичні. Так за допомогою емпіричного загальнонаукового методу, зокрема описового, було викладено фабули судових проваджень, які використовувались в дослідженні; з використанням загальнологічних методів аналізу та синтезу було здійснено опрацювання зібраного матеріалу (судових рішень, статистики); абстрагування допомогло при викладенні матеріалу зосередитись лише на декількох кримінально-правових і кримінально-виконавчих інститутах і не охоплювати інші. За допомогою низки спеціально-юридичних методів, зокрема методу конкретно-соціологічного дослідження вдалося відібрати інформацію лише про той аспект правової реальності, який був предметом дослідження. При використанні цього методу також були використані спеціальні прийоми: аналіз документів та офіційних повідомлень, вивчення судової практики; метод контент-аналізу тощо. Посилання на цей матеріал можна знайти в переліку використаних джерел. Статистичний метод, що також відноситься до спеціально-юридичних, був використаний не безпосередньо автором цього дослідження, а іншими авторами, матеріал яких наводиться в тексті статті. Порівняльно-правовий метод допоміг зрівняти і виявити недоліки в положеннях ч. 2 ст. 84 КК та правовій позиції ЄСПЛ, викладеній в його рішеннях. З використанням формально-юридичного методу стало можливим дослідження окремого положення чинного КК та надання пропозицій щодо його удосконалення.

Проблемою висвітлення загального кримінального правового та кримінально виконавчого аспекту звільнення від покарання та його відбування займалися такі вчені: Ю. Баулін [1], П. Берзін [2], Р. Брящей [3], О. Горох [4], В. Грищук [5], Н. Гуторова [6], А. Золотарьов [7], І. Красницький [8], В. Куц [9], І. Митрофанов [10], Є. Назимко [11], Т. Пономарьова [11], Є. Письменський [12], О. Сарнавський [13], М. Хавронюк [14] та інші.

Відповідно до статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню [15]. Продубльовано цю тезу і в Конституції України. Так в ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, визнаються найвищою соціальною цінністю. Стаття 28 Конституції декларує, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам [16].

Враховуючи, що ЄКПЛ ратифікована Україною, вона є частиною національного законодавства. Рішення ЄСПЛ, діяльність якого збудовано навколо цієї Конвенції, відповідно до ст. 17 закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є обов'язковими при законотворчій та правозастосовчій діяльності [17].

Кримінальний кодекс України відобразив ці основні положення і у своїх нормах. Так згідно ст. 50 КК метою покарання є не катування або позбавлення особи життя, а виправлення та попередження вчинення нових злочинів.

Відповідно до ст. 8 КВК України, засуджені мають право на охорону їх здоров'я.

Серед цілей Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках, також зустрічається наступна декларація: створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах [18].

Обов'язковою Матеріально-правовою підставою звільнення від покарання та його відбування за хворобою є Конституція України, стаття 84 КК та відповідні рішення ЄСПЛ. Зазначена стаття КК переважно містить порядок звільнення від відбування призначеного покарання.

Виняток становить ч. 2 ст. 84 КК. З її буквального тлумачення слідує, що керуючись визначеними нею правилами можливо не лише звільнити особу від відбування призначеного покарання, але засудити без покарання (звільнити від покарання), тобто винести обвинувальний вирок без призначення покарання. В ній ідеться про те, що особа, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на іншу (крім психічної) тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання. Вказане слід розуміти як засудження особи без покарання.

Спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» затверджено «Перелік хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання» [19]. Виходячи з назви цього документа, він регулює питання, пов'язані зі звільненням від відбування вже призначеного покарання, але за відсутності іншого нормативного акту в зазначеній сфері вказаний вище перелік хвороб слід застосовувати і в ситуації, що розглядається, тобто при засудженні без покарання. Такий висновок ґрунтується на тому, що захворювання, яке унеможливує подальше відбування покарання, унеможливує і його відбування з моменту винесення обвинувального вироку, а за таких обставин засуджувати особу до покарання не раціонально, оскільки вона його відбутися не зможе.

Однак, слід погодитись з позицією Харківської правозахисної групи (ХПГ), що ні Порядок, ні Перелік хвороб, який є його додатком, не містять жодного посилання на зобов'язуючий характер під час прийняття рішення суду по суті. Але при цьому ХПГ спостерігається ситуація, за якої в значній кількості випадків суди відмовляють у звільненні на підставі того, що хвороба засудженого «не підпадає під Перелік хвороб» [20].

Підставою розглядуваного виду засудження без покарання є наявність у засудженої особи тяжкої неспіхичної хвороби, визначеної вище названим документом, що перешкоджає відбуванню покарання. Законодавець чомусь визначив у ч. 2 ст. 84 КК часом виникнення цієї хвороби період «після вчинення кримінального правопорушення». Природно, на таке засудження може претендувати й особа, яка страждала на зазначену хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, і на час вчинення кримінального правопорушення, якщо хвороба продовжилась до часу постановлення вироку. Отже, визначальним у вказаній ситуації має бути не час вчинення кримінального правопорушення, а час вирішення питання, чи зможе засуджена особа відбувати покарання. Якщо з'ясується, що через стан свого здоров'я вона не здатна відбувати жодне з покарань, встановлених законом за вчинене нею кримінальне правопорушення, сенс призначення такій особі покарання зникає. Залишається засудити її без покарання.

Разом з цим судова практика щодо звільнення засудженого від подальшого відбування покарання за хворобою не витримує критики та не відповідає міжнародним стандартам в цій сфері.

Європейський суд з прав людини виокремлює три складові, які необхідно розглядати під час вирішення питання про можливість звільнення засудженого за хворобою: медичний

стан в'язня; адекватність медичної допомоги, яка надається в умовах утримання; доцільність утримання з огляду на стан здоров'я заявника (зокрема, рішення від 28.03.2006 р. у справі «Мельник проти України») [20; 21]. Звертаю увагу, що ЄСПЛ не виокремлює медичні складові, так як ставлення до праці, працевлаштованість, наявність стягнень, заохочень та інші.

Також не слід забувати і про ст. 6 ЄКПЛ «право на справедливий суд» в межах якої розглядаються порушення розумних строків тривалості судового провадження [15].

Європейський комітет з питань запобігання катуванням, нелюдському та іншому жорстокому чи такому, що принижує людську гідність, поводженню наполягає, що суди при розгляді подібних питань повинні виходити із так званої презумпції на звільнення, оскільки це відповідає букві та духу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а зокрема статей 2 та 3.

Однак під час ініціювання судових проваджень за ч. 2 ст. 84 КК часто розумні строки затягуються і засуджені чекають на рішення суду задовго. Крім того, тримання засудженого із соматичним захворюванням (наприклад, туберкульоз кісток) у профільній колонії (УВП № 89 у м. Дніпро) не може розглядатись як перешкода його звільненню від подальшого відбування покарання, якщо в цій установі не надається належна медична допомога [22].

Призначення та проходження лікарсько-консультативних комісій теж є проблемою для хворого засудженого. Адже такі комісії збираються не у всіх лікарнях і часто засуджені для проходження такої комісії мають бути етапованими до іншої області. Етапування засуджених – це окрема етико-правова проблема, що потребує уваги. Через неоснащеність автомобілів для перевезення засуджених/ув'язнених та вагонів потягів, дотримання елементарних прав людини на повагу гідності, належні умови утримання в установі виконання покарання (УВП), охорону здоров'я тощо ігноруються. Так провазахисною організацією Січ зафіксовані випадки перевезення у купейних вагонах потягу по 20 осіб (не 4!). При чому перевозяться особи і хворі і здорові, які звісно також пізніше стають хворими. Супроводжуючий лікар відсутній. Історії хвороб таких осіб знаходяться окремо, що значно ускладнює/уніможливає надання відповідної медичної допомоги [22]. Відтак не рідкими є випадки відмови засуджених, які не є хворими, етапуватись навіть на звичайне судове засідання. Етапування ж хворого до УВП чи закладу охорони здоров'я стає для нього справжнім катуванням.

Конструкція ч. 2 ст. 84 КК передбачає, що при вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи. Зазначені умови є достатньо абстрактними та такими, що не відповідають практиці ЄСПЛ (правова позиція суду у справі «Мельник проти України» [21]) і призводять до зловживання в цій сфері.

Так у судових засіданнях та апеляційних скаргах прокурори наводять аргументи, які суперечать прецедентній практиці ЄСПЛ та не мають жодного стосунку до звільнення засудженого за хворобою: ставлення до праці; наявність або відсутність стягнень та заохочень; тяжкість злочину; спроможність родичів засудженого або самого хворого забезпечити лікування на волі за власний кошт; перебування засудженого в медичних частинах при установах виконання покарань або у медичних закладах ЦОЗ ДКВС України прокуратура [23].

Харківська правозахисна група (ХПГ) наводить у своєму звіті справи декількох засуджених, які хворіли на тяжку хворобу, ініціювали провадження за ч. 2 ст. 84 КК, однак суди (перша інстанція та апеляція) погодились із аргументацією прокурора і не задовільнили заяви засуджених, дехто з яких невдовзі помер (справи Івана Ястребова, Віталія Матухно, Володимира Панасенка (наразі триває розгляд), Володимира Рубченка) [23].

Наведемо додатково статистику, зібрану іншою правозахисною організацією Січ. Упродовж 2019–2020 років лікарські-консультативні комісії розглянули 497 матеріалів про можливість звільнення засуджених від покарання за хворобою, до суду направлено відповідні подання стосовно 420 засуджених. Але 17 засуджених померло, коли ці комісії розглядали матеріали, ще 59 осіб померли під час судових розглядів. Надалі за рішеннями судів звільнили 231 засудженого [22].

У 2022 році ХПГ проведено дослідження 1417 ухвал суду першої інстанції по всій території України щодо звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою. Окремо було досліджено вплив позиції прокурора на результат судового розгляду – процент збігу позиції прокурора та рішення суду складає щонайменше 82,05% від усіх випадків. При цьому чітко зафіксоване відхилення позицій складає лише 5,10% [24].

Також ХПГ встановили, що 60,30% усіх досліджених проваджень стосувалися засуджених, які відбували покарання у одній із 15 установ виконання покарань, при яких функціонують міжобласні багатопрофільні чи спеціалізовані лікарні. Більше того, серед засуджених, які померли під час триваючого провадження про звільнення за хворобою, не дочекавшись ухвали суду, 83,08% усіх засуджених відбували покарання саме в цих 15 установах [24].

Правозастосовцям буде цікаво, що в залежності від суб'єкта ініціювання провадження, його результат також різниться – у випадку подання заяв адміністрацією відсоток задоволених щонайменше 75,10%, а у випадку подання заяви засудженим та його захисником – задоволено лише щонайменше 25,85% та 20,15% відповідно [24].

Суди при винесенні рішень в цій категорії справ використовують акти, які не мають зобов'язальної сили або вже вкрай застарілі (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 28.09.1973 року «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» (надалі – ППВСУ № 8) [25]). Разом із цим посилення суду на правову позицію ЄСПЛ є лише у 5,57% від усіх досліджених ХПГ ухвал [24].

Разом із цим, у 69,51% випадків із усіх рішень, де є посилання на правову позицію ЄСПЛ, суд звільнив особу від подальшого відбування покарання за хворобою. Більше того, якщо враховувати тільки правові позиції, які безпосередньо стосуються звільнення за хворобою, то у 76% випадків з усіх рішень, де є посилання на правову позицію ЄСПЛ «по суті» справи, засуджений був звільнений від відбування покарання [24].

Окремою сферою дослідження став аналіз проваджень у справах, де засуджений помер, не дочекавшись рішення суду. Відтак, загалом було зафіксовано 65 ухвал, де було констатовано, що подання (заява, клопотання) залишаються судом без розгляду у зв'язку із смертю засудженого. Дана кількість випадків складає 4,42% від усіх досліджених випадків [24].

Звісно, що такий стан правозастосовної діяльності не грає на користь іміджу України, не створює образ правової, цивілізованої, гуманної держави. Компенсаційні виплати від України, що присуджуються ЄСПЛ на користь заявникам «зневодноють» і так слабкий бюджет нашої держави. Окремо слід зауважити, що з 2014 по 2022 роки найбільше було винесено рішень ЄСПЛ проти України по цим справам в 2021 році (17) [20].

Суспільство зневіряється в правоохоронній, судовій системах, в державі в цілому, що, в умовах масового виїзду громадян за кордон, створює умови для відмови повернення на батьківщину. Все зазначене фактично є підривом цілісності, суверенності України.

Висновок. Яким може бути вихід з цієї ситуації? Найбільш перспективний і технічно простий – дотримуватись практики ЄСПЛ при розгляді судових справ щодо звільнення від покарання та його подальшого відбування за хворобою. Це означає, що вимоги ч. 2 ст. 84 КК щодо врахування судом і прокурором тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеру захворювання, особи засудженого та інші обставини справи не мають бути задоволеними в силу їх невідповідності практиці ЄСПЛ, відповідно до правової позиції у справі «Мельник проти України». Не можна посилатись і на Постанову ВСУ № 8 в силу її застарівання, хоча вона формально є чинною (!), адже вона спиралась на старий Виправно-трудоий кодекс який втратив чинність ще у 2004 році і йде всупереч практиці ЄСПЛ. Адміністрація УВП має ретельно слідкувати за станом здоров'я засуджених і за наявності підстав самостійно ініціювати звернення до суду щодо звільнення засудженого від подальшого відбування покарання.

Ускладненим шляхом виправлення цієї ситуації буде зміна законодавства, зокрема внесення змін до ч. 2 ст. 84 КК, якими мають бути виключені обставини, що не відносяться до медичного критерію та скасування Постанови ПВСУ № 8.

Відносно позитивною можна назвати положення проекту нового КК в цій сфері, в якому одним із видів звільнення від покарання є відстрочення виконання призначеного покарання у зв'язку з хворобою (ст. 3.4.8). в частині 1 цієї статті зазначено, що суд відстрочує виконання арешту, ув'язнення на певний строк або довічного ув'язнення особі, яка хворіє на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання [26]. Таким чином додаткові умови такого звільнення, що суперечать практиці ЄСПЛ, відсутні. Достатньо лише підстави – наявності тяжкої хвороби, передбаченої законодавством України (ч. 4 цієї статті).

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
2. Берзін П. С. Проблеми систематизації окремих різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2010. Т. 23 (62), № 2. С. 241–248.
3. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 203 с.
4. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Дис. ... д.ю.н., 12.00.08. Київ. Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2019. 697 с. URL:http://idpnan.org.ua/files/2019/goroh-o.p.-zviltrennya-vid-pokarannya-za-yogo-vidbuvannya-za-kriminalnim-pravom-ukrayini-_2_.pdf
5. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2013. 768 с.
6. Гуторова Н. О. Окремі питання диференціації кримінальної відповідальності. Теоретичні і прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20–21 трав. 2011 р. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 143–146.
7. Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 222 с.
8. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2005. 18 с.
9. Куц В.М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти). Монографія. К. Норма права. 2023. 118 с.
10. Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 520 с.
11. Назимко Є.С. Пономарьова Т.І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України та Польщі. Харків: Право, 2018. 212 с.
12. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дис. ... д-ра юрид. наук. Луганськ, 2014. 562 с.
13. Сарнавський О. М. Звільнення від покарання за хворобою. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 311–315.
14. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? *Юридичний вісник України*. 2013. 25–31 травня. № 21 (934). С. 6–7.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

16. Конституція України URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
17. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
18. Розпорядження КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1153-р Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>
19. Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#n409>
20. Доповідь за результатами дослідження ухвал суду про звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України) за період з 01.01.2017 по 30.06.2022 року на всій території України. ХПГ. URL:<https://khp.org/1608811042>
21. Справа "Мельник проти України" (Заява N 72286/01). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_049#Text
22. Звільнення засудженого за станом здоров'я – паралельні реальності теорії, практики та здорового глузду URL:<https://sich-pravo.org/zvilnennya-zasudzenogo-za-stanom-zdorov-ya-paralelni-realnosti-teoriyi-praktyky-ta-zdorovogo-gluzdu/>
23. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із тяжкою хворобою – системна проблема, що потребує вирішення URL:<https://khp.org/1608811821>
24. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою – дослідження ХПГ URL: <https://khp.org/1608811042>
25. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 28.09.1973 року «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73#Text>
26. Текст проекту нового кримінального кодексу України станом на 22.05.23 URL:<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

ФІАЛКА М. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Навчально-науковий інститут
права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ)

УДК 343.3/7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.43>

ДОКУМЕНТ ТА НЕЗАКОННА ЛІКУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ОЗНАК СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Предметом наукового дослідження, проведеного в рамках наукової статті, є кримінальне правопорушення, що пов'язане з незаконною лікувальною діяльністю. Мета наукового дослідження – визначення ознак складу кримінального правопорушення пов'язаного з незаконною лікувальною діяльністю, які передбачають наявність документу в тому чи іншому вигляді (дійсному або фальсифікованому). Досягти мети, яка була поставлена в рамках нашого наукового дослідження, ми плануємо шляхом реалізації відповідних завдань, а саме: розкрити зміст та сутність розуміння документу як взагалі так і в окремих його різновидах; місце документа в кримінальному законі; визначення місця документу серед ознак незаконної лікувальної діяльності.

Наголошується на тому, що «документ» володіє відповідними складовими частинами, а саме: по-перше, це матеріальний носій; по-друге, це наявність відповідної інформації на цьому носіїві; по-третє, наявність функціонального призначення цього носія.

Звертається увага на те, що які документи в сучасному правовому полі виступають як спеціальний дозвіл для заняття лікувальною діяльністю. Акцентується увага на притаманності таким документам низки специфічних ознак.

Зазначається те, що документ у випадках незаконної лікувальної діяльності (здійснення лікувальної діяльності без відповідного документу взагалі; здійснення лікувальної діяльності з використанням підробленого або не дійсного документу; здійснення тих видів лікувальної діяльності, на здійснення яких особа згідно з ліцензією не має права) повинен розглядатись як засіб (або знаряддя) вчинення даного кримінального правопорушення.

Робиться висновок, що документ, який визначає спеціальний дозвіл для зайняття особою лікувальною діяльністю, виступає в межах складу кримінального правопорушення в якості засобу (знаряддя) кримінального правопорушення. Це по-перше. По-друге, такий документ повинен мати вигляд матеріального носія на якому закріплена відповідна інформація про особу, яка підтверджує її належну медичну освіту. По-третє, даний документ повинен мати характер офіційного документу.

Ключові слова: документ, кримінальне правопорушення, незаконна лікувальна діяльність, спеціальний дозвіл, засіб (знаряддя) кримінального правопорушення.

Fialka M. I. Document and illegal medical activity: analysis of separate signs of the composition of a criminal offense

The subject of scientific research conducted as part of a scientific article is a criminal offense related to illegal medical activity. The purpose of scientific research is to determine the elements of a criminal offense related to illegal medical activity, which require the presence of a document in one form or another (valid or falsified). We plan to achieve the goal that was set as part of our scientific research by implementing relevant tasks, namely: to reveal the content and essence of understanding the document both in general and in its varieties; the place of the document in the criminal law; determining the place of the document among the signs of illegal medical activity.

It is emphasized that the "document" has the corresponding constituent parts, namely: first, it is a material carrier; secondly, it is the availability of relevant information on this medium; thirdly, the presence of a functional purpose of this carrier.

Attention is drawn to the fact that documents in the modern legal field act as a special permit for practicing medical activities. Emphasis is placed on several specific features inherent in such documents.

It is noted that the document in cases of illegal medical activity (carrying out medical activity without a corresponding document at all; carrying out medical training with the use of a forged or invalid document; carrying out those types of medical activity that a person does not have the right to carry out according to the license) should be considered as the means (or instrument) of committing this criminal offense.

It is concluded that the document defining a special permit for a person to engage in therapeutic activities acts as a means (instrument) of a criminal offense within the framework of a criminal offense. This is the first. Secondly, such a document must have the form of a physical medium on which relevant information about the person is fixed, which confirms his proper medical education. Thirdly, this document must have the character of an official record.

Key words: *document, criminal offense, illegal medical activity, special permit, means (instrument) of a criminal offence.*

Постанова проблема. Актуальність даної проблеми полягає в тому, що в судовій практиці України утворилась така ситуація, коли за останні десять років не винесено ні одного обвинувального рішення за ст. 138 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Єдиний, найвідоміший та резонансний випадок зайняттям незаконної лікарської діяльності пов'язаний зі справою так званого «Доктора Пі». Андрій Слюсарчук викладав у Львівському державному інституті новітніх технологій та управління імені Чорновола, у Львівській політехніці. На підставі фальшивих дипломів Вища атестаційна комісія Міносвіти надала йому посаду професора, отримав він і Державну премію, згідно з президентським указом. «Доктор Пі» називав себе нейрохірургом, переконував всіх у своїх надздібностях, навіть потрапив до «Книги рекордів України». Суд визнав його винним у використанні підроблених документів, здійсненні незаконної лікувальної діяльності, пов'язаної із заподіянням потерпілим важких тілесних ушкоджень, вбивством з необережності двох людей, заволодінні шляхом обману чужим майном [1].

Цей приклад можливо вважати виключенням з правила. В більшості випадків ситуації, які пов'язані з лікувальною діяльністю, або взагалі не доходять до судового розгляду, або за ними виносять рішення, які виправдовують особу.

Такий стан, на нашу думку, сформувався в наслідок того, що існує проблема у встановленні самого факту реалізації лікувальної діяльності (особливо якщо мова йде про нетрадиційну медицину) та у встановленні факту відсутності спеціального дозволу.

Стан дослідження проблеми. В науковому просторі кримінально-правової думки в Україні проблематиці незаконній лікувальній діяльності приділено не так багато місця. На монографічному рівні дане питання, свого часу, дослідив А. О. Байда [2].

Всі інші випадки наукової зацікавленості даною проблематикою носили і носять на сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки так би мовити осередковий характер, а саме: або це певний науково-практичний коментар ст. 138 КК України, або кримінально-правовий аналіз складу кримінального правопорушення в підручниках або посібниках з «Кримінального права».

Мета і завдання дослідження. Метою нашої наукової статті є визначення ознак складу кримінального правопорушення пов'язаного з незаконною лікувальною діяльністю, які передбачають наявність документу в тому чи іншому вигляді (дійсному або фальсифікованому). Виходячи з поставленої перед собою мети дослідження вважаємо за потрібне реалізувати наступні завдання: розкрити зміст та сутність розуміння документу як взагалі так і в окремих його різновидах; місце документа в кримінальному законі; визначення місця документу серед ознак незаконної лікувальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Починаючи аналізувати поставлені перед собою, в межах цього наукового дослідження, завдання в першу чергу треба усвідомити той факт, що в правовому полі України регулювання та юридичне закріплення такого виду діяльності як лікувальна реалізується шляхом надання відповідного спеціального дозволу на неї. При цьому, існує декілька варіантів. По-перше, це система освіти та діяльності Міністерством охорони здоров'я (далі – МОЗ України). Як результат отримання відповідного документу про здобуття того чи іншого рівня медичної освіти. По-друге контроль за лікувальною діяльністю у сфері народної і нетрадиційної медицини. Це Указ Президента України «Про заходи щодо врегулювання діяльності в сфері народної і нетрадиційної медицини» від 31 липня 1998 року [3], а також накази МОЗ України «Про контроль за здійсненням незаконної медичної діяльності у галузі народної і нетрадиційної медицини» від 19 червня 2003 року [4] та «Про порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських здібностей» від 23 вересня 2013 року [5].

Для того, щоб усвідомити та з'ясувати основний зміст спеціального дозволу в першу чергу треба зупинитись на розумінні змісту поняття документу. Ми вже не одноразово розкриваючи сутність цієї проблеми відсилали до двох нормативно-правових актів, які визначають зміст цього терміну, а саме до Закону України (далі – ЗУ) «Про інформацію» та ЗУ «Про обов'язковий примірник документів». ЗУ «Про інформацію» закріплює наступне: «Документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі» (ст. 1) [6]. В свою чергу, ЗУ «Про обов'язковий примірник документів» фіксує наступне «Документ – матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві» [7].

З положень даних нормативних документів чітко прослідковується основний зміст поняття терміну «документ», а саме: по-перше, це матеріальний носій; по-друге, це наявність відповідної інформації на цьому носієві; по-третє, наявність функціонального призначення цього носія.

Свого часу, досліджуючи проблематику документа та його кримінально-правової охорони, ми наголошували на основному змісті поняття документа та зазначали той факт, що під документом розуміється створений людиною матеріальний носій, на якому відображена у вигляді символів та сигналів інформація і який призначений для її збереження та передачі в часі й просторі [8, с. 17].

При цьому, треба брати до уваги той факт, що таке розуміння документа передбачає широкий спектр його застосування, а саме: документи в наслідок використання в тій чи іншій сфері людської діяльності набувають додаткових рис, які, в свою чергу, формують певні різновиди документів. Так, наприклад, сфера господарської діяльності людини та суспільства передбачає існування фінансових документів, документів обліку, банківських

документів тощо. В сою чергу, сфера медичного забезпечення населення та охорони здоров'я передбачають наявність відповідних документів, які використовуються в межах лікарської діяльності.

Необхідно наголосити на тому, що суспільством, як правило, використовується офіційний документ. Поняття офіційного документа закріплено в положеннях ст. 358 КК України. Примітка до цієї норми наголошує на тому, що під офіційним документом у цій статті та ст.ст. 357 і 366 КК України слід розуміти документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити [9]. Зрозуміло той факт що, в кримінальному законі наголос робиться на застосуванні такого розуміння документу тільки в межах декілька кримінально-правових норм, але сам зміст цього визначення в повному обсязі базується на основних характерних ознаках документа взагалі. Тому, коли ми ведем мову про будь-який документ (наприклад, банківський, фінансовий, медичний, організаційно-управлінський тощо) ми завжди маємо на увазі його офіційний статус.

Що стосується документа в межах кримінального закону, то треба наголосити на тому що, документ в межах кримінально-правових норм представлений дуже широко. При цьому, він виступає в складі кримінального правопорушення і як предмет кримінального правопорушення, і як засіб (або знаряддя) кримінального правопорушення, і як складова частина способу вчинення кримінального правопорушення.

До речі, проблема документа в кримінальному праві визначена неоднозначно. Справа полягає в певних відповідних аспектах.

Так, по-перше, ні одна кримінально-правова норма не визначає того, що є документом. І це, в свою чергу, створює ті чи інші непорозуміння у правозастосовних органах.

По-друге, враховуючи те, що систематизація особливої частини кримінального кодексу відбувається на підставі єдності об'єкту кримінально-протиправних посягань, кримінально-правові норми, які містять в собі посилання на ті чи інші документи, знаходяться в різних групах цих норм.

В нашому випадку, перед нами стоїть завдання встановити місце документа в конструкції складу кримінального правопорушення, що передбачається ст. 138 КК України. Для того щоб було зрозуміло про що буде йтися мова, звернемо увагу на диспозицію цієї кримінально-правової норми. Вона наголошує: «Заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти ...», і далі за текстом [9]. З наведеного чітко видно, що склад цього кримінального правопорушення передбачає наявність певного дозволу для здійснення такого роду діяльності.

По-перше, необхідно відмітити те, що поняття терміну «лікувальна діяльність» на нормативно-правовому рівні не закріплено та невизначено. Це в певній мірі утворює відповідні складнощі для його тлумачення та правильного застосування на практиці. Що стосується наукового погляду на цю проблему, то в цій ситуації в теорії кримінального права сформувалась певна точка зору, яка полягає в наступному: лікувальна діяльність складається із медичної і фармацевтичної діяльності (практики) [10, с. 287]. По-друге, вони, можливі тільки за умови одержання ліцензії на них – тобто документа державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду діяльності з медичної практики протягом визначеного строку та за умови виконання ним ліцензійних умов [11].

Іншими словами, законодавець безумовно визначає, що повинен обов'язково існувати відповідний документ.

До таких документів ми відносимо:

- 1) диплом державного зразка про медичну освіту;
- 2) сертифікат лікаря-спеціаліста, який видається атестаційними комісіями створеними при Міністерстві охорони здоров'я [12];
- 3) посвідчення про присвоєння (підтвердження) відповідної кваліфікаційної категорії за спеціальністю;
- 4) свідоцтво про проходження підвищення кваліфікації та перепідготовки молодших медичних та фармацевтичних працівників, яке видане закладом фахової передвищої/вищої (післядипломної) освіти [13];
- 5) документ, що підтверджує стаж роботи за спеціальністю на момент подачі заяви (копія трудової книжки з наявністю даних за останні п'ять років або виписка з неї).

З наведеного переліку, ми маємо змогу усвідомити те, що ці документи мають певну низку ознак:

- по-перше, вони носять обов'язковий характер для застосування в сфері лікувальної діяльності;
- по-друге, це офіційні документи, тобто такі, що походять від державного органу або її посадової особи, або певні адміністративні документи, нотаріальні акти тощо;
- по-третє, вони підтверджують рівень спеціалізації та фаховості особи як спеціаліста-фахівця;
- по-четверте, вони дають можливість здійснювати особі лікувальну діяльність, тобто є юридичною підставою цієї діяльності.

Кримінально-протиправне діяння, відносно документів, в цьому випадку можуть виступати в наступних формах:

- здійснення лікувальної діяльності без відповідного документу взагалі;
- здійснення лікувальної діяльності з використанням підробленого або не дійсного документу;
- здійснення тих видів лікувальної діяльності, на здійснення яких особа згідно з ліцензією не має права.

Враховуючи вищезазначене, необхідно наголосити на тому, що документ в цих випадках повинен розглядатись як засіб (або знаряддя) вчинення кримінального правопорушення. Зрозуміло, коли мова йде про здійснення лікувальної діяльності з використанням або підробленого, або не дійсного документу або на здійснення якої (тобто лікувальної діяльності) особа згідно з ліцензією не має права, то в цій ситуації документ визначається як засіб вчинення суспільно-небезпечного діяння, що є в свою чергу ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Іншими словами, документ використовується як відповідна річ матеріального світу за допомогою якої особа кримінального правопорушника реалізує суспільно-небезпечне діяння, а саме: заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу. Тобто, у випадку коли особа займається лікувальною діяльністю і має в цьому випадку спеціальний дозвіл, існує факт відсутності суспільної небезпечності діяння. І тільки у випадку виникнення певної протиправності із спеціальним дозволом виникає суспільно небезпечний характер такого діяння.

Висновки. Підводячи підсумок, необхідно наголосити на тому, що документ, який визначає спеціальний дозвіл для зайняття особою лікувальною діяльністю, виступає в межах складу кримінального правопорушення в якості засобу (знаряддя) кримінального правопорушення. Це по-перше. По-друге, такий документ повинен мати вигляд матеріального носія на якому закріплена відповідна інформація про особу, яка підтверджує її належну медичну освіту. По-третє, даний документ повинен мати характер офіційного документу.

Список використаних джерел:

1. Терещук Г. «Доктора Пі» засудили на 8 років, визнавши винним і в убивстві. Радіо Свобода: сайт / Суспільство. 14.02.2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25264616.html> (дата звернення: 20.06.2023).
2. Байда А. О. Відповідальність за незаконну лікувальну діяльність за КК України (аналіз складу злочину, питання кваліфікації): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 244 с.
3. Про заходи щодо врегулювання діяльності в сфері народної і нетрадиційної медицини: указ Президента України від 31.07.1998 № 823/98. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/823/98#Text> (дата звернення: 08.05.2023).
4. Про контроль за здійсненням незаконної медичної діяльності у галузі народної і нетрадиційної медицини: наказ МОЗ України від 19.06.2003 № 267. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0267282-03#Text> (дата звернення: 08.05.2023).
5. Про порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських здібностей: наказ МОЗ України від 23.09.2013 № 822. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1943-13#Text> (дата звернення: 08.05.2023).
6. Про інформацію: закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20170101#n20> (дата звернення: 29.07.2023).
7. Про обов'язковий примірник документів: закон України від 09.04.1999 № 595-XIV. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14/ed20160113#n12> (дата звернення: 29.07.2023).
8. Фіалка М. І. Кримінально-правова охорона документообігу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 23 с.
9. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.07.2023).
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. К.: А.С.К., 2002. С. 287.
11. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету міністрів України від 02.03.2016 № 285. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.05.2023).
12. Порядок проведення атестації лікарів: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.02.2019 № 446. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-19#n10> (дата звернення: 08.05.2023).
13. Про подальше удосконалення системи післядипломної освіти та безперервного професійного розвитку фахівців з фаховою передвищою, початковим рівнем (короткий цикл) та першим (бакалаврським) рівнем вищої медичної і фармацевтичної освіти та магістрів з медсестринства: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10.11.2022 № 2016. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0039-23#Text> (дата звернення: 08.05.2023).

ФРОЛОВА О. Г.,

кандидат юридичних наук,
представник Уповноваженого Верховної
Ради України в системі судуоустрою
з права на справедливе правосуддя
та представництва в Конституційному
Суді України Секретаріату
Уповноваженого Верховної Ради
України з прав людини
(Конституційний Суд України)

УДК 343.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.44>

ОЗНАКИ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Увага в статті зосереджена на питанні виокремлення ознак фармацевтичної діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони. До них пропонується віднести: а) правові та інші властивості фармацевтичної діяльності; б) її взаємозв'язок з державним регулюванням; в) спеціально-галузеве розуміння фармацевтичної діяльності у кримінальному праві; г) види суб'єктів (учасників) фармацевтичної діяльності; ґ) правову природу діяльності, що здійснюється цими суб'єктами (економічну, господарську, адміністративно-управлінську та ін.); д) потрібний обсяг правової (або кримінально-правової) охорони фармацевтичної діяльності.

Зазначається, що правові властивості фармацевтичної діяльності пов'язуються з правовим змістом охорони здоров'я (індивідуального та/або публічного). Акцентується увага на тому, що обов'язковим елементом фармацевтичної діяльності є державне регулювання, яке забезпечує реалізацію її правових, соціальних та економічних властивостей у межах, необхідних для охорони здоров'я. Визначаються "показники" державного регулювання фармацевтичної діяльності.

Стаття містить аналіз самостійних елементів фармацевтичної діяльності, особливості розуміння такої діяльності на галузевому рівні. Узагальнюється, що для належної кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності потрібно враховувати, що в її зміст слід включати всі обов'язкові елементи такої діяльності з урахуванням їх різного галузевого розуміння.

На основі дослідження було з'ясовано, що у законодавстві відсутній вичерпний перелік суб'єктів фармацевтичної діяльності, однак саме на законодавчому рівні встановлені конкретні вимоги до певних видів фармацевтичної діяльності, які здійснюють ці суб'єкти.

З'ясовується, що загальний обсяг кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності визначається реальними (фактичними) потребами самої держави у встановленні кримінально-правових норм-заборон для здійснення фармацевтичної діяльності та правовими наслідками порушення кримінально-правових норм-заборон, які встановлені для здійснення фармацевтичної діяльності.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, фармацевтична діяльність, ознаки фармацевтичної діяльності, суб'єкти фармацевтичної діяльності, ліцензування.

Frolova O. G. The main properties of pharmaceutical activity as an object of criminal law protection

The main focus of the article is on the issue of distinguishing the properties of pharmaceutical activity as an object of criminal law protection. It is proposed to include: a) legal and other properties of pharmaceutical activity; b) its relationship with state regulation; c) special branch understanding of pharmaceutical activity in criminal law; d) types of subjects (participants) of pharmaceutical activity; e) the legal nature of the activities carried out by these entities (economic, administrative and managerial, etc.); e) the necessary scope of legal (or criminal-legal) protection of pharmaceutical activity.

It is noted that the legal properties of pharmaceutical activity are related to the legal content of health care (individual and/or public). Attention is focused on the fact that a mandatory element of pharmaceutical activity is state regulation, which ensures the implementation of its legal, social and economic properties within the limits necessary for health protection. The "indicators" of state regulation of pharmaceutical activity are determined.

The article contains an analysis of independent elements of pharmaceutical activity, features of understanding pharmaceutical activity at the industry level. It is summarized that for proper criminal legal protection of pharmaceutical activity, it is necessary to take into account that its content should include all mandatory elements of pharmaceutical activity, taking into account their different sectoral understanding.

On the basis of the research, it was found that the legislation lacks an exhaustive list of subjects of pharmaceutical activity, however, it is at the legislative level that specific requirements for certain types of pharmaceutical activity carried out by these subjects are established.

It turns out that the total scope of criminal legal protection of pharmaceutical activity is determined by the real (actual) needs of the state itself in establishing criminal legal norms-prohibitions for pharmaceutical activity and the legal consequences of violating criminal legal norms-prohibitions established for pharmaceutical activity.

Key words: *criminal law protection, pharmaceutical activity, properties of pharmaceutical activity, subjects of pharmaceutical activity, licensing.*

Вступ. Фармацевтична діяльність є обов'язковим компонентом охорони здоров'я в державі (індивідуального або публічного) та складовою частиною її національної безпеки. Нормативне регулювання фармацевтичної діяльності впливає на забезпечення належного стану правової охорони здоров'я. Для обґрунтування потреби кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності в цілому (тобто визнання її самостійним об'єктом кримінально-правової охорони) потрібно з'ясувати основні ознаки такої діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони.

Постановка завдання. Метою даної статті є розкриття основних ознак фармацевтичної діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони.

Результати дослідження. До основних ознак фармацевтичної діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони можемо віднести наступні: а) правові та інші властивості фармацевтичної діяльності; б) її взаємозв'язок з державним регулюванням; в) спеціально-галузеве розуміння фармацевтичної діяльності у кримінальному праві; г) види суб'єктів (учасників) фармацевтичної діяльності; г) правову природу діяльності, що здійснюється цими суб'єктами (економічну, господарську, адміністративно-управлінську та ін.); д) потрібний обсяг правової (або кримінально-правової) охорони фармацевтичної діяльності.

Правові та інші властивості фармацевтичної діяльності.

Правові властивості фармацевтичної діяльності пов'язуються, передусім, з правовим змістом охорони здоров'я (індивідуального та/або публічного), який охоплює: встановлений

в державі та врегульований нею порядок правових відносин між суб'єктами (учасниками) цієї діяльності з приводу фармацевтичної продукції; наявність спеціальних суб'єктів (учасників), що здійснюють діяльність з фармацевтичною продукцією в межах “правового режиму” охорони здоров'я та мають повноваження використовувати певні правові заходи в межах охорони індивідуального та публічного здоров'я; наявність фармацевтичної продукції як специфічного предмета фармацевтичної діяльності; системний характер фармацевтичної діяльності у межах охорони індивідуального та публічного здоров'я; специфічна мета, досягнення якої забезпечує виконання основних завдань фармацевтичної діяльності в межах охорони індивідуального та публічного здоров'я.

Взаємозв'язок фармацевтичної діяльності з державним регулюванням. Обов'язковим елементом фармацевтичної діяльності є державне регулювання, яке розуміється як “сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ та організацій на розвиток суспільного способу виробництва з метою стабілізації та пристосування до умов, що змінюються” [1].

Фактично державне регулювання фармацевтичної діяльності забезпечує “існування” всіх її основних властивостей: правових, соціальних економічних. Воно забезпечує “базову будову” фармацевтичної діяльності, на якій ґрунтуються її основні властивості. Адже державне регулювання “спрямоване на забезпечення загальних правил поведінки (діяльності) суб'єктів правовідносин” [2, с. 40] у межах фармацевтичної діяльності.

Отже, для фармацевтичної діяльності властива обов'язкова участь державного регулювання, яке забезпечує реалізацію її правових, соціальних та економічних властивостей у межах, необхідних для охорони здоров'я. Тобто охорона здоров'я виступає своєрідним “загальним знаменником” для державного регулювання фармацевтичної діяльності. Державне регулювання фармацевтичної діяльності виступає своєрідним показником державної моделі фармацевтичної діяльності в Україні. Адже лише держава в особі уповноважених нею органів – суб'єктів фармацевтичної діяльності – у поєднанні з властивими державному регулюванню методами впливу спроможна забезпечити механізм регулювання фармацевтичної діяльності. У загальному вигляді причини цього можна пояснити тим, що саме здатне зробити лише використання державного регулювання: *по-перше*, специфічною метою – прагненням забезпечити охорону передусім публічного здоров'я, а, *по-друге*, засобами досягнення цієї мети, які пов'язані передусім з встановленням відповідних дозволів і заборон, а також з контролем за їх дотриманням.

“Показниками” державного регулювання фармацевтичної діяльності слід вважати: 1) державну модель фармацевтичної діяльності в Україні, що включає: а) державу як обов'язкового учасника реалізації фармацевтичної діяльності; б) обов'язковий прямиий чи непрямиий вплив держави на інших учасників фармацевтичної діяльності, який забезпечується встановленням відповідних дозволів і заборон у поєднанні з обов'язковим державним контролем за їх дотриманням; 2) державну модель фармацевтичної діяльності, яка забезпечує охорону публічного здоров'я як невід'ємний елемент національної безпеки України.

Значимість державного регулювання фармацевтичної діяльності пояснює особливості його кримінально-правової охорони, що необхідні для забезпечення відповідного фрагменту охорони публічного здоров'я та національної безпеки в цілому.

Спеціально-галузеве розуміння фармацевтичної діяльності у кримінальному праві. Різні види фармацевтичної діяльності передбачають різний “набір” її суб'єктів та відмінні за своїм характером правовідносини між цими суб'єктами. У найбільш широкому розумінні самостійними елементами фармацевтичної діяльності можна вважати:

1) **систему суб'єктів (учасників) фармацевтичної діяльності**, які у своїй діяльності забезпечують створення, виробництво, зберігання і поширення лікарських засобів та виробів медичного призначення [3, с. 19; 4, с. 70], що необхідне для належної охорони публічного здоров'я. Специфічним суб'єктом фармацевтичної діяльності є держава, що здійснює регулювання цієї діяльності та забезпечує його мету – належну охорону публічного здоров'я. Іншими словами, обов'язковим суб'єктом фармацевтичної діяльності, від якого залежить

розуміння всіх інших елементів фармацевтичної діяльності, є держава в особі уповноважених нею підприємств, установ та організацій, що забезпечують державне регулювання та його специфічну мету – охорону публічного здоров'я;

2) зв'язки (взаємозв'язки) між цими суб'єктами, що набувають значення **правовідносин у сфері фармацевтичної діяльності** та у своєму функціональному аспекті забезпечують **охорону публічного здоров'я**;

3) лікарські засоби та вироби медичного призначення, які є **об'єктами правовідносин** (або, іншими словами, **предметами** фармацевтичної діяльності);

4) **зміст правовідносин**, який утворюють види фармацевтичної діяльності, що здійснюються суб'єктами фармацевтичної діяльності;

5) **державне регулювання**, яке поширюється на всі обов'язкові елементи фармацевтичної діяльності.

Особливість розуміння фармацевтичної діяльності на галузевому рівні полягає передусім в тому, що приписи різних галузей права мають “наскрізний” характер – пронизують всі обов'язкові елементи фармацевтичної діяльності, забезпечуючи свій власний “фрагмент” її регулювання. Жоден з цих приписів не є додатковим по відношенню до іншого. Їх співвідношення будується на засадах бланкетного та функціонального типів (при бланкетному типі – коли у кримінально-правовій нормі у певному обсязі “закладається” зміст положень інших галузей права, а при функціональному – норми інших галузей права “вмикають” роботу норм кримінального права та визначають порядок їх застосування і реалізації) [5, с. 59], але не ієрархічного типу (коли норми “регулятивних” галузей права виступають загальним орієнтиром для норм галузі кримінального права та мають “пріоритет” у формуванні положень кримінально-правової норми) [5, с. 59].

Отже, для належної кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності потрібно враховувати, що в її зміст слід включати всі обов'язкові елементи фармацевтичної діяльності з урахуванням їх різного галузевого розуміння. Незважаючи на таке різне розуміння в інших галузях права, норми останніх мають в будь-якому випадку впливати на зміст, реалізацію та застосування норм кримінального права, що забезпечують кримінально-правову охорону всієї фармацевтичної діяльності, а не її окремих структурних елементів. Адже забезпечити належну охорону здоров'я спроможна лише цілісна, єдина система обов'язкових елементів фармацевтичної діяльності. Її елементи, система яких забезпечує “цілісну” кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності, слід пов'язувати передусім зі створенням, виробництвом, зберіганням і поширенням лікарських засобів та виробів медичного призначення [3, с. 19; 4, с. 70], а також з державним регулюванням цієї діяльності з метою належної охорони публічного здоров'я. Відтак, з точки зору існуючих соціальних цінностей, охорону яких забезпечують кримінально-правові норми, ураження і заподіяння шкоди (істотної шкоди, з позиції ч. 2 ст. 11 КК) можуть зазнавати такі обов'язкові складові фармацевтичної діяльності: 1) права, свободи та інтереси суб'єктів фармацевтичної діяльності; 2) носії цих прав, свобод та інтересів – суб'єкти фармацевтичної діяльності; 3) зв'язки (взаємозв'язки) між суб'єктами фармацевтичної діяльності, які стосуються реалізації належних їм прав, свобод та інтересів і набувають значення правовідносин [6, с. 48-49];

Види суб'єктів (учасників) фармацевтичної діяльності. У законодавстві відсутній вичерпний перелік суб'єктів фармацевтичної діяльності. Однак, саме на законодавчому рівні встановлені конкретні **вимоги до певних видів фармацевтичної діяльності**, які здійснюють ці суб'єкти (для прикладу див. положення редакцій Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року та від 28 липня 2022 року, а також Закону “Про ліцензування видів господарської діяльності” від 2 березня 2015 року та Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), затверджених постановою КМУ від 30 листопада 2016 року № 929). Причому види фармацевтичної діяльності на законодавчому рівні також залежить від особливостей **предметів фармацевтичної діяльності**, стосовно яких вони (види діяльності) здійснюються. Відтак,

виділення видів суб'єктів фармацевтичної діяльності відбувається за різними критеріями (підставами) у межах **систематизації**. Тому залежно від змісту певних законодавчих вимог, що регулюють правовідносини фармацевтичної діяльності, та їх впливу на здійснювані суб'єктами фармацевтичної діяльності функції у цих правовідносинах, а також стосовно відповідних предметів фармацевтичної діяльності, можна виділити наступні **види** цих суб'єктів:

1) оскільки в преамбулі до Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року зазначається про “правовідносини, пов’язані із створенням, реєстрацією виробництвом, контролем якості та реалізацією лікарських засобів”, а в абз. 1 преамбули до Закону “Про лікарські засоби” в редакції від 28 липня 2022 року використовується формулювання “правовідносини у сфері лікарських засобів, пов’язані із створенням, фармацевтичною розробкою, доклінічними дослідженнями, клінічними дослідженнями (випробуваннями), державною реєстрацією лікарських засобів, виробництвом, виготовленням (виробництвом) в умовах аптеки, призначенням, застосуванням, імпортом, оптовою та роздрібною торгівлею, дистанційною торгівлею, контролем якості лікарських засобів, здійсненням фармаконагляду”, то у межах фармацевтичної діяльності існують суб'єкти, що здійснюють зазначені її види (для їх найменування доцільно використовувати загальне поняття **“суб'єкти фармацевтичної діяльності у сфері лікарських засобів”** або рівнозначне йому поняття **“суб'єкти фармацевтичної діяльності, що пов’язана з лікарськими засобами”**);

2) оскільки у чинному законодавстві, окрім лікарських засобів, виділяються інші предмети фармацевтичної діяльності, то для позначення суб'єктів, які у межах фармацевтичної діяльності здійснюють діяльність з такими “іншими предметами”, доцільно використовувати загальне поняття **“суб'єкти фармацевтичної діяльності поза сферою лікарських засобів”** або рівнозначне йому поняття **“суб'єкти фармацевтичної діяльності, що не пов’язана з лікарськими засобами”**. Так, у Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), затверджених постановою КМУ від 30 листопада 2016 року № 929) та у п. 10 ст. 7 Закону “Про ліцензування видів господарської діяльності” у поняття лікарських засобів не включаються **“активні фармацевтичні інгредієнти”**. Крім цього, на законодавчому рівні виділяється поняття “фармацевтичний засіб”, яке не є рівнозначним лікарському засобу, оскільки в його зміст включається “речовина (або суміш речовин) природного або синтетичного походження з установленою фармакологічною активністю, яка є об'єктом клінічних досліджень”, а найменування “лікарський засіб” ця речовина або суміш речовин “одержує лише після проведення клінічних досліджень з позитивними результатами та затвердження відповідними державними органами” [7, с. 5]. Тобто фармацевтичний засіб, маючи певні властивості, так би мовити “передусім” появи лікарського засобу. Крім цього, в законодавстві виокремлюється поняття **“вироби медичного призначення”** та рівнозначне йому **“медичні вироби”**, яке охоплює “товари, які застосовуються окремо або у поєднанні між собою з метою діагностики, профілактики, лікування захворювань та реабілітації, проведення медичних процедур і досліджень, відновлення або компенсації порушених або втрачених фізіологічних функцій” [2, с. 31] (див. з цього приводу Технічний регламент щодо медичних виробів, затверджений постановою КМУ від 2 жовтня 2013 року № 753). Відмінності виробів медичного призначення від лікарських засобів “полягають у відсутності прямого або опосередкованого впливу на організм людини за рахунок хімічних, фармакологічних, імунологічних і метаболічних взаємодій із системами організму” [2, с. 31]. Ще одним предметом фармацевтичної діяльності є дієтичні добавки (біологічно активні харчові добавки) – вони не є лікарськими засобами, але “приймаються ... разом з їжею або додаються до їжі в межах фізіологічних норм і вважаються необхідними або корисними для забезпечення здоров'я людини” [8] (у п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” від 23 грудня 1997 року поняття дієтичних добавок визначається як “харчовий продукт, що споживається у невеликих визначених кількостях додатково до

звичайного харчового раціону, який є концентрованим джерелом поживних речовин, у тому числі білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин (цей перелік не є виключним), і виготовлений у вигляді таблеток, капсул, драже, порошоків, рідин або інших формах”);

3) оскільки в законодавстві окремо наголошується на особливостях державного регулювання, що “бере участь” у фармацевтичній діяльності (наприклад, в преамбулі до Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року зазначається про “повноваження у цій сфері органів виконавчої влади і посадових осіб”, а в абз. 1 преамбули до Закону “Про лікарські засоби” в редакції від 28 липня 2022 року вказується на “повноваження органів державної влади і посадових осіб у відповідній сфері”), то у межах фармацевтичної діяльності доцільно виділяти суб’єктів фармацевтичної діяльності, які не здійснюють безпосередньо правовідносини у сфері та/або поза сферою лікарських засобів, але в межах фармацевтичної діяльності забезпечують охорону здоров’я шляхом реалізації державно-владних повноважень у сфері та/або поза сферою лікарських засобів (для найменування цих суб’єктів доцільно використовувати поняття “**суб’єкти державного регулювання фармацевтичної діяльності**”). У загальному вигляді цих суб’єктів можна визначити як органи державної влади, що на законодавчому рівні наділені повноваженнями застосовувати певний вплив на інших суб’єктів фармацевтичної діяльності та їх діяльність у сфері та/або поза сферою лікарських засобів, забезпечуючи охорону публічного здоров’я та реалізуючи свої повноваження у межах регулятивної та/або охоронюваної функції.

Поза межами фармацевтичної діяльності “перебувають” фізичні особи-споживачі лікарських засобів та інших предметів фармацевтичної діяльності, а також інші особи, які володіють цими предметами, але не здійснюють економічної (господарської) діяльності з ними, що пов’язана із названими вище правовідносинами. Такі споживачі функціонально не спроможні забезпечувати реалізацію правовідносин фармацевтичної діяльності, а здійснювана ними діяльність з придбання, зберігання і використання предметів фармацевтичної діяльності не потребує ліцензування.

Природа діяльності, що здійснюється названими суб’єктами фармацевтичної діяльності. При виділенні зазначених суб’єктів враховується, що одні з них здійснюють фармацевтичну діяльність у сфері або поза сферою лікарських засобів, а інші – державне регулювання фармацевтичної діяльності, впливаючи шляхом реалізації належних їм державно-владних повноважень на функціонування фармацевтичної діяльності. Діяльність перших є економічною (господарською) і потребує державної реєстрації та в разі її здійснення у сфері лікарських засобів – ліцензування, а стосовно здійснення фармацевтичної діяльності поза сферою лікарських засобів – в будь-якому випадку потребує державної реєстрації, але при здійсненні окремих її видів – також ліцензування (наприклад, діяльність з активними фармацевтичними інгредієнтами, з яких в подальшому виробляються лікарські засоби). Діяльність суб’єктів державного регулювання фармацевтичної діяльності має адміністративно-управлінський характер (але не характер економічної (господарської) діяльності) та стосується методів впливу на види фармацевтичної діяльності у межах та поза межами лікарських засобів. Тому застосовувати розуміння кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності лише “через масштаб” державної реєстрації особи та/або процедури ліцензування не можна. Адже, по-перше, у межах фармацевтичної діяльності існують також “суб’єкти державного регулювання фармацевтичної діяльності”, які шляхом реалізації своїх повноважень забезпечують режим ліцензування. По-друге, прямі та непрямі методи впливу при державному регулюванні фармацевтичної діяльності, що використовуються суб’єктами державного регулювання фармацевтичної діяльності, не обмежуються “режимом ліцензування” при наданні дозволів. Наприклад, за твердженням Н.О. Гурової, торгівля лікарськими засобами доволі часто характеризується більш високим ризиком здійснення такої діяльності особами, які не мають відповідного дозволу, ніж їх продажу в умовах аптеки (результатом такої торгівлі є потрапляння на ринок фальсифікованих, неякісних, незареєстрованих або контрабандних лікарських засобів) [9, с. 16]. Стосовно ж фармацевтичної діяльності поза сферою лікарських засобів, то особа може бути (залежно

від діяльності з предметом фармацевтичної діяльності, який не відноситься до лікарських засобів) зобов'язана пройти лише процедуру державної реєстрації суб'єкта, що здійснює господарську діяльність (у разі, коли види діяльності поза сферою лікарських засобів не потребують ліцензування), або також зобов'язана пройти процедуру ліцензування.

Відтак, для визнання діяльності фармацевтичною у законодавстві встановлені декілька альтернативних критеріїв:

1) **“формально-реєстраційний”** критерій – коли на певну особу для здійснення нею конкретного виду фармацевтичної діяльності в сфері або поза сферою лікарських засобів покладається обов'язок бути зареєстрованою як суб'єкт, що здійснює господарську діяльність;

2) **“формально-ліцензійний”** критерій – на особу, що здійснює господарську діяльність у сфері та/або поза сферою лікарських засобів, покладається обов'язок одержати ліцензію (в результаті проходження процедури ліцензування) на здійснення виду фармацевтичної діяльності, що потребує ліцензування;

3) **“змістовний”** критерій, пов'язаний з реалізацією суб'єктами державного регулювання фармацевтичної діяльності своїх владних повноважень.

Загальний обсяг кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності необхідно визначати з урахуванням:

– реальних (фактичних) потреб самої держави у встановленні кримінально-правових норм-заборон для здійснення фармацевтичної діяльності. При такому встановленні потрібно враховувати ступінь і характер суспільної небезпеки діянь, що вчиняються у межах фармацевтичної діяльності та посягають на її економічні (господарські) засади та/або на встановлений порядок державного регулювання фармацевтичної діяльності. Іншими словами, для встановлення цих норм потрібно встановити наявність суспільної небезпеки діянь, що вчиняються у межах фармацевтичної діяльності та посягають на її економічні засади або на порядок її державного регулювання.

– правових наслідків порушення кримінально-правових норм-заборон, які встановлені для здійснення фармацевтичної діяльності. Такі наслідки слід пов'язувати із заходами кримінально-правового характеру, що застосовуються за суспільно небезпечні діяння, які є кримінальними правопорушеннями певних видів.

Висновки. Фармацевтична діяльність містить правові та інші ознаки. Правові ознаки пов'язуються передусім зі змістом охорони здоров'я (індивідуального та/або публічного), а інші – передусім із її соціальною та економічною сутністю. Фармацевтична діяльність прямо пов'язана з її державним регулюванням, що “виражається” у його обов'язкових методах впливу (прямих та непрямих) на фармацевтичну діяльність та відзначається певним характером.

Фармацевтичній діяльності властива обов'язкова участь державного регулювання, яке забезпечує реалізацію її правових, соціальних та економічних властивостей у межах, необхідних для охорони здоров'я.

Для належної кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності потрібно враховувати, що в її зміст слід включати всі обов'язкові елементи фармацевтичної діяльності з урахуванням їх різного галузевого розуміння.

Загальний обсяг кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності визначається реальними (фактичними) потребами самої держави у встановленні кримінально-правових норм-заборон для здійснення фармацевтичної діяльності та правовими наслідками порушення кримінально-правових норм-заборон, які встановлені для здійснення фармацевтичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Немченко А.С., Галій Л.В. Державне регулювання. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2463/derzhavne-regulyuvannya>
2. Грін О.О. Основи фармацевтичного права. Альбом схем: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А.М., 2020. 211 с.

3. Алексеева І.М., Алексеев О.Г., Аніщенко М.А., Гамбург Л.С., Скрипкін С.В. Фармацевтичне право в системі права: проблеми предметної та галузевої приналежності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 18-21.
4. Берзіна А.Б., Демченко І.С. Основні підходи до визначення поняття “фармацевтична діяльність”. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2020. № 2. С. 69-73.
5. Берзін П.С. Кримінальне право. Загальна частина: підручник у 3-х т. Т. І. Загальні засади. 2-ге вид., виправ. та доп. Київ: ВД «Дакор», 2019. 562 с.
6. Волинець Р.А. Кримінально-правова охорона фондового ринку: сучасний стан та перспективи вдосконалення: монографія. Київ: ВД Дакор, 2018. 452 с.
7. Худоярова О.С. Фармацевтична хімія: навчальний посібник для студентів хімічних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів. Вінниця: ТОВ «Нілан – ЛТД», 2018. 194 с.
8. Ісакова Т.І., Штефан Л.М. Дієтичні добавки. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2542/diyetichni-dobavki>
9. Гуторова Н.О. Чорний онлайн ринок лікарських засобів під час пандемії covid-19: правові засоби протидії. *Форум права*. 2021. № 68 (3). С. 15-24. URL: https://forumprava.pp.ua/files/015-024-2021-3-FP-Gutorova_4.pdf

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ГЕЙКО О. В.,
аспірант кафедри СК № 22
(Національна академія Служби Безпеки
України),
старший детектив
(Національне антикорупційне бюро
України)

УДК 343.123

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.45>**ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕТЕКТИВА
НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано питання щодо нормативного закріплення та реалізації правових гарантій діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України. Приділяється окрема увага дискусійним правовим питанням щодо змісту поняття «правові гарантії» в цілому, здійснюється дослідження думок науковців щодо визначення та змісту правових гарантій діяльності слідчих/детективів під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування.

З урахуванням викладеного, автором статті поставлено за мету проведення ґрунтовного аналізу наукових думок та нормативного закріплення правових гарантій діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України, класифікація таких гарантій, визначення правової площини, у якій такі гарантії діють та надання обґрунтованих пропозицій щодо доповнення чинного законодавства.

Враховуючи той факт, що посада детектива передбачає не лише здійснення досудового розслідування, але й проведення оперативно-розшукової діяльності, автором додатково проаналізовано нормативне врегулювання правових гарантій детективів НАБУ при реалізації ними завдань оперативно-розшукової діяльності у сфері запобігання і розкриття корупційних кримінальних правопорушень.

У статті запропоновано класифікацію правових гарантій діяльності детективів НАБУ та визначені певні критерії такої класифікації.

Також автором пропонуються певні зміни та доповнення до чинного законодавства для забезпечення реалізації гарантій самостійності детектива та з метою однакового застосування термінів, які визначаються кримінальним процесуальним законодавством.

У підсумку робиться висновок про те, несистемність та недостатню повноту врегулювання правових гарантій діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України. Також автор зазначає про декларативність та рекомендаційний характер окремих правових норм, які, на його думку, потребують уточнення і доповнення.

Ключові слова: Національне антикорупційне бюро України, слідчий, детектив, правові гарантії, процесуальні гарантії.

Geiko O. V. Legal guarantees as an element of the legal status of a detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine

The article analyzes issues related to the regulatory consolidation and implementation of legal guarantees for the activity of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Particular attention is paid to debatable legal issues regarding the content of the concept of "legal guarantees" in general, a study of the opinions of scientists regarding the definition and content of legal guarantees of the activities of investigators/detectives during the implementation of investigative activities and pre-trial investigation is carried out.

Taking into account the above, the author of the article sets the goal of conducting a thorough analysis of scientific opinions and normative consolidation of legal guarantees of the activities of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, classification of such guarantees, determination of the legal plane in which such guarantees operate and providing substantiated proposals for supplementing the current legislation.

Taking into account the fact that the position of a detective involves not only conducting a pre-trial investigation, but also conducting operational activities, the author additionally analyzed the regulation of the legal guarantees of NABU detectives when they implement tasks of operational activities in the field of prevention and detection of corruption criminal offenses.

The article proposes a classification of legal guarantees for the activities of NABU detectives and defines certain criteria for such a classification.

Also, the author proposes certain changes and additions to the current legislation to ensure the implementation of the guarantees of the detective's independence and for the purpose of uniform application of the terms defined by the criminal procedural legislation.

As a result, it is concluded that the regulation of legal guarantees of the activity of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is not systematic and insufficiently complete. The author also notes the declarative and advisory nature of certain legal norms, which, in his opinion, require clarification and addition.

Key words: *National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, investigator, detective, legal guarantees, procedural guarantees.*

Вступ. Питання правового статусу окремих державних органів та їх посадових осіб мають особливе значення при аналізі та вирішенні проблем організації та діяльності носіїв конкретного статусу. Саме через наділення державних органів та їх посадових осіб певним правовим статусом державою створюються реальні умови для реалізації повноважень конкретного органу та, відповідно, удосконалення статусу має сприяти розв'язанню певних проблемних питань організації та діяльності і, як наслідок, покращенню діяльності відповідного державного органу та його посадових осіб.

На наш погляд, для повного відображення особливостей правового статусу детектива Національного антикорупційного бюро України, до складу його елементів мають обов'язково входити правові гарантії, які мають забезпечувати здійснення у повному обсязі і охорону прав та належне виконання обов'язків.

Постановка завдання. Метою статті є ґрунтовний аналіз наукових думок та нормативного закріплення правових гарантій діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України, класифікація таких гарантій та надання обґрунтованих пропозицій щодо доповнення чинного законодавства.

Результати дослідження. Правові (юридичні) гарантії є складовою частиною правового статусу детектива НАБУ, оскільки лише за допомогою системи гарантій можна реалізувати його права і обов'язки. Вони покликані забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування правового інституту детектива.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови юридичні гарантії визначаються як законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави [1, с. 173].

У загальній теорії держави і права гарантії визначають як сукупність умов і засобів, що дозволяють безперешкодно реалізувати правові норми, користуватися суб'єктивними правами і виконувати юридичні обов'язки, як певні умови і засоби, що покликані забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування того або іншого суспільного і правового інституту.

На думку деяких науковців, під процесуальними гарантіями слід розуміти засоби та умови, які забезпечують вирішення завдань правосуддя і охорони прав особи. До основних видів гарантії такі вчені відносять: процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження; принципи судочинства, закріплені в правових нормах; кримінально-процесуальна форма; діяльність учасників кримінального судочинства; система перевірки обґрунтованості ухвалених рішень; система контролю законності процесуальних дій; система процесуального примусу, процесуальні санкції тощо.

Як вважає С. В. Добровольський, перша ознака кримінально-процесуальних гарантії пов'язана із формою закріплення цих правових засобів у вигляді встановлених законом правових норм. Зв'язок із процесуальним статусом виступає другою ознакою та характеризується поєднанням гарантії саме із тими правами та обов'язками, заради реалізації яких вони передбачаються чинним законодавством. Системність як третя ознака гарантії діяльності слідчого зумовлена виокремленням процесуальних гарантії забезпечення прав відповідних учасників кримінального провадження, наслідків порушення цих прав та невиконання обов'язків працівником оперативного підрозділу, слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом [2].

На думку О. О. Лисецького, процесуальними гарантіями діяльності слідчого слід вважати встановлені нормами кримінального процесуального закону різні за змістом засоби, які в комплексі забезпечують можливість реалізації поставлених перед ним завдань, функцій і повноважень [3, с. 68-69].

Правові гарантії діяльності детективів НАБУ являють собою визначені чинним законодавством засоби та способи, спрямовані на реалізацію прав та обов'язків детектива НАБУ, урегулювання прав та обов'язків інших учасників кримінально-процесуальних відносин, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства в сфері протидії кримінальним корупційним правопорушенням.

Основними завданнями гарантії діяльності детективів НАБУ є:

- дотримання законності в ході реалізації детективами НАБУ своїх прав та обов'язків під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, а також виконання інших обов'язків для попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, та запобігання вчиненню нових;
- забезпечення функціонування принципу незалежності детективів;
- гарантування самостійності детективів НАБУ при прийнятті рішень в межах своїх повноважень;
- досягнення максимальної ефективності у виконанні детективами НАБУ покладених на них завдань та повноважень.

Гарантії діяльності детективів НАБУ закріплені окремими нормами чинного законодавства, зокрема, нормами Кримінального процесуального кодексу, закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» тощо.

Аналізуючи норми чинного законодавства та виходячи із зазначених вище завдань таких гарантії, нами пропонується класифікація правових гарантії за наступними критеріями:

1) Законність – ті правові норми, які гарантують дотримання детективами вимог Конституції та законів України при здійсненні оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, а також які спрямовані на захист законних прав і свобод громадян при проведенні оперативно-розшукових заходів та слідчих (процесуальних) дій;

2) Ефективність – правові норми, які сприяють досягненню мети та виконанню завдань оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування детективами НАБУ;

3) Незалежність, самостійність та захищеність – правові норми, які забезпечують незалежне від стороннього впливу функціонування інституту детективів в площині оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, та правовий і соціальний захист детективів.

Самостійність детектива при здійсненні ним досудового розслідування визначена ч. 5 ст. 40 КПК, в якій зазначено, що «слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого» [4]. В цій нормі ми повертаємось до питання ототожнення чинним кримінальним процесуальним законодавством поняття «слідчий» з поняттям «детектив», не виокремлюючи останнього як окремого самостійного учасника кримінального процесу.

Частиною 1 ст. 20 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначено, що «працівники Національного бюро самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень. Вони зобов'язані відмовитися від виконання будь-яких наказів, розпоряджень або вказівок, які суперечать законодавству, а також вжити інших заходів, передбачених законом» [5].

Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачені певні механізми правового впливу та юридичної відповідальності за невиконання законних вимог детектива. Так, зокрема, статтею 185-4 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування під час досудового розслідування [6]. Окремою нормою, а саме статтею 185-13 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб Національного антикорупційного бюро України, яке може полягати у ненаданні інформації Національному антикорупційному бюро України на запит його посадових осіб, наданні завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі, порушення встановлених законом строків її надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, або невиконання інших законних вимог посадових осіб Національного антикорупційного бюро України.

Однак, слід відзначити певну декларативність засад самостійності детектива під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування.

З однієї сторони, самостійність детектива при проведенні досудового розслідування обмежена повноваженнями керівника органу досудового розслідування (тобто, керівника підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступників, які діють у межах своїх повноважень), які визначені ч. 2 ст. 39 КПК України. Так, керівник органу досудового розслідування уповноважений:

– відсторонювати детектива від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого детектива за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу або у разі неефективного досудового розслідування;

– давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;

– погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених КПК тощо.

Слід відмітити, що в КПК відсутнє посилення на обов'язковість вказівок керівника органу досудового розслідування для слідчого (детектива), тому на нашу думку, такі вказівки мають лише рекомендаційний характер.

Натомість, законодавцем встановлено обов'язковість виконання детективом вказівок прокурора. Так, ч. 4 ст. 40 КПК України визначено, що «слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим

законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність».

Це положення також закріплено в ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», якою визначено, що письмові вказівки прокурора органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню.

Водночас, позитивним моментом, який знизив правовий тиск на слідчого з боку прокурора, стало виключення статті 381-1 Кримінального кодексу України, яка передбачала кримінальну відповідальність за умисне систематичне невиконання слідчим законних вказівок прокурора, наданих ним письмово.

Також, ч. 3 ст. 40 КПК передбачено право детектива звернутися до керівника відповідного підрозділу детективів у разі відмови прокурора у погодженні клопотання і ініціювати розгляд порушених у ньому питань перед прокурором вищого рівня. Суттєвим обмеженням такого права є те, що вказаною нормою передбачено, що керівник відповідного підрозділу детективів ініціює такий розгляд за своїм власним розсудом.

Суттєвою гарантією незалежності детектива є надання йому права оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність прокурора в порядку, передбаченому ст. ст. 311–313 КПК України. Згідно положень ч. 2 ст. 312 КПК, скарга детектива подається прокурору вищого рівня щодо прокурора, рішення, дії чи бездіяльність якого оскаржуються. У відповідності до змісту ч. 5 ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру», прокурорами вищого рівня для керівників управлінь, відділів та їх заступників, прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, його перший заступник та заступник, для заступника та першого заступника керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [7].

Певним негативним моментом є правило, визначене ч. 3 ст. 312 КПК України, згідно з яким оскарження детективом рішень, дій чи бездіяльності прокурора не зупиняє їх виконання, що, по суті, змушує детектива на період такого оскарження діяти всупереч своєму внутрішньому переконанню, що, в свою чергу, послаблює його процесуальну самостійність.

Також залишається нормативно неурегульованим питання можливості оскарження детективом доручень та вказівок прокурора, які надаються у письмовій формі, та у відповідності до ч. 4 ст. 40 КПК України, є обов'язковими для виконання. На нашу думку, для забезпечення процесуальної самостійності та незалежності детектива під час досудового розслідування, необхідно нормативно закріпити можливість їх оскарження під час досудового розслідування.

Виходячи з викладеного, для забезпечення реалізації гарантій самостійності детектива та з метою однакового застосування термінів, які визначаються кримінальним процесуальним законодавством, на нашу думку необхідно викласти ч. 1 ст. 311 КПК України у наступній редакції: «Під час досудового розслідування слідчий, який здійснює таке розслідування, має право оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, в тому числі письмові доручення та вказівки прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому розслідуванні, крім випадків, передбачених цим Кодексом».

Окремі опосередковані гарантії незалежності детективів НАБУ закріплені в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України».

Так, статтею 4 вказаного Закону визначаються гарантії незалежності Національного бюро, а відтак і його працівників, які полягають у наступному:

- конкурсні засади відбору працівників Національного бюро, їх особливий правовий та соціальний захист, належні умови оплати праці;
- установлений законом порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення Національного бюро;
- визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки працівників Національного бюро, їх близьких родичів, майна тощо.

Правовий та соціальний захист детективів НАБУ окремо врегульовані відповідно статтями 21 та 22 вказаного Закону.

На детективів, як на працівників, що проводять оперативно-розшукову діяльність, додатково поширюється дія ст. 12 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», якою передбачається порядок соціального і правового захисту працівників оперативних підрозділів.

Гарантії дотримання законності в ході реалізації детективами НАБУ своїх прав та обов'язків під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, а також виконання інших обов'язків для попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, та запобігання вчиненню нових також врегульовані окремими нормами діючого кримінального процесуального законодавства.

Так, статтею 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначені гарантії законності під час здійснення детективами НАБУ оперативно-розшукової діяльності.

Законність під час здійснення детективами досудового розслідування врегульована статтею 9 КПК України, частиною 1 якої визначено, що під час кримінального провадження детективи зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Частина 2 ст. 9 КПК зобов'язує детектива всебічно, повно і неупереджено досліджувати обставини кримінального провадження, виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надавати їм належну правову оцінку та забезпечувати прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Певною гарантією дотримання детективами НАБУ законності при реалізації наданих їм повноважень виступають положення статті 29 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», частина 1 якої регламентує, що підрозділи внутрішнього контролю здійснюють моніторинг способу життя детективів Національного бюро з метою встановлення відповідності рівня життя детектива майну і доходам цього детектива та його членів сім'ї згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається ним відповідно до закону.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що нормативне врегулювання правових гарантій діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України наразі є несистемним та неповним. Окремі правові норми є декларативними та потребують уточнення і доповнення. Важливо також на законодавчому рівні забезпечити засади самостійності та незалежності детектива під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Добровольський С. В. Гарантії забезпечення статусу слідчого та проблеми їх реалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 4. С. 364-365.
3. Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ, 2018.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.08.2023).
5. Про Національне антикорупційне бюро : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 30.08.2023).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 30.08.2023).
7. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n943> (дата звернення: 30.08.2023).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КАРПЕНКО С. Р.,
докторант кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної справи
та фінансів)

УДК 342.56:35+656.7
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.46>

**СВОЄРІДНІСТЬ ПРОЦЕДУР РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ
У СФЕРІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ**

У статті розглядаються проблеми реалізації заходів адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Установлено, що реалізація адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України здійснюється в формі правозастосування, що полягає в реалізації уповноваженими органами держави і їх посадовими особами передбачених законодавством дій стосовно притягнення осіб, котрі скоїли правопорушення в даній сфері, до адміністративної відповідальності. Наголошено, що притягнення до адміністративної відповідальності фізичних осіб реалізується в формі провадження в справах про адміністративні правопорушення, а юридичних осіб – в процесуальних формах, встановлених різними нормативно-правовими актами. Доведено, що під провадженням в справах про адміністративні правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України варто вважати один з видів юрисдикційних адміністративних проваджень, який являє собою низку послідовних дій уповноважених органів, передбачених чинним законодавством, з виявлення адміністративних правопорушень в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України та притягнення винних до адміністративної відповідальності під час адміністративного розслідування, розгляді та прийнятті рішення у справі, повторному розгляді та гарантуванні виконання постанови (або рішення) про накладення адміністративного стягнення. Зроблено висновок, що традиційно виокремлюють такі стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення: порушення справи про адміністративне правопорушення (яка складається з трьох наступних етапів: офіційна реєстрація уповноваженим органом (або посадовцем) фактичних даних про порушення прав учасників державно-приватного партнерства в космічній галузі України, офіційна діяльність уповноважених органів для з'ясування обставин такого правопорушення і складання протоколу); розгляд справи про адміністративне правопорушення і прийняття рішення (на даній стадії варто виокремити наступні чотири етапи: підготовка до розгляду справи; розгляд справи по суті; прийняття та оформлення рішення по справі; оголошення прийнятого рішення); оскарження та опротестування постанови у справі про адміністративне правопорушення; виконання рішення та застосування адміністративного стягнення.

***Ключові слова:** адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, адміністративне провадження, адміністративне стягнення, виконання рішення, державно-приватне партнерство, космічна галузь, стадія.*

Karpenko S. R. The peculiarity of the procedures for the implementation of measures of administrative responsibility for offenses in the sphere of public-private partnership in the space industry

The article deals with the problems of implementing measures of administrative responsibility for violations of legislation in the sphere of public-private partnership in the space industry of Ukraine. It has been established that the implementation of administrative responsibility for offenses in the sphere of public-private partnership in the space industry of Ukraine is carried out in the form of law enforcement, which consists in the implementation by authorized state bodies and their officials of the actions provided for by the law in relation to bringing persons who have committed offenses in this area to administrative responsibility. It is emphasized that bringing individuals to administrative responsibility is implemented in the form of proceedings in cases of administrative offenses, and legal entities – in the procedural forms established by various normative legal acts. It has been proven that the proceedings in cases of administrative offenses in the sphere of public-private partnership in the space industry of Ukraine should be considered one of the types of jurisdictional administrative proceedings, which is a series of consecutive actions of authorized bodies, provided for by the current legislation, to detect administrative offenses in the sphere of state-private partnership in the space industry of Ukraine and bringing the guilty to administrative responsibility during the administrative investigation, review and decision-making in the case, re-review and guaranteeing the implementation of the resolution (or decision) on the imposition of an administrative penalty. It was concluded that the following stages of proceedings in administrative offense cases are traditionally distinguished: initiation of an administrative offense case (which consists of the following three stages: official registration by an authorized body (or official) of actual data on the violation of the rights of participants in the public-private partnership in the space industry of Ukraine, official activity of authorized bodies to find out the circumstances of such an offense and draw up a protocol); consideration of a case on an administrative offense and adoption of a decision (at this stage, the following four stages should be distinguished: preparation for the consideration of the case; consideration of the merits of the case; adoption and execution of a decision on the case; announcement of the adopted decision); appealing and protesting the resolution in the case of an administrative offense; execution of the decision and application of an administrative penalty.

Key words: *administrative responsibility, administrative offense, administrative proceedings, administrative penalty, execution of the decision, public-private partnership, space industry, stage.*

Постановка проблеми. Реалізація адміністративної відповідальності за скоєння правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України здійснюється в формі правозастосування, тобто такої владної діяльності уповноважених суб'єктів, що полягає в застосуванні норм адміністративного права до окремих фактів скоєння юридично значущих дій. У даному випадку правозастосування полягає в здійсненні органами, уповноваженими державою та їх посадовими особами передбачених законодавством дій стосовно притягнення тих осіб, що скоїли правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України, до адміністративної відповідальності. Притягнення до адміністративної відповідальності виступає прерогативою лише органів держави та, у деяких випадках, органів місцевого самоврядування, що зумовлює актуальність надання усім процедурам, пов'язаним із зазначеною діяльністю, відповідної процесуальної форми. Це безпосередньо впливає з вимог ч. 2 ст. 19 Основного Закону України, відповідно до яких органи державної влади і органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані

діяти тільки на підставі, в межах повноважень та в спосіб, які передбачені Конституцією і законами України. Притягнення до адміністративної відповідальності фізичних осіб відбувається в формі провадження в справах про адміністративні правопорушення, а юридичних осіб – в тих процесуальних формах, які встановлені чисельними нормативно-правовими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частина проблем визначення особливостей реалізації заходів адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України розглядалася в роботах таких учених, як Ю. С. Алексєєв, О. В. Беглий, В. П. Горбулін, О. В. Дегтярьов, С. М. Конюхов, С. П. Кошова, Н. Р. Малишева, А. А. Манжула, С. І. Москаленко, В. В. Семеняка, Л. В. Сорока, Ю. С. Шемшученко та інших. Проте актуальність питань, пов'язаних з характеристикою особливостей реалізації заходів адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України не зменшується.

Метою даної статті є розкриття своєрідності реалізації заходів адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України, а також надання відповідних пропозицій стосовно напрямів удосконалення чинних процесуальних актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найчастіше провадження в справах про адміністративне правопорушення визначають як одне зі специфічних та важливих адміністративно-юрисдикційних проваджень, що складають адміністративно-юрисдикційний процес. Інколи провадження в справах про адміністративні правопорушення характеризують як про діяльність суб'єктів, уповноважених застосовувати адміністративні стягнення та сукупністю утворених при цьому суспільних відносин, які регулюються правовими нормами [1, с. 18]. Також під провадженням в справах про адміністративні правопорушення розуміють низку послідовних дій органів публічного управління (їх посадових осіб), юрисдикційних органів, а в деяких випадках – інших суб'єктів, що відповідно до норм адміністративного законодавства реалізують заходи, спрямовані на притягнення до відповідальності правопорушника.

Наведена різноманітність наявних визначень провадження в справах про адміністративні правопорушення обумовлюється тим, що різні науковці, маючи спільний об'єкт дослідження – провадження в справах про адміністративні правопорушення, характеризували це правове явище в залежності від предмета свого дослідження. У випадку, якщо його предметом визнавалася організаційна структура провадження, то провадження в справах про адміністративні правопорушення ставали сукупністю безпосередніх процесуальних стадій чи послідовних дій органів адміністративної юрисдикції стосовно притягнення особи до адміністративної відповідальності [2, с. 41]. Якщо ж предметом вивчення виступав нормативний зміст провадження, то провадження в справах про адміністративні правопорушення характеризувалася як установлена державою система юридичних норм, які врегульовують порядок здійснення адміністративного розслідування, розгляд та винесення рішення в справі про адміністративні правопорушення, повторний розгляд постанови (рішення) про накладення адміністративного стягнення і виконання постанови у справі [3, с. 7]. Проте, в будь-якому випадку, головними особливостями провадження в справі про адміністративні правопорушення виступає те, що воно є одним з видів юрисдикційних проваджень (тобто пов'язане із застосуванням до особи засобів примусу, які передбачені адміністративним законодавством), являє собою юрисдикційну діяльність компетентних органів, та, як і будь-яке інше провадження, складається зі стадій, кожна з яких має, разом із загальними, власні завдання та мету.

Саме тому, виходячи із вище перелічених особливостей цього провадження, можна запропонувати наступне визначення категорії «провадження в справах про адміністративні правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України»: провадження в справах про адміністративні правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України – це один з видів адміністративних юрисдикційних

провадження, що являє собою низку послідовних діянь компетентних органів, передбачених чинним законодавством, по виявленню адміністративних правопорушень в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України та притягненні винних до адміністративної відповідальності у процесі адміністративного розслідування, розгляді та прийнятті рішення у справі, повторному розгляді та забезпеченні виконання постанови (рішення) про накладення адміністративних стягнень.

Провадження в справах про адміністративні правопорушення, у тому числі в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України, на відміну від інших адміністративних проваджень, є найбільш ретельно врегульованим нормами адміністративного права провадженням [4, с. 12]. Юридичні норми, стосовно провадження в справах про адміністративні правопорушення в своїй більшості сконцентровані в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Але, не дивлячись на достатньо повне регулювання процесуальних аспектів притягнення винної особи до адміністративної відповідальності, слід зазначити, що порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення регулюються не лише КУпАП, а також й іншими законодавчими актами України, що закріплено в ч. 1 ст. 246 КУпАП.

Ретельний аналіз чинного вітчизняного законодавства дає підстави говорити про існування двох видів проваджень в справах про адміністративні правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України: застосування адміністративних стягнень до фізичних осіб за правилами КУпАП і застосування адміністративних стягнень до юридичних осіб, яке не врегульоване КУпАП. І якщо застосування адміністративних стягнень до фізичних осіб, незважаючи на наявність певних юридичних прогалин, все ж таки ретельно регламентовано КУпАП, то застосування адміністративних стягнень до юридичних осіб носить несистематизований характер. Крім того, застосування стягнень за порушення різних норм права відповідно має окремі відмінності в порядку накладення стягнень. Проте для вказаних груп суб'єктів адміністративного правопорушення провадженням в справах про дані правопорушення властиві також окремі спільні ознаки. Саме тому традиційно виокремлюють наступні стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення: порушення справи про адміністративне правопорушення; розгляд справи про адміністративне правопорушення і прийняття рішення; оскарження та опротестування постанови у справі про адміністративне правопорушення; виконання рішення, застосування адміністративного стягнення [5, с. 75].

Така стадійність притаманна також провадженням в справах про адміністративні правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України, з урахуванням особливостей складів відповідних адміністративних правопорушень.

Перша стадія – порушення справи про адміністративне правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України – складається з наступних трьох етапів: офіційна реєстрація уповноваженим органом (посадовцем) фактичних даних про порушення прав учасників державно-приватного партнерства в космічній галузі України, офіційна діяльність уповноважених органів для з'ясування обставин цього правопорушення і складання протоколу. Значна частина науковців погоджуються з фактом існування початкової стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення. Але її назву та зміст розуміють зовсім по-різному. Одна частина авторів початкову стадію провадження вважають стадією порушення справи про адміністративне правопорушення, тим самим переносячи до адміністративного процесу положення цивільного і кримінального кодексів. Вони наголошують, що в адміністративному процесі повинна бути наявність процесуального моменту порушення адміністративного провадження та пропонують у зв'язку з цим розробити положення інституту заяви про адміністративне правопорушення, постанови про порушення адміністративного провадження тощо. В. К. Колпаков і В. В. Гордєєв виділяють також поряд з адміністративним розслідуванням стадію порушення справи [6, с. 164]. Інші ж зосереджують увагу на тому, що справи порушуються складанням протоколу про адміністративне правопорушення та всі процесуальні дії, які здійснювалися до цього моменту, передують

власне адміністративному провадженню, сприяючи при цьому створенню відповідних умов для якісного і ефективного розгляду справи, яка порушується [7, с. 74]. Перша стадія провадження в справах про адміністративні правопорушення, на думку вказаних науковців, починається із складання протоколу та називається стадією порушення справи про адміністративне правопорушення. Але широке коло дослідників першою стадією адміністративного процесу вважають адміністративне розслідування, виокремлюючи в ній наступні етапи: порушення справи, з'ясування фактичних обставин, процесуальне оформлення результатів розслідування, спрямування матеріалів для розгляду за підвідомчістю.

На час порушення справи про адміністративне правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України не обов'язково мати вичерпні відомості про ознаки такого правопорушення. Але на підвищену увагу заслуговують ті ознаки, які дозволяють відмежувати адміністративне правопорушення від злочинних дій та цивільно-правових деліктів. Обов'язковим елементом порушення справи про адміністративне правопорушення виступає наявність достатніх даних, на базі яких встановлюються ознаки адміністративного правопорушення. Сукупність фактичних даних, які засвідчують ознаки адміністративного правопорушення, дає підстави надати висновок про достатність підстав порушення справи про адміністративне правопорушення. У певному конкретному випадку питання про достатність даних для порушення справи про адміністративне правопорушення вирішується уповноваженим посадовцем відповідно до його внутрішнього переконання з обов'язковим урахуванням всіх наявних первинних матеріалів [8, с. 28]. У кожному випадку одержання та перевірки інформації про адміністративне правопорушення, так само як і безпосереднього виявлення даного правопорушення, уповноважений владний суб'єкт приймає одне з наступних рішень: про передачу матеріалів справи на розгляд за підвідомчістю; про подальше провадження в справі; про припинення провадження в справі (ст. 247 КУпАП).

Другий етап стадії порушення провадження в справах про правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України пов'язаний із офіційною діяльністю уповноважених суб'єктів по з'ясуванню обставин правопорушення. Він часто пов'язаний із застосуванням заходів адміністративно-процесуального забезпечення. Отже, лише після офіційного одержання інформації про адміністративне правопорушення починається її перевірка, і якщо вона підтвердиться, то орган влади (його посадовець) переходить до другого етапу стадії порушення провадження в справі – подальшого з'ясування обставин адміністративного правопорушення, чи як ще його називають – до адміністративного розслідування.

Щоправда, чинне законодавство про адміністративну відповідальність не закріплює інституту попередньої перевірки, що, на нашу думку, не враховує специфіку провадження в справах про правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Особливо це стосується повідомлень та заяв фізичних і юридичних осіб, а також матеріалів, одержаних від інших органів держави. Ми вважаємо, що наявність інституту перевірки інформації про правопорушення, який би мав чіткі часові межі, дозволить уникнути прийняття не зовсім обґрунтованих рішень про порушення справи про адміністративне правопорушення та пов'язаних з цим негативних наслідків [9, с. 229-230]. У разі легалізації попередньої перевірки інформації підставою для порушення адміністративної справи стала б дійсна, а не передбачувана наявність делікту. Головною метою даного етапу діяльності уповноваженого суб'єкту є оперативне реагування стосовно виявлення ознак скоєного правопорушення, з'ясування обставин справи, їх дослідження, фіксація у встановленій формі ознак протизаконної поведінки та створення умов з метою притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності. Виконання зазначених вимог дозволяє об'єктивно оцінити обставини справи, встановити ступінь провини правопорушника та правильно кваліфікувати скоєне адміністративне правопорушення.

Друга стадія – розгляд справи про адміністративне правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України – спрямована на аналіз дій, які

проводяться суддею в межах вказаної стадії, з метою розв'язання завдань провадження в справах про адміністративне правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України. На даній стадії варто виділити чотири етапи, які мають специфічну мету та завдання і характеризуються чіткою логічною послідовністю та завершенням: підготовка до розгляду справи; розгляд справи по суті; прийняття та оформлення рішення в справі; оголошення прийнятого рішення. Відповідно до ст. 221 КУпАП, справи про адміністративні правопорушення розглядаються судом. Тому після завершення першої стадії складанням протоколу за справою матеріали у порядку, визначеному ст. 257 КУпАП, надсилаються для їх подальшого розгляду до відповідного судового органу.

На першому, підготовчому етапі, суддя, до якого надійшла справа, з'ясовує питання, вказані в ст. 278 КУпАП [10] Повернення протоколу про адміністративне правопорушення може статися, якщо допущені порушення є істотними. Істотними ж слід вважати ті порушення, що призвели до обмеження чи ускладнення гарантованих законом прав учасників процесу або іншим шляхом вплинули чи могли б вплинути на всебічність, повноту та об'єктивність дослідження обставин справи – наприклад, якщо особі, стосовно якої порушено справу про адміністративне правопорушення, яка не володіє тією мовою, якою ведеться провадження за справою, не наданий перекладач); чи сповіщено осіб, що приймають участь в розгляді справи, про час та місце її розгляду (правозастосовна практика виявила в КУпАП низку недоліків, зокрема тих, які торкаються процедурних питань розгляду справ. Зокрема, потрібна деталізація та значно більш чітко врегулювання процедури сповіщення осіб, стосовно яких розглядаються справи про адміністративні правопорушення. Ст. 268 КУпАП передбачає обов'язкову участь особи, стосовно якої проводиться провадження в справі про адміністративне правопорушення, в розгляді справи. У випадку відсутності такої особи справу може бути розглянуто тільки у випадках, якщо є відомості про своєчасне її сповіщення про місце та час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи. Але визначення терміну «своєчасне» та порядку даного сповіщення в КУпАП не міститься. На практиці сповіщення осіб, які приймають участь в розгляді справ про адміністративне правопорушення, відбувається неналежним чином. У значній більшості випадків це роблять усно чи через третіх осіб, які не мають відповідних повноважень, чи в письмовій формі, проте без зазначення суті справи про адміністративне правопорушення, статті КУпАП, точного часу і місця розгляду справи. За узагальненими даними судової практики, під час розгляду справ перелічені в ст. 268 КУпАП вимоги виконані лише в п'ятдесяти двох справах із ста двадцяти шести. Тільки у шістнадцяти справах було наявне повідомлення про місце і час розгляду справи. У решті ж справ відсутні відомості, які б підтверджували, що дане повідомлення було надіслане [11]); чи витребувано необхідні додаткові матеріали (якщо будуть встановлені ті обставини, що виключають провадження у справі, то справа не повинна розглядатися. Проте, якщо підготовкою справи до розгляду особа займається одноособово, а розгляд буде колегіальним, то дана особа не має права розгляд справи припинити.

Одним із головних процесуальних документів при розгляді справи про адміністративне правопорушення, серед усього іншого, порушення прав на результат космічної діяльності, є протокол. У ньому зазначають всі процесуальні дії, що здійснювалися під час безпосереднього розгляду. Протокол виступає необхідним джерелом інформації для судді вищестоящего судового органу, і саме тому його зміст, порядок складання та форма мають точно відповідати вимогам законодавства [12, с. 40]. Зі змісту ст. 281 КУпАП зрозуміло, що обов'язковість складання протоколу передбачена тільки в тому випадку, якщо справа знаходиться в провадженні колегіального органу. Саме тому одним з недоліків норм КУпАП, які передбачають процедуру розгляду справ про адміністративні правопорушення, є відсутність чіткої вказівки на обов'язкове ведення протоколу під час розгляду справи про адміністративне правопорушення одноосібним органом адміністративної юрисдикції. Відсутність нормативного закріплення обов'язку вести протокол не лише ускладнює діяльність, але й може спричинити суттєве порушення прав особи, стосовно якої проводиться провадження в справі. Без протоколу не можливо прослідкувати порядок розгляду справи. У процесі

розгляду справи про адміністративне порушення прав учасників державно-приватного партнерства в космічній галузі зазвичай надаються усні пояснення тієї особи, стосовно якої проводиться провадження в справі про адміністративне правопорушення, заявляються клопотання, не виключені допит свідків та заслуховування пояснень експерта за висновками.

Фіксація процесуальних дій дає підстави судити про дотримання вимог, передбачених КУпАП, а також підвищує гарантованість прав громадян у адміністративно-юрисдикційному процесі. Практика засвідчує, що справи часто розглядаються без участі осіб, притягваних до адміністративної відповідальності, в них відсутні відомості про виклик свідків та потерпілих, порушуються строки розгляду, не зазначається інформація стосовно речових доказів, можливих відводів і самовідводів, заперечення особи, притягнутої до адміністративної відповідальності чи її представника або захисника. Усе це приводить до втрати інформації, яка може мати важливе значення для наглядової інстанції під час перевірки правильності прийнятого судом рішення [13, с. 109].

Винесення однієї з постанов, передбачених ч. 1 ст. 284 КУпАП, є кульмінаційним етапом стадії розгляду справи. Постанова виноситься на базі застосування норм матеріального та процесуального права. Законодавець пред'являє певні вимоги до змісту постанови в справі про адміністративне правопорушення (ст. 283 КУпАП). Вважаємо недоцільним зупинятися на їх перерахуванні, оскільки зміст даного процесуального документа достатньо повно викладено у відповідній статті. Слід також зауважити, що під час розгляду справ про правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України доволі часто одночасно з розглядом питання про накладення адміністративного стягнення вирішується питання про відшкодування майнової шкоди.

Значення постанови про накладення адміністративного стягнення зумовлена тим, що даний акт посідає важливе місце серед тих актів, які видаються у процесі провадження [14, с. 34]. Саме у постанові реалізується рішення судді про застосування стягнення. Постанова про накладення адміністративного стягнення породжує юридичні обов'язки як для правопорушника, так і для органів держави стосовно його виконання.

Зрештою, завершальним етапом зазначеної стадії є оголошення постанови [15, с. 180]. Варто зазначити, що на практиці часто оголошується лише резолютивна частина постанови, що безумовно є порушенням норм ст. 285 КУпАП, оскільки вона повинна бути оголошена в повному обсязі одразу після завершення розгляду справи. Необхідно також провести усі процесуальні дії, передбачені адміністративним законодавством. Однією із задач провадження в справах про адміністративні правопорушення виступає виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню даних правопорушень. Суд у процесі розгляду справи про адміністративне правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України, встановлює безпосередні причини і умови, що сприяють скоєнню зазначених правопорушень, та вносить клопотання до відповідних організацій і посадових осіб про прийняття заходів стосовно усунення вказаних причин та умов.

На наступній стадії – стадії перегляду постанов в справі про адміністративні правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України – проводиться аналіз процесуальних дій, спрямованих на відновлення порушених прав та інтересів громадян, які охороняються, відзначається факультативний характер даної стадії провадження в справах про порушення прав учасників державно-приватного партнерства в космічній галузі України.

Завершальною стадією провадження в справах про адміністративні правопорушення виступає стадія виконання постанови про накладення адміністративного стягнення, загальні положення застосування якої закріплені в Розділі V КУпАП. Її завданнями стосовно зазначеної категорії справ є забезпечення виконання винесеної постанови, захист законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України, профілактика адміністративних правопорушень, а також виховання громадян в дусі поваги та дотримання законів, прав інших громадян, відповідальності перед суспільством. Зазначена стадія виступає особливим видом юридичної діяльності уповноважених

на те органів, і полягає у реалізації адміністративно-правової санкції. Під час даної стадії складаються специфічні адміністративно-процесуальні правовідносини, які відрізняються від правовідносин, характерних для інших стадій, об'єктом та суб'єктом складом.

Висновки. Таким чином, реалізація адміністративної відповідальності за правопорушення законодавства в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України здійснюється в формі правозастосування, яке полягає в здійсненні уповноваженими державними органами і посадовими особами передбачених законодавством дій стосовно притягнення осіб, котрі вчинили правопорушення в даній сфері, до адміністративної відповідальності. Притягнення до адміністративної відповідальності фізичних осіб відбувається в формі провадження в справах про адміністративні правопорушення, а юридичних осіб – в процесуальних формах, встановлених різноманітними нормативно-правовими актами. Під провадженням в справах про адміністративні правопорушення в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України варто розуміти один із видів адміністративних юрисдикційних проваджень, що представляє собою низку послідовних дій компетентних органів, передбачених чинним законодавством, по виявленню адміністративних правопорушень в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України та притягненні винних до адміністративної відповідальності в процесі адміністративного розслідування, розгляді та прийнятті рішення у справі, повторному розгляді та забезпеченні виконання постанови (рішення) про накладення адміністративних стягнень.

Список використаних джерел:

1. Миколенко О. Диспозитивність та публічність як властивості провадження в справах про адміністративні правопорушення. *Наукові записки [Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Право.* 2017. Вип. 2. С. 17-22.
2. Хрідочкін А.В. Особливості розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері інтелектуальної власності судами України. *Судова та слідча практика в Україні.* 2018. Випуск 7. С. 38-44.
3. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Європейські перспективи.* 2014. № 4. С. 5-11.
4. Утко-Масляник Ю. Правові аспекти співробітництва держав-членів Європейського Союзу в космічній сфері : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.0011. Харків. 2018. 21 с.
5. Шоптенко С. С. Зміст і стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Харківського державного університету. Серія : Юридичні науки.* 2017. Випуск 5. Т. 2. С. 74-77.
6. Колпаков В. К., Гордеев В. В. Теорія і практика адміністративного судочинства : монографія. Чернівці : Місто, 2011. 384 с.
7. Базилевський С. Зловживання процесуальними правами в адміністративному процесі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2018. № 2. С. 70-81.
8. Червінчук А. В. Порушення справи про адміністративне правопорушення, зафіксоване в автоматичному режимі. *Правничий часопис Донецького університету.* 2016. № 1-2. С. 27-34.
9. Малишева Н. Р. Стан та перспективи розвитку наукових досліджень у галузі космічного права. *Правова держава.* 2014. Вип. 25. С. 226-254.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>.
11. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 276, частини першої статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення у системному зв'язку з його положеннями статей 245, 258, частини першої статті 268, частини першої статті 277, статей 278, 279, 280. *Вісник Конституційного Суду України.* 2014. № 5. С. 20-22.

12. Самбор М. А. Зміст протоколу про адміністративне правопорушення: окремі проблеми правозастосовної практики, пов'язаної з прийняттям процесуальних рішень. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 4. С. 38-45.

13. Єсімов С., Крижановський А., Крижановська В. Електронний протокол у справі про адміністративні правопорушення: теоретичні та практичні аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 108-113.

14. Жильцов О. Л. Удосконалення законодавчого регулювання оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2015. Вип. 1. С. 32-40.

15. Строцький Р. Є. Поняття та особливості провадження щодо виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2014. Вип. 3. С. 175-187.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

СТАХІВ О. О.,
аспірант кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної служби
та фінансів)

УДК 342.9:[331.1.:316.334.3](477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.48>

**СФЕРА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН
ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті визначені концептуальні підходи до визначення сутності соціально-трудових відносин, встановлено причини, що актуалізують необхідність їх вивчення в сучасних соціально-політичних умовах розвитку суспільства. Виокремлено та проаналізовано особливості сфери соціально-трудових відносин як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Розглянуті чинники формування сфери соціально-трудових відносин, шляхи їх розвитку, напрями активізації функцій держави щодо приведення змісту цих відносин у відповідність з вимогами ринкової економіки. Обґрунтовано, що умовою і базою для ефективного функціонування системи адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудових відносин є її інформаційне забезпечення, яке повинне включати: достовірну інформацію про соціально-економічний розвиток країни; регулярну статистику зайнятості та соціальну статистику; спеціальні обстеження соціально-трудових відносин. Визначено, що під соціально-трудовими відносинами доцільно розуміти об'єктивно існуючі всі економічні, психологічні та юридичні взаємозв'язки і взаємозалежності окремих індивідів і соціальних груп за участю органів публічної адміністрації, які обумовлені трудовою діяльністю і спрямовані на регулювання якості сфери соціально-трудових відносин. Доведено необхідність підвищення демократизації сфери соціально-трудових відносин на основі оптимального співвідношення їх адміністративно-правового регулювання і саморегулювання, при якому забезпечуватиметься стабільність в країні, не допускатиметься надмірне соціальне навантаження на бізнес і буде підтримуватися позитивна динаміка показників рівня життя населення.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, державна політика, об'єкт, соціальне партнерство, соціальний діалог, соціально-трудові відносини, сфера соціально-трудових відносин, трудові правовідносини

Stahiv O. O. The sphere of social and labor relations as an object of administrative and legal regulation

The article defines the conceptual approaches to the definition of the essence of social and labour relations, established the reasons that actualize the need for their study in modern socio-political conditions of the development of society. The essence of social and labour relations and the conceptual tools of their analysis are investigated. The sphere of social and labour relations is defined as a set of legal, organizational and financial and economic instruments and mechanisms aimed at ensuring the stability of society. In this context, the sphere of social and labour relations is

considered as a system of legislative, socio-economic and moral and psychological guarantees for people able-bodied age, means and events through which a decent standard of living is provided. Conceptual approaches to the methodology of administrative-legal regulation in the field of social and labour relations are determined, the content of the basic concepts in the science of public administration in the field of social and labour relations is indicated, the main directions of scientific research are substantiated. The principles of building a sphere of social and labour relations are considered. The institutional infrastructure of the sphere of social and labour relations is determined. The essence of the institutional infrastructure of the sphere of social and labour relations, which forms an institutional matrix of the state, the main models of social and labour relations and modern world trends in their development, the diversity of approaches used by developed countries in the formation and implementation of state policy on administrative-legal regulation in the field of administrative and legal regulation. social and labour relations. The world trends in the development of the sphere of social and labour relations were revealed. It is proved that for the development of the sphere of social and labour relations in modern Ukraine is characterized by inconsistency and cyclicity, dependence on low implementation of reforms in the political, economic, spiritual and social spheres. It is emphasized that the demographic burden on the able-bodied population is growing, there is a negative impact on most of the wages used, large volumes of shadow payments. The institutional matrix and the morphological model of the sphere of social and labour relations are substantiated. The institutional matrix and the morphological model of the sphere of social and labour relations are substantiated.

Key words: administrative and legal regulation, state policy, object, social partnership, social dialogue, social and labour relations, sphere of social and labour relations, labour relations

Постановка проблеми. Становлення і розвиток окремої сучасної соціально-політичної системи обумовлюється закладеними в її основі соціально-економічними відносинами, насамперед відносинами власності на знаряддя і засоби виробництва, організації, планування, координації виробничих процесів, переважна частина яких формуються та реалізуються у сфері праці. Особливістю сфери соціально-трудова відносин є наявність у ній третього суб'єкта, що виступає не лише законодавцем, суддею, а в окремих випадках, і стороною соціально-трудова спорів, гарантом певних соціальних прав і соціальної злагоди в державі. Тому саме держава виступає повноправним третім партнером, що приймає активну участь не лише в процесі відтворення працівника і його сім'ї, а й у забезпеченні соціального захисту окремої людини в кожному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні теоретичні аспекти адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудова відносин та визначення ролі органів публічної адміністрації в цьому процесі висвітлюють в своїх працях відомі вітчизняні вчені: В. Авер'янов, І. Арістова, Г. Атаманчук, О. Баїк, О. Бандурка, Ю. Битяк, М. Бліхар, В. Богуцький, Н. Бортник, Т. Василевська, М. Гарашук, Д. Голосніченко, І. Голосніченко, В. Гриньова, С. Гусаров, О. Дніпров, В. Зуй, Є. Додін, С. Ківалов, С. Ковалевська, М. Ковалів, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Н. Лесько, І. Личенко, А. Мельник, М. Мельник, В. Ортинський, Н. Ортинська, У. Парпан, І. Пахомов, Л. Попова, І. Самсін, О. Сушинський, О. Хитра, Л. Чистоклетов, А. Школик та інших. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, багато питань, зокрема, виявлення проблем, які гальмують адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудова відносин в Україні в сучасних реаліях на фоні економічної та соціально-демографічної кризи, залишаються недостатньо вивченими, що потребує подальших досліджень та нових підходів у цій сфері науки.

Формування цілей. Метою статті є узагальнення науково-теоретичних підходів до визначення сутності та змісту сфери соціально-трудова відносин як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Дефініція «сфера соціально-трудова відносин» уведена до наукового обігу і стала активно використовуватись відносно нещодавно. Сьогодні потреба у дослідженні сфери соціально-трудова відносин зумовлена багатьма факторами. По-перше, відбулася зміна наукових і прикладних уявлень про роль людини в економічному розвитку суспільства [1, с. 134]. Сьогодні вона розглядається як багатогранний суб'єкт соціально-трудова відносин, створення необхідних умов для розвитку якого є завданням найвищої складності. По-друге, відбулося усвідомлення факту, що вирішення найважливіших завдань соціально-економічної реформи в Україні (мова йде про стабілізацію соціально-економічної і політичної ситуації в країні, становлення і розвиток виробництва принципово нового технологічного рівня, суттєве зниження рівня інфляції та підвищення життєвого рівня населення) стане можливим, у першу чергу, на основі встановлення співробітництва всіх сил суспільства у проведенні узгодженої політики щодо сфери соціально-трудова відносин, а також формування ефективної системи охорони та захисту інтересів всіх без виключення учасників соціально-трудова відносин [2, с. 89]. По-третє, існує нагальна потреба у проведенні повноцінної інтеграції економіки України до світового господарства, що потребує досягнення певного рівня розвитку соціально-трудова відносин, а також вироблення відповідного механізму їх ефективного регулювання шляхом встановлення відповідності національної сфери соціально-трудова відносин європейським та світовим стандартам [3, с. 68]. Поступове усвідомлення суспільством значення факторів загострює увагу на вивченні проблем сфери соціально-трудова відносин, а в подальшому повинно трансформуватись у загальнодержавну та регіональні програми діяльності щодо формування національної моделі сфери соціально-трудова відносин. А відправним моментом такої діяльності повинно стати визначення змісту і сутності цієї сфери.

Сьогодні існує одразу декілька напрямків наукових досліджень сфери соціально-трудова відносини як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Зокрема, О. О. Петрашак та А. В. Кобринський визначають соціально-трудова відносини як такі, що характеризують економічні, психологічні і правові аспекти взаємозв'язків індивідуумів і соціальних груп у процесах, обумовлених трудовою діяльністю [4, с. 65]. Дане твердження слід визнати вдалим, але нам воно видається не достатньо повним, оскільки воно не враховує повною мірою об'єктивного характеру існування сфери соціально-трудова відносин та результатів її функціонування. Адже, соціально-трудова відносини існують незалежно від нашого знання про і від того, бажаємо ми їх існування чи не бажаємо. У той же час, безперечним залишається факт обумовленості цих відносин саме трудовою діяльністю, але, в свою чергу, соціально-трудова відносини справляють і зворотній вплив на процеси праці і формують ситуацію взаємозалежності працівників. На думку О. М. Лаушкіна, соціально-трудова відносини – це об'єктивно існуючий взаємозв'язок і взаємозалежність суб'єктів цих відносин у процесі праці, які спрямовані на регулювання якості трудового життя [5, с. 14]. А за висновками М. В. Семикіна і Т. О. Беяка, соціально-трудова відносини є комплексом взаємовідносин між їхніми сторонами – найманими працівниками і роботодавцями, суб'єктами і органами сторін за участі держави (органів законодавчої та виконавчої влади) і місцевого самоврядування, що пов'язані з наймом, використанням, відтворенням робочої сили та спрямовані на забезпечення високого рівня і якості життя особистості, колективів та суспільства в цілому [6, с. 14-15].

Ретельний аналіз наведених вище теоретичних підходів дає підстави зробити висновок про те, що під соціально-трудова відносинами доцільно розуміти об'єктивно існуючі всі економічні, психологічні та юридичні взаємозв'язки і взаємозалежності окремих індивідів і соціальних груп за участю органів публічної адміністрації, які обумовлені трудовою діяльністю і спрямовані на регулювання якості сфери соціально-трудова відносин. А предмет соціально-трудова відносин становлять умови праці в широкому розумінні як сукупність

виробничих, трудових і соціально-психологічних факторів, під впливом яких здійснюється трудова діяльність людини. Соціально-трудова відносина, таким чином, визначають, по суті, умови відтворення трудового потенціалу.

Сфера ж соціально-трудова відносина виявляється у виникненні протиріч і забезпеченні взаєморозуміння та узгодження інтересів окремих учасників трудової діяльності в процесі їх подолання. Це безпосередньо виражається в принципах і формах подолання протиріч між сторонами соціального діалогу і захисту інтересів працівників, а отже, у формуванні державної соціальної політики та механізму її реалізації. З урахуванням цього сферу соціально-трудова відносина слід розглядати як елемент соціальної структури країни та її соціальної політики [7, с. 218]. При цьому сфера соціально-трудова відносина виконують подвійну функцію в суспільстві. З одного боку, вона віддзеркалює соціальну політику держави, покликана формувати засади соціального благополуччя суспільства (знижувати і пом'якшувати соціальні протиріччя, забезпечувати відповідний рівень життя населення, що сприятиме зниженню рівня соціальної напруженості, а з іншого – сфера соціально-трудова відносина виконує роль своєрідного важеля реалізуючи конкретну соціальну мету та стандарти [8, с. 83]. Реалізація принципів і досягнення мети соціальної держави стає неможливою без формування такого типу і моделі сфери соціально-трудова відносина, яка була б адекватною рівню соціально-економічного розвитку і характеризувалася б достатньо високим рівнем демократизації та відповідності міжнародним стандартам.

Таким чином, актуальність комплексного вивчення сфери соціально-трудова відносина не викликає сумніву. У сучасних умовах людині відводиться провідна роль в економічному розвитку. Більш конкретний прояв це знайшло у формуванні концепції людського капіталу, що проголосила головним чинником відтворення не накопичення матеріальних благ, а знання і досвід, вміння, здоров'я, рівень інтелектуального і фізичного розвитку та ряд інших показників якості життя людей, що забезпечують ефективне виконання ними виробничих функцій [9, с. 145].

Природа та сутність сфери соціально-трудова відносина виявляється в якості життя всіх членів суспільства та вимірюється цілою системою економічних і соціальних параметрів, і, перш за все, показниками розподілу національного продукту. Формування сфери соціально-трудова відносина є складним процесом, що відбувається під впливом різних чинників, серед яких слід виокремити наступні. По-перше, сфера соціально-трудова відносина завжди є результатом попереднього розвитку суспільства – результатом історичних, культурних, політичних та інших факторів, що визначають вихідну базу для формування і розвитку цієї сфери на всіх фазах історичного розвитку суспільства. Тому процес розвитку сфери соціально-трудова відносина завжди означає переоцінку та відбір тих її елементів, які підлягають збереженню від попередньої соціально-економічної системи або їх повної заміни. По-друге, вирішальний вплив на зміст і характер сфери соціально-трудова відносина роблять домінуючі економічні відносина і форми власності на засоби виробництва. По-третє, головним чинником, що визначає зміст сфери соціально-трудова відносина, завжди є рівень економічного розвитку країни. Чим вище рівень та темпи економічного розвитку, тим ширше та економічна база і ті сукупні доходи які стають предметом розподілу між роботодавцями та найманими працівниками [10, с. 124]. По-четверте, сфера соціально-трудова відносина завжди відображає рівень соціального розвитку, який характеризується традиційними для конкретного суспільства соціальними гарантіями та рівнем соціального захисту працівників. По-п'яте, абсолютно самостійне значення для формування сфери соціально-трудова відносина має місце соціальної складової в системі функцій здійснюваних державою. Соціально орієнтована держава неможлива без активної соціальної політики, що дозволяє спрямовувати результати економічного зростання на благо всього населення і без законодавчого закріплення соціальних гарантій. По-шосте, поряд із внутрішніми факторами вплив на формування сфери соціально-трудова відносина здійснюють і зовнішні чинники, які можна розділити на дві групи. З одного боку – це вплив країн з високим рівнем розвитку сфери соціально-трудова відносина та соціального

захисту як еталонів соціального розвитку [11, с. 46-47], а з іншого – не можна не врахувати і процеси глобалізації економіки.

Нове тисячоліття в західному світі ознаменувалося переходом від індустріального до соціально орієнтованого постіндустріального суспільства, в якому соціальна політика набуває дещо іншої спрямованості і покликана вирішувати нові задачі. На думку багатьох зарубіжних дослідників, вона спрямована на гарантування життєзабезпечення всіх членів суспільства, спрямування позитивного впливу інновацій на умови життя і праці, врахування нових реалій суспільного розвитку, пов'язаних з необхідністю визнання пріоритету людського фактора і більш повного врахування інтересів працівників і суспільства в цілому, усвідомлення цінності інтелектуального потенціалу [12, с. 162]. У той же час для соціальної політики початку XXI ст. характерною є орієнтація на міжнародні стандарти і тенденції розвитку сфери соціально-трудова відносин та їх адаптація до міжнародних вимог.

З урахуванням перерахованих вище факторів, що впливають на процес формування і розвитку сфери соціально-трудова відносин, слід підкреслити можливість двоякого шляху їх розвитку. З одного боку, еволюція форм соціально-трудова відносин у рамках відносно незмінних економічних відносин, а з іншого – радикальна трансформація соціально-трудова відносин, обумовлена зміною суспільного ладу.

Без сумніву, на формування сфери соціально-трудова відносин впливає спроможність кожного з партнерів соціального діалогу відстоювати власні інтереси [13, с. 88]. При цьому оперативність та ефективність соціального діалогу зумовлені, насамперед, наявністю сильних соціальних партнерів. Захист же прав трудящих, у свою чергу, залежить від сили авторитету і активності представників працівників у колективних переговорах в особі профспілок та їх об'єднань чи інших представників, що обираються найманими працівниками [14, с. 9]. Тому демократизація сфери соціально-трудова відносин не можлива без формування ефективних інститутів соціального діалогу, що дозволяють регулювати їх на двосторонній основі.

Ще однією особливістю процесів формування сфери соціально-трудова відносин є те, що вона перебуває під впливом ринкових і неринкових факторів. Ринкові елементи сфери соціально-трудова відносин – це ті результати функціонування ринкових відносин і ринку праці, які стихійно виявляються в рівнях зайнятості, середньої заробітної плати та безробіття на ринку праці. А неринкові елементи – це, перш за все, цілий ряд зобов'язань, прийнятих на себе державою, які відображаються в національному законодавстві і покликані пом'якшити соціальні наслідки функціонування стихійних ринкових сил [15, с. 140]. Тобто, вихідними передумовами і основою для формування сфери соціально-трудова відносин є, перш за все, визнані державою міжнародні нормативні акти, що встановлюють права і свободи людини у сфері праці.

Приведення змісту соціально-трудова відносин у відповідність зі специфікою ринкової економіки неможливе без активізації публічних функцій держави за такими основними напрямками: коригування чинного законодавства з метою посилення правового закріплення державних гарантій тих аспектів трудової діяльності, які стосуються відтворення умов життєзабезпечення працівників, реалізації на практиці у відповідності з чинним законодавством мінімального рівня соціальних гарантій та соціального захисту, адекватних вимогам цивілізованих соціально орієнтованих держав і міжнародних норм; вдосконалення законодавства про працю в напрямі захисту працівників від стихійних проявів функціонування ринку праці та запобігання їх негативного впливу на суспільство, досягнення його соціальної стабільності [16, с. 328]; розробка та реалізація довгострокової державної політики, спрямованої на забезпечення балансу інтересів соціальних партнерів і підтримку справедливого компромісу як однієї з умов забезпечення соціальної стабільності в країні і високого рівня якості життя; формування механізму, що гарантує поступове підвищення рівня ефективності соціального захисту.

Необхідною умовою і базою для ефективного функціонування системи адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудова відносин є її інформаційне

забезпечення, яке повинне включати: по-перше, достовірну інформацію про соціально-економічний розвиток країни, що допомагає роботодавцям раціональніше планувати інвестиції, розширювати бізнес і створювати нові робочі місця [17, с. 401]; по-друге, регулярну статистику зайнятості, що дозволяє визначити основні напрямки політики держави і здатну оцінити наслідки впливу конкретних нормативно-правових актів на зайнятість і рівень життя населення [18, с. 43]; по-третє, формування соціальної статистики, здатної оцінити соціальні наслідки реалізації політики в галузі забезпечення умов і охорони праці, оплати та стимулювання праці, а також соціального захисту працівників; по-четверте, проведення спеціальних обстежень соціально-трудових відносин з метою виявлення правових та економічних аспектів, що вимагають застосування спеціальних заходів і рішень з боку держави.

Метою ж адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудових відносин є демократизація соціально-трудових відносин, що розглядається як ознака цивілізованості та соціальної орієнтації держави, інструмент стабільності в суспільстві. Високий рівень демократизації соціально-трудових відносин означає наявність наступних чинників: зрілість і повнота національного законодавства про працю та його відповідність нормам, закріпленим міжнародними конвенціями [19, с. 111]; досягнення такого рівня соціально-трудових відносин, за якого переважна частка трудових проблем вирішувалася б шляхом двостороннього діалогу без втручання держави, але в рамках чинного національного законодавства [20, с. 25]; мінімізація трудових проблем, що вимагають втручання держави як третьої зовнішньої сили та ефективне вирішення яких пов'язане з формуванням дієвих інститутів ринкової економіки, об'єднаних загальними цілями збереження та підтримання соціального миру.

Пряме втручання у сферу соціально-трудових відносин є однією з функцій публічного управління, здійснення якої пов'язане з витратами бюджетних фінансових ресурсів. Тому, чим вище рівень демократизації сфери соціально-трудових відносин в країні і чим менше безпосереднє втручання держави в цю сферу, тим менше потрібно державних коштів для фінансування такої діяльності. Зрозуміло, що на кожній стадії соціально-політичного розвитку, і особливо в перехідний період, принципового значення набуває пошук такого оптимального співвідношення адміністративно-правового регулювання і саморегулювання сфери соціально-трудових відносин, при якому забезпечуватиметься стабільність в країні, не допускати надмірне соціальне навантаження на бізнес і буде підтримуватися позитивна динаміка показників рівня життя населення.

Висновки. Таким чином, сфера соціально-трудових відносин як об'єкт адміністративно-правового регулювання є комплексом взаємовідносин між сторонами соціально-трудових відносин – найманими працівниками і роботодавцями, суб'єктами і органами сторін за участі держави (органів законодавчої та виконавчої влади) і місцевого самоврядування, що пов'язані з наймом, використанням, відтворенням робочої сили та спрямовані на забезпечення високого рівня і якості життя особистості, колективів та суспільства в цілому. Крім того, комплексний аналіз сфери соціально-трудових відносин в Україні та їх адміністративно-правового регулювання передбачає не лише дослідження національних аспектів її розвитку, але і всебічний аналіз міжнародних чинників впливу. Це означає розгляд сформованої сфери соціально-трудових відносин та міжнародних систем захисту прав і свобод людини, заснованих на документах Організації Об'єднаних Націй, Європейської конвенції про права людини, Європейської соціальної хартії та діяльності спеціальної міжнародної організації з захисту прав трудящих, створеної на основі трипартизму – Міжнародної організації праці.

Список використаних джерел:

1. Голопич Т. П., Голопич І. М. Правові аспекти соціального регулятора до говірних відносин у трудовому праві України. *Право і Безпека*. 2021. № 1. С. 130–138.
2. Рудик О. А. Методичний інструментарій механізму регулювання соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 28(2). С. 87-91.

3. Силенко Н. М. Соціальне партнерство в системі соціально-трудових відносин: міжнародний та вітчизняний досвід. *Молодий вчений*. 2020. № 4(1). С. 66-69.
4. Петрашак О. О., Кобринський А. В. Оцінка ефективності управління соціально-трудовими відносинами в Україні. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28, № 3. С. 62-70.
5. Лаушкін О. М. Розвиток теоретико-методологічних засад дослідження соціально-трудових відносин у теорії неінституціоналізму. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 17, № 1. С. 13-17.
6. Семикіна М. В., Беляк Т. О. Якість людського капіталу і корпоративна культура: аспекти взаємозв'язку в системі соціально-трудових відносин. *Збірник наукових праць Національного університету кораблебудування*. 2015. № 3. С. 118-125.
7. Назаренко О. М. Основні принципи та проблеми державного регулювання соціально-трудових відносин в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 2. С. 216-222.
8. Поплавська О. М. Договірне регулювання соціально-трудових відносин: проблеми, побудова нової моделі в умовах розвитку цифрової економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2018. Вип. 31. С. 81-84.
9. Слівінська Н. Актуальні проблеми функціонування соціально-трудових відносин в регіоні. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2017. Вип. 22. С. 143-148.
10. Матвейчук Л. О. Державне регулювання соціально-трудових відносин за умов розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2018. № 1. С. 122-129.
11. Пеньковський С. В. Механізми державного регулювання соціально-трудових відносин на підприємствах України. *Молодий вчений*. 2015. № 6(2). С. 46-49.
12. Руденко О. М. Трансформація соціально-трудових відносин в контексті суспільного розвитку: теоретико-методологічний аспект. *Інноваційна економіка*. 2015. № 2. С. 160-164.
13. Згалат-Лозинська Л. О. Напрями подолання кризи системи соціально-трудових відносин в Україні. *Економіка та право*. 2017. № 1. С. 87-91.
14. Львова Я. Я. Процес гуманізації соціально-трудових відносин у суспільстві. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2017. Т. 22, Вип. 3. С. 8-11.
15. Остапенко Л. О. Соціальний діалог як інструмент регулювання соціально-трудових відносин в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 44(1). С. 139-141.
16. Братниченко Т. М. Поняття та механізм індивідуально-договірного регулювання соціально-трудових відносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 326-331.
17. Сичова В. В. Особливості соціального діалогу як складової державного управління соціально-трудовими відносинами в умовах постіндустріального суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 1. С. 399-406.
18. Фоміна О. О. Теоретичні основи формування системи регулювання соціально-трудових відносин на засадах відповідальності. *Бізнес Інформ*. 2017. № 3. С. 41-45.
19. Максименко Н. Адміністративно-правове регулювання соціально-трудових відносин: міжнародний досвід управління. *Наукові записки [Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2017. Вип. 1. С. 109-115.
20. Фоміна О., Проданова Л. Соціально-трудові відносини в ринковій системі. *Торгівля і ринок України*. 2015. Вип. 38. С. 21-30.

РЕЦЕНЗІЇ

ЛІСОВА Т. В.,

доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри земельного та аграрного
права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.47>**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ П. Ф. КУЛИНИЧА
«ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ»¹**

Проведення в Україні земельної реформи обумовило низку системних позитивних змін. Законодавче закріплення та успішна реалізація інституту права приватної власності на землю потребує формування такої правової системи, яка б надійно гарантувала набуття, здійснення та захист прав власників земельних ділянок. Саме впродовж земельної реформи інститут права власності на землю став найважливішим інститутом земельного права. Відбулася масштабна приватизація державного земельного фонду (насамперед йдеться про землі сільськогосподарського призначення).

При цьому, запроваджуючи ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, держава повинна вжити ефективних заходів щодо забезпечення охорони сільськогосподарських угідь та забезпечити належні умови для їх відновлення.

В умовах завершення земельної реформи в Україні все більшої актуальності набуває питання проведення нової кодифікації земельного законодавства.

У зв'язку з цим привертає увагу видана видавництвом «Норма права» (м. Київ) у 2021 році монографічна праця доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки, провідного наукового співробітника, завідувача сектору проблем аграрного та земельного права на громадських засадах Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України П. Ф. Кулинич «Земельна реформа в Україні: правові проблеми». У монографічному дослідженні широко висвітлені теоретико-правові засади земельної реформи в Україні, як важливого напрямку модернізації Української держави у ХХІ столітті. Крім того, автором чітко окреслені проблемні питання у правовому регулюванні відповідних суспільних відносин та запропоновано варіанти їх розв'язання.

Зазначене підтверджує актуальність проведеного монографічного дослідження П. Ф. Кулинич.

Наукове значення проведеного дослідження полягає перш за все в тому, що воно є першим комплексним, системним, глибоким та всебічним дослідженням проблем правового забезпечення земельної реформи в Україні та засноване на аналізі як сучасного вітчизняного, так і зарубіжного земельного та іншого законодавства.

План монографічного дослідження вивірений, логічно обґрунтований. Рукопису притаманна чітка, злагоджена структура та чітка логіка подання матеріалу. Архітектоніка роботи є оптимальною. Монографічне дослідження складається зі вступу, трьох самостійних розділів: «Теоретико-правові засади земельної реформи», «Земельна реформа та розвиток основних інститутів земельного права України», «Основні напрями правового забезпечення завершення земельної реформи в Україні», що є змістовно взаємопов'язаними між собою, всебічно обґрунтованих висновків. Таке викладення матеріалу стане в нагоді

¹ Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми. Київ. Норма права. 2021. 308 с.

для подальшого опрацювання проблем правового забезпечення у сфері сучасної земельної реформи в умовах соціально-економічних та правових трансформацій у сфері земельних відносин.

Дослідження автор починає з аналізу теоретико-правових засад земельної реформи (розділ 1). Розділ 2 рецензованої монографії присвячено дослідженню земельної реформи та питанням розвитку основних інститутів земельного права України. У 3 розділі монографії автором всебічно розглянуто основні напрями правового забезпечення завершення земельної реформи в Україні, запропоновано шляхи розв'язання низки проблем у зазначеній царині. Особливої уваги заслуговує окремий підрозділ монографічного дослідження (3.8) щодо завершення земельної реформи та перспективи нової кодифікації земельного законодавства України.

Науково-теоретичним підґрунтям для написання цієї праці послужили публікації українських учених у галузі земельного та інших галузей права. При підготовці монографії було вивчено значний масив наукових напрацювань представників інших наук, зокрема економічної й сільськогосподарської.

Значення запропонованого рукопису монографії підкреслює й аналіз у 1 розділі наукової праці змісту та правових форм реформування земельних відносин на території України до відновлення незалежності, детальне дослідження основних етапів, а також суперечностей правового регулювання реформування земельних відносин на сучасному етапі розвитку нашої держави. Особливої актуальності проведеному монографічному дослідженню надає ґрунтовний та всебічний аналіз гармонізації земельного законодавства України з відповідним законодавством Європейського Союзу та її впливу на вітчизняну земельну реформу. При цьому, основним засобом реформування земельних відносин автор вбачає реформування земельного законодавства.

Заслуговує на увагу дослідження розвитку в умовах земельної реформи правових засад управління земельними ресурсами, користування та охорони земель як основних інститутів земельного права України. У 2 розділі монографічного дослідження науковцем проведено ґрунтовне дослідження становлення та розвитку центрального органу виконавчої влади України у сфері регулювання земельних відносин, зміни його статусу, розвитку системи прав на землю, ефективності та певних наявних недоліків правової охорони земель в цілому та родючості ґрунтів зокрема. Значний науковий інтерес становить аналіз становлення правової теорії та практики оренди землі. Всебічної підтримки заслуговують наукові погляди вченого на правове забезпечення сільськогосподарського зонування як напрямку посилення охорони земель України.

Особливого схвалення заслуговує дослідження у 3 розділі монографії основних напрямів правового забезпечення завершення сучасної земельної реформи в Україні, в тому числі земельно-реєстраційної реформи, децентралізації влади у сфері земельних відносин та їх дерегуляції. Підтримки заслуговує й висвітлення проблемних питань запровадження фермероцентричного ринку сільськогосподарських земель та модернізації інституту права фермерського землекористування в цілому. Викликає цікавість й формулювання теоретичних засад запровадження моніторингу земельних відносин як засобу забезпечення їх прозорості, а також інституту земельного омбудсмена для забезпечення пріоритетної охорони прав і законних інтересів селян і дрібних власників та користувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Суттєвим досягненням дослідника варто вважати визначення можливостей та перспектив проведення нової кодифікації земельного законодавства України для закріплення його досягнень у період земельної реформи.

Рецензована монографія П. Ф. Кулиничка являє собою цілісне дослідження сучасних теоретичних і практичних проблем правового забезпечення земельної реформи в Україні. На основі комплексного аналізу як національного, так і зарубіжного законодавства в монографії вдалося розв'язати надзвичайно вагомому наукову проблему, сформулювати нові теоретичні положення і зробити науково обґрунтовані висновки, а також запропонувати цінні

практичні рекомендації у зазначеній сфері. На безумовне схвалення заслуговує авторський висновок стосовно обґрунтованості доктринального положення про доцільність збереження самостійності земельного права як окремої галузі правової системи України, що засвідчено багаторічним досвідом правового регулювання земельних відносин.

З огляду на актуальність теми дослідження, ступінь наукової новизни, теоретичну й практичну значущість запропонованих висновків та пропозицій, надрукована монографія Кулинич Павла Федотовича «Земельна реформа в Україні: правові проблеми» підготовлена на належному науково-теоретичному рівні та є надзвичайно цікавою та актуальною для сучасної науки земельного права, містить обґрунтоване всебічно нове вирішення наукової проблеми, а тому буде цікавим і корисним для вчених-правників, викладачів, аспірантів і студентів юридичних і сільськогосподарських навчальних закладів, політиків, державних службовців, активістів громадських організацій, а також усіх, кого цікавлять сучасні проблеми розвитку науки земельного права.

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АЛЕКСЄЄВА О. В. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК МІЛІТАРИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ СЕРЕД ДІТЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА.....	3
БАРЧУК В. Б., ЛОГІНОВ О. А. ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	9
БУРДЕЙНИЙ Ю. І. ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКТРИНИ НАЛЕЖНОЇ СУДОВОЇ ПРОЦЕДУРИ.....	15
КОВНИЙ Ю. Є. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ: ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ.....	21
ОВСЯННІКОВА О. О. СУДОВА РЕФОРМА В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	26
ПЕРЕДЕРІЙ О. С., ГРИГОРЕНКО Є. І. ІНСТИТУТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СВІТЛІ АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	32
RAZMETAeva Y. S. DIGITAL PLATFORMS AND THEIR NORMATIVE ROLE: LOOKING THROUGH THE LENS OF EUROPEAN FUNDAMENTAL VALUES.....	38

ЦИВІЛІСТИКА

БАРАНКОВА В. В. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ НОТАРІУСА.....	45
БОЖКО М. В. ЕЛЕМЕНТИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ТРЕТІХ ОСІБ ЯК УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	53
ГРИНИШИН Х. М. ОХОРОНА ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ КРЕДИТОРІВ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ВЧИНЕННЯ ЗНАЧНИХ ПРАВОЧИНІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ.....	59
ДЯКОВИЧ М. М. ДОВІРЕНІСТЬ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	69
КОЛОДІН Д. О., КОЛОДІНА А. С. ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	76
КОРОЄД С. О. НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ ЯК ПЕРЕШКОДА ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО І ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	83
КРОЙТОР В. А. РОЗПОДІЛ ОБОВ'ЯЗКІВ З ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ.....	92
МАМЕДОВА С. М. ПРИНЦИП СВОБОДИ ДОГОВОРУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ В ПИТАННІ ПЕРІОДУ НАРАХУВАННЯ ПРОЦЕНТІВ ЗА КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМИ ГРОШОВИМИ КОШТАМИ.....	102

МОРОЗ О. В. ПИСЬМОВІ ДОКАЗИ ЯК ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ КОНТРАГЕНТІВ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	109
ПОЗОВ Д. А. СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ПРОЦЕСУ МЕДІАЦІЇ.....	115
СТРЕЛЬНИК В. В., РОГОВЕНКО О. В. СУБ'ЄКТИ ДОКАЗОВОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ У СПРАВАХ ЩОДО ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН (НА ПРИКЛАДІ ВІДНОСИН ОРЕНДИ, СЕРВІТУТУ, СУПЕРФІЦІЮ ТА ЕМФІТЕВЗИСУ).....	121
ХОМІНІЧ М. С. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВозАСТОСОВЧОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ МАЙНОВИХ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ, ПРЕДМЕТОМ ЯКИХ Є ОРЕНДНА ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ.....	130
ЧЕНШОВА Н. В., ЮСУПОВ В. А. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ.....	138
ЮСУПОВ В. А. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ВЛАСНІСТЬ І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ТОРГОВЕЛЬНИМИ УГОДАМИ.....	145

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ПІЛЬКОВ К. М. ЗНАЧЕННЯ RES JUDICATA АРБИТРАЖНИХ РІШЕНЬ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	153
--	-----

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

МАТВЄЄВ С. В., РОМАНОВА О. М. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЖИТЛО В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ.....	161
ПИЖОВА М. О., ПИЖОВ О. М. СТИМУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ШЛЯХОМ ВСТАНОВЛЕННЯ «ОСОБЛИВОЇ НАДБАВКИ»: ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ.....	168
ПОДОПРИГОРА В. В. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ.....	173
ЧЕРНОУС С. М., ТИЩЕНКО О. В. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗУПИНЕННЯ ТА ЗУПИНЕННЯ ДІЇ ПОЛОЖЕНЬ КОЛЕКТИВНИХ УГОД ТА ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС.....	179
ЩЕРБИНА В. С., БОДНАР Т. В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ АУДИТУ В ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВАХ (ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	189

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ШАРАПОВА С. В. СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ.....	195
--	-----

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БАРЧУК А. Б. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ПРЕДСТАВНИКІВ І ПРЕДСТАВНИЦЬ ЛГБТ+ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ.....	200
БОНДАРЕНКО О. С., КУЛІШ А. М., МИРГОРОД В. В. ЗАКОНОМІРНОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ І РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	205
ГОЛОДНИК Ю. М. ПУБЛІЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ.....	211
МЕРДЕНОВ Ю. В. ПРІОРИТЕТНІ ВЕКТОРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	218
РУДИК В. Я. ПОВНОВАЖЕННЯ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ.....	224
ТЕРНУЩАК М. М. СПЕЦИФІКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ.....	229
ШОВКОПЛЯС О. В. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ.....	236
ШОВКУН Ю. І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ОБМЕЖЕНЬ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В РОЗБУДОВІ ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	242

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ВОЛКОВ С. В. ПРИНЦИПИ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ.....	249
ГРАДЕЦЬКА Н. М. ПРОТИДІЯ ВОЄННИМ ЗЛОЧИНАМ ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМОК КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	255
КОНДРАТШИНА В. В. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В УКРАЇНІ.....	262
ПАНАІД І. В. БЕЗПОСЕРЕДНИЙ ОБ'ЄКТ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ.....	269
ТКАЧЕНКО П. І. НЕСТАТУТНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ.....	277
ТРИНЬОВА Я. О. ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ	288
ФІАЛКА М. І. ДОКУМЕНТ ТА НЕЗАКОННА ЛІКУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ОЗНАК СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	296
ФРОЛОВА О. Г. ОЗНАКИ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ.....	302

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ГЕЙКО О. В. ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ.....310

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КАРПЕНКО С. Р. СВОЄРІДНІСТЬ ПРОЦЕДУР РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ
У СФЕРІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ....316

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

СТАХІВ О. О. СФЕРА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН
ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....325

РЕЦЕНЗІЇ

ЛІСОВА Т. В. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
П. Ф. КУЛИНИЧА «ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ:
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ».....332

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:

ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

ALIEKSIEIEVA O. V. HISTORICAL DEVELOPMENT OF MILITARY PROPAGANDA AMONG CHILDREN AS A SOCIAL AND LEGAL PHENOMENON 3

BARCHUK V. B., LOGINOV O. A. MORE ON ESTABLISHING AN INSTITUTION OF A COMMISSIONER FOR SERVICEMEN’S RIGHTS IN UKRAINE..... 9

BURDEYNIY YU. I. THE PROBLEM OF METHODOLOGICAL RESEARCH OF THE DOCTRINE OF DUE JUDICIAL PROCEDURE.....15

KOVNYI YU. E. ETHNONATIONAL POLICY OF A DEMOCRATIC STATE: PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION AND HISTORICAL GENESIS OF DEVELOPMENT.....21

OVSIIANNIKOVA O. O. JUDICIAL REFORM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: PROBLEMS AND PROSPECTS..... 26

PEREDERII O. S., GRYGORENKO E. I. AN INSTITUTE OF ANTICORRUPTION SAFETY OF UKRAINE IS IN THE LIGHT OF ACTIVATION OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE..... 32

RAZMETAIEVA Y. S. DIGITAL PLATFORMS AND THEIR NORMATIVE ROLE: LOOKING THROUGH THE LENS OF EUROPEAN FUNDAMENTAL VALUES.....38

CIVILISTICS

BARANKOVA V. V. RIGHTS AND OBLIGATIONS OF A NOTARY 45

BOZHKO M. V. ELEMENTS AND PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF THE PROCEDURAL STATUS OF THIRD PARTIES AS PARTICIPANTS IN CIVIL LITIGATION PROCEEDINGS.....53

HRYNYSHYN KH. M. PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF CREDITORS IN THE EVENT OF A VIOLATION OF THE PROCEDURE FOR THE EXECUTION OF SIGNIFICANT TRANSACTIONS OF BUSINESS ASSOCIATIONS..... 59

DIAKOVYCH M. M. POWER OF ATTORNEY: CIVIL LEGAL ASPECT..... 69

KOLODIN D. O., KOLODINA A. S. CRUELTY TO ANIMALS: CRIMINAL-LEGAL ANALYSIS..... 76

KOROIED S. O. EXCESSIVE FORMALISM AS AN OBSTACLE TO THE EFFECTIVENESS OF ADMINISTRATIVE AND CIVIL PROCEEDINGS.....83

KROITOR V. A. DISTRIBUTION OF RESPONSIBILITIES ON PROVING IN CASES OF RECOGNITION OF INCONSISTENT ASSETS AND THEIR COLLECTION INTO GOVERNMENT REVENUES..... 92

MAMEDOVA S. M. THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF CONTRACT AS A DETERMINING ELEMENT IN THE QUESTION OF THE PERIOD OF ACCRUAL OF INTEREST FOR THE USE OF OTHER PEOPLE'S MONEY.....102

MOROZ O. V. WRITTEN EVIDENCE AS A MEANS OF PROVING IN CIVIL PROCEEDINGS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF CONTRACTORS OF THE AGRICULTURAL LAND LEASE AGREEMENT	109
POZOV D. A. SUBJECT COMPOSITION OF THE MEDIATION PROCESS.....	115
STRELNYK V. V., ROHOVENKO O. V. SUBJECTS OF THE EVIDENTIARY PROCESS AND THEIR PECULIARITIES IN CASES REGARDING THE PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE FIELD OF LAND RELATIONS (FOR EXAMPLE, LEASE, EASEMENT, SUPERFICIES AND EMPHYTHEUSIS).....	121
KHOMINICH M. S. PECULIARITIES OF THE LAW ENFORCEMENT PRACTICE OF CONSIDERATION OF PROPERTY LAND DISPUTES, THE SUBJECT OF WHICH IS RENT FOR LAND.....	130
CHENSHOVA N. V., YUSUPOV V. A. CONSTITUTIONAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE DIGITAL ERA: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....	138
YUSUPOV V. A. INTELLECTUAL PROPERTY AND GLOBALIZATION: ANALYSIS OF THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON INTELLECTUAL PROPERTY AND ITS INTERRELATION WITH TRADE AGREEMENTS.....	145
 <i>ECONOMIC LAW AND PROCEDURE</i>	
PILKOV K. M. RES JUDICATA EFFECT OF ARBITRATION AWARDS IN DOMESTIC COMMERCIAL PROCEEDINGS.....	153
 <i>EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW</i>	
MATVIEIEV S. V., ROMANOVA O. M. PRACTICAL ASPECTS OF REALIZING THE RIGHT TO HOUSING IN UKRAINE DURING THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION.....	161
PYZHOVA M. O., PYZHOV O. M. INCENTIVISING CIVIL SERVANTS BY ESTABLISHING A “SPECIAL ALLOWANCE”: PRACTICAL ISSUES.....	168
PODPRIHORA V. V. CONCEPTS AND SIGNS OF SOCIAL PROTECTION MECHANISMS FOR CHILDREN IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES.....	173
CHERNOUS S. M., TYSHCHENKO O. V. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF SUSPENSION AND INTERRUPTION OF THE COLLECTIVE AGREEMENTS AND CONTRACTS PROVISIONS IN THE CONDITIONS OF THE MARTIAL LAW AND THE POST-WAR TIME.....	179
SHCHERBYNA V. S., BODNAR T. V. SOME ISSUES OF PERFORMING THE AUDIT IN BUSINESS COMPANIES (ECONOMIC AND LEGAL ASPECT).....	189
 <i>ENVIRONMENTAL LAW</i>	
SHARAPOVA S. V. MODERN LEGAL PROBLEMS OF PROTECTION, CONSERVATION AND RESTORATION OF LANDS.....	195

**ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE,
INFORMATION LAW**

BARCHUK A. B. ON THE PROBLEM OF DETERMINING THE SUBJECTS OF ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF REPRESENTATIVES OF THE LGBT+ COMMUNITY IN UKRAINE.....	200
BONDARENKO O. S., KULISH A. M., MYRHOROD V. V. PATTERNS OF MODERNIZATION AND REFORM OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE CONTEXT OF EFFECTIVE ECONOMIC SECURITY PROVISION.....	205
HOLODNYK YU. M. PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN UKRAINE.....	211
MERDENOV YU. V. PRIORITY VECTORS OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN MODERN CONDITIONS.....	218
RUDYK V. YA. AUTHORITY OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE, AS A COMPONENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS.....	224
TERNUSHCHAK M. M. SPECIFICS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF CERTAIN CATEGORIES OF PERSONS.....	229
SHOVKOPLIAS O. V. PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF HEALTH CARE IN UKRAINE AND ABROAD.....	236
SHOVKUN YU. I. ENSURING COMPLIANCE WITH RESTRICTIONS DURING PUBLIC SERVICE IN THE DEVELOPMENT OF THE PUBLIC SERVICE INSTITUTE OF UKRAINE.....	242

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

VOLKOV S. V. PRINCIPLES OF HUMANITARIAN AID.....	249
GRADECKAJA N. M. WAR CRIMES PREVENTION AS A RELEVANT AREA OF CRIMINOLOGICAL RESEARCH.....	255
KONDRATISHYNA V. V. CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS OF VIOLENT CRIMES COMMITTED IN UKRAINE.....	262
PANAID I. V. THE IMMEDIATE OBJECT OF ILLEGAL ENRICHMENT.....	269
TKACHENKO P. I. NON-STATUTORY RELATIONSHIPS BETWEEN SERVICEMEN AS A DETERMINANT OF VOLUNTARY LEAVING A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE.....	277
TRYNYOVA YA. O. PROBLEMS OF OBSERVING THE RIGHTS OF CONVICTS WHEN EXEMPTED FROM PUNISHMENT AND ITS SERVING DUE TO ILLNESS.....	288
FIALKA M. I. DOCUMENT AND ILLEGAL MEDICAL ACTIVITY: ANALYSIS OF SEPARATE SIGNS OF THE COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE.....	296
FROLOVA O. G. THE MAIN PROPERTIES OF PHARMACEUTICAL ACTIVITY AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW PROTECTION.....	302

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

- GEIKO O. V.** LEGAL GUARANTEES AS AN ELEMENT
OF THE LEGAL STATUS OF A DETECTIVE
OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE.....310

INTERNATIONAL LAW

- KARPENKO S. R.** THE PECULIARITY OF THE PROCEDURES
FOR THE IMPLEMENTATION OF MEASURES OF ADMINISTRATIVE
RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE SPHERE OF PUBLIC-PRIVATE
PARTNERSHIP IN THE SPACE INDUSTRY.....316

CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE

- STAHIV O. O.** THE SPHERE OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS
AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....325

REVIEWS

- LISOVA T. V.** REVIEW OF THE MONOGRAPHIC RESEARCH
BY P. F. KULYNYCH “LAND REFORM IN UKRAINE: LEGAL ISSUES”.....332

НОТАТКИ

ПРАВО 4 ● 2023
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 29.09.2023 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 0923/579.
Обл.-вид. арк. 30,28. Ум. друк. арк. 27,95. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.